HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Nagy Gábor

A 3. Ukrán Front felszabadító hadműveleteinek első szakasza

Benda Kálmán – Érszegi Géza

Magyaróvár és Moson megye az 1809-es francia megszállás alatt

Jász Dezső

Titkos háború a Spanyol Köztársaság ellen

2

XIX. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1972

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1972

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XIX. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Benda Kálmán kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa (Budapest) — *Érszegi Géza*, a Magyar Országos Levéltár segédlevéltárosa (Budapest) — *Jász Dezső* (Berlin) — *Lengyel István*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense — *Nagy Gábor* kandidátus (Budapest) — *Godó Ágnes, Józsa Antal* kandidátus, *Kerekes Zoltán, Marosi Endre, Molnár Pál, Rákóczi Katalin* és *Tóth Sándor*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Tagok:

Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Mucs Sándor, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Liptai Ervin

Főszerkesztő:

Balázs József

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Telefon: 360—764.

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest XIII., Dózsa György út 49. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, negyedévre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25—371

72.2713/2—02 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — F. v.: Bolgár Imre

TANULMÁNYOK

A 3. UKRÁN FRONT FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEINEK ELSŐ SZAKASZA*

(1944. NOVEMBER 24—DECEMBER 9)

NAGY GÁBOR

Általános hadászati és hadműveleti helyzet 1944. novemberében

A Vörös Hadsereg 1944. október végére Saaremaa-sziget és Kurlandia kivételével kiűzte a Szovjetunió területéről a fasiszta hordákat és sikeresen nyomult előre Észak-Norvégiában. A szovjet csapatok átlépték Kelet-Poroszország határát és elérték Gołdap—Augustów vonalát. Ettől délre a Varsó—Berlin-i hadászati főirányban több helyen átkeltek a Narewen, a Visztulán és értékes hídfőket foglaltak Rózan—Serock—Magnusew—Puławy—Sandomierz körzetében. A 2. Ukrán Front — a Kárpátoktól délre — megközelítette Budapestet, míg a 3. Ukrán Front csapatai felszabadították Belgrádot.

Ezek a győzelmek azonban nem születtek könnyen. A hitlerista hadvezetés a nyugat-európai arcvonalról átdobott erőkkel igyekezett a szovjet csapatok további előnyomulását fékezni és keleten a szilárd, tömör arcvonalat mindenáron fenntartani, aminek áttörése megkívánta a gondos előkészítést.[1]

A szovjet főparancsnokság a hadászati helyzet alapos elemzése után úgy döntött, hogy a berlini főirányban egyelőre védelembe megy át, a szárnyakon: Kelet-Poroszország és Magyarország területén folytatja a támadó hadműveleteket. Elhatározása meghozatalánál Magyarországot illetően az itt kialakult belpolitikai helyzetből indult ki. Figyelembe vette, hogy Horthy sikertelen kiugrási kísérlete után az ország lakosságában tovább erősödött a háborúellenes hangulat, és a hatalomra jutott Szálasi-rendszer képtelen megállítani a magyar hadsereg bomlását. A 2. Ukrán Fronttal szembenálló Heeresgruppe Süd (továbbiakban H.Gr. Süd) 600 kilométeres arcvonalszakaszán a védelemben levő gyalogság zömét magyar hadosztályok tették ki, amelyeknek ellenállása messze elmaradt a főirányban harcoló német hadosztályokétól.

* Részlet a szerző készülő munkájából (A szerk.).

1 *Sz. N. Styemenko:* Ahol a győzelmet kovácsolták. Budapest, 1969., 223. o.

Ezért a szovjet hadvezetés úgy határozott, hogy a 2. Ukrán Front október 29-én megindított budapesti támadó hadműveletével egyidőben a 3. Ukrán Front főerőit is átcsoportosítja Kecskeméttől délre a Duna—Tisza közé, hogy nyugat-északnyugati irányba mért csapásával segítse a 2. Ukrán Front Budapest felszabadításáért indított támadását. Az elgondolások szerint a két frontnak november második felére el kellett érni Besztercebánya—Komárom—Nagykanizsa terepszakaszát — Bécs előterét. A szovjet vezérkar azzal számolt, hogy a Magyarországon elért sikerek, a német birodalom „hátsó bejáratának" a veszélyeztetése arra kényszerítik a német hadvezetést, hogy a főirányból erőket dobjon át a nyugat-magyarországi olaj és bauxit, de mindenekelőtt Bécs, Ausztria és Dél-Németország védelmére. E csapatok elvonása a Varsó—Berlin irányból kedvezően befolyásolja a támadásra készülő szovjet főerők helyzetét.

„A vezérkar meg volt győződve, hogy 1945 elején a Visztula alsó szakaszán eléri Blomberget, elfoglalja Poznańt és birtokba veszi Breslau—Pardubice—Jihlava—Bécs terepszakaszt, azaz októberi állásait 120—150 kilométerre maga mögött hagyja."[2] Majd ezután következhet az ellenség teljes megsemmisítése.

A háború utolsó hadjáratának megvívására kidolgozott szovjet vezérkari tervek világosan kifejtették, hogy a fasiszta német fegyveres erők megsemmisítésének döntő helye a szovjet—német arcvonal középső szakasza. Innen érhető el leggyorsabban Berlin, a fasiszta rendszer központja. A német főparancsnokság azonban ennek az iránynak a védelmére hatalmas erőket sorakoztatott fel. A fő feladat megoldása előtt szükségessé vált a csoportosításnak szárnyakon mért csapással való meggyengítése.

1944. október 26-án — két nappal a 2. Ukrán Front budapesti hadműveletének megindulása előtt — a Magyarországon védekező német H.Gr. Süd parancsnoka, Friessner tábornok azt a feladatot kapta, hogy tartsa a Tisza vonalát. Verje szét a Duna—Tisza közére benyomult szovjet erőket és biztosítson szilárd összeköttetést a tőle délre védekező Heeresgruppe „F"-el (továbbiakban H.Gr. „F"). Ezt a feladatot a H.Gr. Süd nem volt képes teljesíteni, mert a tiszántúli hadműveletekben súlyos veszteségeket szenvedett és az alárendeltségébe tartozó, még megmaradt magyar hadosztályok harcértéke naponként tovább csökkent.

Október 29-én, amikor a 2. Ukrán Front Budapest elleni támadása megindult, a H.Gr. Süd állományába 6 német gyalogos-, 5 páncélos- és 20 magyar gyaloghadosztály tartozott. Ezek az erők csak arra voltak képesek, hogy megakadályozzák a 2. Ukrán Front balszárnyát abban, hogy menetből elfoglalja Budapestet. Arról azonban szó nem lehetett, hogy dél felé szilárd összeköttetést teremtsenek a H.Gr. „F"-el, annál is inkább, mert ebben az irányban megjelent a 3. Ukrán Front.

A H.Gr. Süd fő figyelmét a 2. Ukrán Front Budapest elleni támadása kötötte le, a H.Gr. „F"-ét pedig Zágráb irányának lezárása, mert meg

[2] Uo. 226. o.

volt győződve, hogy a 3. Ukrán Front főcsapását az elkövetkező hetekben a Dráva—Száva között méri és célja a horvát főváros elfoglalása.[3] Feltételezésüket látszólag alátámasztotta az is, hogy Tolbuhin marsall utasítására a 68. és 12. jugoszláv hadtest erői északnyugat irányba fordultak és azt a feladatot kapták, hogy október 23-án foglalják el a Szerémséget.

A felderítési adatok azt mutatják, hogy a magyar fővezérség Európa egyik legnagyobb folyama, a Duna vonalának műszaki megerősítésével csak 1944. szeptember 5-e után foglalkozott, amikor a szovjet csapatok elérték Magyarország határát. Ekkor adott utasítást arra, hogy a jobb parton tábori jellegű — erődítési elemek segítségével — támpontszerűen berendezett védőállásokat építsenek. A parancs szerint Baja és Solt körzetében levő hídfőknél képeztek súlyt.[4]

A hadműveleteknek Erdély, illetve Magyarország területére való áttevődése után a dunai átkelőhelyek forgalma a csapat-, anyag- és kiürítési szállítások miatt erősen megnövekedett. A biztosítására rendelt légvédelmi erők azonban nem tudták megakadályozni a bajai vasúti és közúti híd szétbombázását (1944. szeptember 13.). Ettől kezdve a szállítások zömét Dunaföldváron keresztül bonyolították le. Egyidejűleg megerősítették Ercsi, Dunapentele (ma Dunaújváros), Fajsza, Mözs, Baja, Mohács, Csatalja, Kiskőszeg, Bezdán átkelőhelyeket. Budapesttől a Dráva torkolatáig (235 km) azonban csak légvédelmi (Baja, Bátaszék, Szekszárd, Solt, Dunaföldvár), műszaki, valamint folyami aknamentesítő csapatok és a Duna menti helyőrségek riadó alegységei helyezkedtek el.

A Dunántúlon a debreceni hadművelet idején növekedett a csapatok, de főleg a különböző parancsnokságok száma. A felszabadított területekről elmenekült kerületi kiegészítő parancsnokságokat, pótkereteket, kiképző és felállító központokat, raktárakat stb. ide telepítették át.

Október 8-án a Bezdán—Mohács szakasz védelmének megszervezésével a pécsi IV. kerület, Baja körzetének biztosításával pedig a szegedi V. kerület parancsnokát bízták meg. Ezzel egyidőben a dunántúli kiképző és felállító központokból hat, illetve a Dráva vonaláról két zászlóaljat irányítottak a Baja—Dráva torkolat közötti szakaszra (Bezdán, Kiskőszeg, Mohács, Baja).[5]

Szálasi hatalomra jutása után — október 17-én — a fővezérség újabb intézkedéseket adott ki a Duna védelmének megszervezésére, melynek során három védőkörletet hoztak létre:

1. Paks és a Dráva torkolata között, amely a Duna 148 km-es szakaszát foglalta magában Szekszárd központtal. Az itt elhelyezett 1. folyami dandár azt a feladatot kapta: akadályozza meg a szovjet erők

[3] Hadtörténelmi Levéltár. (továbbiakban HL.) Filmtár. 1252. sz. tekercs. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Heeresgruppe Süd. (továbbiakban KTB.) 28. 11. 1944., 5. o.; Archív Vojnoistorisjskog. Instituta JNA. Belgrád. NOR. állag. 215. doboz, 3. csomó, 18/5. sz. távmondat. — Ezzel egyidőben a jugoszláv legfelsőbb parancsnokság utasította a horvátországi alakulatokat, hogy fokozzák akciójukat a Belgrád—Zágráb közötti vasút- és közúti hálózat ellen.

[4] HM. 170 675/Eln. 1944.

[5] 1504/Főv. hdm. 44. 12. sz. int.

átkelését és védje a hídfőket. Állományában öt leharcolt gyalogzászlóalj, három légvédelmi üteg, hat 8 cm-es tábori ágyú, egy ködvető és aknavető üteg tartozott.

2. A második védőkörlet Előszállás központtal a Rácalmás (kiz)—Paks (kiz) közötti 55 km széles Duna szakaszt biztosította. Az itt levő Matolcsi-csoport fő feladata a solti hídfő védelme volt. Állományában három gyalogzászlóalj és tizenhat légvédelmi üteg tartozott (nagyrészt vontatók nélküli beépített ütegekkel).

3. Az ettől északra levő harmadik körlet Vácig tartott, ez már a 2. Ukrán Front csapataival szemben védekezett.[6]

A felsorolt erők a körletek megtartására elégtelenek voltak. Ezért már október 16-án a nyilas vezérkar arra kérte Friessnert, hogy a 2. Ukrán Front elől vonja ki a VII. magyar hadtestet és három határvadász-zászlóaljat, hogy azokat Simontornya—Dunaföldvár—Sárbogárd körzetében feltöltse és a későbbiekben a Duna védelmére alkalmazza. Ezt a H.Gr. Süd parancsnoka elutasította.

Október 23-ig a Duna biztosításával kapcsolatos munkálatokat a magyar fővezérség irányította. Csapatok hiányában csak a jelentősebb átkelőhelyeket erősítették meg. A Duna keleti partján Budapest—Solt—Baja körzetében hídfőket építettek ki. Másutt figyelőszolgálatot szerveztek. Az átkelési eszközöket a Duna jobb partjára rendelték, majd utasítást adtak, hogy a Dunaföldvártól délre eső szakaszról az összes mozgatható anyagot szállítsák északra.

Október 23-án — miután a szovjet csapatok széles arcvonalon elérték a Dunát és a 2. Ukrán Front balszárnya elfoglalta a Baja—Kiskunhalas—Szolnok dél terepszakaszt — Friessner átvette a Duna védelmének vezetését a magyar fővezérségtől. Ekkor már a H.Gr. Süd-nek is sürgőssé vált a Duna vonalának biztosítása. Az erdélyi harcokban szétvert 2. Magyar Hadsereget Major Jenő vezérezredes parancsnoksága alatt kivonta a 8. Német Hadsereg alárendeltségéből és azt a feladatot állította eléje, hogy a Csepel-sziget déli szélétől a Dráva torkolatáig biztosítsa a Dunát és szorosan működjön együtt a H.Gr. „F" balszárnyának csapataival. Utasította, hogy fő figyelmét a Budapest és Baja közötti szakaszra összpontosítsa.[7]

A 2. Magyar Hadsereg jobbszárnyára október 26-án beérkezett a 31. SS páncélgránátos hadosztály és átvette Vörösmart és Hercegszöllös közötti szakasz védelmét.[8]

Tőle jobbra a Duna—Dráva háromszög és az eszéki híd védelme a H.Gr. „F"-re hárult. Ezen a szakaszon a „Brandenburg" hadosztály körülbelül egy zászlóalj erejű harccsoportja helyezkedett el, amelynek

6 1667/Főv. hdm. 44. 17. sz. int.
7 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 23. 11. 1944., 7. o. Anlage H. Gr. Süd Ia Nr. 4529/44. g. Kdos.
8 A 31. SS önkéntes páncélgránátos hadosztályt 1944-ben bánáti, vajdasági és dunántúli németekből szervezték, majd a németekhez átállt vlaszovista katonákkal, kozák lovasokkal töltötték fel.

azonban semmiféle összeköttetése nem volt a 2. Magyar Hadsereg 1. folyami dandárával.[9]

A legfontosabb átkelőhelyet, a solti hídfőt és a dunaföldvári folyamszakaszt három tüzér- és egy sorozatvető osztállyal erősítették meg. Október 30-án Kesseő László vezérőrnagy vette át a parancsnokságot, a csoportot a továbbiakban az ő nevével jelölték.

A budapesti hadművelet megindulása után, október 30-án Friessner a Budapest—Baja közötti Duna szakaszon elhelyezkedő magyar műszaki alakulatokat német ellenőrzés alá helyezte és parancsot adott a dunaföldvári hídnak robbantáshoz való előkészítésére. A szálasista hadvezetést kikapcsolta a hadműveletek irányításából. A 2. Magyar Hadseregnek feladatként adta: a solti hídfőből indított támadásokkal kössön le mennél nagyobb szovjet erőt.[10]

A Duna Budapest és a Dráva torkolat közötti szakaszon a 2. Magyar Hadsereg VII. hadteste (Markóczy János altábornagy harcálláspontja Sárbogárd) helyezkedett el, állományába tartozott a 23. hadosztály Bölcske—Madocsa—Paks körzetében, míg a 10. hadosztály Rácalmás—Szászhalombatta szakaszán védett. A VII. hadtesttől délre a II. magyar hadtest (Kudriczy István altábornagy) foglalt védelmet az 1. folyami dandárral és a 31. SS páncélgránátos hadosztállyal. A Duna—Dráva háromszög biztosítása a H.Gr. „F" feladata volt.

Szálasiék ebben az időben Dunántúlon a 2. Magyar Hadseregen kívül csak néhány határvadász és csendőr alegysége állomásozott. A kiképző és felállító központok azon dolgoztak, hogy a szétvert alakulatok maradványaiból új menetzászlóaljakat, illetve ezredeket szerveznek (Bátaszéki zászlóalj, Mecsek ezred stb.), amelyeket szintén a Duna védelmére terveztek alkalmazni. A magyar alakulatokon kívül német SS és SS rendőri alegységek tartózkodtak itt, ezek azonban nem a H.Gr. Süd-nek, hanem Winckelmann SS Obergruppenführernek voltak alárendelve.

November első napjaiban, amikor a 46. hadsereg elérte Budapest külső védőövét, Friessner parancsot adott a solti hídfő további megerősítésére. Ettől délre levő szakaszra azonban újabb német és magyar erőket nem irányított, annak ellenére, hogy az ott levő csapatok harcértéke alacsony volt. A magyar fővezérség a 23. gyalaghadosztályt még folyambitosításra sem tartotta alkalmasnak, ki akarta vonni feltöltésre. Hasonlóan volt az 1. folyami dandár is: zömében sebtében összeállított alegységekből állt, állományát folyamőrökből, csendőrökből és a Duna—Tisza közén szétvert alakulatok maradványaiból szedték össze. Tüzérsége néhány lövegből állt, nehézfegyverei hiányoztak.

A 2. Magyar Hadsereg tartalékai (Simontornya, Gyönk, Tolnanémedi, Kaposvár, Bonyhád stb.) nem voltak jelentősek, 17—50 éves

9 A Német Páncéloshadsereg alárendeltségébe tartozó „Brandenburg" hadosztály, úgynevezett „Brandenburg" csoport 1944. október 24-től a Drávától északra a baranyai háromszögben biztosította a H. Gr. „F" balszárnyát.

A „Brandenburg" hadosztályt 1944 őszén páncélgránátos hadosztállyá szervezték át, s mint gyors tartalékot ezred, illetve zászlóaljakra bontva a partizánok ellen alkalmazták. (Lásd: *H. Kriegsheim:* „Die geheimmis rolle Brandenburg". 1958., 314—319. o.).

10 HL. Filmtár. 1252. sz. tekercs. KTB. 30. 10. 1944. H. Gr. Süd Ia Nr. Gen d. Pi/Pl 1. Br. B. Nr. 3589/44. g. számú int. 1944. okt. 30.

németekből szervezett SS rendőri alakulatokból álltak, amelyek nem rendelkeztek gépkocsi szállítóeszközzel.

A Duna vonalának a védelmét a H.Gr. Süd november elejére nem tudta jelentősen megerősíteni. Ebben mindenekelőtt a szovjet csapatok nem várt gyors előnyomulása játszott közre. Másodszor nem állt rendelkezésükre olyan erő, amellyel meg tudták volna akadályozni a szovjet csapatok átkelését. Harmadszor nem biztosították a két hadseregcsoport közötti csatlakozást, a szárnyak között nem volt összeköttetés. Negyedszer a rendelkezésükre álló magyar és német alakulatok harcértéke, erkölcsi-politikai állapota nagyon alacsony színvonalon állott.

Szálasi Ferenc, Hitler magyarországi „nemzetvezetője" nem tudta megszilárdítani hatalmát. Kormányát csak az uralkodó osztályok, a tisztikar kis hányada, a kispolgárság egy része és a lumpenproletár elemek támogatták. Létezését csak a német szuronyoknak köszönhette.

A németeknek arcvonaluk megszilárdításához ágyútöltelékre lett volna szükségük. Az ország haladó erői, a kommunisták vezetésével, fokozták ellenállásukat. A munkásosztály tömegei mind aktívabban léptek fel az ország kirablását célzó intézkedések ellen. Budapesten, a bányavidékeken, az ipari központokban a fegyveres ellenállás megszervezésére tettek lépéseket. A parasztság pedig passzív ellenállásával utasította el a „hungarista" célkitűzéseket.

Ezekben a napokban alakult meg Bajcsy-Zsilinszky elnökletével a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága, mely a már tevékenykedő kommunista vezetés alatt álló fegyveres csoportok mellett célul tűzte ki a fegyveres felkelés megszervezését.

Szálasiék még november elején is nehezen tudtak kijózanodni a hatalomra jutás mámorából. A 2. Ukrán Front sikerei azonban arra kényszerítették a németeket, hogy csapatokat követeljenek tőlük. Beregffy Károly, a nyilas honvédelmi miniszter és vezérkari főnök, hogy harcra késztesse csapatait, október 17-én, 22-én, 26-án és 31-én parancsot adott ki, de ennek nem sok foganatja volt. Az ország lakossága és a hadsereg katonái — sőt a tisztikar nagy része nem akart elpusztulni Hitlerért és Szálasiért.

A „Nemzetvezető" 1944. október 26-án „Hadparancsot" intézett a csapatokhoz, amelyet a következő zavaros mondatokkal zárt: „A döntés válságos pillanatában kitartásra buzdítlak benneteket. Senki ne csüggedjen. Nem vagyunk egyedül... a német bajtárssal harcolunk vállvetve...Ti rátok hősökre és nemzetünk elejére büszke s veletek egy lélek, egy akarat, egy elszántság vagyok én és a dolgozó nemzet is."[11]

Hitlert is igyekezett megnyugtatni hódoló táviratában: „Az ön vezetése alatt harcoljuk ki a nacionalista és szocialista földgömb elrendeződés keretében az európai nagy tér belső, a nemzetiszocialista világnézeten felépülő Európa-szövetség összhangját és rendszerét, amelynek egyik megdönthetetlen pillére lesz a délkelet-európai élettér erős,

[11] Pesti Hírlap, 1944. október 27. sz.

egészséges és értékes közössége és benne a hungarista magyar birodalom."[12]

Beregffy, akitől Friessner hadosztályokat kért, már nem ilyen patetikus. Parancsaiban inkább demagóg és könyörgő. „Szegénynek, gazdagnak, előkelőnek, alacsonynak, mindenkinek egyformán ki kell venni a részét a küzdelemből... a gondok, a terhek, a megpróbáltatások a háború tartalmával... nem csökkennek, hanem emelkednek... Válságos helyzetek mindig jóra fordultak, ahol a vezetőség, a vezetésre hivatott réteg nem csuklott össze, hanem a veszéllyel dacolva, bátran és elszántan harcoltak... Minden rendű és rangú vezető bajtársaim! Térjetek magatokhoz, ébredjetek."[13]

Szálasi és Beregffy zavaros szóáradata a dolgozó tömegeknél és a hadseregben is süket fülekre talált. A csapatok bomlása folytatódott. Ekkor a rögtönítélkezés mellé bevezették az engedelmességet megtagadó alegységek megtizedelését. Fokozták a terrort és a sokat szenvedett zsidóság további megalázását és legyilkolását.

A nyilas kormány hozzálátott programja megvalósításához.[14] Elrendelte a totális mozgósítást. Új hadosztályok felállítására és harcba vetésére adott parancsot. Folytatta az ország teljes kirablását, a nemzet vagyonának, értékeinek Németországba való szállítását. A politikai foglyokat, az ország zsidó lakosságát átadták a németeknek, zömük haláltáborokban pusztult el.

Hitler magyar bábfiguráinak egyhónapos uralma nem igazolta a németek beléjük vetett reményeit. A szovjet vezérkar viszont helyesen értékelte Magyarország politikai helyzetét: az országnak a háborúból való kiábrándultságát.

A nyilas vezetők nagyhangú kijelentései mögött nem volt megfogható valóság. A hosszú hónapok óta állandóan vereséget szenvedett H.Gr. Süd-nek friss erőkre volt szüksége. Az Oberkommando des Heeres (továbbiakban OKH) csapatokat nem tudott adni, a pótlások is nagyon lassan futottak be. Hitler és Guderian természetesnek vették, hogy a hiányzó csapatokat Szálasiék pótolják. Friessner igyekezett eloszlatni elöljáróinak reményeit. Vereségeit a megbízhatatlan magyar szövetségesek nyakába varrta.

A magyar hadsereg erkölcsi-politikai színvonala október 15. előtt is alacsony volt. A hónap második felében és november folyamán tovább süllyedt. A H.Gr. Süd törzséhez egymás után érkeztek be a riasztó jelentések. A 6. és 8. Német Hadsereg parancsnokai, továbbá a 2. és 3. Magyar Hadseregnél levő német összekötő tisztek november 8—9-én arról számoltak be elöljáróiknak, hogy miután a szovjet had-

[12] Uo. 1944. november 27. sz.
[13] Vasvármegye, 1944. december 1. sz.
[14] A fegyverek dörgése között összeült az országgyűlés, hogy rendezze az alkotmány jogi kérdését és biztosítsa jogfolytonosságát. Álszent módon a magyar ember jogtiszteletére és alkotmányos érzésére apelláltak, „... aki a sorsdöntő csaták közepette is elkerülhetetlenül szükségesnek" tartja a megfelelő törvényhozási rendezést."
E parlamenti színjátékkal november 2-án Szálasi elfogadtatta az Országtanács október 27-i határozatát, amely ideiglenesen „nemzetvezetőnek" választotta meg, megtartotta a miniszterelnöki beosztást is. November 4-én délben Szálasi Ferenc elérte álmai megvalósulását. Az országgyűlés két házának együttes ülésén, a királyi palota fehér márványtermében, a „Szent Korona" előtt letette a „nemzetvezetői esküt."

sereg elfoglalta Magyarország felét, a magyar nép ellenállása a nullával vált egyenlővé. Az októberi politikai események után a magyar hadsereg harcértéke — ideértve a tisztikar zömét — még bizonytalanabb, még csüggedtebb. Ezen a szálasista rendszer nem tudott változtatni.

Eismann ezredes, német összekötő tiszt, a 2. Magyar Hadseregnél szerzett tapasztalatairól készített jelentésében írta: „A honvédség, a tisztikar nagyobb része és a néptömegek meg vannak győződve, hogy a háborút elvesztették... A szovjetek által megszállt területekről visszatértek azt terjesztik a lakosság között: »a szovjetek nem Magyarországot akarják elfoglalni, csak azért harcolnak Magyarországon, hogy megsemmisítsék a gyűlölt náci Németországot... Az egyszerű emberek számtalan példán keresztül azt tapasztalták, hogy a megszállt területen zavartalanul tovább élhetnek. Ez a helyzet... A titkos jelszavuk: Minek tovább harcolni. A németek naponkint bizonyítják, hogy a háborút nem tudják megnyerni, a szovjetek pedig jól bánnak velünk... Az ellenséges propaganda mind hatásosabban támad bennünket, ugyanakkor a mi szavainknak már nincs hitele.«

A hadsereg tagjait nagyon befolyásolják a családok sorsa. Egy magyar tiszt ismerősöm feltette nekem a kérdést: »Mi lesz a családommal, ha ez így megy tovább? Végül is egész Magyarországot átadjuk az ellenségnek«."

Majd folytatta jelentését:

„1. A magyar katona, a tisztikar nagyobb részével együtt, nem akar és nem is fog harcolni.

2. Magyarország további területeinek, mindenekelőtt Budapestnek az elvesztése teljes katonai összeomlást jelentene. A mostani eszközökkel sem a jelenlegi kormány, sem mi ezt feltartóztatni nem tudjuk.

3. Az összeomlás feltartóztatásának és talán annak is, hogy a magyar katonák egy részét rábírjuk a további harcra, az az egyetlen feltétele, hogy Magyarországon legalább egy kis katonai sikert érjünk el. Ezzel ismét megszerezhetjük a bizalmat és reményt kelthetünk. A magyarországi sikeres harcoknak katonai és politikai jelentősége kézenfekvő."

Jelentését így fejezi be: „Az a kép, amit a magyar haderőről, hangulatáról festettem, rendkívül sötét, de valódi, mert személyes tapasztalataim és Kozár vk. ezredes, a 2. Magyar Hadsereg vezérkari főnöke tájékoztatása alapján készítettem, akit kifogástalan és ügyünkért szilárdan kiálló katonának ismerek."[15]

Hasonló tartalmú jelentést küldött Wöhler tábornok is november 9-én. „A magyar lakosság és a magyar hadsereg véleménye szerint Budapest eleste a magyar nép és hadsereg teljes összeomlását jelentené. A magyar nép Budapestben az ország szívét látja. Nem kétséges, ha a főváros elesik, az ellenség valószínűleg Miklós vezérezredes vezetésével ellenkormányt alakít. A nyilaskeresztes párt és követőinek

[15] HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. H. Gr. Süd. Anlage 4363/44. g. Kdos.

zöme labilis elemekből áll... Szálasi képtelen a Magyarország megmaradt részén élő lakosságra befolyást gyakorolni. A hadseregnek csak kis része hajlandó velünk harcolni, a többség szívesen átmenne az ellenfél táborába... ha Budapest elesik, ezt nem a hadiszerencse forgandóságának fogják tekinteni, hanem annak, hogy Németország erejének végérvényesen vége van. Az is várható, hogy a szövetséges hatalmak találnak elég embert a magyarok közül, akik hajlandók lesznek Németország ellen harcolni."[16]

Friessner alárendeltjei jelentésének a hatására november 10-én közölte az OKH-val: „... egyre inkább az a meggyőződésem, hogy jelenlegi összetételében a magyar hadsereg nem akar harcolni. Valószínű, hogy a szovjet propaganda és az átment tábornokok aknamunkájának hatására fokozatosan a felbomlás állapotába jutott... A csapatok zöme, beleértve a tisztikart is, eltekintve egyes hű, oldalunkon álló vezetőktől és alegységtől, nem akar harcolni. A magyarok már a szovjet felderítők megjelenésére harc nélkül kiürítik állásaikat."[17]

Ennek okai Friessner szerint a következők:

„1. Az októberi események mélyrehatóan demoralizálták a magyar csapatokat.

2. A legutóbbi hadműveletek eredménye következtében Magyarország nagy része elveszett, ez a magyar katonákban alárendeltségi érzést szült. Mindez — miután arcvonalunkban nagyszámú magyar kötelék van — súlyos veszélyt jelent."[18]

Ugyanerről a kérdésről tárgyalt még aznap 21 óra 25-kor telefonon Guderiannal. A 2. Ukrán Front tevékenységére utalva jelentette: „A szakadatlan támadások miatt hadosztályaim harcértéke nagyon lecsökkent. Ha így megy tovább, nem tudunk kitartani. A H.Gr. Süd-nek sürgős kiegészítésre van szüksége."

Guderian a kérésre azt válaszolta: „... a páncéloshadosztálynak tudunk valami pótlást küldeni, főleg páncélgránátosokat. Gyalogoshadosztályokat ebben a hónapban nem." Majd feltette a kérdést: „Nem lehetne-e a magyaroktól erőket bevonni a harcba?"

Friessner szerint nem, mert minél messzebb távolodnak el a magyarok hozzátartozóik lakóhelyétől, annál többen állnak át az ellenséghez. A magyarok különben is kijelentették: ha Budapest elesik, Magyarország széthullik. Ezért a hadseregben nem lehet megbízni. Különben Beregffynek is az a szándéka, hogy a meglevő 24—25 hadosztályból 14-et hoznak létre. Az összes megbízhatatlan elemet pedig táborba küldik és munkára fogják.

„Harcok terhét egyedül a német erők viselik... a csapatok túlhajszoltak. Az eddig kapott hadosztályok nem megfelelőek. A hadseregcsoportnak harci tapasztalatokkal rendelkező hadosztályokra van szüksége."

Guderian válasza: „Nincsenek hadosztályok..."

16 Uo. 4367/44. g. Kdos.
17 Uo. KTB. 10. 11. 1944., 4. o. Anlage Ia Nr. 4368/44. g. Kdos.
18 Uo.

Friessner, hogy mégis kicsikarjon valamit Guderiantól, jelenti, hogy a Duna nyugati partján csak magyarok vannak. Itt rohamlövegekkel és páncélvadászokkal segíteni lehetne.

„Ha lesz időnk és lehetőségünk, november 20-a után valamit küldünk. A páncéloshadosztályoknak talán néhány P—IV-el segíthetünk" — mondotta Guderian.

Friessner, amikor látta, nem várhat felülről segítséget — s hogy a felelősséget előre elhárítsa magáról —, azt válaszolta Guderiannak: „Ha 5—6 hadosztályunk és egy pár páncélloshadosztályunk volna, az oroszokat vissza tudnánk vetni a határokon túlra. Ez örvendetes, de egyben tragikus is."

Guderiant azonban ez nem hatotta meg: „Sajnos, nincs lehetőségünk hadosztályokat küldeni. Ha északon nem volna olyan feszült a helyzet (itt a kelet-poroszországi szovjet támadásra utalt), vállalnám a kockázatot. Így azonban nem" — válaszolta.[19]

A magyarországi arcvonalon tovább romlott a németek helyzete. Ezért Friessner november 14-én újból az OKH-hoz fordult és jelentette, hogy a súlyos veszteségekkel nincs arányban a beérkezett kiegészítés. „A magyar hadsereg további felbomlásával kell számolni... Ezért kérem, hogy azonnal indítsanak útba 20 000 főt... Igényt tartok 70 P—V-re és 100 P—IV-re, a Dunát védő 3. Magyar Hadsereg támogatására."[20]

Végül november 15-én Friessner írásbeli jelentést küldött Hitlernek, a magyar hadsereg értékéről.[21] Ebben összefoglalta mindazt, amit eddig Guderiannal közölt. Többek között megállapította, hogy Szálasi teljes egészében a birodalommal összhangban cselekszik, de a nép zöme nem hajlandó áldozatra a kormányért. A magyarok között a szovjet csapatok népszerűek, ezért szervezett németellenes fellépésekkel kell számolni. Valószínű, hogy a szovjet oldalon magyar csapatokat fognak alkalmazni.

Végül jelentette, hogy a nyilas vezetőkkel összhangban, milyen rendszabályok életbe léptetésével szándékoznak „új magyar hadsereget szervezni válogatott tisztek vezetésével, lelkes, hadrafogható fiatalokból", akiknek kiképzését a birodalom területén oldják meg. Addig a megbízható magyar hadosztályokat be kell osztani a német magasabbegységekbe.

Mindez világosan mutatja, hogy a 3. Ukrán Front erőinek felvonulása, illetve támadó hadműveleti terveinek kidolgozása és a felkészülés idején a H.Gr. Süd súlyos válságba került. Azzal a véleménnyel, amit Friessner és alárendeltjei a szálasista hadseregről tartottak, felfelé jelentettek és visszaemlékezéseikben megírtak, a nyugaton emigrációban élő magyar fasiszták nem értenek egyet. Von *Adonyi Naredy:* Ungarns Armee im zweiten Weltkriege című „történeti" művében azt írja, hogy 1944. október 15-e után a szálasista hadsereg nem tudta ugyan befolyásolni a háború kimenetelét, de lefékezte a szovjet had-

19 Uo. 4423/44. g. Kdos.
20 Uo. KTB. 14. 11. 1944., 5. o. Anlage H. Gr. Süd Ia Nr. 4340/44. g. Kdos.
21 Uo. Ia Nr. 186/44. g. K. Chefs.

sereg előnyomulását és ezzel döntő befolyást gyakorolt Közép-Európa további sorsára. Támadja Friessnert azért, hogy memoárjában „a magyarokat és románokat egy fazékba dobta". Majd, hogy megnyerje a nyugati reakciós körök szimpátiáját, kijelenti: „A 27 magyar hadosztálynak 1944-ben, ha szerepüket tisztán katonai szempontból nézzük, hadászati jelentősége volt. Ezek akadályozták meg, hogy a szovjet hadseregek nem értek el hamarább Dél-Németországot. Nélkülük kérdéses, hogy sor került volna a jaltai konferenciára, mert a szovjet hadseregek nem adtak volna lehetőséget, hogy a nyugati hadseregek kelet felé nyomuljanak előre."[22]

Adonyi fellengzős megállapításainak természetesen semmi reális alapja nincs. Friessner november 15-én Hitlerhez küldött jelentésében azt írta: „Az eredetileg alkalmazott 22 magyar hadosztályból és 5 dandárból csak 5 hadosztály és 2 dandár maradt az arcvonalon." Ezen még Darnay Pál szálasista hadsereget védelmező írásai sem tudtak segíteni. Friessneréknek abban kétségtelenül igazuk volt és van, hogy a magyar nép nem érezte magáénak Hitler háborúját.

Az egyetértés még a német és magyar fasiszták között sem volt meg. Az ellentétek különösen a kiürített községek kifosztása miatt fokozódtak. Erről tanúskodik a fővezérség november 11-én kiadott rendelete. „Az utóbbi időben mind gyakrabban érkeznek jelentések arról, hogy német csapatok a kiürített községekben fosztogatnak. Az ellenszegülő lakosságot bántalmazzák és általában olyan magatartást tanúsítanak, amely alkalmas arra, hogy a lakosság ellenszenvét kiváltsa. Ami viszont a magyar—német fegyverbarátságot is aláássa és így a magyar csapatok harckészségét is csökkenti."

A H.Gr. Süd arcvonalszakaszán a felbomlóban levő magyar hadsereg kedvező kilátásokkal kecsegtetett. Malinovszkij és Tolbuhin marsallok jól tudták, hogy csak feladatuk végrehajtása biztosíthatja a Németország középső területe ellen 1945. január végén, a főirányban tervezett gigantikus támadás sikerét. Úgy kell tevékenykedniük, hogy Kelet-Poroszországból és Lengyelországból a német főparancsnokság minél nagyobb erőket dobjon át a H.Gr. Süd szakaszára.

A 3. Ukrán Front átkelése a Dunán és hídfőfoglalása (1944. november 7—24-ig)

A szovjet főparancsnokság a német birodalom „hátsó bejárata", a Bécs elleni hadművelet előkészítésekor azt is figyelembe vette, hogy ezzel a hitleri Németország olyan területei kerülnek veszélybe, amelyeket eddig megkíméltek a bombázások. Az itt levő hatalmas hadiipar fontos bázisa a német hadigépezetnek. Tisztába volt azzal is, hogy a nyugat-magyarországi olajforrások (ez volt akkor már szinte az utolsó jelentős olajvidék a németek birtokában), a Balatontól északra levő bauxitbányák, az alumíniumipar, a lőszergyárak, az olaj-

22 *Franz v. Adonyi Naredy:* Ungarns Armee im zweiten Weltkriege. Neckargemünd, 1971., 161. o.

finomítók stb. a német hadvezetés részére nagy jelentőségűek. Ezért a 2. és 3. Ukrán Frontnak feladatait úgy határozta meg, hogy az új hadműveletek megfosszák az ellenséget a magyarországi, csehországi és az ausztriai hadiipari központoktól.

Az 1944. év végi hadműveletek egyik döntő téte Budapest volt. Ennek elfoglalása súlyos csapást jelentett Hitlerékre, hisz a magyar főváros elvesztése Magyarországnak, mint szövetségesnek a kiesése, Németország teljes politikai és katonai elszigeteltségét jelenti.

Mussolini, Tisó, Ante Pávelics támogatása ekkor már nem sokat számított.

Ennek figyelembevételével Tolbuhin marsall feladatai végrehajtását úgy tervezte meg, hogy elősegítse a 2. Ukrán Front csapatainak Budapest elleni hadműveletét.

A főparancsnokság az általános elgondolások kimunkálásakor — még a belgrádi hadművelet idején, október 15-én — utasította Tolbuhin marsallt, a 3. Ukrán Front parancsnokát, hogy Belgrád elfoglalása után ne nyomuljon tovább előre, hanem szilárdan vesse meg a lábát a várostól nyugatra. A front október 18-án azt a parancsot kapta, hogy egy hadtestét vonja előre a Duna északi partjára Zombor—Újvidék körzetébe és fedezze a 2. Ukrán Front balszárnyát. A 3. Ukrán Front 57. hadserege október 27-re átcsoportosult a Bánátba és a 75. hadtest a Baja és Zombor közötti szakaszon felváltotta a 2. Ukrán Front 46. hadseregének balszárny-magasabbegységeit. A főparancsnokság a 4. gárdahadsereget (amely október 13-án vasúti szállítással érkezett meg Romániába) még október 18-án alárendelte a frontnak. A 18. harckocsihadtestnek pedig a 2. Ukrán Front állományából november 4-én be kellett érkeznie Temesvárra, hogy a 3. Ukrán Front sikerkifejlesztő csoportját képezze.[23]

A 3. Ukrán Front parancsnoksága a tervezésnél figyelembe vette, hogy kevés páncélos és gépesített erővel rendelkezik. Ezért az ellenség védelmének áttörése után a siker kifejlesztésére lövész-magasabbegységek alkalmazásával számolt. A 18. harckocsihadtestet csak a hadműveleti mélységben, a Margit-vonal[24] harcászati mélységének leküzdése után tervezte ütközetbe vetni. Ezenkívül problémát jelentett a Duna, melyet csak erőszakos átkeléssel lehetett leküzdeni, a továbbiakban pedig jelentősen akadályozta a támadó hadművelet utánpótlását. Őszi esőzések idején a folyam szintje több métert emelkedik. Ez pedig nemcsak a kompátkelés, de mindenekelőtt a hidak építését és üzemeltetését is zavarja. Végül nagy gonddal tanulmányozták az időjárás hatását a talajviszonyokra. A terep esőzések idején különösen Székesfehérvár délkeleten és a somogyi dombvidéken komoly nehézségeket jelent a csapatok mozgására.

[23] Október végén—november elején a 3. Ukrán Front az 57. és a 4. gárdahadseregből, a 32. gépesített dandárból, a 18. harckocsihadtestből és a 17. légi hadseregből állt. Ezek az erők fokozatosan a délkeleti irányból átcsoporosultak Pétervárad—Pancsova—Temesvár körzetébe.

[24] A Margit-vonalat Guderian utasítására 1944 szeptemberben kezdték építeni Ausztria, Bécs védelmére. Duna—Nagytétény—Martonvásár—Baracska—Kápolnásnyék—Velencei-tó—Dinnyés—Polgárdi—Balaton északkeleti partja — Keszthely dél—Alsópáhok—Sármellék—Határárok—Iharosberény—Gyékényes vonalon húzódott. A parancs 1944. szeptember 22-én 18 óra 15 perckor jelent meg. (HL. Filmtár. 1251. sz. tekercs. Anlage 66. 19. sz. irat.)

A Duna leküzdésére, illetve az erőszakos átkelések és az utánszállítások biztosítására a 3. Ukrán Front alárendeltségébe került a Dunai Katonai Flottilla (november 9.), majd a 83. önálló tengerész gyalogosdandár (november 25.).[25]

Tolbuhin marsall november közepére a front erőinek átcsoportosítása után tervezte a támadó hadművelet megindítását. Az volt az elgondolása, hogy Mohácstól délre átkel a Dunán, hídfőt foglal a nyugati parton, majd a főerők átszállítása után csapást mér Pécs—Nagykanizsa felé Mohács—Székesfehérvár irányába. Utóbbival a 2. Ukrán Front Budapest elfoglalására indított hadműveletét szándékozott támogatni.

A front törzse november 9-ig az átkelés és a hadművelet tervén dolgozott. Ezalatt az 57. hadsereg 75. hadteste, mely átvette a Baja—Zombor közötti arcvonalszakasz védelmét, hozzálátott a Duna túlsó partján levő ellenség erőinek és védelmének felderítéséhez. A folyam nyugati partján az ellenségnek tábori jellegű, 5—8 km-es harcászati mélységű védelmi rendszere volt, amelyet műszakiak irányításával a polgári lakosság épített ki. A 2—3 árokból álló védelmet közlekedő árkok kötötték össze. A lakott helyeket, különösen az átkelésre alkalmasnak vélt körzetben levő falvakat körkörös védelemre rendezték be.

M. N. Sarohin tábornok, az 57. hadsereg parancsnoka elhatározta, hogy november 18-ig befejezi hadseregének átcsoportosítását Zombor körzetébe, közben november 15-én a 75. és 64. hadtesttel hídfőt foglal Mohácstól délre Batina és Apatin körzetében.[26] Elhatározását a front parancsnoka jóváhagyta.[27] Sarohin tábornok úgy tervezte, hogy az átkelési szakaszon egy-egy hadtestet alkalmaz, amelyek összetartó irányban mért csapással egyesítik a két hídfőt. Ezután ütközetbe veti a hadsereg második lépcsőjét, a 6. gárda-lövészhadtestet, a 32. gárda gépesített dandárt és a támadást tovább fejleszti Pécs általános irányba.

Az 57. hadsereg megjelenését és összpontosítását Zombor körzetében a H.Gr. „F" észlelte, sőt Szálasi és Friessner november 5-i megbeszélésén (ahol elsősorban a Margit-híd felrobbantását igyekeztek tisztázni) is szóba került. A H.Gr. Süd hadműveleti naplója november 5-én azt rögzítette, hogy a hadseregcsoport jobbszárnyán, a 2. Magyar Hadsereggel szemben Apatintól északnyugatra, Sükösdtől nyugatra az ellenség átkeléshez készülődik és a Duna balparti erdőkből famegmunkálás zaja hallatszik.[28]

Friessnert az új szovjet erők megjelenése Bajától délre kellemetlenül érintette. Azonnal jelentette Guderiannak Szálasi ama közlését is, hogy az oroszok hadműveletet készítenek elő a Dráva mentén és a Dráva—Balaton közé szándékoznak betörni. Arra kérte az OKH ve-

25 Архив Министерство Обороны (továbbiakban AMO.) CCP. фонд (ф.) 243,опис (оп.) 20 371, (дело) (д.) 64, лист (ли.) 32—35.

26 Az 57. hadsereg a 75., 64. lövész- és a 6. gárda-lövészhadtestből, a 32. gárda gépesített dandárból, a 9. áttörő tüzérhadosztályból és más megerősítésre kapott egységből állt.

27 AMO. CCCP. ф. 413, оп. 10 372, д. 516, ли. 6. 00804. sz. parancs.

28 HL. Filmtár. 1252. sz. tekercs. KTB. 5. 11. 1944., 1. o.

zérkari főnökét, hasson oda, hogy az Oberkommando der Wehrmacht (továbbiakban OKW) alárendeltségébe tartozó délkelet főparancsnok, az OB. Südost (egyben a H.Gr. „F" főparancsnoka is) az oroszoktól nem fenyegetett arcvonalszakaszáról dobjon át a H.Gr. Süd jobbszárnyára egy — harcokban kipróbált — gyalogoshadosztályt az esetleges meglepetések elhárítására.[29]

Ezzel egyidőben megkérte a 4. légiflotta parancsnokát, derítse fel a Dráva torkolata vidékét. Friessner kérésének a 4. légiflotta parancsnoka eleget tett, közölte azonban, hogy eddig semmi különös előkészületet itt nem észleltek.[30]

November 4-én a 2. Ukrán Front csapatai birtokba vették Ceglédet, Szolnokot és heves harcokra került sor Üllő és Vecsés körzetében. Ennek ellenére a H.Gr. Süd csak néhány intézkedés kiadásával igyekezett megerősíteni a Duna védelmét. A hadseregcsoportnak (november 5.) alárendelt 271. népi gránátos hadosztálynak parancsot adott (az OKW utasításának megfelelően), hogy a Duna nyugati partjára csoportosuljon át. A parancsnok jelentése szerint a hadosztálynak azonban csak egy ezrede volt harcképes, a többi csak november 30-ra éri el a készenlétet[31] (fegyverzete, szállítóeszközei hiányosak voltak). Friessner a helyzet élesedése miatt utasította a hadosztály parancsnokát, hogy harcképes alegységeit azonnal indítsa útnak a Duna védelmére. Ezzel egyidőben a Duna—Tisza közéről kiszorult 3. Magyar Hadsereg parancsnokának átadta a Duna szakasz védelmét Rácalmás és Budapest között. A 2. és 3. Magyar Hadsereg között a sávhatárt Várpalota—Szabadbattyán—Sárosd—Rácalmás—Kunszentmiklós vonalán húzta meg.[32]

Az OB. Südost, von Weichs a Jugoszlávia területén vívott harcokkal volt elfoglalva. November 6-án értesítette a H.Gr. Süd-ot, hogy 1945. január közepéig a Duna védelmére nem tud erőket átdobni.[33]

Mindez arra mutatott, hogy a két német hadseregcsoport felderítése nem érzékelte, és főleg nem értékelte komolyan azokat az erőátcsoportosításokat, amelyeket a 3. Ukrán Front végrehajtott. (Igaz, ekkor Bajától délre még csak egy hadteste jelent meg.) A H. Gr. „F" nem hozott semmiféle intézkedést e szakasz megerősítésére.

A német főhadiszálláson november 6-án megbeszélés folyt, amelyen értékelték a H.Gr. Süd helyzetét. Weenck altábornagy, az OKH vezetési csoport főnökének véleménye szerint a hadseregcsoport helyzete Szolnok—Budapest körzetében kritikussá vált, hasonlóképpen veszélyeztetettnek értékelte a Duna vonalát, mert több szovjet hadosztály közeledik a folyam felé. Az itt levő magyar erők gyengék és megbízhatatlanok. Ezért javaslatára Hitler úgy döntött, hogy a Friessner-hadseregcsoport jobbszárnyának megerősítésére nem az OB. Südostól vesz el erőket, hanem Olaszországból átadja a 44. gyalogoshadhadosztályt (Hoch und Deutschmeister). A döntést közvetítő OKH

[29] Uo. 6. 11. 1944., 6. o.
[30] Uo.
[31] Uo. 5. 11. 194., 5. o.
[32] Uo. 6. 11. 1944., 7. o.
[33] Uo. 6. 11. 1944., 6. o.

november 7-én azt is tudta, hogy a 44. gyalogoshadosztály beérkezésével négy nap múlva lehet számolni. Egyúttal arra kérték Friessnert, hogy Hitler döntéséről értesítse Szálasit, akit nagyon nyugtalanított a helyzet.

A német felső katonai vezetés azt remélte, hogy a H.Gr. „F" és a H.Gr. Süd csatlakozó szárnyait a 44. gyalogoshadosztály idedobásával biztosítja és fedezi a bécsi irányt is. Friessner kérésére a hadosztályt Pécs körzetébe irányították. Ezenkívül a H.Gr. Süd tüzérséget is kért a Duna védelmének megerősítésére, ezt azonban az OKH egyelőre nem tudta teljesíteni.[34]

Sarohin tábornok november 6-án parancsot adott a 75. hadtest parancsnokának, Akimenko tábornoknak, hogy derítse fel az ellenség védelmét a Duna jobb partján, Apatin körzetében.

A Dunának ez a szakasza nem alkalmas átkelésre. Szélessége Mohácsnál 600—700, Batinánál pedig 400—500 méter volt. Mindkét oldalon a holt ágak egész rendszere húzódik. Apatin felett a folyamot csak 2—3 holtág áthidalása után lehet elérni. Ezek szélessége eléri a 20—200 métert. A folyamtól nyugatra levő területen 15—20 km mélységig sűrű csatornahálózat van, amelyeket gátak vesznek közre. Ezek meredek partjai és a szeszélyesen folyó patakocskák erősen gátolják a csapatok mozgását. Ugyanakkor a partokon 25 km hosszan 6—8 kilométer széles ártéri erdő van, amely kedvező rejtési lehetőséget biztosít.

Az ellenséges védelem jellegének felderítésére, az átkelésre alkalmas körzetek kijelölésére a 233. és a 74. lövészhadosztályok sávjában felderítést hajtottak végre. November 6-án éjszaka a 74. lövészhadosztály 260. ezrede 3. századának és az 51. jugoszláv hadosztály 12. dandár egy zászlóalja részeinek — szükségátkelési eszközökön — sikerült átkelni és Apatinnál szemben hídfőt foglalni. A hadseregparancsnok azonnal utasítást adott újabb erők átdobására. November 7-én hajnalban még egy századot átdobtak a túlpartra. November 8-án virradatkor pedig a 233. lövészhadosztály 109. ezredének két zászlóalja kelt át a folyón Apatintól 4 km-re északnyugatra. Batina körzetében — ugyanebben az időben — a 703. lövészezred egyik századának átkelési kísérlete sikertelenül végződött.[35]

A H.Gr. Süd hadműveleti naplója szerint a 2. Magyar Hadsereg azonnal jelentette, hogy tőle jobbra védekező „Brandenburg" hadosztály szakaszán Apatinnál két orosz század átkelt a Dunán. A 4. légiflotta pedig arról adott ugyanaznap hírt, hogy Apatinnál az ellenség élénk mozgását figyelték meg.[36]

A „Brandenburg" hadosztály részei felvették a harcot az Apatin körzetében átkelt szovjet erőkkel, de nem tudták megakadályozni, hogy november 8-án délre már két szovjet zászlóalj váltson partot és 3 km széles hídfőt hozzon létre. A megkapaszkodott szovjet alegy-

[34] Uo. 7. 11. 1944., 5. o.
[35] AMO. CCCP. ф. 413, оп. 10 372, д. 516, лн. 21.
[36] HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 7. 11. 1944., 1. o. Ia Nr. 4377/44. g. Kdos.

ségek visszaverték a német ellenlökéseket és a légitámadások ellenére újabb erőket vittek át.

Három zászlóalj átkelése 7—8-án nem látszott túl veszélyesnek, mert a terep adottságai miatt ott nem lehetett nagy erőkkel támadni. Másnap, november 9-én a 703. lövészezred két százada Batina körzetében, ugyanazon a helyen (Kiskőszegnél), ahol előző nap a kísérlet kudarccal végződött, eredményesen átkelt a folyón, megkapaszkodott és hídfőt foglalt. Itt a terep is alkalmasabb volt, mert csak délen hálózzák be a területet csatornák, északra dombok, szőlőhegyek emelkednek ki a vizenyős terepből. November 9-én a 75. hadtestnek már két kis harcászati hídfője volt a Duna jobb partján.[37]

Tolbuhin marsall értesülve a sikerről, 9-én hajnalban parancsot adott az 57. hadseregnek, hogy készüljön fel támadásra. Utasította, hogy gyűjtsön anyagot a folyó leküzdéséhez, tervezze meg főerőinek átkelését, foglaljon olyan széles és mély hídfőt, amely kiindulási alapul szolgálhat a támadó hadművelet kibontakozásához.[38]

A hadseregnek a front parancsnoka az anyag- és csapatok előrevonására a Tiszán — Obecse körzetében — 16 tonnás hídat biztosított.

Utasította Sarohint, hogy a 68. hadtest kivételével összes erőit és megerősítő eszközeit vonja előre Zombor—Kula körzetébe. A csapatok mozgatását csak éjjel engedélyezte.

A 6., 64. és 75. hadtestek átszállítására és a támadó hadműveletben való alkalmazására vonatkozó terveket november 11-én kellett jelenteni.[39]

A H. Gr. Süd hadműveleti naplójában ezekben a napokban csak mellékesen tesznek említést arról, hogy szomszédjuk balszárnyán mi történik. Ennek az volt az oka, hogy a 2. Ukrán Front csapatai akkor súlyos csapásokat mértek a 8. és a 6. Német, valamint az 1. Magyar Hadseregre. Friessner november 8-án nemcsak harcálláspontját volt kénytelen áthelyezni Dobogókőre, hanem az OKH engedélyével visszavonta csapatait is Kassa—Miskolc vonalára. A Mezőkövesd—Emőd terepszakaszon szintén visszavonulásra kényszerült.[40]

A hadműveleti napló mindössze annyit rögzített: „. . . a 2. Magyar Hadsereg jelentése szerint az ellenség hídfőjét a »Brandenburg« hadosztály Apatinnál nem tudta felszámolni. Átkelt egységeit azonban visszaszorította az öreg Duna gátjai mögé."[41]

A nyilas sajtó még hallgatott november 8-án a hídfőről. Berlini jelentésre hivatkozva azt közölte: „Budapesttől délre több szovjet lövészhadosztály menetel, hogy kikényszerítse az átkelést a nyugati partra. Eddig azonban minden ilyen kísérlet meghiúsult."[42]

37 AMO. CCCP. ф. 413, оп. 10 372, д. 516, лл. 22.
38 Uo. лл. 6.
39 A H. Gr. „F" hadműveleti naplójába nem volt lehetőségem betekinteni, ezért a szovjet csapatok átkelésének a hatását csak a H. Gr. Süd levéltári anyaga és az akkori nyilas sajtótermékek alapján kísérelem meg érzékeltetni.
40 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 8. 11. 1944., 5. o.
41 Uo. 8. 11. 1944., 1. o.
42 Pesti Hírlap, 1944. november 8. sz.

Szálasiék rendkívüli intézkedésekkel igyekeznek újabb ember- és anyagi áldozatot kicsikarni az ország lakosságából. A helyzet azonban annyira súlyossá vált, hogy Beregffy kénytelen volt hirdetményt kibocsátani Budapest önkéntes kiürítésére.

November 10-én beköszöntött az esős ősz. Ez komolyan nehezítette az 57. hadsereg 75. hadtestének harcát az apatini és batinai hídfőkben. A felázott utakon nehezebbé vált az erők előrevonása. Ezen a napon már a nyilas sajtó is kénytelen volt hírt adni a szovjet hídfőkről: „A Dunánál Apatin szakaszán a bolsevisták meg tudták vetni lábukat a folyó nyugati partján, a harcok még folynak."[43]

Friessner újabb csapatokat követelt elöljáróitól és Beregffytől. A magyar vezérkar azonban mindössze egy menetzászlóaljat tudott Dunaföldvárhoz küldeni. A H.Gr. Süd azt jelentette az OKH-nak, hogy „A jelenlegi összetételében a magyar hadsereg nem hajlandó harcolni... Ma a legnagyobb veszélyt a magyarok jelentik... nincs bennük semmi ellenálló erő."[44]

Hitler, miután a H.Gr. Süd minden erejét a 2. Ukrán Front Budapest elleni támadása kötötte le, november 11-én parancsot adott, hogy a Duna védelmének biztosítására az OB. Südost és a H.Gr. Süd között a sávhatárt tegyék át északabbra, Baja—Balaton délnyugati széle közé. Azt a feladatot állította az OB. Südost elé, hogy számolja fel a Duna nyugati partján levő szovjet hídfőket.[45]

Ez az intézkedés tovább súlyosbította a két német hadseregcsoport csatlakozó szárnyain a helyzetet. Zavarossá vált a csapatok alárendeltségi viszonya. A 2. Magyar Hadsereg több alegysége a sávhatártól délre került, ezzel vezetésük és utánpótlásuk még bizonytalanabbá lett. Friessner követelte az OKH-tól, hogy csapatait adják vissza. A helyzet azért volt különösen bonyolult, mert a H.Gr. Süd az OKH-nak, míg az OB. Südost az OKW-nak volt alárendelve.

A 74. után a 233. szovjet lövészhadosztály is átkelt a folyón. November 10-től a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg és Partizán Osztagok is erőteljesen bekapcsolódtak a harcba. Az 51. hadosztály 12. dandárja után a 7. dandár is partot váltott.[46] A hídfőben levő szovjet és jugoszláv katonák szívósan helytálltak a magas vízállású Duna árterületén, visszaverték a német ellenlökéseket és fokozatosan mélyítették, szélesítették harcászati hídfőiket.

Tolbuhin marsall, miután november 14-én jóváhagyta az 57. hadsereg tervét, felhívta M. N. Sarohin tábornok figyelmét, hogy használja ki az ellenség felkészületlenségét: a 75. és 64. hadtest erőteljesen támadjon a két hídfőből, majd azokat egyesítve 1944. november 20-ra vegye birtokba Mohács—Magyarbóly—Torjánci terepszakaszt és biztosítsa támadó csapatainak a balszárnyát a Dráva északi partján. November 22-re összpontosítsa a hídfőbe a 6. gárda-lövészhadtestet,

[43] Uo. november 10. sz.
[44] HL. Filmtár. 1252. tekercs. Anlage Ia Nr. 4368/44. g. Kdos.
[45] Uo. 4378/44. g. Kdos.
[46] *Godó Ágnes:* Baranya megye a felszabadító harcok időszakában. Levéltári Közlemények, Pécs, 1959., 1944—1945. o. — A jugoszláv csapatoknak a hídfőben vívott harcokban való részvételéről itt olvasható részletesen.

majd ütközetbe vetése után, november 26-ra vegye birtokba Pörböly—Bátaszék—Mócsény—Ófalu—Apátvarasd—Pécsvárad—Pécs—Keszü—Kemenes—Poma terepszakaszt a Dráváig.

A továbbiakban folytassa támadását Nagykanizsa irányába. Tájékoztatta Sarohint, hogy ezzel egyidőben a 4. gárdahadsereg Mohács körzetében felkészül az átkelésre.[47]

A 4. gárdahadsereg a főparancsnok utasítására, október 18-án kiadott direktívája alapján, átment a 3. Ukrán Front állományába[48] és a frontparancsnok intézkedésére Temesvár körzetébe összpontosult.

Tolbuhin marsall már november 12-én a 4. gárdahadsereg parancsnokának azt a feladatot adta: ne várja be főerejének beérkezését Temesvár körzetébe, hanem azonnal kezdje meg erőinek átcsoportosítását a Duna—Tisza közére. November 25-én Batina körzetében a 21. lövészhadtestével (62., 41., 69. ho.) keljen át a Dunán és legyen kész ütközetbe vetésre.[49] November 14-én a 4. gárdahadsereg főerői összpontosítási körzetévé Zombor északkelet térségét jelölte ki. A tüzérség összpontosítását november 16-ra be kellett fejezni. Hadműveleti tervét november 16-án 10 órára kellett felterjesztenie.[50]

Az események ettől kezdve a szovjet vezérkar elgondolásának megfelelően alakultak. A 3. Ukrán Front csapatai megkezdték a támadó hadművelet előkészítését. Minden úgy történt, ahogy azt Moszkvában előre várták. A 3. Ukrán Front hídfőfoglalása, majd erőinek felvonulása után a német katonai felső vezetés előbb az olasz, a balkáni, majd a magyarországi arcvonalszakaszról megkezdte hadosztályai átdobását a Dunántúlra, végül pedig a főirányból, Lengyelország és Kelet-Poroszország területéről, hogy fedezze a bécsi irányba vezető utakat és Budapestet.

A németek tisztában voltak a szovjet legfelsőbb vezetés támadó szándékával, de megvalósításának formáit nem tudták kikövetkeztetni. Az OB. Südost törzse továbbra is meg volt győződve, hogy a 3. Ukrán Front — az 1. és 2. Jugoszláv Hadsereggel együtt — főcsapását Zágráb irányába méri. (Valójában ekkor a 3. Ukrán Frontnak ezen a szakaszon már csak a 68. lövészhadteste tartózkodott.) Ezért erőit ebben az irányban készítette fel védelemre. A H.Gr. Süd ugyanakkor azzal számolt, hogy a szovjet csapatok Budapesttől délre nyugati irányban támadnak a Csepel-szigeten át a Dunán keresztül Székesfehérvár felé, illetve északról igyekeznek bekeríteni a magyar fővárost. Ebben szerepet játszott az is, hogy amikor a szovjet csapatok november 13-án elfoglalták a solti hídfőt, a VII. magyar hadtest vezérkari főnöke, Hátszegi Ottó ezredes átment a 2. Ukrán Fronthoz. Friessner meg volt győződve, hogy Hátszegi, aki ismerte a védelem-

47 AMO. CCCP. ф. 413, оп. 10 372. д. 516, лл. 37—38.

48 A 4. gd. hds. november 12-én a 20. és 21. löv. hdt-ből állt, november 15-én a 2. Ukrán Fronttól állományba került a 31. löv. hdt. is.

49 1944. november 23-án 24 órától sávhatár az 57. hadsereggel Óbecse (57), Mohács (4).

50 AMO. CCCP. ф. 320, опис. 4522, д. 170, лл. 7—12. —

A front parancsnoka a hadsereget beérkezése után megerősítette a 115. nehéz tüzérdandárral, a 23. tarackos tüzérdandárral, a 10. messzehordó tüzérdandárral és egy önálló tüzérhadosztállyal, a 42. és 49. páncéltörő tüzérdandárral, valamint a 28. gárda aknavető dandárral (egy osztály kivételével).

ben levő erők helyzetét, javasolni fogja az illetékes szovjet parancsnokoknak, hogy Székesfehérvár felé támadjanak.[51]

Ez a magyarázata annak, hogy a batinai és apatini hídfő ellen, sőt a két hadseregcsoport szárnyainak biztosítására a hónap közepéig komolyabb intézkedéseket nem tettek.

Friessner november 13-án parancsot adott a 3. Magyar Hadseregnek (Heszlényi József vezérezredes), hogy Vác és Baja között (Budapest kivételével) vegye át a Duna védelmét a 2. Magyar Hadseregtől, amely rövidesen megszűnt funkcionálni. Harcálláspontját helyezze Balatonalmádiba.[52]

Az „Interinf" november 15-i jelentésében arról írt: „... hármas hadműveleti terv keretében elsősorban Budapesttől délre a Dunán szeretne a szovjet nyugati irányban átkelni, hogy azután Székesfehérvár felé törhessen előre, másodsorban a főváros északi irányú bekerítése volna a cél...

A nyugati irányú dunai átkelés Budapesttől délre a Csepel-szigetről csak előkészületi stádiumban van. A szovjeteknek csak Apatinnál sikerült hídfőt alkotni... és egész délen a Dráva torkolatától északra.

A kettő közül a nagyobb apatini hídfőt elreteszelték, míg a Kiskőszegnél átkelt szovjet csapatokat a légierő támogatásával visszavetették."[53]

A H.Gr. Süd akkor még nem a 3. Ukrán Front, hanem a 46. hadsereg támadásától félt. Ezért november 14-én utasította a 3. Magyar Hadsereg parancsnokát, hogy a 271. népi gránátos hadosztály beérkező részeit Dunaföldvár védelmére alkalmazza.[54]

November közepén rendkívül nehéz időjárási és terepviszonyok között harcoltak a hídfőben levő szovjet és jugoszláv csapatok — és szenvedtek komoly veszteségeket. Nem annyira a német gyalogos és magyar csendőr alegységek jelentették a nehézségeket, mint inkább az árterületet elöntő, megáradt Duna. Az 57. hadsereg és a 4. gárdahadsereg folytatta csapatai előrevonását. A rejtési szabályok betartása ellenére az ellenség tudomást szerzett az előkészületekről. November 18-án a 3. Magyar Hadsereg jelentette a H.Gr. Süd törzsének: „Déli irányból szovjet csapatok menetelnek. Felvonulásuk súlya Baja. A hadsereg igyekszik jobb szomszédjával tartani az összeköttetést és ebben az irányban tovább erősíti állásait. A 271. népi gránátos hadosztály beérkezett részei átvették állásaikat. A 153. kiképző hadosztályt elhelyezte Székesfehérvár és Balaton közötti állásokba, azzal a feladattal, hogy folytassák ennek műszaki megerősítését.[55] Ez azt mutatta, kezdtek jobban odafigyelni a 3. Ukrán Frontra, de hogy valójában mi fenyegeti őket, még nem ismerték fel.

A *Pesti Hírlap* november 18-i számában a német katonai hírmagyarázó szerint: „A Duna—Tisza közti arcvonalon nagyobb arányú előkészületeket figyeltek meg a Dráva torkolatától északra fekvő

51 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 13. 11. 1944., 5. o.
52 Uo.
53 Pesti Hírlap, 1944. november 15. sz.
54 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. Anlage Ia Nr. 4430/44. g. Kdos.
55 Uo. KTB. 18. 11. 1944., 6. o.

hídfőkben. Ide egyre újabb erősítések érkeztek. Eddig azonban itt csak ezrednyi erővel támadtak a szovjetek és ezek rohamát felfogtuk. Kiskőszeg továbbra is német kézen van."

Még hetykébben nyilatkoztak november 19-én Franz Stoss és Kurt Eggers német katonai kommentátorok. A *Pesti Hírlap*ban megjelent tudósítás szerint: „... a Duna Budapesttől Apatinig szilárd főarcvonal. A bolsevistáknak Apatin térségében kialakított hídfője gyakorlatilag nem bír jelentőséggel, mert eleve igen szűk térre korlátozódott, a Duna áradása folytán pedig az a terület, ahol az átkelt szovjet csapatok állnak; nagyrészt víz alá került és ingoványos lett úgy, hogy nagyobb arányú akciók innen nem várhatók."

Valójában a megáradt Duna és a „Brandenburg" páncélgránátos hadosztály harccsoportjának, továbbá a 31. SS páncélgránátos hadosztály részeinek ellenlökése miatt 19., 20., 21-én a hídfőben levő 75. hadtest csapatainak súlyos harcokat kellett vívni az elfoglalt terület megtartásáért. Tevékenységüket leginkább a megáradt Duna akadályozta, a hídfő jelentős részét elöntötte a víz. A csapatok azonban kitartottak. Közben a 64. hadtest is felkészült, hogy a batinai hídfőből megindítsa támadását.

A főparancsnokság utasítására a 2. Ukrán Front november 18-án 24 órakor a 3. Ukrán Front 4. gárdahadseregének a 46. hadsereg állományából átadta a 31. lövészhadtestet. A két front között az új sávhatárt Temesvár—Szeged—Dunapentele—Székesfehérvár—Pápa vonalon jelölték meg, a front védelmi sávját 95 kilométerrel szélesítették ki. Ezzel lehetővé tették, hogy a 2. Ukrán Front még inkább Budapest elfoglalására összpontosítsa figyelmét.

A 31. lövészhadtest három hadosztálya a Duna bal partján egylépcsőben helyezkedett el (a hadosztályok létszáma 5500—6500 fő). Velük szemben a Duna jobb partján a magyar csapatok nem folytattak aktív tevékenységet. A szovjet felderítő szervek tisztában voltak a fasiszta csapatok helyzetével: a túlpartról naponként átjött magyar katonák értékes információkkal szolgáltak.

A 4. gárdahadsereg november 19-én átvette a Nagyvados észak—Baja közötti szakaszt. Azt a feladatot kapta, hogy november 24-én keljen át a Dunán és főcsapását Székesfehérvár irányába mérve nyújtson segítséget a 2. Ukrán Frontnak Budapest elfoglalásában.

A hadsereggel szembenálló erők zöme szétvert magyar hadosztályokból állt, amelyek harcértéke nagyon alacsony volt. Beregffy a hadsereghez intézett rádióbeszéde ezen mit sem változtatott (A katonák egyébként rádiók híján nem hallották hadügyminiszterük „buzdító" szavait — N. G.).[56] Azt hitte, hogy a demagóg szólamoknak még hatása van.

[56] A beszéd különben mindenben igazolta Friessner november 15-én a magyar hadseregről Hitlerhez küldött jelentését, mert a következőkkel akarta ellenállásra buzdítani a hadsereget: „... Amint elfoglaltságom engedi, mindig köztetek járok az arcvonalban (kiment Budapest külvárosába — N. G.). Most is onnan jöttem ..." „Magam is hat testvéremmel, egy egyszerű éjjelt-nappallá tevő kisiparos család szülöttje vagyok. Kizárólag magam erejéből emelkedtem fel. Tehát sok százezer testvéremmel, veletek egy test egy lélek vagyok. Ismerem bajaitokat, fájdalmaitokat, hiszen ezek hordozója voltam egész életen át ... Néhány hetes vezetésem alatt intézkedések sorozatát adtam ki ... tiszt és legénység között le-

Ismerte Friessner és más német tábornokok véleményét: „a fő ellenség a magyar hadsereg megbízhatatlansága". Tudomása volt a magyar és német tisztek, katonák gyakori összetűzéséről, mégis kijelentette: „... szemlém alkalmával a német parancsnokok a legnagyobb elismeréssel emlékeznek meg Rólatok és bátor, rámenős helytállásotokról."[57]

Von Weichs altábornagy a H.Gr. „F" balszárnyán az apatini és batinai hídfők felszámolását a 2. Német Páncéloshadsereg parancsnokára, de Angelis tüzér tábornokra bízta. A hadsereg zöme a Drávától délre helyezkedett el. A Drávától északra a 31. páncélgránátos hadosztály (amely eredetileg a 2. Magyar Hadsereg alárendeltségébe tartozott, a két hadseregcsoport közötti új sávhatár meghúzása után került a H.Gr. „F"-hez) széles arcvonalon súllyal Mohács—Kiskőszeg (Batina) szakaszon védett. Tőle délre a Dráváig a „Brandenburg" harccsoport az apatini hídfővel szemben védekezett, illetve kísérletet tett felszámolására. A két hadosztályt november 13-tól a Dráva és Baja közötti szakaszon a LXVIII. hadtest parancsnoka irányította, aki a 2. páncéloshadseregnek volt alárendelve.

Heves rohamokat indítottak a batinai és apatini hídfő ellen november 19—20-án és összébb szorították a szívósan védekező 75. hadtest csapatait, de a hídfő további kimélyítését nem tudták megakadályozni. A *Pesti Hírlap* november 22-én pécsi tudósítójának november 21-i jelentése alapján ezt írta: „A kiskőszegi szovjet hídfőt a német páncélgránátosok és magyar csendőrök teljesen felszámolták... A németek egy zsilip felhúzásával a Duna vízével árasztották el azt a területet, ahol a szovjetek mintegy 100, a Dunán áthozott páncélosa gyülekezett össze támadásra...[58] az elért sikerben nagy részük van a magyar csendőröknek is. A Duna jobb partjának védelme teljesen szilárdan áll a német páncélgránátosok és magyar csendőrök kezében Kiskőszegtől egészen a Dráva torkolatáig."

A németeknek nem volt okuk győzelemről beszélni. A 3. Ukrán Front csapatai tervszerűen folytatták előkészületeiket a támadásra. Ezzel szemben a 44. gyalogoshadosztály Pécsre és Kaposvárra irányított szállítmányai nagyon lassan érkeztek be. Néhány befutott alegységét alárendelték a 31. SS páncélgránátos hadosztálynak és Dunaszekcső—Báta—Baja—Bátaszék körzetébe irányították.

A H.Gr. Süd helyzete súlyosabb volt a 2. Ukrán Front sávjában, Hatvan és Miskolc körzetében visszavonulásra kényszerült. Heves harcok dúltak Budapestnél, Friessner továbbra is attól félt, hogy a szovjet csapatok támadása a Csepel-szigeten keresztül rövidesen a

dőlt a válaszfal... minden becsületes magyar honvéd elérheti a tiszti rendfokozatot... a magasabb rangot, ha vezetési rátermettségét... a harctéren beigazolja."

Majd a családi pótlék felemeléséről, a családtagok és kis vagyonuk biztonságba helyezéséről, a tartalékos tisztek előléptetéséről, meleg téli ruha ellátásáról beszélt. Megígérte: „Rövidesen fel fogom emelni napi zsoldotokat, ugyanolyan magas összegre, mint amilyenbe német bajtársaitok részesülnek." Bejelentette, hogy önkéntes alakulatok (Hunyadi, Szent László stb.) felállítására is intézkedett. „Biztosítani fogom azt, hogy ezek a háború után biztos elhelyezkedésben és megélhetésben részesüljenek..." (Pesti Hírlap, november 19. sz.)

57 Pesti Hírlap, 1944. november 19. sz.

58 Valójában a 75. hdt-nek ekkor egyetlen harckocsija sem volt a hídfőben. A 100 szovjet harckocsi csak újságírói kacsa.

Margit-vonalat fenyegeti, ezért újabb intézkedéseket adott ki a Velencei-tó és Balaton közötti szakasz megerősítésére. A Székesfehérvár körzetébe irányított 153. kiképző hadosztálynak feladatként szabta: a Balaton és Székesfehérvár között úgy rendezze be a védelmi állásokat, hogy azok rövid idő múlva alkalmasak legyenek védő csapatok befogadására.[59]

A szorongatott helyzetben levő H.Gr. Süd az OKH-tól és Hitlertől új hadosztályokat követelt. Hitler és Guderian a 2. Ukrán Front sikerei láttán elhatározták, hogy erőket dobnak át a magyarországi arcvonalra. Sőt Hitler, hogy megkönnyítse a H.Gr. Süd helyzetét, azt tervezte, hogy arcvonalszakaszának egy részét (Budapest dél) átadja az OB. Südost-nak.

Friessner tiltakozott arcvonala lerövidítése ellen. Vezérkari főnöke, Grolman tábornok szerint ez különösen a magyarokra nézve volna hátrányos. Friessnernek nagyon jó kapcsolatai vannak a magyar államvezetéssel, bizalmas viszonyban van Szálasival — és a magyar vezérkarral is jó összhangban dolgozik. A sávhatár áthelyezése esetén a magyar csapatok két hadseregcsoporthoz tartoznának, ami a velük való kapcsolat tartását még bonyolultabbá tenné. Az OB. Südost parancsnoka nem ismeri a magyarokat, ezért politikai kérdésekben kénytelen lenne tanácsokért Friessnerhez fordulni. A magyarokból hiányzik a szervezettség, a tapasztalat, az ellenálló erő. Az államapparátus politikailag és társadalmilag nagyon gyenge és ezért az őket jól ismerő H.Gr. Süd állandó támogatására szorul. Az OKH vezetési csoportjának főnöke a döntést, „szigorúan katonai szempontból vizsgálva, helyesnek tartotta. Úgy vélekedett, hogy átadják az OB. Südost-nak a H.Gr. Süd arcvonalának Budapest dél szakaszát, érdekeltté teszik az egész Duna vonalának a védelmében ezért a Balkánról erőket dob át a Drávától északra levő területre."[60]

Ennek az elgondolásnak valóra váltása kedvező lett volna a 3. Ukrán Frontnak. Az OB. Südost ugyanis a Balkánról csak késve tudott erőket átdobni. A csapatok mozgatása a jugoszláv hadsereg és a partizánok miatt súlyos nehézségekbe ütközött. A vasúti szállítások bizonytalanok voltak, nagyon elhúzódtak. A sávhatár megváltoztatása tovább rontotta volna a fasiszta hadseregek helyzetét a Dunántúlon.

Grolman azt hangoztatta: Hitler ne a sávhatárt változtassa meg, hanem adjon parancsot az OB. Südostnak, hogy legalább egy hadosztályt dobjon át a Dráván északra.

November 21-én az OKH és a H.Gr. Süd a Szálasi-rendszer belső gyengesége miatt arról tárgyalt, milyen intézkedésekkel lehetne megszilárdítani Magyarországon a helyzetet, és ezzel a H.Gr. Süd mögöttes területét. Friessner hangsúlyozta: „Budapest maradt a központi kérdés. Mindent meg kell tenni megtartásáért, mert különben gyilkos politikai disznóság következik be... A magyar főváros elvesztése a magyarok kapitulációját jelenti... döntő, adjanak erőket, akkor

59 HL. Filmtár. 1252. tekercs. Anlage Ia Nr. 1276/44. g. Kdos.
60 Uo. 21. 11. 1944., 6—10. o.

tartani tudjuk arcvonalunkat... most az állások kedvezőek... ha csapataink a birodalom határain állnak, késő lesz."[61]

November 22-én a 2. Ukrán Front a Hatvan—Gyöngyös arcvonalon, a Csepel-szigeten súlyos csapásokat mért a német—magyar fasiszta csapatokra. A Mohács—Dráva szakaszról a német felderítés azt jelentette: a közeli napokban nyugati irányban támadással kell számolni. Ezért a H.Gr. Süd újból az OKH-hoz fordult és kérte a Duna vonalának megerősítését.[62] A német felderítés megállapítása helytálló volt, ellenintézkedései azonban hatástalanok maradtak.

A Duna gyors áradása megakadályozta az 57. hadsereget, hogy teljesítse november 20-ára Tolbuhin marsall 14-én kiadott parancsát. Nem sikerült egyesíteni a két hídfőt, és a 6. gárdalövészhadtest sem volt kész ütközetbe vetésre. Ezért november 20-án Sarohin tábornok azt a feladatot adta a 75. és a 64. lövészhadtestnek, hogy egyesítsék a két hídfőt, amelynek szélessége 80, mélysége 20 kilométert érje el.[63] A 64. hadtest parancsnokát utasította, hogy egy hadosztályával keljen át Baja—Mohács között a Dunán és támadjon Bátaszék—Véménd irányába. Főerőit vesse be, s a 75. hadtesttel együttműködésben küzdje le az ellenséges védelmet, foglalja el (november 24-ére) Bátaszék—Véménd—Magyarboly—Hercegszöllös terepszakaszt és biztosítsa a 6. gráda-lövészhadtest átkelését a Dunán. Második lépcső hadosztályával a batinai hídfőből Hercegszöllös felé támadjon. Ha a hadtest Mohács körzetében sikert ér el, második lépcsőjét itt vesse be.

A 75. lövészhadtest azt a feladatot kapta, hogy a 74. és a 233. hadosztályával folytassa támadását és november 23-ra foglalja el Hercegszöllöst, Töttöst és Beremend körzetét, majd a harmadik hadosztály átkelése után készüljön fel csapás mérésére Siklós általános irányba.

A hadseregparancsnok úgy intézkedett, hogy a 32. gépesített dandárt, az 53. motorkerékpáros ezredet, a 252. BON (kétéltű) zászlóaljat és az 1892. rohamlöveg ezredet a jobbszárnyon, Batinánál szállítják át, de ha lehetőség nyílik rá, akkor Mohácsnál. A 32. gépesített dandár főerőivel csapását Pécsvárad—Pécs irányába mérje, egy alegységével meg Szentlőrinc felé támadjon.[64]

November 21-én a 75. és 64. hadtest az 51. és a 36. jugoszláv hadosztályokkal elkeseredetten rohamozta a németek állásait, azonban csak 22-én sikerült megtörni a vele szembenálló német erők ellenállását. Ezért Tolbuhin marsall 1944. november 22-én parancsot adott a 4. gárdahadseregnek, hogy éjfélkor váltsa le az 57. hadsereg 233.

61 Uo. 21. 11. 1944., 9. o.
62 Uo. 22. 11. 1944., 8—9. o.
63 A 64. hdt. állományába és alárendeltségébe tartozott: a 3., 19. és a 113. löv. ho., a 160. ágyús tü. dd., 152. tar. tü. e., 523. av. e., 49 pct. tü. dd. 45., 58. gd. av. o., 374. pct. tü, e., 100. av. dd., 120. és a 366. rohamlöveg dandár. A 75. löv. hdt. állományába és alárendeltségébe tartozott: a 74., 299. és a 233. löv. ho., az 506. tü. e., 140., 563. és az 528. av. o., a 274. tarackos tü. o., 1312., 152., pct. tü. e., 25. gd. av. e. és az 1202. mü. ezred.
64 AMO. CCCP. ф. 413, оп. 10 372. д. 548, лн. 21.
Harcba lépésekor a dd-nak alárendeli az 528. av.e-et, a 49. ptc. tű. dd. két e-ét, a 274. tar tű. e-et és az 58. g-et av.e-et.

lövészhadosztályát a 21. hadtest 41. hadosztályával Baja és Mohács között. (Ezt éjfélre végre is hajtották.) Az 57. és a 4. gárdahadsereg között az új sávhatárt Versec—Óbecse—Mohács vonalában jelölte meg.[65]

A 4. gárdahadsereg átkelése a Dunán és a hídfő kimélyítése

Az 57. hadsereg első lépcsőjében tevékenykedő hadtestek erőfeszítéseit november 23-án siker koronázta — egyesítették a két hídfőt.

A harcászati eredmények hadműveletivé fejlődtek, ez döntően kihatott a 4. gárdahadsereg további tevékenységére. Arcvonala 135 kilométerre növekedett. A 31. hadtest Nagyvados (Dunapentele)—Baja, a 21. hadtest Baja—Mohács között zárkózott fel a Dunára, míg a második lépcsőben a 20. lövészhadtest helyezkedett el. A frontparancsnok a 18. harckocsihadtestet a 4. gárdahadsereg sávjába vonta előre Bajmok—Bácstopolya körzetébe azzal a feladattal, hogy legyen kész december 1—3. között ütközetbe lépésre.[66]

Tolbuhin marsall november 23-án kiadott parancsában módosította a 4. grádahadsereg támadási tervét. Utasította, hogy főcsapását a balszárnyon mérje, itt vesse ütközetbe a siker kifejlesztésére a második lépcsőjét is.

Az 57. hadsereg is módosította hadműveleti tervét, átcsoportosításokat hajtott végre. A 6. gárda-lövészhadtestet és a 32. gépesített dandárt nem a 75. és a 64. hadtestek között, arcvonalának a közepén, hanem a jobbszárnyon vetette ütközetbe, hogy Pécs elfoglalására mért főcsapást Kaposvár—Nagykanizsa irányába fejlessze tovább.[67]

A hadsereg két hadteste — a hídfő egyesítése után — november 24-én 14 km-t nyomult előre. 24—25-én átszállította a Dunán második lépcsőjét (6. gárda-lövészhadtest, a 32. gépesített dandárt), amely a hadsereg jobbszárnyán, Topolya körzetében összpontosult.[68]

A 4. gárdahadsereg parancsnoka — I. V. Galanyin tábornok — látva bal szomszédjának sikeres előnyomulását és az ellenség védelmének gyengeségét, november 24-én este utasította Fomenko tábornokot, hogy a 21. hadtest egy hadosztályával Mohácstól 2,5 kilométerre délkeletre foglaljon hídfőt, míg a 31. hadtestet Dunapentele—Baja közötti szakaszon készüljön fel erőszakos átkelésre.[69]

Ezt megelőzően november 22-én Tolbuhin marsall intézkedett, hogy a Dunai Katonai Flottilla (parancsnoka: Sz. G. Gorskov) vonja előre egységeit az 57. és a 4. gárdahadseregek sávjába, és vegyen részt a csapatok átkelésének. utánszállításának és hídfőfoglalásának a biztosításában.

A 21. hadtest (a 41. hadosztály 126. ezredének 3. zászlóaljával)

[65] Uo. ф. 320, оп. 4522, д. 180, лн. 10.
[66] Uo. лн. 11.
[67] Uo. ф. 413, оп. 10 372, д. 548, лн. 21.
[68] Uo. лн. 23.
[69] Uo. ф. 320, оп. 4522, д. 170, лн. 17.

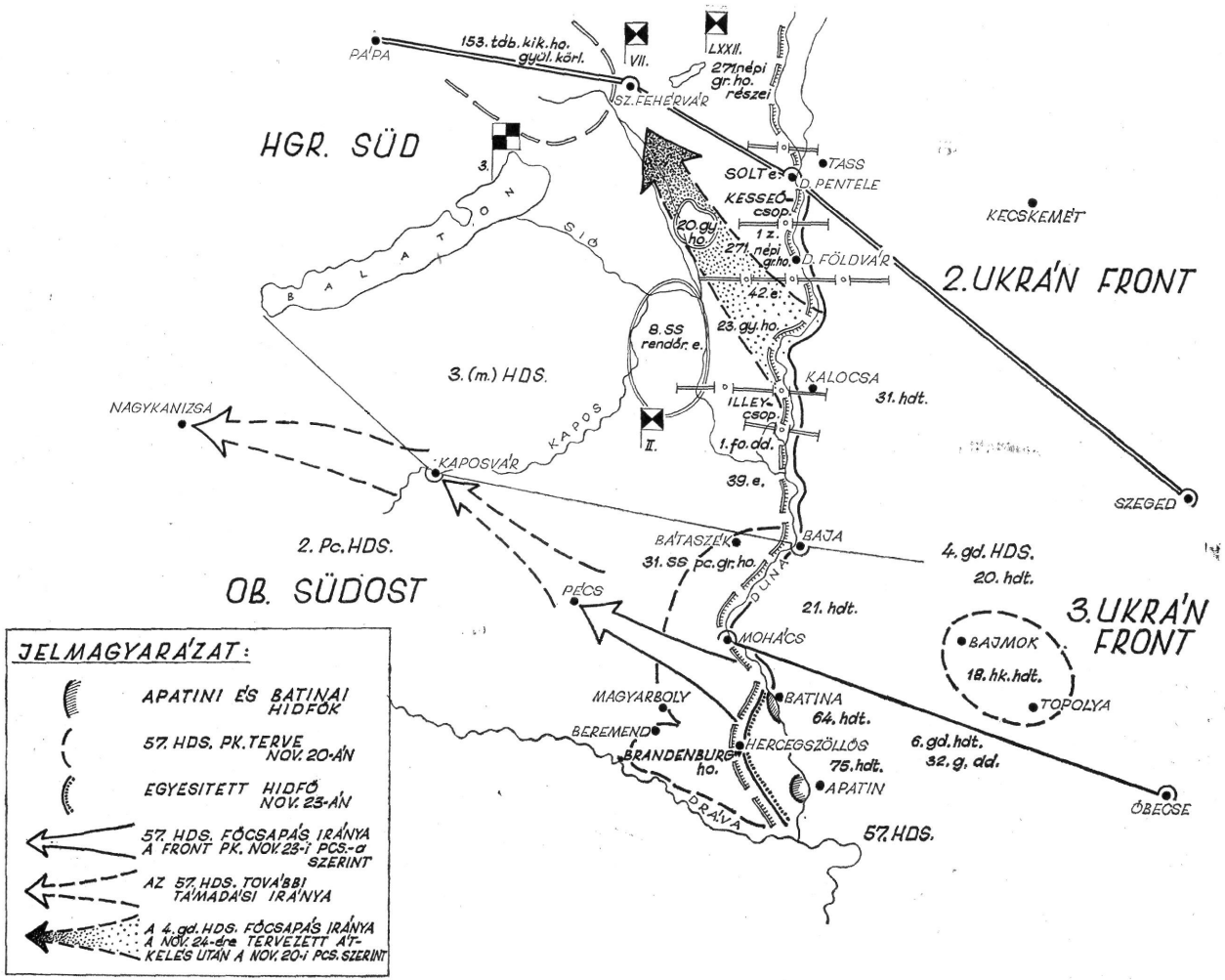

1. sz. vázlat. Helyzet 1944. november 23-án

24-én 16 órakor megkezdte az átkelést a Dunán. 25-én reggel 7 órakor már 1 km széles és 200 m mély hídfővel rendelkezett. A 31. SS páncélgránátos hadosztály részei az átkelt csapatok előnyomulását tűzzel, kis erejű ellenlökésekkel próbálták feltartóztatni.

16 órára a hídfőben már hat lövészszázad tartózkodott, aknavetőkkel és 16 páncéltörő puskával. Az előnyomuló századok 17 órakor elérték a Duna menti gátakat és harcot kezdtek Kölkedért. A hídfő ekkor már 2 km széles és 1,6—2 km mély volt. Az erők gyorsabb átszállítását erősen fékezte az átkelőeszközök hiánya.[70]

November 23-án a *Pesti Hírlap* még azt közölte: „Dél-Magyarországon meghiúsult a szovjet csapatok kísérlete, hogy kiszélesítsék a hídfőjüket Apatinnál és Kiskőszegnél." November 24-én már kénytelen hírül adni: „... a dél-magyarországi dunai hídfőknél új, még folyamatban levő bolsevista támadásokat jelentenek és ezek során az ellenség terepnyereségre tett szert."[71]

25-én az újság érzékelteti a visszavonulást is: „Dél-Magyarországon kötelékeink Apatintól és Kiskőszegtől nyugatra új elhárító arcvonalon visszaverték a nagy erőkkel állandóan támadó bolsevistákat."

A 3. Ukrán Front 57. hadseregének 64. hadteste november 24-én megtörte az ellenség ellenállását és a baranyai háromszögben átlépte Magyarország határait. Elfoglalta Udvardot, Feketekaput, Borzát és 2 km-t nyomult előre Nagynyárád felé. Két hadosztálya, együttműködve a 75. hadtesttel, visszaverte az ellenség ellenlökéseit.[72]

November 26-án a front csapatai tovább támadtak. A 4. gárdahadsereggel szemben az ellenség kis erőkkel rendelkezett. Mohácsról elmenekült magyar lakosok közölték, hogy a városban csak néhány száz katona tartózkodik.[73] A 4. gárdahadsereg 21. hadteste elfoglalta Mohácsot és Udvardnál felvette a kapcsolatot az 57. hadsereggel, majd Mohácstól délnyugatra és északnyugatra megtámadta a 31. SS páncélgránátos hadosztály visszavonuló utóvédjeit.[74]

70 Uo. лн. 17. — Az átkelt két lövész- és géppuskás század, továbbá a hadosztály feld. század és egy páncéltörő szakasz birtokba vette az ellenség védelmének első vonalát. Gyorsan megteremtette a hídfő és a túlpart között a távbeszélő összeköttetést. A 125. ezred után a 126. is viszonylag gyorsan átkerült a túlsó partra.

71 Pesti Hírlap, november 24. sz.

72 AMO. CCCP. ф. 413, оп. 10 372, д. 548, лн. 24.

73 Uo. ф. 320, оп. 4522, д. 170, лн. 18.

74 Uo. лн. 20.: ф. 413, оп. 10 372, д. 548, лн. 24. — *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon (Budapest, 1965) című munkájának 154. oldalán azt írja: „November 27-én az 57. hds. csapatai kiverték az ellenséget Mohácsról és ezzel megfelelő alapot teremtettek . . ." A szovjet hadműveleti napló szerint Mohácsot nem az 57. hds. szabadította fel, hanem a 4. gd. hads. 21. hdt-e. Tolbuhin parancsára ezen a szakaszon november 22—23. közötti éjszakán a 4. gd. hads. leváltotta az 57. hds. részeit, új hídfőt foglalt és kiverte a németeket a városból. Majd Tóth ezt írja: „A német főparancsnokságot és a „Dél" hadseregcsoport parancsnokságát váratlanul érte a 3. Ukrán Front áttörése és támadásának nagy kezdeti sikere. " Friessner, a H. Gr. Süd parancsnoka a támadás kezdeti sikeréről és az áttörésről csak közvetve értesült. A szovjet csapatok előretöréséről a különböző szintű német parancsnokának tudomásuk volt, hisz erről november 25-én a különböző napilapok is hírt adtak. A H. Gr. Süd-ot akkor ez még nem érintette közvetlenül, mert az áttörés a H. Gr. „F" szakaszán következett be.

Peter Gosztonyi: Endkamp an der Donau 1944/45. című (Wien—München—Zürich, 1969) munkájának 89. oldalán a következőket írja: „A nagy orosz támadás november 27-én kezdődött. A támadás első napján a 64. löv. hdt. három ho-al elérte Mohácsot és elfoglalta ... a következő 24 órában elesett Dunaszekcső és Baja." Gosztonyi valószínűleg Tóth Sándor alapján közli ezt. Az 57. hds. 64. hdt-ének hadosztályai november 27-én a Villányi-hegység elfoglalására készültek. A következő 24. órában nem a 64. hdt., hanem a 21. hdt. foglalta, illetve érte el Dunaszekcsőt. Gosztonyinak az a megállapítása, hogy a 64. hdt. három ho-a foglalta el Mohácsot, nem felel meg a tényeknek. Baját nem kellett elfoglalnia, mert azt a 46. hds. már régen — október 21-én felszabadította.

Tolbuhin marsall, amikor látta, hogy a támadás sikeresen bontakozik ki, a 4. gárdahadsereg 21. hadteste elé azt a feladatot állította, hogy folytassa átkelését a Dunán, szélesítse ki hídfőjét Mohács körzetében, november 28-ra vegye birtokba Dunaszekcső—Somberek—Rácgercseny—Liptód vonalát, majd jusson ki Bátaszék—Bátaapáti—Ófalu—Pécsvárad—Somogy terepszakaszra.[75] 20. hadtestének két hadosztálya Batinánál, a harmadik Mohácsnál keljen át. (Az átkelést legkésőbb november 27-én 22 órakor kellett megkezdeni.)[76]

26-án az 57. hadsereg ütközetbe vetette a második lépcsőjét (a 6. gárda-lövészhadtestet és a 32. gépesített dandárt).[77] A 32. gépesített dandár Nagynyárádnál lépett ütközetbe és elfoglalta Németbolyt, éjfélkor harcba kezdett Szederkényért. A 6. gárda-lövészhadtest első lépcsőben levő hadosztályai nyugati irányba előnyomulva birtokba vették többek között Hercegszöllöst és Erdőfalvát. Ezzel a 3. Ukrán Front hídfőjének szélessége elérte az 50, mélysége pedig a 14—17 kilométert.

26-án estére a hídfőben tartózkodott már az 57. hadsereg szinte teljes állománya, a 4. gárdahadsereg 21. hadtestének több mint két lövészhadosztálya és a 20. hadtest is megkezdte az előkészületeit az átkeléshez.[78] A hídfő növekedése, a szovjet csapatok sikerei jól visszatükröződnek a német helyzetjelentésekben is.[79]

A 3. Ukrán Front hadseregei november 27-én tovább folytatták előnyomulásukat és erők átszállítását a Duna jobb partjára. A 4. gárdahadsereg 31. hadteste Harta—Dunapataj—Bátya körzetében erőszakos átkelésre készült. A 21. hadtest, amely 26-án már 4—6 km-t nyomult előre és hat lakott helységet elfoglalt, 27-én hajnalban visszaverte az ellenség ellenlökését, és délutánig 8 km-t haladt előre. Elfoglalta Leánycsók, Bár községeket és elérte Dunaszekcső délkeleti részét. A 20. hadtest megkezdte az átkelést a Dunán. Az átszállítását meggyorsította a Dunai Katonai Flottilla beérkezése, amelynek hajói a Ferenc-csatornán keresztül futottak be Baja—Bezdán körzetébe.[80]

Pécs irányába az 57. hadsereg jobbszárnyán a 32. gépesített dandár gyors ütemben tört előre. A szederkényi vasútállomástól kiindulva elérte Nagykozár körzetét. A lövészhadosztályok a „Brandenburg", a

75 Sávhatár november 26-án 24 órától az 57. hds-el: Mohács—Babarc—Somogy (mind a 4. gd. hds-nek bezárva). A front 27-én estére hat 16 tonnás pontont szállított az átkelés körzetébe.

76 AMO. СССР. ф. 320, оп. 4522, д. 170, лн. 22. — Az 57. hds. utasítást kapott, hogy a Duna nyugati partján november 26-án egy pct. tű., egy av., és egy tar. tű. e-et adjon át a 4. gd. hds-nek. A 17. légi hads. pedig, hogy a 21. hdt. támadását egy csata- és egy vadászr. ho-al támogassa.

77 Uo. ф. 413, оп. 10 372, д. 548, лн. 24.

78 Uo. ф. 320, оп. 4522, д. 170, лн. 22.

79 Az Interif. november 26-án közölte „... a Dráva torkolatától északra a bolsevisták a dunai hídfőből kiindulva nagy erőkkel tovább támadtak, hogy kiszélesítsék hadműveleti alapjukat ... német gránátosok és páncélgránátosok rugalmas harcokban két helyütt kissé visszavonultak, új ellenállási vonalat építettek ki." (Pesti Hírlap, november 26. sz.)

80 A flotilla mesterien oldotta meg feladatát. Amikor a parancsnok látta, hogy a németek szilárdan kezükben tartják a Duna jobb partját a Dráva torkolatától Ilokig, úgy döntött, hogy hajóit a Ferenc-csatornán keresztül viszi át Bezdán körzetébe. Ez azért jelentős, mert a csatorna vizének mélysége mindössze 80—90 centiméter volt. November 27-én 21 hajó beérkezett Baja körzetébe a 4. gd, hds. szakaszára. (A főparancsnokság utasítására a 4. gd. hds. vezetését, a megbetegedett parancsnok helyett, november 27-én G. F. Zaharov hadseregtábornok vette át.)

(Дунайская клотилия отечественной война. Москва, 1962., 166—168. o.)

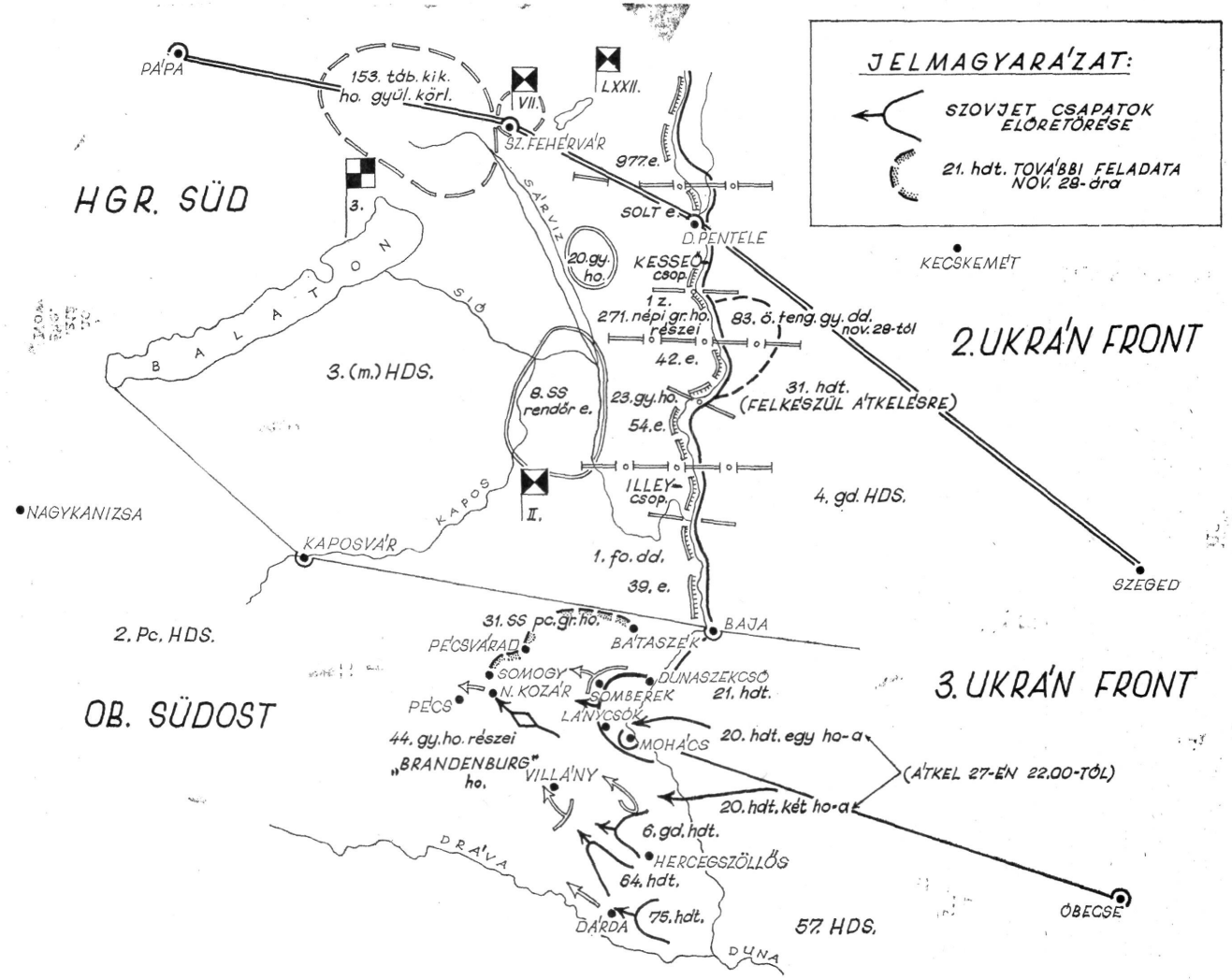

2. sz. vázlat. Helyzet 1944. november 26—27-én

31. SS páncélgránátos hadosztály alegységeit és a 44. gyalogoshadosztály zászlóaljainak részeként bevetett századait szorították vissza nyugat felé.

A 3. Ukrán Front november 27-én elért sikerei komolyan aggasztotta a H.Gr. Süd parancsnokát. A jobb szomszéd szakaszáról a 2. Magyar Hadsereg törzsénél levő német összekötő tiszt azt jelentette: „. . . a szovjet csapatok betörtek Szederkény, Somberek és Dunaszekcső községekbe. Főcsapás irányukról még nincs tiszta képünk . . ."[81]

Friessner ezt a 2. Ukrán Front arcvonalán észlelt változásokkal hozta összefüggésbe. Felderítési adataik szerint a dunai hídfőből erős lövészalakulatok támadtak. Azt is érzékelték, hogy az 57. hadsereg ütközetbe vetette a 32. gépesített dandárt (amit a 18. harckocsihadtestnek véltek — N. G.). Meg voltak győződve, hogy a miskolci szakaszról elmozdított gyors alakulatokat (szerintük a 2. gépesített hadtestet és a Plijev lovas-gépesített csoportot) új súlyponton, a dunai arcvonalon vetik be.[82] Az eddigi jelentések szerint átkelőhelyként előreláthatólag Paks és Csepel-sziget jöhetett számításba. A szovjetek hadműveletének, amelyet valószínűleg két irányban, egyrészt a Dráva és Balaton közötti erdős vidéken át az olajmedence felé, illetve a Balaton és Budapest közötti területen indítanak, minden valószínűség szerint az a célja, hogy megkíséreljék a kifutást a Kisalföldre.[83]

A Dunától keletre levő arcvonalszakaszon november 27-én viszonylagos nyugalom volt, ugyanakkor a H.Gr. „F" arcvonalszakaszán megindult támadás arra késztette a H.Gr. Süd törzsét, hogy további intézkedéseket hozzon a Duna jobb partjának a megerősítésére. Utasította a 6. hadsereg parancsnokát, Fretter Picót, hogy vonjon ki arcvonalából egy hadtesttörzset, egy páncéloshadosztályt és tüzérséget, továbbá készüljön fel, hogy később még egy hadosztályt ki kell vonnia.

A 3. Magyar Hadsereg parancsot kapott, hogy tiszt vezette felderítő csoporttal tisztázza a H.Gr. „F"-el megadott csatlakozáson kialakult helyzetet. Legyen állandóan tisztában az események alakulásával, jobb szomszédjával teremtsen távbeszélő összeköttetést.

A hadseregcsoport javasolta az OKH-nak, hogy a 6. Német és a 3. Magyar Hadseregből hozzák létre a „Fretter Pico-hadműveleti csoportot", és Fretter Pico vegye át Heszlényitől a Duna védelmének vezetését.

A 6. Német Hadsereg törzse gyorsan dolgozott, a 14.15-kor kiadott parancsra 17.30-kor jelentette: az előkészületeket megtette, a 23. páncéloshadosztály részeit 28-án éjszaka kivonja az arcvonalból. Egyúttal javasolta, hogy a Duna védelmének irányítását bízzák az LVII. páncéloshadtest törzsére.[84]

81 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 27. 11. 1944., 4—5. o.
82 A német felderítés itt tévedett. A 2. g. hdt. 1944. október 29-én a budapesti hadművelet megindításakor a 46. hds. állományába került és ott is maradt. A Plijev lovas-gépesített csoportot 1944 november 11-én Szolnok—Hatvan irányába vetették ütközetbe. (HL Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 27. 11. 1944., 4—5. o.)
83 HL. Filmtár. 1252. tekercs KTB. 27. 11. 1944., 5. o.
84 Uo. 5—7. o. Anlage Ia Nr. 4590/44. g. Kdos.

A H.Gr. Süd Ukrán Front szakaszán vélt átcsoportosítással szemben a 6. hadsereg vezérkari főnöke néhány órával később (21.45-kor) azt jelentette: nem észlelték a 46. hadsereg erejének csökkenését, tehát a délen alkalmazott erőket nem innen vonták ki.

Ennek ellenére a H.Gr. Süd még az éjszaka parancsot adott, hogy az LVII. páncéloshadtest törzsét, a 23. páncéloshadosztályt, két tüzérosztályt, egy rohamlöveg dandárt vonjanak ki a hadseregcsoport arcvonalának középső szakaszáról és irányítsák Dunántúlra. Továbbá készítsék elő az 1. páncéloshadosztályt, az 503. „Tigris" zászlóaljat, azonkívül tüzér- és páncélvadász alegységeket is a kivonásra.[85]

27-én éjszaka Friessner gyors intézkedéseire azért került sor, mert az OB. Südost parancsnoka a balszárnyon kialakult helyzetről azt közölte: „... a szovjet előretörést ideiglenesen elreteszeltük, de a helyzet a Drávától északra továbbra is reménytelen."[86]

Ezt a kellemetlen információt Heszlényinek 23.20-kor küldött jelentése tovább súlyosbította. A 3. Magyar Hadsereg parancsnoka arról panaszkodott, hogy Baja—Vác között a 220 kilométer széles arcvonalából 175 kilométeren az ellenség van fölényben, illetve támad. A Duna védelmének biztosítására — körülbelül 23 gyenge és 43, a jelen pillanatban még csak felszerelés alatt álló zászlóaljra számíthat, nincsenek nehézfegyverei, a tartalékok és a szállító eszközök hiányoznak. Ezzel a csekély leharcolt erővel csak folyómegfigyelést tud végezni. Nehézségeit növeli, hogy Pakstól délre a Duna partja mocsaras, áttekinthetetlen, a figyelés sok katonát követel. Az ellenség átkelését nem tudja megakadályozni, kérte, hogy magyar és német hadosztályokkal erősítsék meg arcvonalát.[87]

Ezért a német hadosztályok átdobásán kívül a Komáromban feltöltésen levő 2. magyar páncéloshadosztályt Székesfehérvárra helyezték át, továbbá Friessner utasítást adott, hogy a 3. Magyar Hadsereg jobbszárnyának, a Pakstól délnyugatra levő körzetnek a lezárására indítsanak útba légvédelmi és páncéltörő ütegekkel megerősített zárósztagokat.

Ismét kérte az OKH, hogy a H.Gr. „F"-től rendelje alá a LXVIII. hadtestet, mert a szovjet csapatok északnyugati irányú csapása inkább a H.Gr. Süd-ot, mint a H.Gr. „F"-t veszélyezteti. Addig is utasítsák a H.Gr. „F"-et, hogy adjon részletes felvilágosítást a balszárnyán, Baja körzetében kialakult helyzetről, mert nem tudják, hogy ott mi történik.[88]

85 Uo. KTB. 28. 11. 1944., 4—5. o.
86 Uo. Anlage Nr. 4568/44. g. Kdos.
87 Uo. KTB. 25. 11. 1944., 6—7. o.
88 Friessner emlékező tehetsége erősen megromlott, mert 1956-ban a Verratene Schlachten (Hamburg, 1956) című visszaemlékezésében a következőket írta: „November 26-ig az ellenség több alkalommal megkísérelte, hogy átkeljen a Dunán és hídfőt hozzon létre a jobb parton. Végül Apatinnál sikert ért el. A „Brandenburg" hadosztály motorizált részei azonnal ellencsapást mértek, ez azonban nem vezetett sikerre".
A szovjet 75. hdt. részei nem több alkalommal kísérelték meg, hogy átkeljenek a Dunán, hanem a harcfelderítéssel egyidőben november 7-én azonnal hídfőt foglaltak Apatinnál, majd 9-én Batinánál is. Abban igaza van Friessnernek, hogy a „Brandenburg" ho. ellenlökései nem vezettek sikerre. November 26-ig a 3. Ukrán Front csapatai olyan hídfőt foglaltak a H. Gr. „F" szakaszán, ami arra kényszerítette Friessnert, hogy november 27-én jelentős átcsoportosításokat hajtson végre. Ennek az elkövetkező napokban nem sok hatása volt az eseményekre. A kellemetlen dolgokat az emlékezés hamar elfelejteti, valószínűleg itt is erről van szó.

A 3. Ukrán Front csapatai november 28-án tovább támadtak. A 4. gárdahadsereg 21. hadteste elfoglalta Dunaszekcső, Somberek, Bátaszék, Palotabozsok községeket, és a 20. hadtest első hadosztálya is megkezdte az átkelést.

A frontparancsnok ezen a napon alárendelte a 4. gárdahadseregnek a 83. önálló tengerészgyalogos dandárt, hogy a 31. lövészhadtesttel együttműködésben Dunaföldvár—Paks körzetében készüljön fel hídfőfoglalásra az ellenség hátában.[89]

Az 57. hadsereg jobbszárny-csapatai sikeresen nyomultak előre. A 32. gépesített dandár elérte Pécs elővárosát, és a 10. lövészhadosztály két ezredével harcba kezdett a vasútállomásért. A 6. gárda-lövészhadtest más hadosztályai elfoglalták Nagykozárt és Újpetrit, illetve Liptód—Kátoly terepszakaszon biztosították a főerők további előnyomulását.

A 64. hadtest birtokba vette Villányt és a Nagyharsány—Ilocska terepszakaszt, a hadsereg balszárnyát biztosító 75. hadtest az 51. és a 36. jugoszláv hadosztállyal pedig Dárdát.[90]

A H.Gr. Süd november 28-án kénytelen volt megállapítani, hogy miután a szovjet csapatok elérték a Pécs—Pécsvárad—Bátaszék—Duna terepszakaszt, jobbszárnya teljesen nyílttá vált. Az előretörő 4. gárdahadsereg szétverte a 31. SS páncélgránátos hadosztályt, és a 44. gyalogoshadosztály kiképző ezredét, míg az 57. hadsereg a „Brandenburg" harccsoportot és a 71. népi gyalogoshadosztályt vetette visszza nyugat felé. November 28-án délben világossá vált, hogy a H.Gr. „F" képtelen megállítani a Siklós—Pécs felé előretörő szovjet csapatokat. Parancsnoka közölte: nem hiszi, hogy Pécs védelmére Isztriából átdobott a 71. népi gyalogoshadosztály tartani tudja a várost. Hasonlóan semmi biztatót nem tudott Friessneréknek mondani a Mecsek körzetéről.[91]

Az 57. hadsereg gyorscsoportja, a 32. gépesített dandár november 28-án este két géppisztolyos századdal, két páncéltörő üteggel elérte Pécset és megkezdte bevételének előkészítését. A dandár parancsnoka az előrevetett osztag és a lövészhadosztály parancsnokával folytatott megbeszélés után elhatározta, hogy 22 órakor, tizenötperces tüzérségi előkészítés után, rohamot indít a város ellen. Az első harckocsizászlóalj a jobbszárnyon északkeletről tört be a városba. Az 52. motorkerékpáros ezred elfoglalta a Pécstől északkeletre levő útkereszteződést, majd visszaverte a 71. népi gyalogoshadosztály ellenlökését.[92]

Ezzel egyidőben a 2. harckocsizászlóalj a vasútvonal mentén délkeletről érte el a várost és a lövészhadosztályokkal együttműködésben megrohamozta. Az 52. motorkerékpáros ezred betört a központba, majd a nyugati negyed utcáiba. A harcosok a sötétben géppisztolyokból és sorozatfegyverekből lőtt tűzzel hatalmas erő beérkezésének a

89 AMO. CCCP. ф. 320, оп. 4522, д. 170, лн. 27—28.
90 Uo. ф. 412, оп. 10 372, д. 548, лн. 25.
91 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 28. 11. 1944., 5. o.
92 A 71. népi gy. ho-t az OB. Südost az OKW utasítására dobta át a Drávától északra, amikor a német hds. csop. csatlakozásán a helyzet kritikussá vált. Eredeti feladata a H. Gr. „F" és H. Gr. Süd közötti összeköttetés biztosítása volt. Később az 57. hds. 6. hdt-e és a 32. gd. g. dd. ellen vetették be Pécs körzetébe.

hatását keltették. Az ellenség képtelen volt megállapítani, milyen erőkkel áll szemben. Annak ellenére, hogy a barikádokat, harckocsiakadályokat építettek az utcákon, és a házakat is berendezték védelemre, nem vették fel a harcot, hanem nyugat felé pánikszerűen elhagyták a várost. Ennek köszönhette Pécs, hogy szinte sértetlen maradt. A szovjet csapatok jelentős mennyiségű fegyvert és hadianyagot zsákmányoltak. A 32. gépesített dandár és a 10. lövészhadosztály bátor rajtaütésével Pécs november 29-én 3 órakor szabaddá vált. A szovjet csapatok ezzel kedvező feltételeket teremtettek a további gyors előnyomuláshoz. A H.Gr. „F" alárendeltségébe tartozó csapatok rendezetlenül vonultak vissza nyugat felé.[93]

A Pécs környéki hegyekben tartózkodó bányász partizáncsoportok mindent elkövettek, hogy megakadályozzák a város kiürítését, kifosztását és segítették a szovjet csapatokat Pécs felszabadításában.[94] A Szálasi-kormány november 26-án rendelte el a város és környékének kiürítését. Végrehajtásáról az elmenekült kormánybiztos a következőket jelentette: „... szomorúan állapíthatjuk meg, hogy a vasutasok — kevés kivétellel — szabotáltak... a fűtőházi munkások közül 40 ember nem jött aznap munkára... a mozdonyvezetők egy része szintén megszökött... a város lakosságának túlnyomó része nem akarta a várost elhagyni."[95] Az itteni eseményekkel a kormány is kénytelen volt foglalkozni.[96]

A H.Gr. Süd jobbszárnyán védekező 3. Magyar Hadsereg helyzete is kritikussá vált. Heszlényi a hosszúhetényi—magyaregregyi—pécsváradi út, valamint Püspöknádasd—Mórágy—Bátaszék észak és a Baja felé vezető út mellett a Dunáig kísérelte meg csapatait váltóállásban megállítani.

November 28-án délelőtt a H.Gr. Süd arra törekedett, hogy tisztázza a jobbszárnyán kialakult helyzetet. Különösen fenyegetőnek találta a Mohács körzetében észak-északnyugati irányban előretörő szovjet csapatokat. Grolman, a H.Gr. Süd vezérkari főnöke Winter tábornokkal, az OKW képviselőivel azt mérlegelte, hogy Mohács körzetéből észak-északnyugat felé előretörő szovjet csapatok milyen veszélyt jelentenek a H.Gr. Süd-re. Winter egyetértett a vezérkari főnökkel abban, hogy a szovjet csapatok főcsapásának az iránya nem Zágráb, mint ahogy azt a H.Gr. „F" várta, hanem a Balaton és a hadigazdaság szempontjából fontos olajvidék. Grolman ezek után azt kérte, rendeljék a H.Gr. Süd alá a Drávától északra védekező LXVIII. hadtestet. Winter ezzel azonban nem értett egyet. Kijelentette, hogy

93 AMO. CCCP. ф. 413, оп. 10 372, д. 548., лл. 26—27.
94 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 29. 11. 1944., 5. o.
95 *Korom Mihály:* A fasizmus bukása Magyarországon. Budapest, 1961., 251. o.
96 Szöllősi Jenő a Szálasi-kormány miniszterelnök-helyettese december 1-én a következőképpen magyarázta meg Pécs gyors elvesztését „... Egy német hadosztály az olasz frontról érkezett. Bizonyára nem tudják az urak: partizán vasútrobbantás miatt két napig késett a vasúti szállítás. Szörnyű hadihelyzet alakult ki miatta. A német csapatok éle beérkezett Pécsre és még Pécstől keletre feltartóztatta az oroszokat. Minthogy azonban az oroszok több oszlopban jöttek, az orosz főerők elől kénytelenek voltak hátrább vonulni és így Pécset feladni, mert a felvonuló német erők továbbszállítása éppen a vasútrobbantás következtében elkésett." Szöllősi Jenő magyarázatai az arcvonal helyzetéről nagyon naivak. Egy azonban biztos, hogy a Baranya megyei munkások aktívan beavatkoztak a fasisták elleni harcba és hozzájárultak a szovjet csapatok előnyomulásának meggyorsításához.

a H.Gr. „F" a 2. páncéloshadsereget át akarja helyezni a Drávától északra eső szakaszra, és ezzel érdekeltté válik, hogy északra minél több erőt dobjon át, hogy feltartóztassa az ellenség csapását.[97]

A H.Gr. Süd ezek után is kitartott amellett, hogy a Dráva—Duna háromszögben azért törtek be a szovjet csapatok, mert ott tisztázatlanok a parancsnoklási viszonyok. Egyedüli megoldás: a Drávától északra levő minden erőt rendeljenek a H.Gr. Süd alá. Addig is biztosítani kell a mélyen visszavont jobbszárnyat és erőket kell átdobni a Duna vonalának a védelmére.

Ebben azonban november 28-án még nem született döntés. Annak ellenére, hogy a 4. légiflotta felderítőinek jelentése szerint: „Pécsnél a helyzet katasztrofális, a 31. SS páncélgránátos hadosztály északnyugat felé menekül, az ellenség északnyugat irányú csapásáról a H.Gr. „F"-nek — valószínű — nincs tudomása."[98] A Mohácstól északra levő terület lezárására az OB. Südost-nak nem volt ereje. Igéretet tett ugyan, hogy a 71. népi gyalogoshadosztállyal és a „Brandenburg" harccsoporttal megállítja a támadó szovjet csapatokat, de erre képtelen volt.

A H.Gr. Süd jobbszárnyának a megerősítésére 28-án útbaindította a 23. páncéloshadosztály egy részét, a többit 29-én éjszaka. Páncéltörő fegyverek kivonására azonban nem kerülhetett sor, mert a 2. Ukrán Front nyomásának növekedése erre nem adott lehetőséget.

Közben a helyzet a H.Gr. „F" balszárnyán tovább súlyosbodott, a 4. gárdahadsereg elől Bátaszék körzetéből menekülő, szétvert 31. SS páncélgránátos és 44. gyalogoshadosztály maradványai a hegyi utakon Püspöknádasd—Dombóvár dél területére húzódtak vissza, s ezzel teljesen szabadon hagyták a H.Gr. Süd jobbszárnyát. A Bátaszéktől északra levő magaslatokon a II. magyar hadtest irányítása alatt a 23. magyar gyalog- és a szétvert 44. gyalogoshadosztály itt maradt részei tartózkodtak. A német védelemben hatalmas hézagok tátongtak. Friessner 28-án éjjel parancsot adott a 6. Német Hadseregnek, gyorsítsa meg az LVII. páncélos hadtesttörzs átszállítását a Dunán és minél hamarabb vegye át a védelmi harc irányítását a magyaroktól.[99]

A németek a második világháborúban elszenvedett vereségeiket szeretik az időjárás, vagy szövetségeseik nyakába varrni. Friessner különös előszerettel él ezzel. A hadműveleti naplóból azonban világosan kitűnik, hogy tisztában volt november végén elszenvedett vereség valódi okaival. A rosszul vezetett, szétvert, legyengült német és magyar hadosztályok nem tudtak ellenállni a jól kidolgozott tervek alapján támadó szovjet hadosztályoknak. Nem a fizikai túlerő győzedelmeskedett itt, hanem a szovjet csapatok hadművészete, erkölcsi-politikai magasabbrendűsége. Nem „. . . a nehézkes és állhatatlan magyarok" miatt érték a németeket meglepetések. A szovjet csapatoknak először a „Brandenburg", a 44. gyalogos-, a 31. SS páncélgránátos és a 71. népi gyalogoshadosztály részeit kellett szétverni ahhoz, hogy a

97 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 28. 11. 1944., 5—6. o.
98 Uo. 7. o.
99 Uo. 8—10. o.

23. magyar gyaloghadosztállyal találkozzanak. Az sem indoklás, hogy „... akkor még nem volt világos képünk arról, hogy az ellenség merre fogja főcsapását mérni..." A KTB szerint a H.Gr. Süd közölte Winter tábornokkal, hogy a szovjet csapatok főcsapását észak-északnyugati irányba várják. Szövetségeseikről sem voltak illúzióik, hiszen november 15-én azt jelentette Hitlernek: „... a magyar tömegek nem tekintik a magukénak ezt a háborút és nem fognak harcolni". Másik magyarázata Friessnernek: a sokszoros szovjet túlerő. A valóságban a 31. SS páncélgránátos hadosztállyal szemben a 21. hadtest kis erőkkel foglalt hídfőt és csak néhány ezreddel vette birtokba Mohácsot. Anélkül támadt, hogy biztosította volna a háromszoros erő- és eszközfölényt. Sikeresen nyomult előre a 31. SS páncélgránátos és a 44. gyalogoshadosztály elkeseredett védekezése ellenére.[100]

November 29-én a csapatok előnyomulásának üteme tovább fokozódott. A 4. gárdahadtest 21. hadteste Bátaszék—Mórágy terepszakaszon szétverte a 31. SS páncélgránátos hadosztály maradványait és a visszavonuló ellenség nyomában elfoglalta Sárpilist—Várdomb—Véménd—Erősmecske terepszakaszt. Előrevetett osztagai elérték Bátaapátit és Ófalut. A hadsereg balszárnyán támadó csapatok Leánycsókból kiindulva Pécsvárad irányába támadtak. A nap folyamán 22 lakott helységet szabadítottak fel. A 20. hadtest 7. és 5. légideszant hadosztályai átkeltek a hídfőbe, a 80. hadosztályának előrevetett osztagai pedig birtokba vették Pécsváradot.[101]

November 29-én Tamásiba beérkezett az LVII. páncéloshadtest törzse és számba vette a német és magyar erőket. A 23. páncéloshadosztály nagyobb része menetben volt, a 20. magyar gyaloghadosztály Nagyszékely—Nagydorog körzetében gyülekezett. A 23. páncéloshadosztály beérkezett részei Szilasbalhás, Pincehely, Vajta, Alap községekben összpontosultak (egy páncélgránátos ezred, a páncélos műszaki zászlóalj és a hadosztálytörzs). A 25. magyar gyaloghadosztály zöme elérte Székesfehérvárt.

A gyorsan előretörő 4. gárdahadsereggel szemben ezek az erők képtelenek voltak összefüggő védelmet létrehozni. A H.Gr. Süd hadműveleti naplójának november 29-i bejegyzése a következőket rögzítette: „... a szovjet csapatok hídfőjüket északi irányba tovább szélesítették...", „... a szétvert 31. SS páncélgránátos hadosztály maradványait felfogta a magyar Illey-harccsoport. Magyar biztosító erők Püspöknádasd—Cike—Möcsény terepszakaszon állnak és megkísérlik lezárni a Szekszárdtól dél felé vezető utakat. A szovjet csapatok azonban átszivárogtak a védelmi vonalon és a Püspöknádasdon levő erők hátába kerültek."[102]

A hadműveleti napló megjegyzi, hogy a 20. és a 23. magyar gyaloghadosztály fiatal önkéntes katonái nem voltak a helyükön a záróvonalban. A törzsnek az a véleménye, hogy a nyílt terepen nincs is értelme bevetni a magyarokat, mert átmennek az ellenséghez — és

100 *H. Friessner:* Verratene Schlachten. Moszkva, 1966., 178—179. o. (orosz fordítás)
101 AMO. CCCP. Ф. 320, оп. 4522, Д 170, лн. 29—30.
102 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 29. 11. 1944., 5. o.

fegyverüket is magukkal viszik, mint ahogy ezt Kecskemétnél már megtették. Azt javasolta, hogy a 23. páncéloshadosztály gyülekezésének befejezése után záróosztagokkal és légvédelmi harccsoportokkal kell lezárni az észak felé vezető utakat. Heszlényi a teljesen áttekinthetetlen helyzetben azt javasolta, hogy a 23. páncéloshadosztályból és a 20. magyar hadosztályból hozzanak létre egy hadtestcsoportot azzal a feladattal, hogy felderítést végezzen dél felé. A H.Gr. Süd utasítást adott a 6. hadseregnek, hogy vonja ki az 1. páncéloshadosztályt és készítse fel alkalmazásra a Dunától nyugatra. Míg a 153. kiképző hadosztályt Friessner Szlovákia területére tervezte áthelyezni, hogy a veszélyeztetett területről újoncait kivonja.

Az 57. hadsereg Pécs felszabadítása után Bolman—Siklós—Pécs nyugat terepszakaszra szorította vissza a LXVII. hadtest részeit. Pécstől északra a német védelemben nagy hézag tátongott. A két hadseregcsoport között teljesen megszakadt az összeköttetés. Átcsoportosítással, új erők útnak indításával tervezték a hézagot lezárni.

November 30-án a 4. gárdahadseregnek már kb. másfél hadteste volt a hídfőben. A 21. hadtest hadosztályai reggel felújították támadásukat és gyorsan nyomultak előre. Erről a H.Gr. Süd a következőket jelentette: „Az ellenség a hadseregcsoport déli szárnyán áttörte gyenge biztosítási vonalunkat és észak felé szorítja vissza csapatainkat. Bonyhádtól északra kilépett a hegységből. Arra törekszik, hogy gyorsan kihasználja a helyzetet, új tartalékokat vont előre, fel akarja göngyölíteni dunai arcvonalunkat. Feltételezhető, hogy Paks és Dunaföldvár elfoglalásával új átkelési lehetőséget akar teremteni a maga számára."[103]

A 4. gárdahadsereg hadműveleti naplója ugyanakkor így rögzítette a helyzetet: „... a 21. hadtest szétverve az ellenség védő csapatait, 8—10 kilométert nyomult előre. Felszabadította Szekszárd, Bonyhád városokat."[104] A Mócsény—Ocska-puszta—Duna között védekező 1. magyar folyami dandár komoly ellenállás nélkül visszavonult. A 21. hadtest 30-án estére birtokba vette még Mucsfa, Bonyhádvarasd, Zomba, Medina, Szedres, Tolna-Mözs, Sióagárd községeket is.[105]

A H.Gr. Süd jobbszárnyán kialakult helyzet újabb intézkedések kiadására kényszerítette a német hadműveleti vezetést. Az OKH arra utasította Friessnert, hogy a Székesfehér—Dunaföldvár közötti területre vonjon össze jelentős erőket. A helyzettől függően a következő napokban mérjen csapást a Pécstől keletre levő szovjet erőkre. Ezzel egyidőben az OKW utasította az OB. Südost, hogy a LXVIII. hadtest balszárnyán képezzen súlyt és a H.Gr. Süd-el együttműködve semmisítsék meg az átkelt szovjet csapatokat.[106]

A német felső vezetés november végén még azt remélte, hogy a két hadseregcsoport csatlakozó szárnyain létrehozott súlyképzéssel meg-

[103] Uo. KTB. 30. 11. 1944., 1. o.
[104] AMO. CCCP. ф. 320, оп. 4522, д. 170, лл. 54.
[105] Uo. 35 — A 4. gárda hds. 20. hdt-ének törzse Pécsváradra települt és felkészült, hogy ho-ainak beérkezése után Tamási—Siófok általános irányában tovább támadjon.
A főparancsnokság 1944. november 29-én este a 3. Ukrán Frontnak alárendelte az 1. gd. g. hdt-et és megparancsolta, hogy december 8-ra Szabadka körzetébe összpontosuljon.
[106] HL. Filmtár. 1252. tekercs. Anlage Ia Nr. 1961/44. g. k. Chefs.

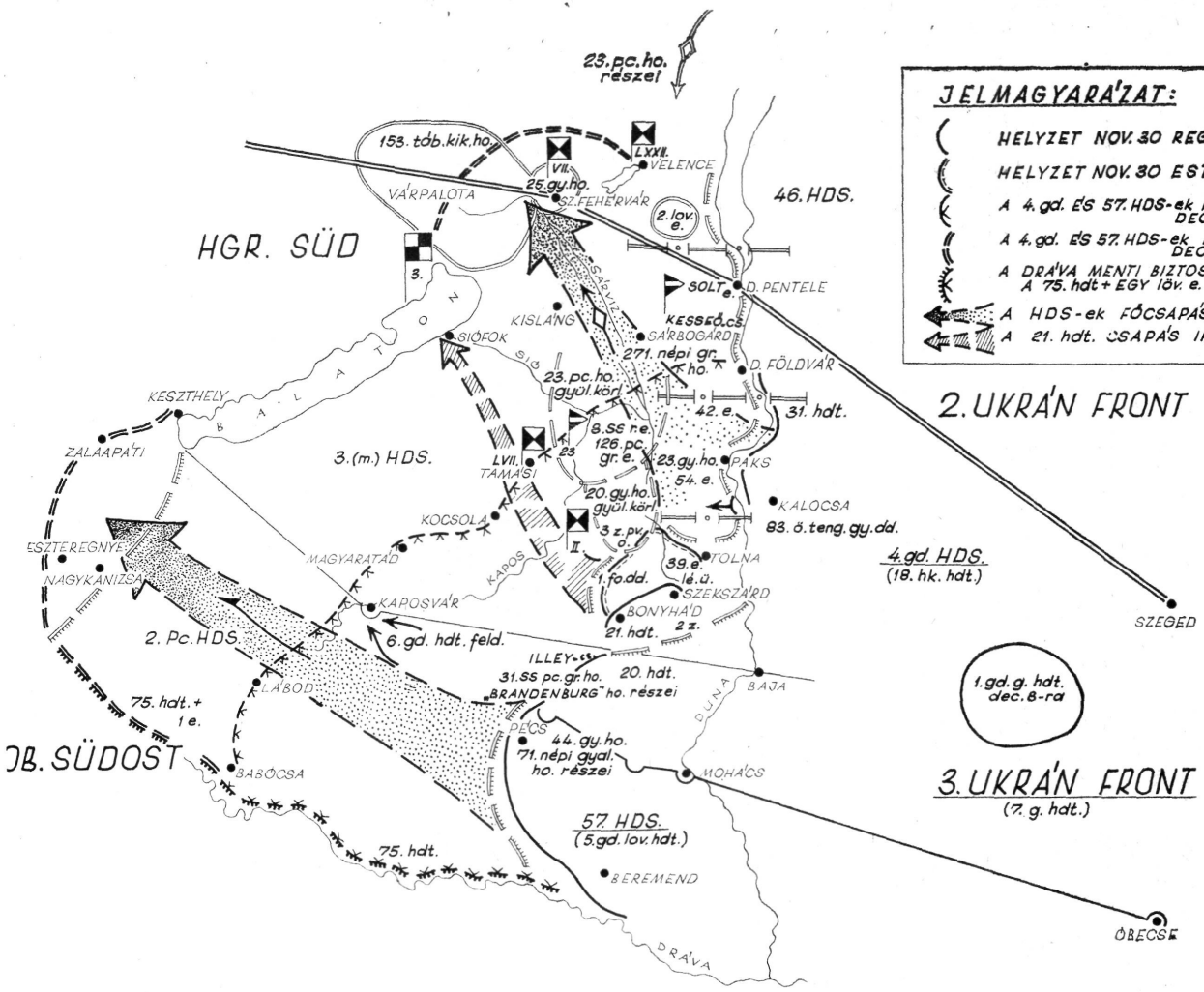

3. sz. vázlat. Helyzet és a frontparancsnok terve 1944. november 30-án

szilárdíthatja a Duna melletti védelmet. A november 30-án elért szovjet sikerek azonban keresztülhúzták elképzeléseiket. A két hadseregcsoport szárnyára mért szovjet csapás széles rést vágott a német védelemben, amelynek lezárására már nem rendelkezett erővel. A Duna magas vízállása sem jelentett akadályt, a 3. Ukrán Front újabb csapatai keltek át a folyón. Kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy az 57. hadsereg után a 4. gárdahadsereg is megjelent a Dunántúlon, amelyet Tolbuhin marsall Székesfehérvár irányába alkalmaz.[107]

A november 30-i délutáni események arra késztették a H.Gr. Süd parancsnokát, hogy siettesse a 6. Német Hadsereg erőinek átdobását a Duna jobb partjára. Utasította Fretter Pico tábornokot, hogy harcálláspontját helyezze át Lovasberénybe és 1944. 12. 01.00-kor vegye át a Dunától nyugatra levő csapatok közvetlen irányítását és akadályozza meg, hogy a szovjet csapatok felsodorják a dunai arcvonalat.[108]

Nem kevésbé volt súlyos a H.Gr. „F" balszárnyának a helyzete sem a Drávától északra. A LXVIII. hadtest kísérletet tett, hogy megtartsa a Villányi-hegységet és ezzel megakadályozza az 57. Szovjet Hadsereg előretörését nyugat felé. E terület elfoglalását a 64. hadtestre bízták, amely már 29-én éjszaka arra kényszerítette a védekező német erőket, hogy nyugat felé visszavonuljanak, Siklóst a hadtest részei november 29-én este három oldalról körülvették, majd éjfélkor 5 perces tüzérségi előkészítés után megrohamozták. A szovjet katonák váratlan és határozott rohamát követő rövid utcai harcok után a németek nyugati irányba visszavonultak, úgy, hogy 30-án 3 órára a város szabaddá vált. Az előrenyomuló csapatok Ata—Bisse—Harkány terepszakasztól nyugatra vetették vissza a német hadosztályok maradványait. A hadsereg jobbszárnyán ugyanakkor a 6. gárda-lövészhadtest felderítő részei elérték Kaposvár körzetét.[109]

November végére a 3. Ukrán Front csapatai, megtörve az ellenség ellenállását, átkeltek a Dunán és mintegy 100 kilométer széles és 60—70 km mély hadműveleti hídfőt foglaltak. Ezzel kedvező feltételeket teremtettek a támadás kifejlesztésére Nagykanizsa és Székesfehérvár hadműveleti irányokban.

Mindez arra késztette november 30-án a H.Gr. Süd vezérkari főnökét — miután nem kapott új hadosztályokat —, hogy tárgyaljon Beregffyvel a magyar csapatok helyzetéről. Követelte, hogy tisztítsák meg a hadsereget az ellenséges elemektől. A megbízhatatlanokból szervezzenek munkásszázadokat (rossz ellátással). A meglevő magyar egységeket osszák be német hadosztályokba. Adjanak 5 menetzászlóaljat a német páncélos- és páncélgránátos hadosztályok gyalogos alegységeinek kiegészítésére.

Követelte Beregffytől, hogy magyarok fokozzák a csapatoknál a nyilas propagandát, buzdítsák a katonákat harcra. Kovács altábornagy

107 AMO. CCCP. ф. 320, оп. 4522, д. 170, лн. 36. — A 4. gd. hds. létszáma november 30-án adott jelentése szerint: 101 915 fő, 50 000 puska, 19 645 géppisztoly, 2715 golyószóró, 9177 géppuska. 468 légvédelmi löveg, 567 aknavető, 555 különböző kaliberű löveg (297 db 45 mm-es), 10 harckocsi és 96 rohamlöveg volt.

108 Uo. HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 30. 11. 1944., 8. o.

109 AMO. CCCP. ф. 413, оп. 10 372, д. 548, лн 28.

szervezzen tiszti csoportokat és anyagi juttatásokkal fokozzák a harci szellemet. Beregffy mindenbe beleegyezett, egyetértett abban: „jobb ha kevés kötelék van, amelynek szelleme és fegyverzete is megfelelő", de ehhez fegyvert kért. Hivatkozott a németek adósságaira és a beígért fegyverszállítmányokra.[110]

A másfél hónapos nyilas uralom minden terrorintézkedése ellenére a magyar alakulatok harckészsége nem emelkedett, sőt feltartóztathatatlanul csökkent. A „Törvényhozók Nemzeti Szövetségének" december elejei ülése is kénytelen volt megállapítani: „A katonák megszöknek a csapatoktól, fegyvereiket eldobálják." Szöllösi beszámolója szerint a vezérkar november végén 50 000 elhagyott puskát szedett össze.

Mindez azt jelentette, hogy a H.Gr. Süd és a H.Gr. „F" csak német alakulatoknak Dunántúlra való átdobásával számíthatott helyzete stabilizálására. A H.Gr. „F" megígérte, hogy a balszárnyán tátongó hézag lezárására átdobja a 117. vadászhadosztályt és ezen kívül még egy hadosztályt útnak indít.

A 3. Ukrán Front csapatainak tevékenysége 1944. december 1—10-ig

Tolbuhin marsall november 30-án kiadott 0892. számú direktívájában azt követelte a hadseregtől, hogy támadjanak tovább északnyugat-északi irányba és szabdalják részekre a németek védelmét. A 4. gárdahadsereg akadályozza meg, hogy a németek a Velencei-tó és a Balaton között szervezett védelembe menjenek át.

Felhívta a 4. gárdahadsereg parancsnokának figyelmét: jelenleg az ellenség csapatai visszavonulóban vannak, azonban számítani kell német részről újabb erők megjelenésével Budapest és Bécs irányából. Egy új hadosztály bukkant fel Dunapentele—Aba—Lepsény körzetében. A támadás zavartalan anyagi ellátása érdekében építse ki az utánpótlási utakat Mohács körzetében. Biztosítsa az átkelőhelyek forgalmát és összes csapatait vigye át a Duna jobb partjára. Újabb erők bevetésével gyorsítsa meg előnyomulását. Utasította, hogy a 2. Ukrán Front 46. hadseregével[111] együttműködésben, amely Budapesttől délre erőszakos átkelést hajt végre a Dunán, verje szét és semmisítse meg az ellenség erőit a Duna—Velencei-tó és a Balaton között. December 5-re foglalja el Dunaföldvár—Cece—Kapos-csatorna—Felsőnyék—Kocsola—Nagytoldi terepszakaszt, a Kapos-csatornán levő átkelőhelyeket, december 10-re vegye birtokba a Velence—Lovasberény—Székesfehérvár—Várpalota vonalát.

[110] HL. Filmtár. 1252. tekercs. Anlage Ia Nr. 13243/44. geh.

[111] A 46. hds. Malinovszkij marsall parancsának megfelelően a november 29-én Budapest bekerítésére indított támadás keretén belül azt a feladatot kapta, hogy december 5-én a 2. Ukrán Front balszárnyán hat hadosztállyal és a 2. gárda gépesített hadtesttel keljen át a Dunán és Zsámbék általános irányba támadva jusson ki Pilisvörösvár—Csákvár terepszakaszra. A 2 gárda gépesített hadtest azt a feladatot kapta, hogy Etyek—Esztergom irányába mért csapással vágja el az ellenség budapesti csoportosításának visszavonulási útját nyugat-északnyugat felé.

Tolbuhin marsall utasította a 4. gárdahadsereget, hogy december elseje és második közötti éjjel, miután a 83. tengerészgyalogos dandár hídfőt foglal Gerjénél, keljen át Dunaföldvártól délre a 31. lövészhadtestével is a Dunán. (A csapatok átszállításában segítséget kap a Dunai Katonai Flottilától.) A hadtest mérjen kisegítő csapást a Velencei-tó irányába, vegye birtokba Dunaföldvárt és Cecét. Támadását fejlessze tovább a Sárvíz-csatorna keleti partján. Biztosítsa a hadsereg jobbszárnyát az ellenség esetleges észak irányból mért ellencsapásával szemben. Vegye figyelembe, hogy a 46. hadsereg a Budapesttől délre, az ellenség hátába hadműveletet hajt végre. A 31. lövészhadtest egy részével biztosítsa a Velencei-tó és a Duna közötti terepszakaszt.

A 21. lövészhadtest folytassa támadását a csatorna nyugati partján, a 20. hadtest pedig a Balaton északkeleti sarka felé.[112]

Az 57. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy december 5-re foglalja el Magyaratád—Kaposvár—Lábod—Babocsa terepszakaszt, akadályozza meg, hogy az ellenség szilárd védelmet hozzon létre a Balaton —Nagykanizsa—Mura torkolata terepszakaszon. Nem később, mint december 10-én, vegye birtokba Keszthely—Zalaapáti—Eszteregnye —Mura torkolata terepszakaszt. A 75. hadtesttel, továbbá az 1. megerődített körlettel szilárdan biztosítsa a Dráva északi partját. Szigetvár elfoglalása után a 32. gépesített dandárt Kaposvár elfoglalására alkalmazza. Vágja el az ellenség nyugat felé való visszavonulása előtt az utakat. Szervezzen előrevetett osztagokat, szállja meg az átjárókat és átkelőhelyeket és ezzel gyorsítsa meg a hadsereg előnyomulását. A Balaton déli partját biztosítsa egy ezred járőröztetésével, ellenőrizze a déli parton vezető országutat. Akadályozza meg, hogy az ellenség a tihanyi-félszigetről átkeljen a déli (somogyi) oldalra.[113]

A november 30-án kiadott parancs azt mutatja, hogy Tolbuhin marsall a szembenálló német és magyar erők csekély ellenállását, védelmük felszakadozását úgy értékelte, hogy csapatai előtt egyes szakaszokon megnyílt a lehetőség az üldözésre. Ugyanakkor nem feledkezett meg arról sem, hogy a németek a hadászati mélységből új erőket dobhatnak Dunántúlra. Ezért úgy határozott, hogy a 18. harckocsi- és a 5. gárdalovashadtestet a hadseregek további feladatának a végrehajtására, illetve új ellenséges erők megjelenésének az esetére ütközetbe veti. A 18. harckocsihadtestnek azt a parancsot adta, hogy a 4. gárdahadsereg mögött nyomuljon előre, majd a támadást északnyugati irányba fejlessze ki. Közelebbi feladata: jusson ki Székesfehérvár körzetébe. Az 5. gárda-lovashadtest pedig, amint eléri Kaposvár körzetét, legyen kész az 57. hadsereg támadásának továbbfejlesztésére nyugati irányban.

A front két gyorshadtestének alkalmazási terve a front előtt álló ellenség és a várható új erők megjelenése mellett figyelembe vette azt is, hogy jobb szomszédja, a 2. Ukrán Front december 5-én új támadó

[112] AMO. CCCP. ф. 320, оп. 4522, д. 109, лн. 48.
[113] Uo. ф. 413, оп. 10 381, д. 81, лн. 301.

hadműveletet indít Budapestnek északról és nyugatról való bekerítésére. A 2. Ukrán Front 46. hadserege Ercsi körzetéből támadó csapatai feltétlenül megkönnyítik majd a 4. gárdahadseregnek feladata végrehajtását. Tolbuhin marsall novemberben a gyors magasabbegységek alkalmazásánál elért támadó hadműveletek során gyakorlattá vált szovjet hadművészeti elvtől, vagyis az ellenség harcászati mélységének leküzdése után, a siker kifejlesztésére nem vetette ütközetbe a gyorscsoportját. Ezt egyrészt azért tette, mert a szembenálló ellenség erejének megtörésére, sőt üldözésére egyelőre a lövészcsapatok is elégségesek voltak, másrészt a 3. Ukrán Front alárendeltségébe tartozó 18. harckocsi-, az 1. és a 7. gépesített hadtestek feltöltése csak a hadművelet megindulásakor történt meg, vagy később rendelték a front alá. A támadás eredeti tervének elkészítése idején még nem lehetett számolni velük.

December 1-én a 4. gárda- és az 57. hadsereg tovább folytatta támadását. A 4. gárdahadsereg 21. lövészhadteste Szekszárdtól északra, Kölezsd és Duna közötti terepszakaszon áttörte az 1. magyar folyami dandár, a 20. és a 23. magyar hadosztályok védelmét és gyors ütemben nyomult előre Gerjén, Dunaföldvár felé. A magyar hadosztályok figyelmét magára vonva megkönnyítette a 83. önálló tengerészgyalogos dandárnak, hogy a köd leple alatt éjjel a Dunai Katonai Flottillával együttműködve hídfőt foglaljon Gerjén körzetében. Ezután megindulhatott a 31. lövészhadtest átdobása a Dunán. A délről támadó 21. lövészhadtest csapatai a reggeli órákban egyesültek a hídfőből előnyomuló 31. lövészhadtest és 83. önálló tengerészgyalogos dandár egységeivel.[114]

A rossz időjárás miatt a támadó csapatoknak felázott terepen, rossz utakon kellett előnyomulniuk. A lövegeket gyakran csak kézi erővel tudták előretolni. Az átkelőhelyeken a nagy esőzések miatt erősen megáradt Dunán, különösen Batinánál, gyakran megszakadt az utánszállítás. Sőt, a nap folyamán a mohácsi hídon is kénytelenek voltak a forgalmat lezárni. A támadás lendülete ennek ellenére nem csökkent. Fretter Pico vezérkari főnök 9.45-kor a következőket jelentette a H.Gr. Süd-nek: „... az események viharosan bontakoznak ki. az ellenséges lovasság és páncélosok támadása elérte a kaposvári repülőteret... Dombóvárt az ellenség támadásával szemben egy német légvédelmi üteg, a 31. SS páncélgránátos hadosztály maradványai és 200—300 magyar védi... Az ellenség elfoglalta Tolnát, a magas vízállás ellenére Gerjénnél és Madocsánál a Dunán átkelt ellenség jelenleg Paksot és Bölcskét rohamozza. A Dunaföldvártól északkeletre levő sziget déli felét szilárdan megszállta... a Dunától nyugatra kialakult helyzet miatt az 1. páncéloshadosztályt a hatvani szorosból kivontam... gyülekeztetem", hogy az Ozora—Cece közötti terepszakaszon védekező 23. páncéloshadosztályt megerősítse.[115]

A 4. gárdahadsereg 31. lövészhadteste Dunaföldvártól délre széles arcvonalon átkelt a Dunán Bölcske—Madocsa—Gerjén körzetében.

[114] Uo. ф. 320, оп. 4522, д. 113, лл. 289.
[115] HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 1. 12. 1944., 8. o.

Szétzúzta a szembenálló magyar hadosztályok maradványait és ezzel megkönnyítette a 21. lövészhadtest gyors előrenyomulását. A balszárnyon támadó 20. hadtest részei már a reggeli órákban elfoglalták Mágocs körzetét és délelőtt hozzáláttak Dombóvár megtisztításához.

A 31. és 21. lövészhadtestek a nap első felében elérték Tevel—Zomba—Medina—Szedres vonalát, és Dunaszentgyörgyöt, Dunakömlődöt és Madocsát rohamozták meg. A H.Gr. Süd nem tudott jelentős erőket szembeállítani a támadó szovjet csapatokkal. Előnyomulásukat a 271. népi gránátos hadosztály egy ezredével, a 153. kiképző hadosztály páncéltörő ütegekkel megerősített zászlóaljával és a hátramenekülő magyar csapatok visszafordításával igyekezett lefékezni.[116]

A 4. gárdahadsereg maga előtt hajtotta (a rossz időjárás, felázott utak és terep ellenére) a szétvert magyar és német hadosztályok maradványait és a Dunától nyugatra széles arcvonalon nyomult előre.

Kirchner tábornok, az LVII. páncéloshadtest parancsnoka november 30-án éjszaka parancsot adott a 23. páncéloshadosztálynak, hogy Ozora—Simontornya körzetébe beérkezett részeivel támadjon dél felé a Pécs—Pécsvárad—Bátaszék irányába vezető utakon és tartóztassa fel a 4. gárdahadsereg előrenyomuló hadosztályait. A 23. páncéloshadosztály az éjszaka elérte Pincehely—Hőgyész körzetét. Mucsinál azonban üzemanyaghiány miatt kénytelen volt megállni.[117] Reggel a szovjet lövészhadosztályok elfoglalták Kurd körzetét és megkezdték a 23. német páncéloshadosztály visszaszorítását, amely Nagydorog—Varsád irányából megkísérelte ellencsapással megállítani az előnyomuló szovjet csapatokat. Ezek azonban Hőgyész és Dunaföldvár között keletkezett hézagokon áttörtek, elfoglalták Szárazd községet és elvágással fenyegették a 23. páncéloshadosztály utánpótlási, illetve visszavonulási útját.

A 4. gárdahadsereg gyors sikerei következtében a H.Gr. Süd törzsében annak a lehetősége rémlett fel, hogy a szovjet csapatok akadálytalanul elérik a Margit-vonalat. Többször jelentették felfelé, hogy szovjet páncélos ékek nyomulnak előre, ez a magyarázata a gyors haladásnak. A valóságban sikert a szovjet lövész-magasabbegységek érték el.[118]

December elején Fretter Pico a Pincehely—Cece—Dunaföldvár terepszakaszon a 23. páncélos- és a 271. népi gránátos hadosztállyal és idedobott magyar alegységgel megkísérelte az ellenállást. Arra törekedett, hogy mindaddig feltartóztassa a szovjet csapatokat, míg Székesfehérvár körzetében megfelelő csoportosítást tud létrehozni, és ezután ellencsapással szétzúzza őket. A 23. páncéloshadosztályt visszavonta Simontornya dél körzetébe, hogy ezzel biztosítsa a további visszavonulását.

A 4. gárdahadsereg csapatai azonban nem szakadtak le a visszavo-

116 Uo. 1—3. o.
117 Zum Kaukasus und zu den Tauern. Esslingen. 477. o.
118 Uo. — A 4. gd. hds. szakaszán ekkor csak gyalogságot közvetlenül támogató harckocsik szerepeltek. A 18. hk. hdt. december elsején Mohács körzetében kelt át a Dunán. A 7. g. hdt., az 5. gd. lov. hdt-el együtt a Duna—Tisza közén tartózkodott.

nuló ellenségről és tovább nyomultak előre a Sió—Kapos és Sió—Duna közötti területen.

Hasonlóan sikeresen teljesítette feladatát az 57. hadsereg is. Visszaverte az ellenség ellenlökéseit. A jobbszárnyán támadó 6. gárda-lövészhadtest Oroszló, Sásd elfoglalása után Sántos felé tört előre, előrevetett részei elérték Szentbalázs körzetét és a taszári repülőteret.

A 64. lövészhadtest Boda—Szentlőrinc kelet és Vajszló körzetéig tört előre. Míg a 75. lövészhadtest délen biztosítva a hadsereg balszárnyát, Gordisáért harcolt és elérte az egerszegi csatornát. Ezzel egyidőben átcsoportosítást hajtott végre és arcvonalának egy részét a Drávától délre Baranjsko Pterovo Selo szakaszát átadta a jugoszláv hadseregnek.[119]

December 2-án a 3. Ukrán Front a jobbszárnyán és középen 20—26, míg balszárnyán 2 km-t nyomult előre. Egy nap alatt 95 lakott helyet foglalt el. A 4. gárdahadsereg és az 57. hadsereg 6. gárda-lövészhadtestének előnyomulása következtében a H.Gr. Süd és a H.Gr. „F" között keletkezett hézag hatalmasra tágult. A német felső vezetés hiába rendelte a 2. páncéloshadsereget Friessner alá, egyelőre nem tudta azt lezárni. A 4. gárdahadsereg 20. lövészhadteste elfoglalta Dombóvárt és Kurdot. A szétvert német erők maradványai Tamási—Siófok, illetve a 21. lövészhadtest elől Tolnanémedi—Simontornya felé húzódtak vissza. A front támadási sávjának a közepén ekkor a 6. gárda- és a 20. lövészhadtest átment üldözésbe.

A H.Gr. Süd elöljáróinak küldött jelentéseiben a katasztrofális helyzetet alárendelt hadosztályainak gyenge harcértékével igyekezett megmagyarázni. „A magyar hadosztályok megbízhatatlanok, le lehet írni őket." Az újonnan kapott német hadosztályok „nincsenek feltöltve, nem rendelkeznek megfelelő tapasztalatokkal". Grolmannál jelentkező 2. páncéloshadsereg parancsnoka, de Angeles sem mondott sok biztatót: „. . . a 44. gyalogoshadosztály harci szelleme nem megfelelő, a 71. népi gyalogoshadosztály katonailag járatlan a keleti arcvonal harci módszereiben, ezért súlyos veszteségeket szenvedtek. Az 1. hegyi hadosztálya kiváló, ennek azonban csak egy megerősített ezrede harcol a Drávától északra. A »Branderbung« harccsoportnak a hosszú harcok után mindössze csak két zászlóalja van." Ezért de Angeles azt kérte, hogy az arcvonalában tátongó hézag lezárására, a Székesfehérváron kirakodó 3. lovasdandárt rendeljék alá. Továbbá a H.Gr. Süd szorgalmazza a H.Gr. „F"-nél, hogy a 2. páncéloshadsereg Drávától délre levő részeit azonnal indítsa útnak, mert a hézagokon előretörő szovjet hadosztályok bekerítéssel fenyegetik csapatait. A hadseregnek kevés a tüzérsége, nincsenek műszaki csapatai és páncélelhárító eszközei. Arcvonalát csak akkor tudja megszilárdítani, ha új erőket kap — és visszavonulhat. Csak védelmének a mélységében van lehetőség új összefüggő védelem életrehozására.[120]

A december elsején kialakult erőviszonyok azt mutatták, hogy a H.Gr. Süd csak akkor tud összefüggő védelmet kiépíteni, ha jelentős

[119] AMO. CCCP. ф. 413, оп. 10 381, д. 81, лл. 323—325.
[120] HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 1. -2. 1945., 13—14. o.

erőket kap. Körülbelül egy hétre volt szüksége ahhoz, hogy a Margit-vonalban megálljon. A H.Gr. Süd hadműveleti összefoglaló jelentésében azt írta: az ellenség a Drávától északra levő hídfőjéből indított támadása azért ért el gyors sikereket, mert a 2. páncéloshadsereg ellen egy hadsereggel és a 18. harckocsihadtesttel (valójában a 32. gépesített dandárral — N. G.) támadott. A másik hadsereg észak felé Székesfehérvár ellen nyomult előre. Ezenkívül számolni kell a 46. hadsereg támadásával, amely a Csepel-szigetre összpontosult. Megoldásul azt javasolta: hozzanak létre Székesfehérvár körzetében egy harccsoportot, amelyet a helyzetnek megfelelően a veszélyeztetett irányban ütközetbe vethetnek. A csoport megerősítésére dobják át Hatvan körzetéből az 1. páncéloshadosztályt.[121]

Guderian egyetértett a javaslattal. Hangsúlyozta azonban, hogy a 2. páncéloshadsereg tartsa észak—dél irányban a védelmet. Ne engedje, hogy az ellenség átszorítsa a Dráván. A H.Gr. Süd törekedjék a két hadsereg közötti hézag lezárására és csak akkor engedélyezze a 2. páncéloshadsereg visszavonulását a Margit-vonalba, ha helyzete súlyossá válik. Guderian azért kényszerült erre, mert a H.Gr. „F" tiltakozott az OKW-nál a Drávától északra levő német erők visszavonulása ellen. Attól félt, hogy balszárnya nyílttá válik és a szovjet—jugoszláv csapatok elvágják utánpótlási vonalait.[122]

Az események arra kényszerítették a német felső vezetést, hogy eleget tegyen Friessner régi kérésének és december 2-án 00.00-tól a Dunántúlon harcoló összes fasiszta csapatokat alája rendelte.[123] Ez nem sokat változtatott a helyzeten, olyan elhatározás volt, mint a kimerült ember reflexei, amelyek az ingerekre késve reagálnak.

A H.Gr. Süd javítani igyekezett a 4. gárdahadsereggel szemben védekező csapatok vezetését is, ezért kivette a 3. Magyar Hadsereg parancsnokának kezéből a Duna—Dombóvár közötti harcok irányítását, és átadta az LVII. páncéloshadtest parancsnokának, Kirchner tábornoknak. Ezzel egyidőben az OKH jóváhagyásával a 3. Magyar és 6. Német Hadseregből újból létrehozta a Fretter Pico-hadműveleti csoportot. Végül a H.Gr. „A"-tól azonnal útnak indították Székesfehérvár körzetében a 8. páncéloshadosztályt.[124]

A 3. Ukrán Front csapatai december 2-án tovább folytatták támadásukat, 4—25 kilométert nyomultak előre és 150 lakott helységet szabadítottak fel. A szovjet hadseregek gyors térnyerését a Dunántúlon egységes vezetés alá került német és szálasista erők sem tudták lefékezni. Sőt, Friessner arra kényszerült, hogy újabb rögtönzésekkel kísérelje meg a katasztrófa elhárítását. Ennek ellenére 2-án sem sikerült összefüggő védelmet létrehozni; a 2. páncélos- és a 3. Magyar Hadsereg között meglevő mintegy 65 kilométeres hézagot lezárni. Füstbe ment az a terve is, hogy Siófok—Sió-csatorna—Duna között útját állják a 20., 21. és a 31. lövészhadtestek további előnyomulásának.

121 Uo. 14. o.
122 Uo. 15. o.
123 Uo. Anlage Ia Nr. 4695/44. g. Kdos.
124 Uo. 1253. tekercs. Anlage 4653/44. g. Kdos.

Tolbuhin marsall újabb intézkedésekkel segítette hadseregeinek sikeres előnyomulását. Az 5. gárda-lovashadtestet a Kaposvár körzetébe az 57. hadsereg sávjába irányította, hogy december 11-én menjen át a hadsereg alárendeltségébe és a siker továbbfejlesztésére vessék ütközetbe. Hogy meggyorsítsa Kaposvár elfoglalását, Dombóvár körzetét a 4. gárdahadsereg támadási sávjába utalta. Ugyanakkor rendelkezésére bocsátotta a 257. kétéltű zászlóaljat, hogy (december 3-tól Dombóvár körzetébe) a Balaton és nagyobb vízi akadályok leküzdésére alkalmazza.

A 4. gárdahadsereg december másodikán gyenge ellenséges erőkbe ütközött. Dunaföldvár—Bölcske—Németkér körzetében a Kesseő-csoport és a 271. népi gránátos hadosztály két zászlóalja, tőlük nyugatra a szétvert és visszafordított 23. magyar gyaloghadosztály maradványai; és a 20. magyar gyaloghadosztály Rácegres—Nagyszékely—Belecska—Pincehely szakaszán védett. Jelentősebb erőt csak a 23. páncéloshadosztály képviselt, amely Pincehely—Rácegres körzetében helyezkedett el. Pincehely és Siófok között hatalmas hézag tátongott. Erre a szakaszra csak december 3-ára várták az 1. német páncéloshadosztályt.[125]

A német védelem mélységében: Balaton északnyugati partjától Szabadbattyán—Gárdony—Ráckeresztúr—Érd terepszakaszon, a Margit-vonalban lázas munka folyt. A támpontok műszaki megerősítésén, aknazárak, akadályrendszerek építésén dolgoztak. A Balaton északi partján a 25. magyar gyaloghadosztály ment át védelembe. A Balaton és a Velencei-tó közötti szakaszt a 153. német kiképző hadosztály szállta meg, amelyet néhány ide irányított alegységgel egészítettek ki.

Friessnernek az volt a terve, hogy Székesfehérvártól délre levő körzetben a 23., az 1., az útbaindított 8. páncéloshadosztályból támadó csoportosítást hoz létre és csapást mér a dunántúli hídfőben levő szovjet csapatokra, visszaállítja a védelmét a Duna vonalában. Ez az elgondolás nem volt reális, megvalósítását az erőviszonyok eleve lehetetlenné tették.

A kezdeményezés a szovjet csapatok kezében volt. Az események változásának az ütemét ők szabták meg. Nem adtak arra időt, hogy a védekező H.Gr. Süd felkészüljön ellencsapásra. Az 57. hadsereg a nagykanizsai olajvidéket, a 4. gárdahadsereg Székesfehérvárt, a bauxitbányákat fenyegette és Budapest bekerítése is előrevetette árnyékát. Friessner hiába kért friss hadosztályokat, az OKH és az OKW nem tudott adni. Tudomásul kellett vennie, hogy a Margit-vonal Velencei-tó és Budapest közötti szakaszán csak visszavonuló, szétvert hadosztályok maradványaival számolhat. Az a terve, hogy a 4. gárdahadsereget megállítja a Jenő-vonalban (Dunaföldvár—Cece—Simontornya—Sió-csatorna—Siófok terepszakasz), füstbe ment. Kapkodó tábornokai — a politikailag-erkölcsileg gyenge gyalogsággal — képtelenek voltak biztosítani a páncéloshadosztályok gyülekezését és ellencsapásra való felkészítését.

[125] Uo. KTB. 2. 12. 1944., 11—13. o.

December 2-án hajnalban a 4. gárdahadsereg 31. lövészhadtestének Madácsánál átkelt részei visszaszorították Bölcske és Dunaföldvár között védekező német és magyar hadosztályok maradványait Németkér—Vajta terepszakaszra. A 21. lövészhadtest Nagydorog, Nagyszékely, Miszlaig nyomult előre. Itt a 23. páncéloshadosztály Tamási—Konyi irányban felderítést végzett és fedezni próbálta a Sió-csatorna mögé, a Jenő-vonalba visszavonuló csapatokat. Szándékát azonban nem tudta megvalósítani, mert az előrenyomuló szovjet lövészegységek nem szakadtak le a visszavonulókról. Sőt, egyes részei megelőzték az ellenséget a Sió-csatorna elérésében.[126]

A H.Gr. Süd Dunántúlon levő csapatainak vezetésében fokozódott a zűrzavar. Az LVII. páncéloshadtesttől balra elhelyezkedő LXXII. hadtest parancsnoka azt a feladatot kapta, hogy a Csepel-szigeten gyülekező 46. hadsereget akadályozza meg, hogy az Ercsi (Budapest dél) szakaszon erőszakos folyami átkelést hajtson végre. Ehhez úgy próbált erőt biztosítani, hogy a hadseregcsoport jobbszárnyára útnak indított és az ő védelmi sávján áthaladó csapatok felett átvette a parancsnoklást és így igyekezett pótolni tüzér és gyalogos hiányait. Ezzel zavarta parancsnokának, Fretter Picónak, illetve Friessnernek a terveit.

A Jenő-vonal megszállására nem álltak rendelkezésre erők. Az útnak indított csapatok késtek. A 4. gárdahadsereg elől visszavonuló erők létszámban erősen megfogyatkoztak. Gyalogmenetben a felázott utakon és terepen nem tudták védelmi sávjukat időben elfoglalni. A 20. magyar hadosztály például december 2-án délután az LVII. páncéloshadtest parancsnokától azt az utasítást kapta, hogy besötétedéskor vonuljon vissza a Sió-csatorna mögé a Jenő-állásba és foglaljon védelmet Siófok—Ozora szakaszon, Siófok, Lajoskomárom, Ozora súlypontokkal. A hadosztály állományában mindössze négy gyenge gyalogoszászlóalj és nyolc tüzérüteg volt. 32 km széles védelmi szakaszra ez az erő még fátyolszerű biztosítást sem jelentett. A 20. magyar gyaloghadosztály a megadott időre nem tudta elfoglalni kijelölt állásait. Kiindulási körzetétől védelmének jobbszárnya: Siófok 60 km-re volt, amit gyalogmenetben alegységei legfeljebb december negyedikére érhettek volna el. Ezek a zászlóaljak a 21. és a 20. szovjet lövészhadtestekkel szemben nem jelentettek annyi akadályt sem, mint a rossz időjárás, a felázott terep és utak.

A 4. gárdahadsereg balszárnyán a 20. lövészhadtest, miután megtisztította Dombóvárt, átment üldözésbe. A német gyalogos erők szétszóródtak, fogságba estek. A légvédelmi ütegek pedig Siófok felé vonultak vissza.[127]

Hasonlóan üldözés jelleget öltött az 57. hadsereg 6. lövészhadtestének előnyomulása is. Előrevetett osztagai már december 1-én este

126 AMO. CCCP. ф. 320, оп. 4522, д. 113, лн. 299.

127 *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei című munkája 154. oldalán azt írja: „December 1-én a 6. gárda löv. hdt. csapatai felszabadították Dombovárt és még aznap átkeltek a Kapos-csatornán és kiverték az ellenséget Kaposvárból". Dombovárt a 4. gd. hds. 20. löv. hdt-e foglalta el, nem december 1-én, hanem 2-án szabadult fel. A 6. löv. hdt. nem a Kapos-csatornán kelt át, hanem a Kapos folyón, stb. (lásd a 3. Ukrán Front 4. gd. és 57. hds. hadműveleti naplóját. AMO. CCCP. ф. 243, оп. 2900, д. 1160, лн. 41.)

elérték Kaposvár körzetét és a hajnali órákban birtokukba vették a várost. Estére a hadsereg jobbszárnya elfoglalta Magyaratád—Magyaregre—Hetes—Kiskorpád terepszakaszt. A 64. hadtest Szentlőrinc, Nagyvátyig nyomult előre. Lényegesen lassúbb volt a 75. hadtest csapatainak térnyerése, átkeltek a Fekete-vizen, birtokba vették Cun községet és biztosították a hadsereg balszárnyát.[128]

A 2. páncéloshadsereg szakaszán a LXVIII. hadtest képtelen volt megállítani az 57. hadsereg csapatait. A hadseregnek nem voltak tartalékai. Friessner ezért úgy döntött, az eredetileg Székesfehérvár körzetébe útnak indított 3. lovasdandárt Nagykanizsa körzetébe irányítja és lezárja a 2. páncéloshadsereg balszárnyát, megakadályozza, hogy a szovjet csapatok északról átkarolják. Utasította de Anglest, zárja le a Nagykanizsa felé vezető utakat. Éjszaka vonja hátrább csapatait, nehogy az 57. hadsereg megelőzze a Margit-vonal megszállásában (közölte azt is, hogy a 3. lovasdandárral csak december 5-től számolhat).[129]

December 3-án a 3. Ukrán Front tovább támadott. A 4. gárdahadsereg jobbszárnyán a 31. lövészhadtest Németkér körzetében áttörte a németek hevenyészett védelmét. Szétverte a 153. német kiképző hadosztály és a Solt ezred egy-egy zászlóalját. A 23. magyar gyalogos hadosztály maradványai egy ideig megkísérelték, hogy megkapaszkodjanak Cece—Hard-puszta—Hardihegy—Kustyán-puszta terepszakaszon. A szovjet csapatok azonban áthaladva rajtuk, előrenyomultak Modrovich-pusztáig és elfoglalták Alapot. A német gyalogság szétszaladt, a magyarok nagyobb része átment a szovjet csapatokhoz.

A hajnali órákban a 31. lövészhadtest jobbszárnya betört Dunaföldvárra, majd nyugatról is körülzárta a falut. A reménytelen helyzetben levő 271. népi gránátos hadosztály elhagyta a helységet, visszavonult. Hevenyészett állásait a délutáni órákban a szovjet csapatok áttörték és a falutól északra elterülő tó két oldalán nyomultak előre. Birtokukba vették Előszállást. A menekülő, szétvert német és magyar csapatokat tiszti csoportok és a tábori csendőrség fegyverrel kényszerítette, hogy Kisapostag és Felsőalap között új biztosítási vonalat foglaljanak.

A 4. gárdahadsereg másik két hadteste (a 21. és a 20.) Simontornyától délre, a Sió—Kapos-csatornától nyugatra Pincehely és Bikács között széles arcvonalon támadásba lendült. A Sárszentlőrinc körzetben előnyomuló egységek a 23. páncéloshadosztályt visszaszorították észak-északnyugat irányába. A Miszlánál áttört erők Tolnanémedig nyomultak előre és arra kényszerítették a 23. páncéloshadosztály jobbszárnyát, hogy erőinek zömét Simontornyára, illetve a Sió-csatornától északra Igar—Sáregres körzetébe vonja vissza. A szovjet egységek széles szakaszon felzárkóztak a Sió-csatorna déli partjára.

A 4. gárdahadsereg balszárnyán támadó 20. hadtest csapatai Dombóvár—Tamási körzetéből északnyugati irányba nyomultak előre a kapoly—kereki, továbbá a ságvár—siófoki úton. Támadták Siófokot,

[128] AMO. CCCP. ф. 243, оп. 2912, д. 50, лн. 10—30.
[129] HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 2. 12. 1944., 9. o.

A 3. UKRÁN FRONT ÉS A HEERESGRUPPE SÜD ÁLLOMÁNYA

1944. december elején.

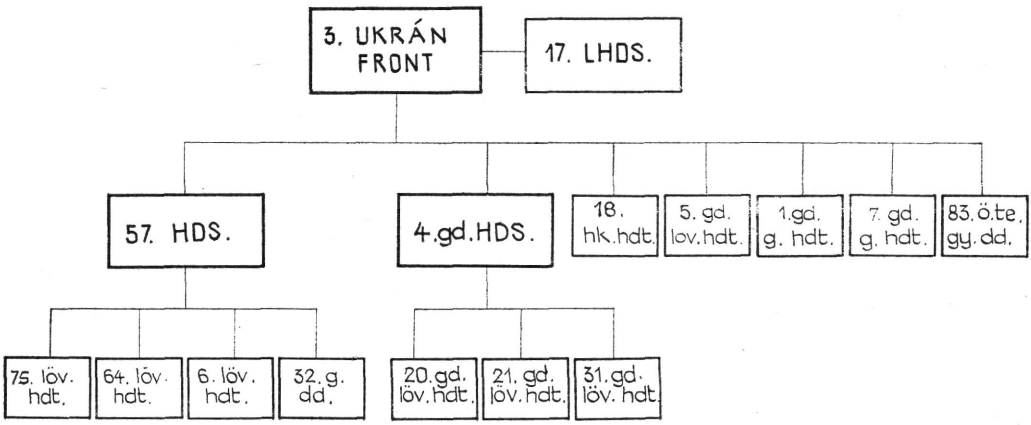

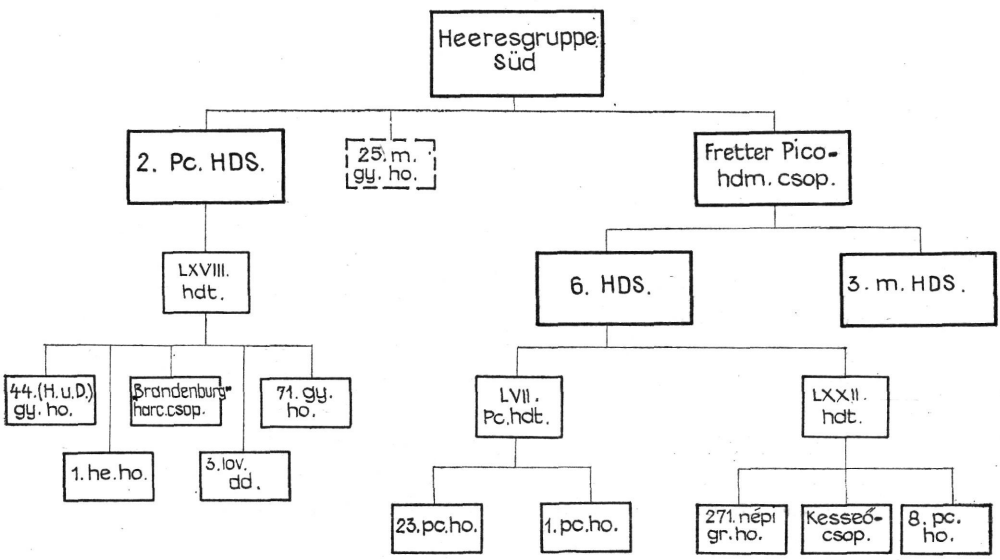

jobbszárnya egyidőben érte el a Sió-csatorna déli partját északon védelembe berendezkedni készülő 20. magyar hadosztállyal és ide átdobott német alegységekkel. Gyorsan felszámolta az ellenség szabadhidvégi és ozorai hídfőjét, majd tüzérségi és aknavető tűzzel zavarta a szembenlevő erők berendezkedését.

3-án a 4. gárdahadsereg csapatai Cecénél és Siófoknál is betörtek a Jenő-vonalba. A sötétedéskor Mezőkomáromnál sértetlenül birtokba vették a Sió-csatorna hídját és a túloldalon előrenyomultak a vasúti töltésig. Majd Felsőnyékkel szemben is átkeltek és elfoglalták Mezőkomáromot. A németek kísérletet tettek, hogy az 1. páncéloshadosztály beérkezett részeivel és más német alegységekkel megtartsák a siófoki hídfőjüket, a 20. lövészhadtest csapatai azonban visszavetették a beérkező erőket a csatorna mögé.[130]

Az 57. hadsereg tovább nyomult előre. A 2. páncéloshadsereg félve az átkarolástól, jobbszárnyán az arcvonal lerövidítésével igyekezett erőket nyerni, hogy a „Brandenburg" harccsoport és a 71. népi gyalogoshadosztály részeivel megerősítse a Kaposvártól nyugatra levő biztosítási vonalát. A 6. hadtest Kaposvártól északra az ellenség utóvédjével harcolt. Előrehaladását fékezte, hogy az ellenség az összes hidakat felrobbantotta. A 64. hadtest együttműködésben a 32. gépesített dandárral megkezdték Szigetvár ostromát.

A front siettette második lépcsőben levő csapatainak átszállítását a Dunán (mindenekelőtt a 18. harckocsihadtestet). Aznap annak ellenére, hogy a Duna vízszintjének emelkedése miatt 10 óra hosszára megszakadt a szállítás: 1840 gépkocsi, 530 szállítmány és 25 harckocsi kelt át a Duna jobb partjára. Az 5. lovas- és a 7. gépesített hadtest is felkészült az átkelésre.[131]

A 3. Ukrán Front gyors előnyomulása Dunántúlon mindenütt keresztülhúzta a H.Gr. Süd terveit. A 4. gárdahadsereg több helyen betört a Jenő-vonalba és arra kényszerítette Fretter Picót, hogy az ellencsapásra tervbe vett 1. páncéloshadosztály beérkezett részeit alegységenként vesse harcba. Ennek ellenére képtelenek voltak a Duna és Balaton között összefüggő védelmet kiépíteni, arcvonaluk felszakadozott. Az 57. hadsereg is megállás nélkül tört előre. Friessner a Kaposvár—Balaton közötti hézag lezárására Székesfehérvár környéké-ből Nagykanizsára útnak indította a 3. lovasdandárt.[132]

Guderian ennek ellenére nem értékelte súlyosnak a H.Gr. Süd hadműveleti helyzetét a Dunántúlon. Fretter Pico csapatainak visszavonulását túl gyorsnak ítélte. Azt javasolta Friessnernek, hogy összefogott erőkkel mérjen ellencsapást Dunaföldvár irányába és akadályozza meg a szovjet csapatok hídépítését. Friessner erre azt válaszolta: „Dunaföldvár ellen csak akkor tudok erőket összevonni, ha sikerült a Simontornya és Balaton közötti arcvonalat megszilárdítani, mert itt állnak az ellenség páncélosai a legközelebb a Margit-vonal-

130 AMO. CCCP. ф. 320, оп. 4522, д. 113, лн. 300.; ф. 243, оп. 2912, д. 50, лн. 10—30.
131 Uo. ф. 243, оп. 2912, д. 50, лн. 10—30.
132 HL. Filmtár 1252. tekercs. KTB. 12. 1944., 6—8. o.

hoz." Guderian ennek ellenére meggondolandónak tartotta javaslatát.[133]

A H.Gr. Süd helyzetét a 2. Ukrán Front Budapest bekerítésére tett előkészületei is fenyegették. Egész védelmi szakaszán erőhiánnyal küszködött. Budapesten levő magyar hadosztályok nem akartak harcolni. Az árokásásra kirendelt civil lakosok közül csak nagyon kevesen jelentek meg a helyszínen — és azok sem dolgoztak.[134] Friessner visszaemlékezésében azt írta: „Ilyen bonyolult helyzetben, ilyen szövetségessel háborút vívni távolról sem volt könnyű feladat. Úgy éreztem magam, mint akit kiszolgáltattak a sors kénye-kedvének: mind a magyarok, mind elöljáró parancsnokaim, nem adtak segítséget, elvetették javaslataimat és kéréseimet.[135]

A 3. Ukrán Frontnak a közeli napokban kedvező alkalma lett volna a gyorshadtestének az ütközetbe vetésére. Tolbuhin marsall gondolt is erre, mert december elsején parancsot adott a 18. harckocsihadtestnek, hogy ne várja be harckocsikkal való teljes feltöltését, hanem december 6-ra összpontosuljon Pincehelytől délre levő körzetben. Itt lépjen a 4. gárdahadsereg alárendeltségébe, azzal a közelebbi feladattal, hogy jusson ki Székesfehérvár északnyugat-nyugatra levő körzetbe. Mindezek az intézkedések szorosan kapcsolatban voltak a 2. Ukrán Front 46. hadseregének december 5-én tervbe vett erőszakos folyóátkelésével. A főparancsnokság direktívájának megfelelően ugyanis a 46. és a 4. gárdahadseregnek szoros együttműködésben szét kellett zúzni a H.Gr. Süd Duna—Velencei-tó—Balaton között levő csoportosítását. Majd a 46. hadseregnek Bicske—Esztergom irányába mért csapásával bekeríteni Budapestet, a 4. gárdahadseregnek a Margit-vonal áttörése után Balaton—Várpalota terepszakaszra kellett kijutni.

E feladat megoldásához feltétlenül szükség lett volna a 18. harckocsihadtest ütközetbe vetésére. A terv reális volt, mert a Fretter Pico-hadműveleti csoport jobbszárnyára akkor még nem érkeztek be azok az erők (1. és 8. páncéloshadosztályok stb.), amelyek néhány nap múlva képessé váltak, hogy a Margit-vonalra támaszkodva összefüggő védelmet hozzanak létre. December 3-án és 4-én a Fretter Pico-hadműveleti csoport minden pillanatban várta Ercsi körzetében a 46. hadsereg átkelését, ezért ide összpontosította minden felszabadítható tüzérségét. A 4. gárdahadsereggel szemben további visszavonulásra kényszerült, képtelen volt szervezett, összefüggő védelmet teremteni a Jenő-vonalban. Gyalogoshadosztályait csak a legerőszakosabb eszközökkel tudta a hevenyészett állásokban megtartani. A 23. páncéloshadosztály, amely súlyos veszteséget szenvedett, az 1. pán-

133 Uo. 10—11. o. — Friessner becsapta Guderiant, mert a 4. gd. hadsereg csak gyalogságot közvetlenül támogató harckocsikkal megerősített löv. hdt-ekkel támadt.

134 *Г. Фрисснер:* Поигранные сражения., Москва. 1966., 184—185. o. — Friessner többek között ezt írta: „Ezekben a napokban 1862 emberből, akit behívtak katonai szolgálatra, a gyülekezési helyen csak 29 jelent meg. Az árokásásra kirendelt 262 emberből egy szakaszon 9 jelent meg . . .

Sőt az eddig megbízhatónak számító 10. és 12. magyar hadosztályba amelyek Budapesttől keletre tevékenykedtek, megjelentek a felbomlás jelei. A magyar katonák egyenként, nagyobb csoportokban százával fehér zászlóval átmentek a szovjet oldalra. 2—3 nap alatt öt tiszt és 1200 katona ment át az oroszokhoz."

135 Uo. 185. o.

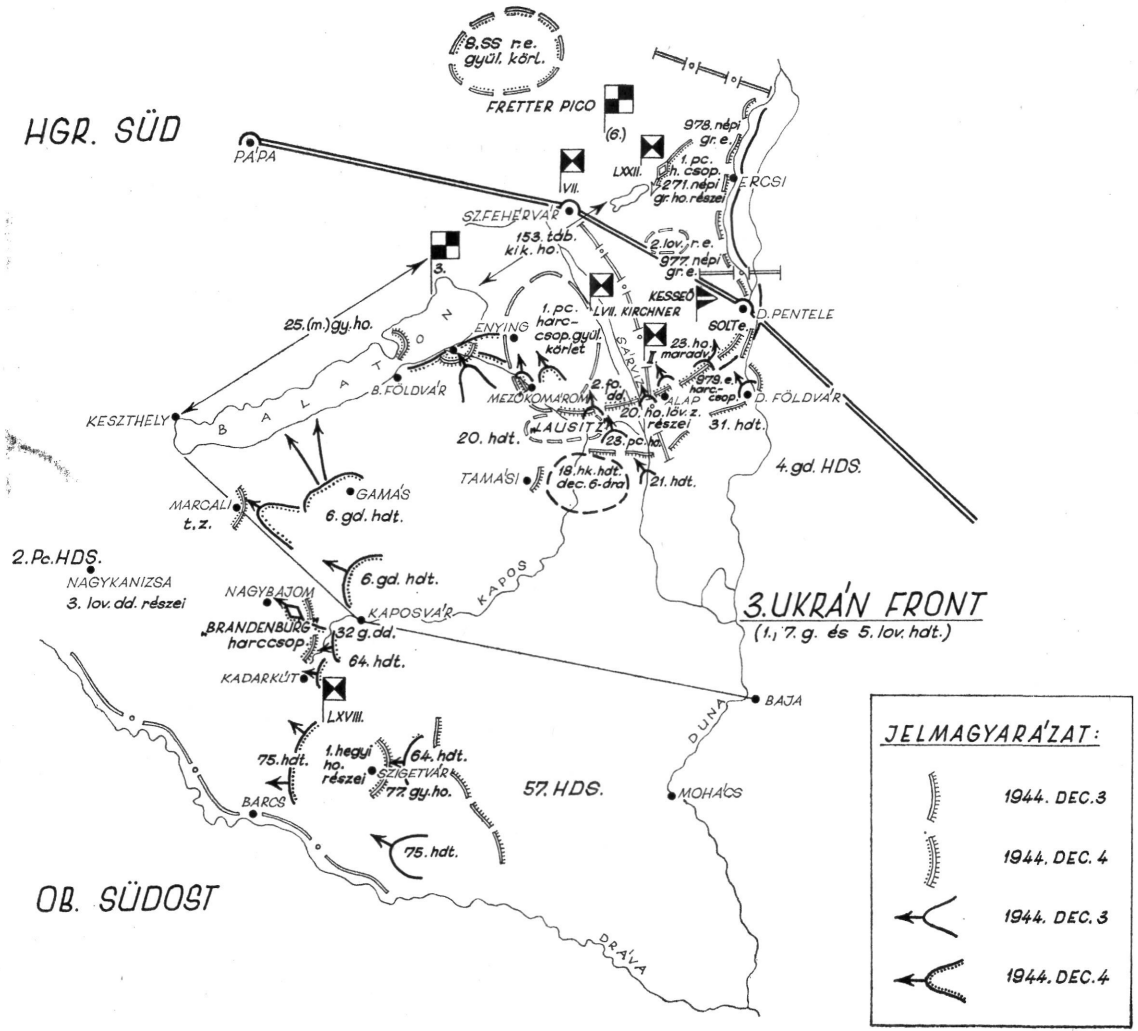

4. sz. vázlat. Helyzet 1944. december 3—4-én

céloshadtest beérkezett alegységeivel (december 3-án futottak be) ellenlökéseket végrehajtva szintén hátrálásra kényszerült.

A 3. Ukrán Front hadseregei december 4-én reggel visszaverték a német és magyar utóvédek ellenlökését, majd nagy lendülettel nyomultak tovább előre. A 4. gárdahadsereg jobbszárnyán támadó 31. hadtest Előszállástól északnyugatra és Dunaföldvártól északra betört az ellenség védelmébe. A magyar Solt ezred több alegysége átment a szovjet csapatok oldalára. A Csepel-szigetről átdobott 1. magyar lovashadosztály részei és a közéjük ékelődött német alegységek megkísérelték, hogy megkapaszkodjanak Kisapostagtól északra, Nagyvegyim—Hercegszállás—Sárszentmiklós terepszakaszon. Összefüggő védelmet azonban nem tudtak teremteni, figyelmüket az Ercsivel szembeni Duna szakaszra fordították. A 31. lövészhadtest gyorsabb előnyomulását akadályozta a tartós esőzéstől felázott terep, a nehezen járható sáros utak. Ennek ellenére mesterien használta ki a ködös időjárást és a lábon álló kukoricatáblákat arra, hogy megkerülje az ellenség ellenállási pontjait, majd hátába kerülve felszámolja azokat.

December 4-én Simontornyától nyugatra a 21. lövészhadtest felzárkózott a Sió-csatornára és arra törekedett, hogy a csatorna északi partján levő hídfőállásait tovább szélesítse, és újakat foglaljon (az ellenség a hidakat felrobbantotta). A Lajoskomáromnál levő dombokon megkapaszkodott német és magyar csapatok ellenlökésekkel akarták felszámolni a mezőkomáromi szovjet hídfőket.

A hadtest visszaverve a támadókat, a reggeli órákban Lajoskomáromig tört előre, majd a 23. páncéloshadosztály ellenlökéseit is felfogta és a Sió északi partján Mezőkomárom—Igar—Sáregres terepszakaszon összefüggő hídfőt alkotott.[136]

A 20. hadtest elfoglalta Balatonföldvár és Siófok között a Balaton partját, majd kiverte Siófokról a 8. SS rendőri és „Lausitz" géppuskás zászlóaljat, amelyeket az akkor beérkezett 1. német páncéloshadosztály felderítő részei és a légierő is támogattak. A szovjet csapatok nyugatról és délről betörtek Siófokra, majd heves utcai harcok után Balatonszabadi fürdőteleptől 2 km-re északnyugatra, Balatonvilágos—Enying vonalára szorították vissza a németeket.

Az 57. hadsereg a jobbszárnyon 25 km-t, míg a balszárnyon 15 km-t nyomult előre. Több mint ötven községet szabadított fel. A 6. gárdahadtest Somogyvár, Gamása, Kisberény elfoglalása után a Balaton déli partja, illetve Marcali elfoglalásáért harcolt. A 64. hadtest jobbszárnyán a 32. gépesített dandár Kiskorpád elfoglalása után Nagybajom irányába támadt. A 75. hadtest előtt a 2. páncéloshadsereg Dráva melletti Homokzalovi—Homokszentgyörgy—Kadarkút—Gige—Jákó vonaláig húzódott vissza, hogy a Balatontól délre levő hézag, illetve a nagykanizsai út lezárására erőket szabadítson fel.

Tolbuhin marsall utasította 4-én este a 4. gárda-összfegyvernemi és a 17. légi hadsereget, hogy folytassák támadásukat a Székesfehérvár előterébe felvonuló ellenséges erők szétverésére, amelyek minden

136 AMO. CCCP. ф. 320, оп. 4522, д. 113, лн. 300.

valószínűség szerint Székesfehérvár—Cece irányában tesznek majd erőfeszítéseket. Felhívta Zaharov tábornok figyelmét, hogy az itt harcoló lövészhadosztályt erősítse meg páncéltörő tüzérséggel.[137]

Az 57. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy a 6. gárdahadtestével Marcali, Mesztegnyőn keresztül folytassa támadását Kiskomárom irányába, majd a 64. hadtesttel együttműködésben kerítse be és semmisítse meg a Böhönye körzetében levő ellenséges csoportosítást.[138]

A H.Gr. Süd fokozta erőfeszítéseit. A Balaton és Duna közötti szakaszra, Adony délre, átdobta az 1. magyar lovashadosztály 3. huszárezredét. Beérkezett a 8. páncéloshadosztály első szállítmánya Székesfehérvárra, továbbá a „Lausitz", utána „Mark", „Sachsen" géppuskás zászlóaljak és az 1. páncéloshadosztály két újabb vonata. Miután a 4. gárdahadsereg elérte a Balaton partját, a Tihanyi-félszigetet is megerősítették. Visszavonták a déli partról a magyar és német folyami erőket. A 153. kiképző hadosztály egy zászlóalját, német tüzérséget és magyar ködvetőket irányítottak Tihanyba. Balaton északi partját védő 25. magyar gyaloghadosztályt kiegészítették (kis harcértékű) levente alegységekkel.[139]

A 2. páncéloshadsereg balszárnyának a lezárására Nagykanizsára beérkezett a 3. lovasdandár első ezrede, ezt útnak indították Marcali—Balaton közötti szakaszra, hogy akadályozza meg a LXVIII. hadtest átkarolását. Az ezred előrevetett részei elérték Fonyódot és Balatonboglárt. 4-én este a 2. páncéloshadseregnek alárendelték a Pápa körzetében levő Szent László hadosztályt (ejtőernyős zászlóalja a Csepel-szigeten volt) és egy páncélvadász osztályt.

A H.Gr. Süd parancsnoka 4-én este azt jelentette, hogy a 2. páncéloshadsereg arcvonalát megerősítette. A beérkező 8. páncéloshadosztállyal az a szándéka, hogy a Balaton és a Velencei-tó közötti területről déli irányba ellencsapást mér. Az OKH vezetési csoportfőnöke ezzel egyetértett és aláhúzta: a H.Gr. Süd fő feladata a dunántúli olajvidék és a Székesfehérvár körzetében levő bauxitbányák védelme. Friessner válaszában kifejezte azt a reményét, hogy a 8. páncéloshadosztály ellencsapásával könnyít helyzetén. Ugyanakkor gyalogos erőket kért, legalább két hadosztályt, mert nélkülük nem tudja a Margit-vonalat tartani. Új erő-átcsoportosításra van szükség, Budapestet és a Dunát csak így tudja megvédeni, mert a magyarokra nem számíthat, átszöknek az ellenséghez.[140]

A 3. Ukrán Front gyors előnyomulása súlyosan érintette a szálasista államvezetőket. Felrémlett előttük pünkösdi királyságuk vége. Kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a dolgozó osztályok, sőt az uralkodó osztályok nagyobb része sem támogatja őket. Ezért változtattak propagandájuk hangvételén. Decemberben már arról beszélnek, hogy nem akartak háborút, Magyarországot belekényszerítették. Nem támasztanak igényt idegen területre. „A hadiszerencse forgandó,

137 Uo. ф. 243, оп. 2912, д. 50 лн. 35.
138 Uo.
139 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 4. 12. 1944. 6., 9—10. o.
140 Uo. 10—11. o.

bízhatunk abban, hogy nagy szövetségesünk oldalán olyan békét köthetünk, amely biztosítja számunkra a becsületes magyar élet folytatását."[141]

Nincs szó már győzelemről, csak „békéről". Ugyanakkor fokozták a terrort az ellenállási mozgalom, a harcolni nem akaró katonák és a zsidóság ellen. A hadbíróságok egymásután ítéltek halálra katonákat és tiszteket. Hogy megfélemlítsék a tisztikart, kötéláltali halálra ítélték Győrffy Gyula repülő alezredest, Milaszin István őrnagyot életfogytiglani, míg Csürös Lajos őrnagyot 15 évi fegyházra. Az ingatag nyilas rendszert és csapatainak erkölcsi állapotát ezek az intézkedések nem szilárdították meg, mind ahogy az ellenállási mozgalom november második felében letartóztatott tagjai: Kiss János altábornagy, Nagy Jenő ezredes, Tarcsay Vilmos őrnagy, Révay Kálmán százados és társainak halálra ítélése is csak újabb elkeseredést szült és fokozta az ellenállást.

December első napjaiban a H.Gr. Süd és a Beregffy irányította magyar hadsereg vezetői közötti viszony feszültté vált. Friessner alkalmatlannak tartotta a magyar tábornoki és tisztikart a csapatok vezetésére. A magyar katonák átállását a felső vezetés rossz szervezési és ideológiai munkájának a számlájára írta. A Farkasgyepűn székelő Beregffynek nem engedett beleszólást a hadműveletek vezetésébe, csak csapatokat követelt tőle. Beregffy azzal érvelt: mindennek az az oka, hogy a magyar hadosztályokat, ezredeket nem önállóan alkalmazzák, hanem zászlóaljanként német parancsnokoknak rendelik alá. Ez sérti a katonák nemzeti érzését. Végül kérte, hogy rendezzék a magyar csapatok parancsnoklási rendjét. A két hadsereg közötti vitás kérdések tisztázása biztosíthatja csak Budapest és a Margit-vonal szilárd védelmét. Csapatai ellenálló képességét az is befolyásolja, hogy nem rendelkeznek megfelelő fegyverrel, mert a beígért és kifizetett fegyvereket a németek nem szállították le. Újabb menetzászlóaljakat csak akkor tudnak adni, ha a behívott újoncokat fel tudják fegyverezni.

A H.Gr. Süd és Beregffyék között viták voltak a magyar egységek alkalmazása miatt is. A nyilas katonai vezetők a szétvert magyar hadosztályok maradványait hátra akarták vonni feltöltésre, illetve tiltakoztak, hogy a kiképzetlen újoncokat alkalmazzanak a Margit-vonal védelmére. Friessner ezt elutasította, mert nem volt gyalogsága és annak elfogadása egyet jelentett volna az összes magyar hadosztály kivonásával.

Ezeket az ellentéteket igyekeztek megszüntetni 1944. december 4-én Szálasinak Hitlernél tett látogatásakor. A megbeszélésen részt vett Ribbentrop, Keitel, Guderian, Kemény és Beregffy. A kiadott jelentés szerint a „két vezér" és kísérete között a megbeszélések központjába a politikai, katonai és gazdasági együttműködés összes kérdései szerepeltek: „... a megbeszélések túlnyomóan azonban katonai jellegűek voltak... Hitler megígérte... a német véderő, mint eddig is,

[141] Pesti Hírlap, december 3. sz.

a legnagyobb szívóssággal, mint saját hazáját meg fogja védeni a magyar földet..."[142]

Egyezménnyel szabályozták a két hadsereg közötti együttműködést:

1. a magyar térségben harcoló minden csapat hadműveletileg a H.Gr. Süd főparancsnokának alárendeltségébe tartozik;
2. magyar seregtestek és csapatok csak a magyar térségben kerülhetnek alkalmazásra;
3. magyar csapatokat csak zárt seregtestekben (hadosztály, dandár) összefogva, kisebb csapat kötelékek (ezred, zászlóalj, század) pedig csak magyar seregtestek alárendeltségében alkalmazhatók;
4. hadsereg és hadtest kötelékben német parancsnokok vezetése alatt magyar és magyar parancsnokok vezetése alatt német seregtestek (hadosztályok) egymás mellett (szomszédok) vegyesen alkalmazhatók;
5. a német magasabb parancsnoksághoz magyar I. a vk. tiszt és szállásmester, a magyar magasabb prancsnoksághoz pedig német I. a és szállásmester kerüljön beosztásra;
6. a német összekötő törzseket meg kell szüntetni, mert nem alkalmasak a kölcsönös megértés és őszinte együttműködés biztosítására. Ezek helyett, az alárendeltségnek megfelelően, kölcsönösen összekötő tisztet kell beosztani.[143]

A nyilas és német csapatok közötti vezetési viszony a megegyezés aláírása után sem változott meg, zűrzavar uralkodott továbbra is. A határhoz közeli városokban összezsúfolódott menekült katonai parancsnokságok, raktárak, intézmények, kiképző és pótalakulatok egymást zavarták. A katonai anyagokkal megrakott vasúti vagonok akadályozták a vasúti forgalmat. Nem voltak szervek, amelyek a több tízezer vagon anyagot rendezni tudták volna, és ezért a csapatok ellátása szinte a semmivel volt egyenlő.

December 5-én a H.Gr. Süd hadműveleti naplójának bevezetése a következő mondattal kezdődik: „Az ellenség a 2. és 3. Ukrán Fronttal folytatja nagy támadását a Dráva—Duna háromszögből a Balaton két oldalán levő szorosok ellen, a Dunán keresztül a Csepel-szigetről és a hatvani szorosból északnyugat irányba."[144]

A 2. Ukrán Front 46. hadseregének csapatai december 5-én a budapesti bekerítő hadművelet keretén belül Ercsi körzetében, a Csepel-szigetről erőszakos folyóátkelést hajtottak végre, hogy nyugatról bekerítsék Budapestet. A támadás nem érte váratlanul a H.Gr. Süd és a LXXII. német hadtest parancsnokságát. Az átkelő csapatokra és az összpontosítási körzetekre nagy erejű tüzérségi tűzcsapást zúdítottak. A 46. hadsereg első lépcsője érzékeny veszteséget szenvedett. Ennek ellenére az ellenség nem tudta megakadályozni a hídfőfoglalást, de a hadművelet kimélyítésére és Budapest tervezett átkarolása nyugat-

[142] Pesti Hírlap, 1944. december 5. sz.
[143] H. és Hpf. N—5/44. N. szsgod. 1944. 12. 6. számú átirata Friessnernek. A Fretter Pico alárendeltségébe tartozó magyar alakulatok felett Kovács Gyula altábornagy, a IX. hadtest parancsnoka, a 2. páncéloshadseregnél pedig egy összekötő törzs vette át a parancsnoklást.
[144] HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 5. 12. 1944., 1. o.

ról ekkor még a 46. hadsereg erőivel nem járt eredménnyel. Azzal azonban, hogy magára vonta a német hadműveleti vezetés figyelmét, jelentős erőket kötött le és megkönnyítette a 3. Ukrán Front előnyomulását. A 4. gárdahadsereg 31. lövészhadteste előtt védekező fasiszta csapatok arra kényszerültek, hogy visszavonuljanak a Margit-vonalba.

A 3. Ukrán Front december 5-én tovább folytatta támadását. A 4. gárdahadsereg 31. lövészhadteste a Sárvíz-csatorna és a Duna között éjszaka Hercegfalva—Nagyvenyim között betört a 3. magyar huszárezred védelmébe, elfoglalta Hercegfalvát. Nagy veszteségeket okozva a szembenálló erőknek, Hangospuszta—Bernátkút—Mélykút terepszakaszra dobta vissza őket. Ezzel egyidőben a Dunaföldvártól északra a vasútvonal és a Duna között támadó szovjet csapatok megsemmisítették a Solt ezred maradványait és elérték Dunapentelét. (A Solt ezred egy százada Krisztina-majornál fehér zászlót kitűzve átállt a szovjet csapatokhoz.) A Sárvíz és a Duna között kb. 40 km-es szakaszon a védelem felszakadozott. A német és magyar csapatok igyekeztek visszahúzódni a sárbogárd—pusztaszabolcsi vasútvonal mögé, hogy csatlakozást keressenek a 23. páncéloshadosztállyal, amely Kálóz körzetébe, a Sárvíz-csatorna nyugati partjára vonult vissza.

A 4. gárdahadsereg 21. lövészhadteste 5-én hajnalban a 20. magyar gyaloghadosztály és a 23. páncéloshadosztály csatlakozásán és a mezőkomáromi hídfőből Kaposbogárd felé tört előre, megsemmisítette az ellenálló csoportokat. A 23. páncéloshadosztályt, amelynek ekkor már csak néhány harckocsija volt, Dég—Kisláng felé kényszerítette visszavonulni. A 20. lövészhadtest a 4. gárdahadsereg balszárnyán Siófoktól északnyugatra viszaverte az 1. páncéloshadosztály ellenlökését és Enying—Balatonaliga irányába tért nyert.[145]

A 4. gárdahadsereg fokozódó nyomása és az Ercsi körzetében átkelt 46. hadsereg megjelenése arra kényszerítette az LVII. páncéloshadtest parancsnokát, hogy 5-én délután elrendelje csapatainak visszavonását Sárkeresztúr—Kálóz—Kisláng—Enying terepszakaszra. Azt remélte, hogy még a Margit-vonal előtt rendezni tudja csapatait és ezzel időt biztosít a Margit-vonal megszállására. Fretter Pico nagyon súlyosnak látta a helyzetét, ezért azt javasolta: azonnal minden erőt vonjanak vissza a Margit-vonalba.[146]

A Balaton és a Dráva között visszavonuló 2. páncéloshadsereg elaknásította az utakat és a terepet. A német légierő, a rossz időjárás ellenére támadta az 57. hadsereg előrevetett osztagait. Nehezítette a csapatok előnyomulását a kedvezőtlen időjárás is. A hatalmas esőzések miatt az utak szinte járhatatlanokká váltak. Ennek ellenére az 57. hadsereg 4—22 km-t nyomult nyugat felé előre. Az ellenség szaporodó ellenlökéseit visszaverve a 6. gárda-lövészhadtest elfoglalta Balatonszemest, kijutott a Balatonkeresztúr—Kéthely terepszakaszra. A Marcaliból támadó egységek birtokba vették Bizét és Kelevizet.

145 AMO. CCCP. ф. 243, оп. 2912, д. 50, лн. 47.
146 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 5. 12. 1944., 13. o.

A 64. hadtest Szigetvár felszabadításával egyidőben elérte Nagybajom—Jákó—Kadarkút szakaszon az ellenség védelmét. A balszárnyon a 75. hadtest csapatai Sellyétől nyugatra, Barcs felé nyomultak előre.

A 18. harckocsihadtest részei a terveknek megfelelően elérték Tamási—Nagyszokoly—Nagyberény körzetét. Az 5. lovashadtest megkezdte az átkelést a Dunán.[147]

A 3. és 2. Ukrán Front december 5-én elért sikerei Friessnert arra kényszerítették, hogy új elhatározást hozva kísérelje megállítani a szovjet csapatok előnyomulását. Helyzetmegítélése szerint a két szovjet front a Duna két oldalán méri főcsapását, hogy kifusson a Kisalföldre.

Guderiannak arról panaszkodott, hogy az utóbbi hónapokban mindössze két friss magasabbegységet kapott. Az egyiket a 3. lovasdandárt kénytelen volt a 2. páncéloshadsereg balszárnyának lezárására alkalmazni (mielőtt még egész állományával beérkezett volna). A másik, a 8. páncéloshadosztály beérkezése késik, pedig a Duna és a Balaton között égetően szükség lenne rá. 1944. december 4-én a 23. páncélos- és a 271. népi gránátos hadosztályon kívül más komolyabb erővel nem rendelkezik.

A helyzetről Fretter Picónak még aggályosabb volt a véleménye, különösen miután látta, hogy a 4. gárdahadsereg csapatai Mezőkomárom és Simontornya között széles arcvonalon átkeltek a Sió-csatornán és gyorsan előretörve átkarolással fenyegették a 23. páncéloshadosztály mindkét szárnyát. A védelemben keletkezett hézagokon keresztül a szovjet lövészcsapatok gyorsan nyomultak észak felé. A két csatorna között legjelentősebb erőnek számító 23. páncéloshadosztály az utolsó napok harcaiba súlyos veszteségeket szenvedett. December 5-re mindössze három harckocsija maradt (egy-egy P—III., P—IV, P—V). A hadműveleti csoport helyzete azzal, hogy a 2. Ukrán Front 46. hadserege megvetette a lábát a Duna jobb partján, még kritikusabbá vált. Fretter Pico vezérkari főnöke szükségesnek tartotta, hogy csapatait visszavonja Lajoskomárom—Dég—Sárbogárd—Hercegfalva—Dunapentele terepszakaszra.[148]

A H.Gr. Süd továbbra is arra törekedett, hogy csapatait még a Margit-vonal előtt megállítsa. Ez azonban mind nehezebben volt keresztülvihető, mert az 1. páncéloshadosztály beérkezése nagyon elhúzódott. Tovább fokozta a bizonytalanságot a 4. német légiflotta délelőtti jelentése: a Duna mentén északi irányban erős ellenséges motorizált alakulatok mozognak előre, valószínű két gépesített hadtest.

Fretter Pico vezérkari főnöke délben megismételte javaslatát a H.Gr. Süd-nek: ha nem akarjuk, hogy a szovjet csapatok hamarabb érjék el a Margit-vonalat, mint sajátjaink, akkor vissza kell vonni őket Lajoskomárom—Dunapentele terepszakaszra, új reteszállásba, ahol összefüggő védelmet teremthetünk. A H.Gr. Süd 1. vezérkari

147 AMO. CCCP. ф. 243, оп. 2912, д. 50, лн. 58.
148 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 5. 12. 1944., 11—12. o.

tisztje erre azt válaszolta: arra kell törekedni, hogy a lehetőséghez képest megőrizzék az utóvédharcokban a csapatok erejét a Margit-vonalba való viszavonásukig, másrészt, ameddig csak lehet, fel kell fogni az ellenséget a Margit-vonal előtt és ezzel időt biztosítani a 8. páncéloshadosztálynak, hogy fel tudjon készülni a támadásra.[149]

December 5-én a késő délutáni órákban Felsőalap és Ménespuszta között a 4. gárdahadsereg nyomása tovább fokozódott. A 31. hadtest a hézagban egészen Hercegfalváig nyomult előre. Amint a szovjet csapatok elérték a délelőtt javasolt német reteszállás vonalát, újabb magyar alegységek tűzték ki a fehér zászlót és mentek át a szovjet csapatok oldalára. Ennek ellenére a hadműveleti csoport azt a parancsot kapta, hogy Lajoskomárom—Dég—Sárbogárd észak—Hercegfalva észak—Dunapentele dél terepszakaszt minden erővel tartsa. Ez azonban akkor már lehetetlen volt. Ezért Fretter Pico azt kérte: a Margit-vonal előtti utóvédharcokkal ne gyengítsék tovább még meglevő csapatait, mert nem lesz mit hátravinni. Friessner azonban utasította, hogy ameddig csak lehetséges, tartóztassa fel a védelmi vonal előterében a támadókat, mert a Margit-vonal nem képes pillantnyilag erős tüzérséggel szemben ellenállni.

19 óra 25 perckor Fretter Pico törzse jelentette, hogy a szovjet csapatok mélyen betörtek a fő ellenállási övbe, ellenlökésekkel nem lehet visszavetni őket és ezért szükséges a meglevő csapatok visszavonása Sárkeresztúr—Kálóz—Kisláng—Enying terepszakaszra, hogy újból összefüggő védelmet teremtsenek. A felderítési adatok szerint számítani lehet arra, hogy a szovjetek a 2. gárda gépesített hadtestet délről ütközetbe vetik. Ezért döntési szabadságot kért, ha a Margit-vonal előtt nem tud összefüggő védelmet teremteni, visszavonulhasson a kiépített állásokba, és ott fogja fel a támadók rohamát.[150]

22 óra 10 perckor az OKH felelősségre vonta a H.Gr. Süd-ot: miért vonult ilyen gyors ütemben vissza a Fretter Pico-hadműveleti csoport? Közölték, hogy feladata: mindaddig tartsa a Margit-vonal előterét, amíg összefüggő védelmét nem fenyegeti veszély. Jelenteniük kell azonban, hogy a Margit-vonal előtt levő csapatokat a szovjetek szétverték. A 23. páncélos- és a 271. népi gránátos hadosztály nagyon legyöngült és a jelenlegi széles arcvonalukat nem tudják tartani. Ezért lassan visszaküzdik magukat a Margit-vonalba.

Hasonlóan súlyos volt a helyzet a 2. páncéloshadsereg balszárnyán, ahol a Balatontól délre széles hézag tátongott. A jobbszárnyról elvont erőkkel visszavonultak Barcs—Lábod—Mike—Csököly terepszakaszra és a 3. lovasdandár beérkezett részeivel igyekeztek a mélységben felfogni a szovjet csapatok gyors előretöréseit (1. hegyi hadosztály). A hátramozgás azonban veszélyeztette a Drávától délre védekező H.Gr. „F" balszárnyát, amely mind szélesebb szakaszon vált nyílttá. A 2. páncéloshadsereg jobb szomszédja attól félt, hogy az előnyomuló szovjet csapatok átkelnek a Dráván és elvágják a kelet-nyugat irányú utánpótlási vonalaikat. Az OKH is veszélyesnek látta

[149] Uo.
[150] Uo. KTB. 5. 12. 1944., 14. o.

a hátsóbb állásokba való visszavonulást. Attól félt, hogy az 57. hadsereg túl közel kerül a zalai olajvidékekhez, amely a német hadigépezet szempontjából életbevágóan fontos volt.[151]

Ezért a H.Gr. Süd megerősítette a 2. páncéloshadsereget a „Mark" géppuskás zászlóaljjal, a 721. páncélvadász osztállyal, magyar tüzérosztályokkal, és siettette a Szent László hadosztály átszállítását Nagykanizsa körzetébe.

A 46. hadsereg megjelenése Ercsi körzetében arra kényszerítette a H.Gr. Süd hadseregcsoport parancsnokságát, hogy a 8. páncéloshadosztály alkalmazásának tervét megváltoztassa. A Magyaralmás—Zámoly—Lovasberény—Vereb—Pázmánd—Velencei-tó körzetébe beérkezett részeit a 4. gárdahadsereg jobbszárnya elleni csapás helyett a Dunán átkelt csapatok ellen kellett átcsoportosítania. Ezzel egyidőben a 3. Magyar Hadsereg állományában levő 8. SS rendőr ezrednek parancsot adott, hogy szállja meg a Velencei-tó—Duna közötti szakaszt.

A Budapest bekerítésére megindult szovjet támadó hadművelet gyors kibontakozásának hatására az OKH ígéretet tett a H.Gr. Südnek, hogy öt napon belül három „Párduc" osztályt (egyenként 60 „Párduc" harckocsival) átdob Székesfehérvár körzetébe (hogy a páncéloshadosztályok keretében alkalmazza). Ugyanakkor követelte, hogy a Fretter Pico-hadműveleti csoport akadályozza meg a 4. gárda- és a 46. hadsereg egyesülését.[152]

December 6-án a 3. Ukrán Front 4—20 km-t nyomult előre. A front jobbszárnyán a 4. gárdahadsereg 31. lövészhadteste áttörte az előző napokban súlyos veszteséget szenvedett Kesseő-csoport, Solt ezred és a 271. népi gránátos hadosztály maradványainak támpontszerű védelmét. Ködös időben, egész nap szitáló esőben, nehezen járható utakon és terepen maguk előtt hajtották a menekülő csapatokat. Felszabadították Dunapentelét, majd az esti órákra birtokba vették Sárkeresztúr—Sárosd—Kisperkáta—Pusztaadony terepszakaszt. A 21. és a 20. hadtest visszaverte az ellenség ellenlökéseit. A legyengült 20. magyar gyaloghadosztály, az 1. és a 23. páncéloshadosztály Balatonbozsok—Biki-puszta—Kisláng—Kálóz terpeszakaszon igyekezett új védelmet foglalni. A hézagokban előnyomuló szovjet lövészegységek azonban megakadályozták, hogy megkapaszkodjanak.

Az 57. hadsereg folytatta támadását. December 6-án azonban már érezhető volt az ellenség fokozódó ellenállása, szaporodott az ellenlökések száma. A hadsereg csapatai ennek ellenére elérték Balatonberény, Hollád, Horvátkút, Csákány, Nemesvid előtt a csatornát, Szakácsi keleti szélét, Nagybajom, Kutas, Nagykorpád, Lábod, majd ettől dél felé a vasútvonalat egészen Barcsig. Összesen 52 lakott helységet szabadítottak fel.

A 4. gárdahadsereg előrevonta második lépcsőben levő hadosztályait és miután helyreállították a Högyész és Szakály között a csa-

[151] Uo. 8. o.
[152] Uo. 9. o.

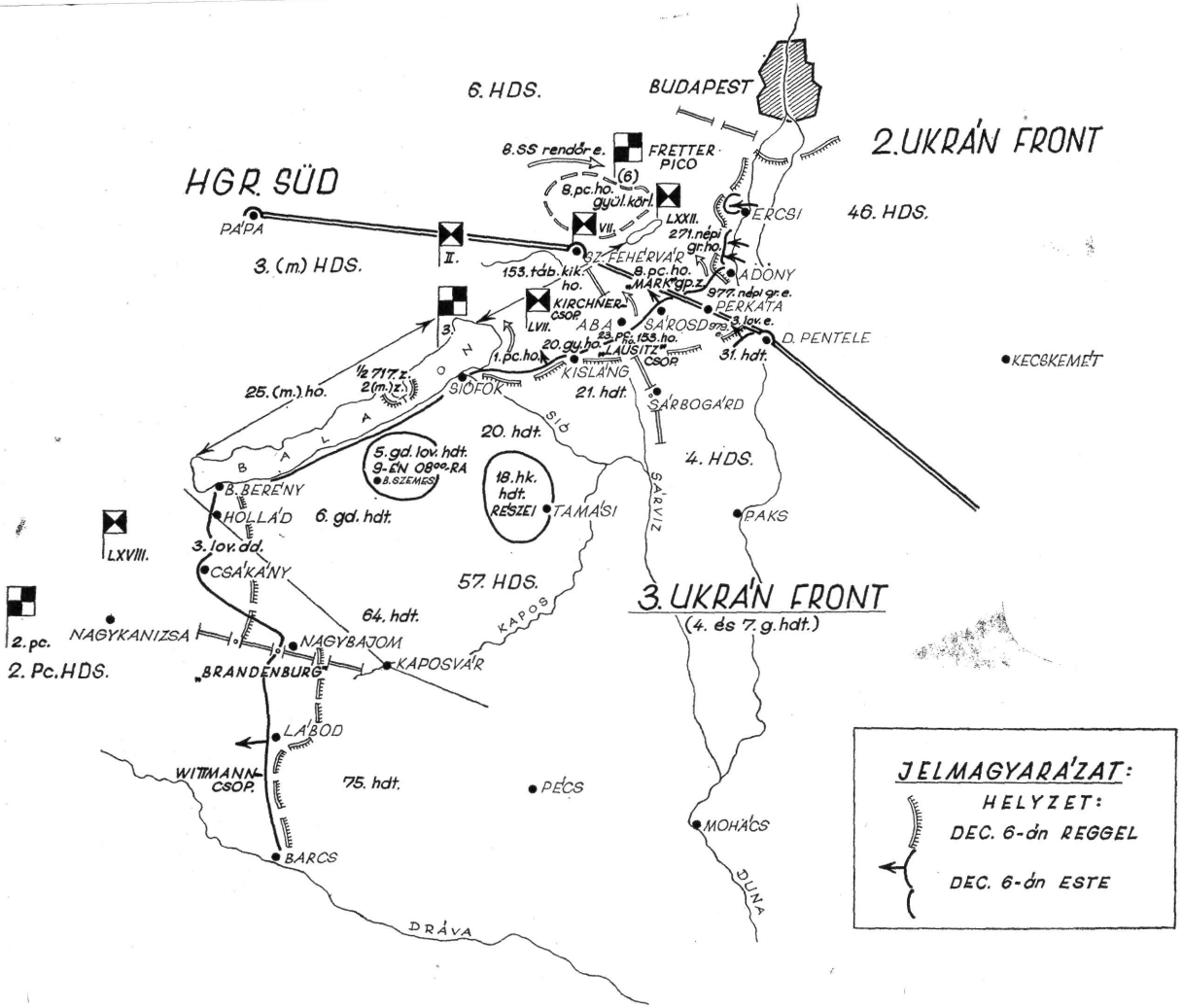

5. sz. vázlat. Helyzet 1944. december 6-án

tornán felrobbantott hidat, alárendeltségébe került 18. harckocsihadtest páncélos részei folytatták menetüket gyülekezési körzetükbe.[153] December 6-án Tolbuhin marsall az 57. hadsereg sikerkifejlesztő csoportját, az 5. gárda-lovashadtestet átadta a 4. gárdahadseregnek.[154]

A szovjet főparancsnokság a Budapest és a Balaton térségében 1944. december elejére kialakult hadműveleti helyzetből arra a következtetésre jutott, hogy a továbbiakban a szembenálló felek főerőinek összecsapása Budapest—Nagysurány—Pozsony—Pápa és a Balaton észak határolta térségben lesz. A délnyugati hadszíntér fő hadászati iránya változatlanul Budapest—Pozsony—Bécs maradt. A német hadvezetés minden igyekezete 1944 decemberétől arra irányult, hogy a Budapest—Bécs irányban lefékezze a szovjet hadsereg előnyomulását, meghiúsítsa további térnyerését.

Hitlernek az volt az utolsó hadászati elgondolása, hogy ha a szovjet csapatok előretörnek Berlinben, viszavonul Dél-Németországba és innen 1945 tavaszán új hadműveleteket indít. Ez a terv a cseh, osztrák és a dél-németországi hadiipari központokra épült. Ennek a fantasztikus elgondolásnak a megvalósítását csak abban az esetben remélhette, ha a szovjet csapatokat feltartóztatják Magyarországon. Az OKH ennek megfelelően csoportosította át csapatait 1944 decemberében. A szovjet főparancsnokság ezt idejekorán felismerte, ezért 1944. december elején a 2. és 3. Ukrán Front főerejét ide irányította. A Balaton—Nagykanizsa—Dráva közötti szakaszon az 57. hadsereggel ideiglenesen átment védelembe. Tolbuhin marsall ennek a hadászati direktívának megfelelően csoportosította át erőit 1944. december elején és a jobbszárnyával készült a Margit-vonal áttörésére.

A 3. Ukrán Front hadseregei november 26-tól december 6-ig jelentős sikereket értek el. 10 nap alatt több mint 100 kilométert nyomultak előre. A támadás napi átlagos üteme nem sokkal haladta túl a 10 kilométert, de az eredmények mégis nagyok voltak. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a 4. gárdahadsereg hadtesteinek támadó hadműveletüket erőszakos folyóátkeléssel kellett kezdeniük a megáradt Dunán. A sikeres hídfőfoglalás után, a rendkívüli esős időszakban a folyó magas és állandóan növekvő vízszintje miatt nagy nehézségbe ütközött Mohács körzetében a hídverés. Gyakran megszakadt a csapatok átszállítása és az utánpótlás.

A rossz időjárási viszonyok erősen korlátozták az 5. és 7. légi hadsereg tevékenységét is. A lövészcsapatok előnyomulását a felázott terep, a szinte járhatatlan utak jobban fékezték, mint a visszavonuló, vagy szétvert ellenség utóvédjének ellenállása. Ezért késett a 18. harckocsihadtest beérkezése is, amelynek még a felrobbantott hidak helyreállításával is meg kellett küzdeni. Így azután az eredetileg

153 AMO. CCCP. ф. 243, оп. 2912, д. 50, лн. 58,; ф. 320, оп. 4522, д. 113, лн, 308—313.

154 Uo. ф. 243, оп. 2912, д. 129, лн. 222, 0916. sz. parancs. — Az 5. lovashadtestet megerősítette a 9. páncéltörő tüzér-, a 28. tarackos tüzérdandárral, a 45. gárda aknavető ezreddel és a 3. légvédelmi tüzérosztály 2. ezredével.

Egyúttal utasítást adott, hogy a lovashadtest 9-én 8 órára gyülekezzen Pusztaszemes körzetébe. Az 5. lovashadtest parancsnoka 8-án 12 órakor jelentkezzen a 4. gárdahadsereg parancsnokánál.

december 5-re tervezett ütközetbe vetés elmaradt és csak a következő hadműveletben került rá sor.

Azzal, hogy december 6-án a 4. gárdahadsereg nem tudta jelentősen növelni erőkifejtését, lehetőséget adott a Fretter Pico-hadműveleti csoportnak, hogy a Margit-vonal előterében fokozatosan lefékezze a támadó csapatok lendületét, és ezzel időt biztosítson annak megszállására, tűzrendszerének megszervezésére és a 8. páncéloshadosztály felkészítésére az ercsi hídfő elleni csapásra.

December 6-án az OKH és a H.Gr. Süd újabb csapatoknak a Duna—Dráva közé irányításával erősítette a Margit-vonal védelmét. Friessner 6-án este 21 órakor azt jelentette Guderiannak: reméli, a 2. páncéloshadsereg szakaszán, a zalai olajvidék előtt stabilizálni tudja helyzetét, azért most már nem kell aggódnia.[155] (Erre azért volt szükség, mert az OB. Südost állandóan ostromolta az OKW-t a 2. páncéloshadsereg visszavonulása miatt.) Ígéretet tett, hogy a 2. páncéloshadsereg arcvonalának a megszilárdítása után a Balaton—Marcali közötti szakaszon ellenlökést indít.

A 4. gárdahadsereggel szemben Fretter Pico-hadműveleti csoport gyenge német erőkkel védekezett a Margit-vonal előtti területen. Időt akart biztosítani a 8. páncéloshadosztály előrevonására és megindulási állásainak az elfoglalására, továbbá a Margit-vonal műszaki megerősítésére.

A H.Gr. Süd elégtelennek tartotta a Margit-vonalban levő gyalogságot és tüzérséget, ezért Guderiantól új gyalogoshadosztályokat és tüzéregységeket kértek. Friessner visszaemlékezéseiben erről a következőket írta: „Ekkor arcvonalunk dunai szakaszán fő feladatunk volt a Margit-vonal maximális megerősítése Balaton—Székesfehérvár, a Velencei-tó déli partján és Budapestet körülölelő szakaszon. A Dunától nyugatra levő egész arcvonalunknak az volt a tartógerince, mely azonban a budapesti bekerítő hadművelet megkezdésekor gyengén megerősített, műszakilag teljesen ki nem épített és egyes szakaszokon vízzel elöntött, alapvetően tábori jellegű védelemnek felelt csak meg.

A Székesfehérvártól délre levő állásokat Hitler személyes utasítására Winter altábornagy 153. tábori kiképző hadosztálya tartotta megszállva. A főhadiszálláson kifejtettem: helytelennek tartom a hadosztály igénybevételét, mert kiképzése még nem fejeződött be. Mindig az volt a véleményem, hogy kiképző csapatokat és katonai iskolákat nem szabad közvetlenül az arcvonalon alkalmazni, ezért ezt úgy értékeltem, mint árulást. Erre Hitler cinikusan azt válaszolta: »akkor ideje engem már régóta árulónak tekinteni«."

A Margit-vonalat megszálló erők december elején nem voltak képesek komoly hosszú védelemre. Guderian látva ezt, december 12-ig három „Párduc" osztályt irányított Dunántúlra.

155 HL. Filmtár. 1252. tekercs. KTB. 6. 12. 1944., 17—18. o.

156 *Г. Фрисснер:* Поиграннне сражения . . . 187. o. — Friessnek csak akkor volt ez a véleménye, ha német kiképző csapatokról és katonai iskolákról volt szó. A hasonló magyar kiképző hadosztályokat, katonai iskolákat, sőt gyerekszámba menő leventéket minden lekiismeretfurdalás nélkül vágóhídra küldte.

December 7-én a 2. Ukrán Front már harmadik napja folytatta a budapesti bekerítő hadműveletet és különösen a fővárostól északra voltak komoly sikerei. Elérte Ipolyság és Váctól északra levő területet. Az Ercsinél partra szálló erők is — egyesítve hídfőjüket — kijutottak Baracska és Kápolnásnyék déli szélére.

A hadműveleti tervnek megfelelően, a 3. Ukrán Front tovább támadott. A 4. gárdahadsereg 31. hadteste szétverte az Adony—Perkáta szakaszon védekező szálasista és német hadosztályok maradványait, elfoglalta Adonyt és megteremtette az összeköttetést a 46. hadsereggel. Balszárnya a Sárvíz-csatornától északnyugati irányba nyomult előre, elfoglalta Jakabszállást és harcba kezdtek Sárosdért, az itt levő a Kesseő-csoport és a 2. huszárezred visszavonult a Margit-vonalba, Velence—Duna között levő szakaszába. Összeomlott a Fretter Pico-hadműveleti csoport jobbszárnyán a közbeeső állásokban védekező 1. és 23. páncéloshadosztályok ellenállása is. A 21. és a 20. lövészhadtest szorosan felzárkózott a Margit-vonal Balatonaliga—Velencei-tó szakaszára. Sőt, Polgárdi körzetében betörtek a Margit-vonalba is. A 23. páncéloshadosztály parancsnoka azt jelentette: a nagy esőzések miatt a mocsaras terepen, a felázott utakon páncélosaink alkalmazása problematikussá vált és súlyos veszteségeket szenvedtek.

Az 57. hadsereg jobbszárnyán a 6. gárda-lövészhadtest Nemesvid irányában elért sikerei arra kényszerítették a 2. páncéloshadsereg parancsnokát, hogy az ellencsapásra készülődő 3. lovasdandár részeit és az 1. hegyi hadosztály egy zászlóalját ide dobja át. A hadsereg közepén és balszárnyán támadó 64. és 75. hadtest tovább nyomult előre. A Drávától északra áttörték Barcs körzetében a 44. gyalogoshadosztály védelmét, elfoglalták a falut.[157] De Angeles, hogy elkerülje a bekerítést, visszavonta csapatait Babocsa—Rinya-patak nyugati partja—Rinyaszentkirály—Lábod—Kutas—Nagybajom terepszakaszra. A Szent László hadosztály befutott részeit (ejtőernyős z.) a 3. lovasdandárnak rendelte alá, a 13. SS önkéntes hadosztály beérkezett alegységeivel pedig a 44. gyalogoshadosztály védelmét erősítette meg.

December 7-én a 3. Ukrán Front csapatai továbbra is sikeresen tevékenykedtek. Támadásuk lendülete azonban nem volt olyan erős, hogy megakadályozhatták volna a németeket abban, hogy tervszerűen visszavonuljanak az előkészített állásokba, és lezárják a hézagokat. Mindez az erők fokozatos kiegyenlítődését jelentette. A H.Gr. Süd-nek sikerült a Margit-vonal Balaton—Duna közötti szakaszában olyan számú gyalogságot, tüzérséget összpontosítani a visszavonuló csapatokból és más szakaszokról átdobott erőkből, amelyek a műszakilag megerősített védelemre támaszkodva képesekké váltak ellenlökések végrehajtására és a 4. gárdahadsereg támadásának megállítására.

A következő napokban világosabbá vált, hogy a tervek megvalósítása a csapatok eredeti hadműveleti felépítésével már nem lehetséges. December 8-án a 4. gárdahadsereg 31. hadteste ugyan elfoglalta

157 AMO. CCCP. ф. 243, оп. 2912, д. 50, лн. 58.

Seregélyest és Dinnyést, felzárkózott a Velencei-tó déli partjára, biztosította a 46. hadsereg balszárnyát, de a Margit-vonal előtt kénytelen volt megállni.

A 20. hadtest csapata is — amikor betörtek Balatonfőkajárba — csak helyi sikereket értek el. A 21. hadtest viszont az 1. és a 23. német páncéloshadosztályok ellenlökésének a hatására arra kényszerült, hogy kiürítse Polgárdit. 8-án este a 4. gárdahadsereg szakaszán szaporodtak a német ellenlökések, úgy hogy erőfeszítéseinek nagy részét azok visszaverése foglalta el és a következő terepszakaszt szállta meg: Balatonfőkajár—Lepsény észak—Polgárdi déli széle—Tác—Pötölle—Seregélyes—Velencei-tó déli partja Kápolnásnyékig. A 18. harckocsihadtest éle pedig elérte Szakályt.

Hasonló volt a helyzet az 57. hadsereg arcvonalán is. Itt a hadtestek huszonhárom ellenlökést vertek vissza, sőt a hadsereg jobbszárnyán ellencsapást mérő 3. német lovasdandár és az 1. hegyi hadosztály elől kénytelenek voltak Nagyszakácsi—Nemesvid—Marcali terepszakaszra visszahúzódni; a Balatontól délre pedig védelmi harcot folytattak a Kéthely nyugati felébe benyomult Szent László hadosztály ejtőernyős zászlóaljával. A Nagybajom körzetében és ettől délre támadó 64. hadtest is csak jelentéktelen sikert ért el.[158]

A december 8-án 09.00-kor a H.Gr. Süd további tevékenységét szabályozó vezéri parancs azt mutatta, hogy a német felső vezetés úgy értékelte a helyzetet, hogy az erők kiegyenlítődtek, sőt lehetségessé vált a kezdeményezés kézbe ragadása is.[159] A 2. páncéloshadsereg azt a feladatot kapta, hogy a beérkező friss erőket állítsa meg az 57. hadsereg további előnyomulását nyugat felé, majd menjen át támadásba és vigye előre arcvonalát a Kaposvárnál levő magaslatokig. A 8. páncéloshadosztály verje szét a Velencei-tó és a Duna közé benyomult szovjet erőket és közelebbi feladatként foglalja vissza a Margit-vonal—Velencei-tó és Ercsi közötti szakaszát.

Ezt a Fretter Pico-hadműveleti csoport és a 2. páncéloshadsereg nem tudta teljesíteni, a kezdeményezést átvenni. Sőt Fretter Pico azt jelentette, ha nem kap további megerősítést, akkor nem tudja megvédeni a Margit-vonalat sem. Grolman is azt közölte 8-án 13.20-kor az OKH hadműveleti osztályával, hogy a Margit-vonal Balaton és Budapest közötti szakasza nagyon gyengén megszállt.[160] Friessnernek is kétségei voltak, hogy az emberhiány miatt képesek lesznek-e a dunántúli fő ellenállási vonalat megtartani. Azzal számolt, hogy a szovjet csapatok tartalékaik előrevonása után Székesfehérvár irányába, illetve Budapesttől nyugatra a Duna mentén támadnak.

Pillanatnyilag a 3. Ukrán Front nyomása ugyan csökkent, de a 2. Ukrán Front Budapest bekerítésére indított támadó hadműveletе Vác—Balassagyarmat körzetében sikereket ért el és a 46. hadsereg is eredményesen verte vissza a 8. páncéloshadosztály ellencsapását.

158 Uo.
159 HL. Filmtár. 1252. tekercs. Anlage Ia Nr. 195/44. g. Kdos. Chefs.
160 Uo. KTB. 8. 12. 1944., 14—15. o.

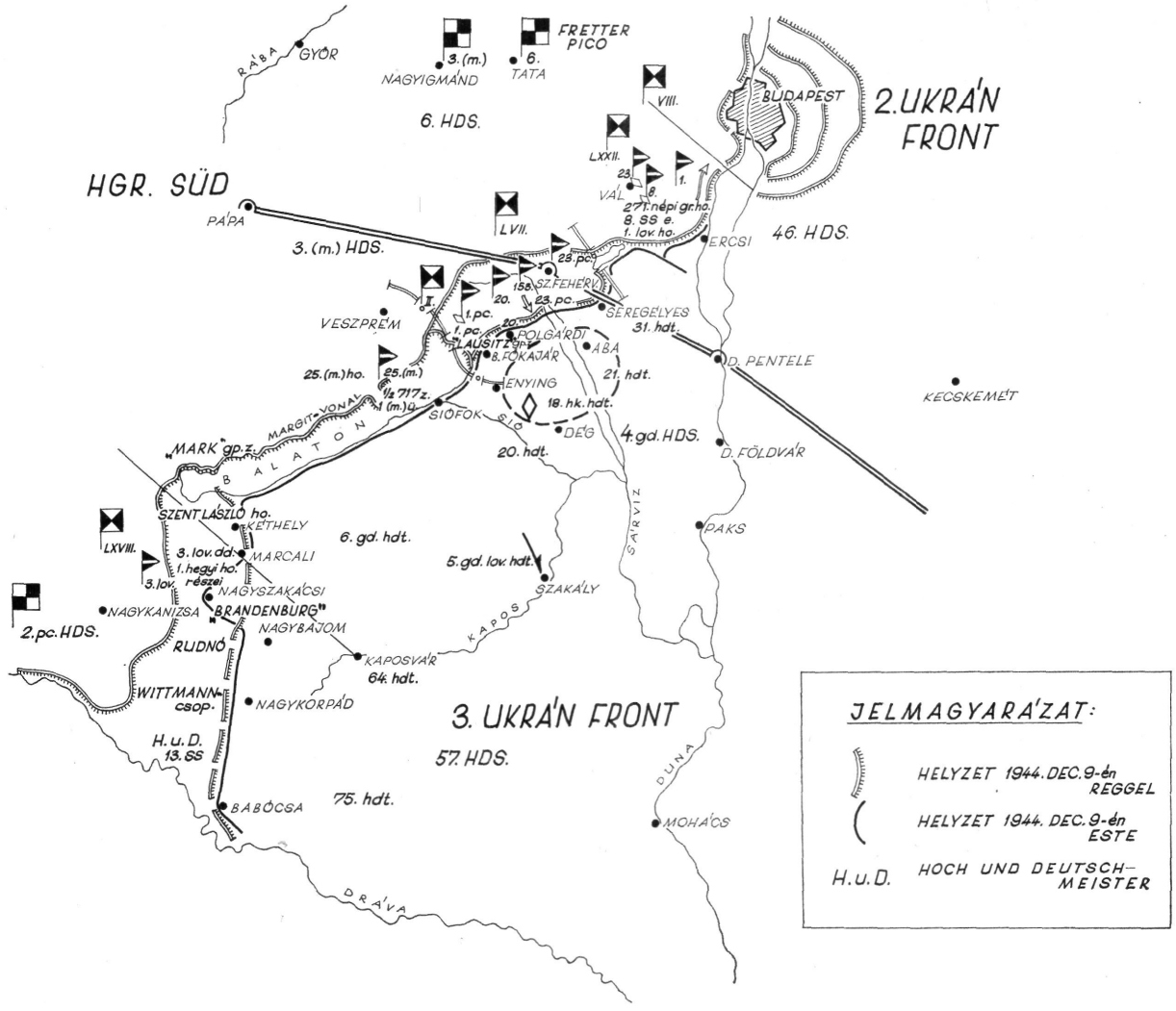

6. sz. vázlat. Helyzet 1944. december 9-én

Friessner december 9-én 0 óra 5 perckor azt jelentette Guderiannak: védelmét a legnagyobb veszély a Balaton és Budapest közötti szakaszon fenyegeti, az állásokban itt nagyrészt újoncok vannak. Az ellenség Székesfehérvár felé északi irányba szándékszik áttörni. Ezt támasztja alá, hogy a szovjetek Ercsi körzetében gyülekeztették a 7. gépesített hadtestet (2. g. hdt — N. G.). Ezért omlott össze a 8. páncéloshadosztály támadása Ráckeresztúrnál, a hadosztályt át kell csoportosítani. A Balaton és a Velencei-tó között elhelyezkedő 1. és 23. páncéloshadosztály kiégett, legyengült.

Guderiannak ennek ellenére az volt a véleménye, hogy Budapesttől északra veszélyesebb a helyzet, mert ott támad a 6. gárda-harckocsihadsereg és a Plijev lovas-gépesített csoport. Kevésnek találta a H.Gr. Süd meglevő páncélosait, ezért úgy döntött, hogy megerősíti a 3. és 6. páncéloshadosztállyal, amelyeket össze kell fogni a „Párduc" osztályokkal egy csapásmérő csoportba,[161] és a helyzettől függően a Dunától északra, vagy délre alkalmazni.

A 3. és 6. páncéloshadosztály (amelyekkel december 17-től számolhatot ta H.Gr. Süd) ide irányításával az OKH ötre emelte a Dunántúlon alkalmazásra került német páncéloshadosztályok számát. Harcértékük ekkorra már erősen lecsökkent. Az 1. és 23. páncéloshadosztálynak csak 10—12 harckocsija volt. A 8. állománya nem érte el a 100 harckocsit. Jelentősebb erőt képviselt a beígért három „Párduc" osztály 180 és a december 9-én útnak indított két páncéloshadosztály néhány száz harckocsija. Friessner biztonságérzetét azonban erősen csökkentette, hogy felderítő szervei azt jelentették: Székesfehérvár előterében új szovjet gyors magasabbegységek és egységek gyülekeznek.

December 9-én a 3. Ukrán Front tovább támadt, azonban helyi jelentőségű változásokon túl nem ért el komolyabb sikert. A főparancsnokság a 2. és 3. Ukrán Front helyzetét értékelve utasította Tolbuhin marsallt, hogy december 9-én a 4. gárda- és az 57. hadsereggel az elért terepszakaszon menjen át védelembe.[162] Ezzel a 3. Ukrán Front magyarországi tevékenységének első szakasza lezáródott. A csapatok a feladatukat sikeresen megoldották: széles arcvonalon, erőszakos átkelést hajtottak végre a Dunán. Szétverték a H.Gr. Süd és a H.Gr. „F" védelmét, majd több mint 100 kilométer mélyen benyomultak a Dunántúlra, ezzel kedvező kiindulási helyzetet teremtettek a további hadműveletekhez. A 4. gárdahadsereg Iváncsa—Kápolnásnyék—Velencei-tó déli partja—Dinnyés—Seregélyes—Polgárdi—Balatonfőkajár, az 57. hadsereg Keresztúr—Balatonújlak—Kéthely—Marcali—Nagyszakácsi—Nagybajom—Kuta—Szabás—Nagykorpád—Lábod—Rinyaszentkirály—Babócsa terepszakaszon átmentek védelembe. Ezzel 10 napos hadműveleti szünet kezdődött. A szovjet főparancsnokság az 1944. december 10-re kialakult hadműveleti helyzetből arra a következtetésre jutott, hogy az előnyomulás meggyorsítására az arcvonal déli

161 Uo.
162 AMO. CCCP. ф. 243, оп. 2912, д. 50, лл. 58.

szárnyán a 2. és 3. Ukrán Front erőivel bekeríti a német és nyilas csapatok budapesti csoportosítását, birtokba veszi a magyar fővárost és azt követően megindítja a bécsi támadó hadműveletet. A 3. Ukrán Front parancsot kapott, hogy készüljön a budapesti bekerítő hadműveletre. Csoportosítsa át erőit, rendezze anyagi, technikai, utánpótlási problémáit és készítse el az új támadó hadművelet tervét.

A 3. Ukrán Front első magyarországi tevékenysége november 26—december 9-ig jelentős lépés volt hazánk felszabadításában, ezen túl pedig a szovjet vezérkar hadászati terveinek megvalósításában.

ГАБОР НАДЬ:

ПЕРВЫЙ ЭТАП ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ОПЕРАЦИЙ 3-ГО УКРАИНСКОГО ФРОНТА

(24 ноября—9 декабря 1944 года)

Резюме

Статья охватывает тот период, в котором 3 Украинский Фронт после успешного проведения Белградской операции перегруппировал свои силы на участке Дуная к югу от г. Байя, затем, переправившись через р. Дунай и нанеся по противнику удар в северном—северо-западном направлении, вышел к оборонительной системе немцев, носившей название линии «Маргариты». Автор статьи с посуточной подробностью обсуждает события в рамках общей стратегической и оперативной обстановки. Излагает замыслы противостоящих сторон, их планы и распоряжения. Автор показывает, что основной целью советского военного руководства на юго-западном крыле фронта было путем угрозы «заднему входу» в Германию отвлечь силы противника от главного стратегического направления и, связав их, создать более благоприятные условия для общего зимнего наступления.

Это намерение было поздно распознано немецким военным руководством, которое в начале сосредоточило свои усилия на закрытие загребского направления. В результате этого меры, принятые по обороне рубежа р. Дунай, не увенчались успехом. Советские войска, наступая с оперативного плацдарма, занятого после форсирования р. Дунай, пробили громадную брешь между соседними флангами групп армий немцев «Ф» и «Зюд» (Юг) и вскоре поставили противника в критическое положение. 57-я армия продвигалась вперед в направлении г. Капошвара, а 4-я гвардейская армия наступала в общем направлении к г. Секешфехервар. Перегруппировка сил, проведенная верховным немецким командованием ОКХ и командованием группы армий «Зюд» (Юг), целью которой с начала декабря 1944 г. было задержать продвижение советских войск в сторону Будапешта и Вены, не смогла изменить положения. Генерал-полковник Фриснер и другие немецкие военноначальники в своих донесениях возлагали ответственность за это на венгерские войска, в то же время вновь требовали от салашистского главнокомандования формирования и ввода в бой новых венгерских дивизий. В статье многочисленными до сих пор неизвестными данными иллюстрируется процесс развала, проходившего в кругу венгерских солдатских масс, всё более ускоряющееся распространение отвращения к войне, которая велась на стороне гитлеровцев.

Армии 3-его Украинского Фронта 9 декабря 1944 г. достигли рубежа линии «Маргариты». Там они временно перешли в оборону, чтобы должным образом подготовиться к прорыву этой оборонительной системы.

GÁBOR NAGY:

DER ERSTE ABSCHNITT DER BEFREIUNGSOPERATIONEN DER 3. UKRAINISCHEN FRONT

(24. November — 9. Dezember 1944)

Resümee

Die Studie umfaßt jene Periode, in der die 3. Ukrainische Front nach erfolgreichem Abschluß der Belgrader Operation ihre Kräfte im Donauabschnitt südlich von Baja umgruppiert hat und nach Überschreiten des Flusses mit dem in nord-nordwestlicher Richtung geführten Schlag gegen den Feind bis an das Margareten-Linie genannte Verteidigungssystem der Deutschen gelangte. Der Autor behandelt die Ereignisse in die allgemeine strategische Kriegslage gebettet auf jeden Tag detailliert. Er beschreibt die Vorstellungen, Pläne und Verfügungen der einander gegenüberstehenden Parteien. Er weist nach, daß das grundlegende Ziel der sowjetischen Kriegsführung auf der südwestlichen Flanke der Front war: den „rückwärtigen Eingang" Deutschlands bedrohend von der strategischen Hauptrichtung Kräfte abzuziehen und diese bindend, günstigere Bedingungen für die allgemeine Winteroffensive zu schaffen.

Die deutsche Heeresleitung hat diese Absicht spät erkannt und hat ihre Anstrengungen anfangs auf die Abriegelung der Richtung auf Agram konzentriert. Die Folge war, daß die zur Verteidigung der Donaulinie gemachten Dispositionen keinen Erfolg hatten. Die Sowjettruppen haben nach Überschreiten des Flusses aus ihrem Brückenkopf angreifend in die benachbarten Flügel der Heeresgruppe „F" und der Heeresgruppe „Süd" eine mächtige Bresche geschlagen und alsbald den Feind in eine kritische Lage gebracht. Die 57. Armee und die 4. Gardearmee sind in allgemeiner Richtung Kaposvár bzw. Székesfehérvár vorgedrungen. Das OKH und das Kommando der Heeresgrupe „Süd" nahmen Umgruppierungen vor, deren Zweck von Anfang Dezember war, das Vordringen der Sowjetarmee in Richtung Budapest und Wien abzubremsen, konnten aber an der Lage nichts ändern. Generaloberst Friessner und andere deutsche Kommandeure machen in ihren Meldungen die ungarischen Truppen dafür verantwortlich, betreiben jedoch gleichzeitig beim Szálasischen Oberkommando wiederholt die Aufstellung und den Einsatz weiterer ungarischer Divisionen. Die Studie veranschaulicht mit vielen, bisher unbekannten Daten den Zerfallsprozeß in den ungarischen Soldatenmassen, die immer raschere Verbreitung der Abscheu vor dem an der Seite der Hitleristen geführten Krieg.

Die Armeen der 3. Ukrainischen Front haben am 9. Dezember 1944 die Margareten-Linie erreicht. Dort gingen sie vorübergehend in die Verteidigung, um sich für die Durchbrechung des feindlichen Verteidigungssystems entsprechend vorzubereiten.

AZ 1848—49-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC HADI ZÁSZLÓI

KEREKES ZOLTÁN

II. RÉSZ*

Az 1848-as honvédség alakulatainak katonái, a nemzetőrökhöz hasonlóan, csapatzászlóikra esküdtek fel.

A honvédség első egységes esküformáját a képviselőház 1848. augusztusi ülésén oly heves vitákban született katonaállítási törvényjavaslat az alábbiakban fogalmazta meg:

„Esküszöm az élő Istenre alkotmányos királyomnak V-ik Ferdinándnak hűséget; esküszöm, hogy hazám alkotmányát s a magyar nemzet függetlenségét életemmel, s véremmel megvédeni kész vagyok, nemzeti zászlómat soha el nem hagyom, s a magyar ministeriumnak, s törvényesen kinevezett elöljáróimnak engedelmeskedvén, kötelességemet mindig pontosan és híven teljesíteni fokom."[172]

Mészáros hadügyminiszternek a fenti esküforma „általánossá tétele iránt" 1848. október 31-én benyújtott javaslatával a Honvédelmi Bizottmány is egyetértett.[173]

A december 2-i trónváltozás — illetve I. Ferenc József trónbitorlóvá nyilvánítása a képviselőház december 6-i ülésén — új esküforma bevezetését tette szükségessé. A Kossuth megfogalmazta és december 10-én elrendelt[174] új esküforma így hangzott:

„Esküszöm az élő Istenre, Magyarországnak s Magyarország alkotmányának hűséget; eszküszöm, hogy az ország alkotmányát, s annak törvényes és jogszerű függetlenségét életemmel és véremmel megvédeni kész vagyok; nemzeti zászlómat soha el nem hagyom, s a magyar országgyűlésnek s általa megbízott vagy megbízandó kormánynak és ennek útján kinevezett törvényes elöljáróimnak engedelmeskedvén, kötelességemet mindenki ellen, kit az országgyűlés a haza

* A tanulmány I. része folyóiratunk 1971. évi 4. számában jelent meg; a III. részt ez évi 4. számában közöljük. (A szerk.)

172 Közli KÖM XIII. k., 326. o.

173 Uo. OL. OHB 1848: 2003.

174 OL. OHB 1848: 4467. Közli KÖM XIII. k., 697—698. o.

ellenségének tekint, és általában véve mindig pontosan becsületesen és híven teljesítendem."[175]

Az 1848—49-es szabadságharc haderejének reguláris és egyben legjelentősebb részét képező honvédség zászlóinak számát — ellentétben a lazább szervezetű nemzetőrség, valamint a népfelkelés és a szabadcsapatok zászlóinak számával — megközelítő pontossággal kiszámíthatjuk. Abból indulunk ki, hogy a szabadságharc végén a honvédgyalogság — a Komáromban szervezett 201—204. hadrendi számú zászlóaljakat és az ún. tartalékzászlóaljakat is beszámítva — 150—160 zászlóaljból, a honvédlovasság pedig 18 ezredből állt, ezredenként 4—4 osztállyal. Tekintettel arra, hogy minden gyalogoszászlóalj és huszárosztály saját zászlóval rendelkezett, a honvédzászlók száma 230—240 körül mozoghatott, illetve a vadászezredek és a külföldi légiók zászlóit is számítva elérhette a 250—260-at is. Ennél az utóbbi számadatnál azonban vegyük figyelembe, hogy a szabadságharc végén, az 1849 június—júliusában felállított honvédalakulatok nem mindegyikét látták el zászlóval.

Egy-egy alakulat rendszerint felállításakor megkapja csapatzászlóját, amely azután mindenhova követi az alakulatot; a csapatnak és zászlójának története tehát csaknem mindig egybeesik — legtöbbször azonos. Az 1848—49-es honvédség egyes alakulatainak történetét — néhány kivételével — eddig még nem tárták fel, ily módon a legtöbb alakulat zászlójának történetéről is vagy semmit, vagy csak igen keveset tudunk. Sajnos, annak ellenére, hogy honvédzászlók viszonylag jóval nagyobb számban vészelték át a szabadságharc bukását, mint a nemzetőrség, valamint a népfelkelés, a gerilla- és a szabadcsapatok zászlói, a napjainkig fennmaradt honvédzászlók zömérőI nem tudjuk, milyen alakulatoké voltak. Ezek ugyanis többnyire szabványos zászlók, amelyeken nem tüntették fel az alakulat hadrendi számát, illetve nevét, s ha történetesen nincs rajtuk zászlószalag, az esetek nagy részében ma már lehetetlen kideríteni, melyik alakulat használta azokat. Ez a megállapítás elsősorban a cári csapatok kezébe került és a Szovjetuniótól 1941-ben visszakapott zászlókra vonatkozik, amelyek a többségét teszik ki a hazánkban jelenleg fellelhető 1848—49-es hadi zászlóknak. De még a szabadságharc bukásakor megmentett és az 1860-as évek végéig rejtegetett honvédzászlók, illetve — ha a zászlót a kapituláció során feldarabolták — zászlómaradványok között is nem egy olyan van, amelynél a zászlót használó alakulat kiléte ismeretlen. Ennek némelykor az az oka, hogy zászlót rejtegető személy meghalt anélkül, hogy hozzátartozóit tájékoztatta volna a birtokában levő zászló származásáról. Így tehát sok, napjainkig fennmaradt honvédzászló nem szolgálhat forrásul saját kilétének feltárásához — ellentétben a legtöbb nemzetőrzászlóval, amelyeknél maga a megyecímer is mindig biztos támpontot nyújt az azonosításhoz.

Annak ellenére, hogy az ország múzeumaiban — mindenekelőtt a Hadtörténeti Múzeumban — őrzött honvédzászlók zömének azonosí-

[175] Közlöny, 1848. december 10.

tására ma már eleve nincs lehetőség, nem mondhatunk le arról, hogy az 1848—49-es szabadságharc e kimagasló jelentőségű tárgyi emlékeinek, nemzeti ereklyéinknek történetét fáradhatatlanul kutassuk és a kutatások eredményeit népünk, mindenekelőtt ifjúságunk elé tárjuk.

A honvédzászló, a haza és a szabadság, a katonai becsület és a hősiesség szimbóluma rendkívül jelentős lelkesítő szerepet játszott az 1848—49-es szabadságharcban. A honvédzászlókhoz a hőstettek egész sora fűződik — némelyikre, az 1848—49-es honvédség egyes alakulatainak zászlóiról szólva, kitérünk majd — tanúsítva, hogy mélységesen igazak, valósak voltak a zászlók szalagjain olvasható ilyen jelmondatok: „Szabadság vagy halál!", a „Hazáért szabadságért!" stb. A hősi tetteken kívül természetesen foglalkozni kívánunk azzal is, hogy egy-egy alakulat mikor, kitől kapta zászlóját, milyen volt maga a zászló és mi történt vele a szabadságharc leverésekor, illetve a későbbiekben. Megfelelő források, adatok hiányában nem térhetünk ki valamennyi alakulat zászlójára, sok esetben pedig csak igen hézagos lesz a kép, amit megrajzolhatunk. Vagyis, nem teljes zászlótörténetet és méginkább nem csapattörténetet szándékozunk az olvasónak nyújtani — ezt a korlátozott terjedelem sem engedné meg, a források elégtelenségéről nem is beszélve —, hanem csupán zászlótörténeti adalékokat, az egyik alakulatnál többet, a másiknál kevesebbet. A zászlókról szólva elkerülhetetlen, hogy az egyes alakulatok történetébe, ha csak villanásszerűen is, be ne pillantsunk.

Először az 1848—49-es honvédgyalogság zászlóit vesszük sorra (honvédzászlóaljak, vadászezredek), majd a huszárezredekét, végül pedig a külföldi légiók zászlóit mutatjuk be. A honvédgyalogság és a huszárezredek zászlóit az alakulatok hadrendi számának növekvő sorrendjében tárgyaljuk; a külföldi légiók zászlóin az egyes légiók nagyságát, illetve jelentőségét figyelembe véve haladunk végig. A sorezredi zászlóaljakkal a honvédség kötelékében viselt hadrendi számuk alapján foglalkozunk.

1. és 2. honvédzászlóalj

Az 1848-as honvédség két legelső zászlóalját 1848 május—júniusban a fővárosban toborozták.[176] Közös zászlószentelési ünnepségükre a táborba indulás napján, 1848. június 24-én Pesten, az Újpiac téren (jelenleg Engels tér) a kora reggeli órákban, hatalmas tömeg és a pesti nemzetőrség felsorakozott alakulatai jelenlétében került sor. Az ünnepségen megjelent gróf Batthyány Lajos miniszterelnök és Mészáros Lázár hadügyminiszter is. Az ünnepélyes aktus előtt a miniszterelnök megszemlélte a kivonult csapatokat, ezt követően a felszentelendő zászlókat, a tömeg éljenzése közepette, nyitott lovaskocsin körülhordozták a téren. Rövid egyházi beszéd után a két zászlót beszentelték, majd a zászlóanyák díszesen hímzett szalagokat kötöttek a zászlókra.

[176] Az 1. és 2. honvédzászlóalj megszervezésével részletesen foglalkozik *Urbán Aladár:* Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban. Különlenyomat a Tanulmányok Budapest múltjából, XV. kötetéből. Budapest, 1963.

Gróf Batthyány Lajosnénak az 1. zászlóalj zászlójára ajándékozott szalagján „Ne bántsd a magyar!" jelmondat szerepelt, gróf Károlyi Györgyné pedig „V. F. (V. Ferdinánd) 1848 Királyért, hazáért, szabadságért. Él magyar, áll Buda még! 1848 2. zászlóalj" feliratú szalagot erősített a 2. zászlóalj zászlójára. A hagyományos zászlószögbeverés után a zászlóaljparancsnokok mondtak rövid, lelkesítő beszédet. „A haza hívségtökben bízván adja nektek ezt a jelt — hangoztatta Lázár őrnagy, az 1. zászlóalj parancsnoka — melly alatt győzni vagy hazánkért meghalni esküdjünk". Cserey őrnagy, a 2. zászlóalj parancsnoka beszéde elején a haza látható jelképének nevezte a zászlót, majd így folytatta: „A haza veszedelmének hírére gyültetek bajtársaim ezen lobogó alá; nem erőszak, nem mindennapi érdek vezérelt ide titeket, hanem a polgári kötelességnek legtisztább érzete, szép hivatástoknak magas öntudata . . ."[177]

A beszédek után először a zászlótartók, majd a két zászlóalj honvédei felesküdtek a zászlókra. Az ünnepség végén Mészáros hadügyminiszter intézett buzdító szavakat „serdülő fiatal bajtársaihoz".[178]

A zászlóavatást követően a két zászlóalj azonnal táborba szállt.[179]

Az 1. honvédzászlóalj a pákozdi ütközetben vitte először harcba zászlóját, majd a felsődunai hadsereg, illetve az abból alakult VII. hadtest soraiban küzdötte végig a szabadságharcot.

Az 1. honvédzászlóalj az 1849-es nyári hadjárat során a július 2-i, vagy július 11-i komáromi csatában elvesztete a zászlóját; az ácsi erdőben egy osztrák tiszt (?), heves kézitusa után, kiragadta a lobogót a zászlótartó kezéből. Kettőjük viaskodása közben a zászló egyik sarka leszakadt. A zászlónak az ellenség birtokába kerülését, ami némi árnyékot vet az 1. honvédzászlóaljra, szerencsére — az osztrákok hadizsákmányává lett legtöbb zászlóval ellentétben — nem követte annak megsemmisítése, megszerzője ugyanis azt magának tartotta meg. Unokájától, a Radkersburgban élő Gröller Máriától 1930-ban a Hadimúzeum vásárolta meg a zászlót, amely ma a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében van.[180] Ugyanitt őriznek egy „A hazáért — Honvédi 1. zászlóaljnak — gróf Batthyány Lajosné" feliratú szalagot is.[181] Ez nem azonos az 1848. június 24-én adományozott szalaggal, de eredetéről közelebbit nem tudunk.

Az 1. zászlóalj zászlójának elvételét egyébként a szabadságharc leverése után több osztrák képzőművész is megörökítette; nyilván az osztrák hadi dicsőség reprezentálása végett. Egy Bachmann nevű művész litográfiája „Oberlieutnant Schunburg erobert im Walde bei Ács

177 A két zászlóaljparancsnok beszédét 1848-ban röplap formában kinyomtatták. Cserey Ignác őrnagy beszéde megtalálható az Országos Hadtörténeti Múzeum nyomtatványgyűjteményében 0829/Nyt. számon.

178 Pesti Hírlap, 1848. június 25. — A zászlóavatásról megemlékezett még: Marczius Tizenötödike, 1848. június 24.; Nemzeti, 1848. július 2.; Nemzetőr, 1848. július 5.

179 Az 1. és 2. honvédzászlóalj táborba szállását leírja *Urbán Aladár:* Honvédtoborzás . . . 425—426. o. — Az 1. honvédzászlóalj hadi ténykedésével részletesen foglalkozik *Vörös Lajos:* Az 1848/49-dik I. honvédzászlóalj története a szabadságharcban. Budapest, 1925.

180 Leltári száma: 0093/Z1.

181 Leltári száma: 0379/Z1.

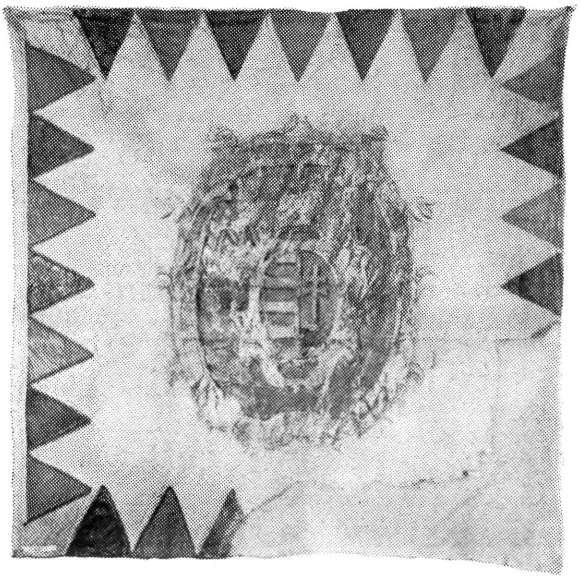

Az 1. honvédzászlóalj zászlója

eine ungerische Fahne" címmel jelent meg.[182] A bécsi Dorotheum 1971 júniusában megrendezett 592. művészi aukcióján 11 000 schillingért kelt el Auguste Bigant osztrák festőnek egy 26×21 cm-es kartonra festett olajképe. A festmény címe: „Österreichiser Dragoner Korporal Geiger mit erbeuteter ungarischer Revolutionsfahne, am 11 Juli 1849 nach dem Gefecht bei Ács."[183] Mindkét műalkotás — bár az egyik Schunburg főhadnagynak, a másik Geiger dragonyos tizedesnek tulajdonítja a zászló elvételét — feltehetően az 1. honvédzászlóalj zászlójával kapcsolatos és a számunkra tragikus eseményt örökíti meg.

A 2. honvédzászlóalj a július 14-i és 17-i bácsföldvári harcokban esett át a tűzkeresztségen és részt vett Szenttamás augusztus 19-i második sikertelen ostromában is. Később Pétervárad védőrségébe osztották be, s annak soraiban küzdött a szabadságharc végéig.

A 2. honvédzászlóalj zászlója Pétervárad 1849. szeptember 5-i feladásakor valószínűleg az osztrákok kezébe került, akik megsemmisítették. A zászlóanya adományozta szalagot azonban a kapitulációkor elrejtették és azt 1867-ben Holmann Mária a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.[184] A szalag 1936-ban a Hadimúzeumba került, s ma a Hadtörténeti Múzeum őrzi.[185]

[182] Egy példánya az Országos Hadtörténeti Múzeum képzőművészeti gyűjteményében szerepel 14 099/Kp. leltári számon.
[183] A festményt ábrázoló fénykép a „Dorotheum Kunstabteilung 592. Kunstauktion 15. bis 18. Juni 1971" című katalógus 93. tábláján található.
[184] Kalauz . . . 71. o.
[185] Leltári száma: 0395/Z1.

3. honvédzászlóalj

Az 1848 júniusában Szegeden alakult zászlóaljnak két zászlója is volt: egy országcímeres, nemzetiszínű selyemzászló[186] és egy szabványos csapatzászló. Az elsőt a harctérre indulás előtt Szeged városától, a másodikat a kormánytól kapták a szegedi honvédek. Ezt a Beöthy Ödön kormánybiztos jelenlétében, 1848. október 23-án Óbecsén[187] felszentelt zászlót (a zászlóanya Földváry Lajosné volt), a zászlóalj történetét megörökítő Hegyesi Márton szerint, csupán díszzászlónak használta a zászlóalj, s az ütközetekben a Szegedtől kapott zászlót hordozta.[188]

A szegedi 3. honvédzászlóalj 1849. február közepéig a déli hadszíntéren harcolt, majd a főhadszíntérre vezényelték. A 3. honvédzászlóalj — a 9. zászlóaljjal közösen — fő részese a március 5-i szolnoki győzelemnek és „a veszély előtt szemet hunyni nem tudó bátorsággal rohanja meg az ágyú telepeket, és a pusztító kereszttűz között 11 ágyút elvesz, s az ellenséget kiveri . . ."[189] Szolnokról. A szolnoki diadalért a Honvédelmi Bizottmány a 3. honvédzászlóalj zászlójára III. osztályú érdemrendet[190] adományozott, és azt a március 15-ét megelőző napokban Cibakházán a kormány képviseletében Nagy Sándor ezredes tűzte fel a zászlóalj lobogójára.[191] Hegyesi nyilván téved, amikor azt állítja, hogy a 3. honvédzászlóalj kapott elsőnek érdemrendet zászlójára; az első ilyen jellegű érdemjel-adományozásban ugyanis — amire később kitérünk — a 19. sorezred 3. zászlóalja (118. honvédzászlóalj) részesült.[192]

A Damjanich tábornok vezette III. hadtestbe beosztott 3. honvédzászlóalj becsülettel hordozta zászlóját az áprilisi hadjáratban is. 1849. április 4-én, a tápióbicskei ütközetben Földváry Károly őrnagy, a 3. honvédzászlóalj parancsnoka — az ütközet után alezredessé léptették elő — a 9. zászlóalj zászlótartójának kezéből kiragadott lobogóval lelkesítette a Tápió hídja elleni rohamra a két zászlóaljat.[193] E hősies epizód Hegyesi Márton szerint nem Földváry, hanem Szikszay Lajos

186 *Reizner János:* Szeged története. II. k., Szeged, 1899., 88. o.
187 Pesti Hírlap, 1848. november 3.
188 Hegyesi Márton: Az 1848/49-iki 3. honvédzászlóalj története. Budapest, 1898., 27. o.
189 Kossuth beszámolója a képviselőház 1849. március 9-i ülésén. Közlöny, 1849. március 11.
190 A Honvédelmi Bizottmánynak a katonai érdemdíszjel alapításáról szóló rendeletét Mészáros hadügyminiszter a Közlöny 1849. március 2-i számában tette közzé. A katonai érdemdíszjelnek három osztálya volt.
191 *Hegyesi Márton:* Az 1848/49-iki 3. honvédzászlóalj . . . 121. o. — Az adományozás megtörténetét dokumentálja: a képviselőház 1849. április 7-i ülésén felszólaló Patai József képviselő a hadügyminisztert idézve kijelentette, „hogy már a 3-ik zászlóalj fel van díszítve" — t. i. III. osztályú érdemrenddel. (Közlöny, 1849. április 11.)
192 Az egyes alakulatok csapatzászlójának III. osztályú érdemrenddel történő feldíszítésére sem a Honvédelmi Bizottmány, sem a hadügyminisztérium nem adott ki általános rendelkezést, jóllehet ilyen érdemjel-adományozásokra 1849 márciusától több esetben sor került III. osztályú érdemrendet zászlóra többnyire csak a Honvédelmi Bizottmány adományozott, de akárcsak az egyéni kitüntetések esetében, seregtest-parancsnokok is alkalmazták a tömeges helytállás jutalmazásának ezt a formáját. Az érdemjel-adományozásának ezt a módját legjobban Czetz János ezredesnek az erdélyi hadsereg táborkari főnökének 1849. február 24-i napiparancsa világítja meg: „Ha valamely csapat magát az ellenség előtt oly vitézül viseli, hogy egyénei közt különbséget tenni nem lehet, azon esetben a díszjel a csapat zászlójára tűzetik, de semmiképpen nem engedtetik meg, hogy azon csapatnak személyzete, általánosan díszjelekkel díszesíttessék fel." (Czetz parancsát közli *Nagy Sándor:* Háromszék önvédelmi harcza 1848—49. Kolozsvár, 1896., XXII. o.)
193 *Marczali Henrik* (ford. és bev.): Gróf Leiningen Westerburg Károly honvédtábornok levelei és naplója 1848—1849. Budapest, 1900., 182—201. o.

Földváry Károly ezredes, a 3. honvédzászlóalj parancsnokaként zászlóval a kezében vezette rohamra a honvédeit

hadnagy nevéhez fűződött. Hegyesitől értesülünk, hogy a zászlóelvétel miatt a 9. zászlóalj zászlótartóját hadbíróság elé állították és április 6-án Kókán agyonlőtték.[194]

Földváry alezredes április 10-én Vácnál előbb a lengyel légió, majd a saját zászlóalja zászlójával a kezében állt a rohamozó honvédek élére, és amint az egykorú hadijelentés megállapítja „...e nap hőse vala".[195] Földváry alezredest, akit a bajtársai is „a legvitézebb harczfiul" ismertek el, a Honvédelmi Bizottmány 1849. május 17-én „a hálás magyar nemzet nevében" II. osztályú érdemrenddel tüntette ki.[196]

A Buda ostrománál és a nyári hadjáratban is kitűnt 3. honvédzászlóaljnak a szabadságharc bukásakor meg kellett válnia mindkét zászlójától. Az alakulat tisztikarának a világosi fegyverletétel előtt egy nappal, augusztus 12-én hozott döntése értelmében a Szeged városától kapott és 43 ütközetben hordozott nemzetiszínű zászlót a zászlóalj dobjaiból rakott tűzben ünnepélyesen elégették. A zászlóalj másik, díszzászlóként használt, szabványos zászlója másnap a fegyverletétel során a cári sereg zsákmánya lett[197] és feltehetően egyike volt annak az ötvenhat 1848—49-es hadi zászlónak, amelyeket a szovjet kormány 1941-ben visszaadott Magyarországnak. Ehhez a ma már nem azonosítható zászlóhoz a zászlóanya, Földváry Lajosné 1849-ben egy zászlószalagot hímzett. A piros-fehér-zöld selyemből készült, ezüst hímzéssel és rojtozással díszített, háromágú szalag feliratai: „Szebb jövendőt a hazának bús napjai már valának — Földváry Lajosné sz. Szita Aloyzia — Honvéd III. zászlóalj 1848".

A szalagot végül is nem adta át az alakulatnak — állítólag Eszék nagy felháborodást kiváltó 1849. február 23-i feladása miatt, amiben másik fiának, Földváry Lajos őrnagynak is szerepe volt —, s így az a 3. zászlóalj zászlóján soha nem függött. 1889-ben Földváry Lajos csendőr ezredes, Földváry Károly unokaöccse a szalagot a Nemzeti Múzeumnak adományozta,[198] ahonnan 1936-ban a Hadimúzeumba került, s jelenleg a Hadtörténeti Múzeum őrzi.[199]

4. *honvédzászlóalj*

Az 1848 júniusában Pozsonyban alakult zászlóaljnak, amint azt a tanulmány első részében már említettük, nem volt szabványos zászlója, hanem piros-fehér-zöld selyemzászlót használt. A zászló egyik oldalára,[200] a fehér mezőbe a „4dik Honvéd Zászlóalj" feliratot hímezték. A zászló eredetéről, adományozójáról, felavatásának helyéről és időpontjáról nem maradtak fenn adatok.

194 *Hegyesi Márton:* Az 1848/49-iki 3. honvédzászlóalj ... 133—134. o., 138—144. o.
195 Közlöny, 1849. április 17.
196 Uo. 1849. május 23.
197 *Hegyesi Márton:* Az 1848/49-iki 3. honvédzászlóalj ... 279—280. o.
198 Kalauz ... 68. o.
199 Leltári száma: 0377/Z1.
200 A szabadságharc bukásakor megmentett zászló a második világháború idején elveszett. Leírás nem maradt róla, fénykép is csak a zászlólap egyik oldaláról készült. A fényképet közli *Pilch Jenő* (szerk): A magyar katona vitézségének ezer éve. II. k., Budapest (é. n.), 259. o.

A 4. honvédzászlóalj zászlója

A 4. honvédzászlóalj 1848. augusztus végétől november végéig a déli hadszíntéren, december közepétől pedig az erdélyi hadsereg soraiban teljesített szolgálatot.

1849. március 15-én a forradalom első évfordulója alkalmából Marosvásárhelyen, a piactéren rendezett ünnepélyen lelkes marosvásárhelyi honleányok — Lőrincy Jozefine, Mátéfy Ágnes, Mártonfy Anna, Zudor Klára, Kakucsy Katerina, Dimény Elza, Varga Karolina, Tolnai Róza — egy maguk hímezte, fehér selyem zászlószalaggal ajándékozták meg a 4. honvédzászlóaljat. A szalagon vörös és zöld zseniliával és ezüst gyöngyökkel hímezve ez a felirat állt: „Csatákban edzett dicső zászlóalj! A nép szabadság kivívása legyen éltetőd".[201]

Az erdélyi hadsereg maradékának 1849. augusztus 18-i dévai kapitulációja során a 4. honvédzászlóalj zászlója nem került a cári csapatok kezébe, mert elrejtették. 1932-ben Svájcban bukkant elő és Tarcher Félix követ a Hadimúzeumnak ajándékozta. A zászló a második világháború során elveszett. Dévánál a marosvásárhelyi nőktől

[201] Honvéd, 1849. április 28.

kapott szalagot is megmentették, s azt a század elején Glósz Aurél — valószínűleg Glósz Hugó őrnagy, zászlóaljparancsnok fia — a kassai múzeumnak ajándékozta.[202]

5. honvédzászlóalj

A Győrött 1848 júniusában toborzott és augusztus elején a délvidéki táborba elvonult zászlóalj csak 1849 tavaszán kapott zászlót. A zsablai táborban megtartott zászlóavatási ünnepségen a zászlóanyát, Kossuth Lajosnét, Perczel Mór tábornok felesége helyettesítette. Ő tűzte fel a zászlóra a Kossuthné ajándékozta piros-fehér-zöld selyemből varrt, háromágú szalagot, amelyen ez a felirat szerepelt: „Hazám vitézei — Küzdjetek szabadságért — 1849 január 1".

A mindvégig a déli hadszíntéren tevékenykedő 5. honvédzászlóalj lobogóját 35 kisebb-nagyobb ütközetben hordozta becsülettel. Az 5. zászlóalj honvédeinek bátor, együttes helytállását az a III. osztályú érdemrend is tükrözte, melyet a Gyála melletti táborban, Vetter altábornagy és Guyon tábornok jelenlétében, ünnepség keretében tűztek zászlójukra.

A borosjenői fegyverletételkor a zászlóalj zászlóját és szalagját Skoblics István százados rejtette el és mentette meg, majd 1867 után átadta a Győri Honvédegyletnek.[203] A zászló később a megyei levéltárba, onnan pedig a győri múzeumba került. A második világháború végén az 5. zászlóalj zászlója elveszett, illetve megsemmisült. A Kossuthné adományozta zászlószalag azonban megvan és azt a Hadtörténeti Múzeum őrzi.[204]

6. honvédzászlóalj

A Veszprémben alakult és 1848. július végén a déli hadszíntérre induló zászlóalj zászlóját augusztus 4-én Szegeden, a belvárosi templom előtt, nagy tömeg jelenlétében avatták fel.[205] Az egyházi szertartás után — a zászló felszentelését Kremlinger prépost végezte[206] — — a templom elé kivitt zászlót rászögezték a rúdjára és ráerősítették a zászlóanya, Inkey Antónia adományozta piros-fehér-zöld színű, háromágú selyemszalagot. Ezen a zászlóanya nevén és az 1848-as évszámon kívül „Éljünk haljunk bár de győzzünk" jelmondat és a „Honvéd 6-ik zászlóalj" felirat szerepelt, mindkettő arannyal hímezve. Ezután a zászlóalj eskütétele következett, majd Szabó Zsigmond őrnagy, zászlóaljparancsnok a zászlót kezében tartva intézett lelkesítő beszédet honvédeihez: „Szent legyen előttetek e jel — hangsúlyozta — és szent legyen a haza, mely bennünket ezzel megajándékozott... őrizzétek ezt mint üdvösségteket és ne tántorítson el benneteket ettől

[202] A kassai múzeum gyűjteményének leíró lajstroma, Kassa, 1903., 370. o.
[203] Győri Közlöny, 1874. október 15., 340. o.
[204] Leltári száma: 0396/Zl.
[205] *Szalkay Gergely:* A VI. honvéd-zászlóalj története. Megjelent Hazánk VIII. k. (é. n.) 119. o.
[206] *Reizner János:* i. m. 92. o.

A 6. honvédzászlóalj zászlószalagja

soha, sem csábító ígéretek, sem fenyegetések, sem rettegtetések, sem félelem, sem maga a halál, mert a hol ez lobogand, csupán ott fog számotokra lobogni a becsület és dicsőség fáklyája."[207]

Zászlója felavatása után a 6. honvédzászlóalj közel fél évig a déli hadszíntéren a szerb felkelők elleni harcokban vett részt. 1849 áprilisában a tápióbicskei, nagysarlói és komáromi ütközetben a Klapka tábornok vezette I. hadtest Dipolt-dandárának kötelékében hordozta zászlóját. Május 21-én a veszprémi honvédek zászlója is ott lengett a rohammal bevett Budavárán.

A nyári hadjáratban állományának felét elvesztett zászlóalj lobogójának szalagját a világosi fegyverletételkor Szalkay Gergely őrnagy, a zászlóalj utolsó parancsnoka megmentette és 1861-ben Horváth Döme kecskeméti képviselő közreműködésével átadta a Nemzeti Múzeumnak.[208]

Magának a zászlónak a fegyverletétel utáni sorsáról nincsenek bizonyosra vehető adatok. A Nemzeti Múzeum az 1930-as évek elején őrzött egy zászlófoszlányt (a foszlányon az országcímernek, illetve Szűz Mária alakjának egy részlete szerepel), amelyet a „veszprémi zászlóalj zászlójából" vágtak ki.[209] Ez arra enged következtetni, hogy a zászlót a kapitulációkor vagy teljes egészében feldarabolták, vagy csak megcsonkították.[210] Az utóbbi feltételezést az támasztja alá, hogy a 6. zászlóalj zászlójából csupán ez az egy darab került elő a szabadságharc óta. A Jókai Mór, Bródy Sándor és Rákosi Viktor szerkesztésében 1898-ban kiadott „Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben" című munka 325. oldalán egy honvédzászló fényképe látható; aláírása szerint a 6. honvédzászlóaljnak a Nemzeti Múzeumban őrzött lobogója volt. Ez a szöveg azonban csu-

[207] Lásd a 205. sz. lábjegyzetet.

[208] A Honvéd, 1868. május 25.; Kalauz ... 66—67. o. — A szalagot 1936-tól a Hadimúzeum őrizte és jelenleg az Országos Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében van. Leltári száma: 0393/Zl.

[209] A foszlányt a Nemzeti Múzeum 1936-ban átadta a Hadimúzeumnak. Jelenleg az Országos Hadtörténeti Múzeum őrzi. Leltári száma: 0813/Zl.

[210] A Szovjetunióból 1941-ben hazatért 56 db 1848—49-es hadi zászló közül — hasonló okból — többnek is hiányzott a közepe, tehát a festett vagy hímzett országcímeres, illetve szűzmáriás része.

pán tévedésből kerülhetett a fénykép alá, a 6. honvédzászlóalj zászlója ugyanis soha nem került sem a Nemzeti Múzeumba, sem más múzeumba.[211]

7. *honvédzászlóalj*

A Vas, Veszprém és Zala megyei fiatalokból szervezett zászlóalj magvát a keszthelyi Georgikon tanintézet diákjaiból alakult „Zala megyei önkéntes csapat" képezte. A csapatnak a keszthelyi nők készítettek egy nemzetiszínű lángnyelvekkel szegélyezett, fehér selyemzászlót, amelynek egyik oldalára az ország címerét hímezték, a másikra Szűz Máriát karján a gyermek Jézussal, valamint a „Szűz Mária Isten anyja, Magyarország védője" feliratot. A zászlóra két szalagot is ajándékoztak; az egyiken „Zalamegyei önkénteseknek" felirat szerepelt.[212] A zászlót 1848. május 25-én a keszthelyi templomban szentelte fel Szvasztics apát.[213] Ezt a zászlót használta aztán később a 7. honvédzászlóalj is, amelyet végső soron a Szombathely melletti Vép községben szerveztek meg.

A 7. zászlóalj honvédei a pákozdi ütközetben vitték először harcba zászlójukat, majd a Jellasicsot üldöző magyar sereggel a parndorfi táborba vonultak. Az október 30-i schwechati ütközet után a zászlóalj a Kis-Kárpátokban Simunich altábornagy csapatai elleni harcokban vett részt, december 20-tól pedig Lipótvár őrségében teljesített szolgálatot.[214] A vár 1849. február 2-i feladása során a 7. zászlóalj zászlója feltehetően a császáriak kezébe került.[215]

A 7. honvédzászlóaljat még 1849 februárjában újjászervezték Szegeden — Gelich Richárd szerint — Nemegyey Bódog szabadcsapatából.[216] Az újjászervezett 7. honvédzászlóalj mindvégig a délvidéki hadszíntéren vette ki részét a szabadságharcból. Zászlójának felavatásáról nincsenek adatok. A zászló 1869-ben Pétervárad közelében állítólag előkerült — nyilván a szabadságharc bukásakor rejthették el —, egy Fuchs nevű egyén tulajdonában volt, akitől a még elég jó karban levő zászlót hazafias újvidéki polgárok meg akarták vásárolni.[217]

211 A zászlónak csak a szalagja került be a Nemzeti Múzeumba. Lásd a 208. sz. lábjegyzetet.

212 A 7-ik honvédzászlóalj története. — *Kassa Lajos* 1848—49. főhadnagy emlékeiből. Megjelent: 1848—49. Történelmi Lapok, 1892., 194. o.

213 Szekovics Pál keszthelyi georgiconi hallgató és honvéd naplója 1848. május 16-tól 1849. december 5-ig, Közli *Darnay* (Dornyay) *Béla:* Keszthely és az 1848—49-es szabadságharc. (Balatoni Múzeumi Füzetek 7. sz.) Keszthely, 1948.

214 Adalékok az 1848—49-i szabadságharc 7-ik honvéd zászlóaljának történetéhez. *(Arany Sándor* nyug. járásbíró emlékirataiból), Közli *Kovács József:* HK. 1936., 300. o.

215 A lefegyverzett zászlóalj honvédeit előbb Pozsonyba kísérték, majd vasúton Bécsbe szállították őket.

216 *Gelich Richárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben, III. k., Budapest (é. n.), 178. o.

217 A Honvéd, 1869. november 4.

8. honvédzászlóalj

A Pécsett 1848 nyarán felállított zászlóalj zászlójának eredetéről nem tudunk. Az alakulat az egész szabadságharcot a bácska-bánáti hadszíntéren küzdötte végig. Az 1849. június 7-i kátyi ütközetben, amikor a heves ágyútűzbe került 8. honvédzászlóaljnak már két zászlótartóját is kilőtték, Barcza Dénes őrnagy, zászlóaljparancsnok ragadta meg a lobogót és igyekezett lelket önteni katonáiba. Az ütközet során a császári vértesek és dragonyosok szorongatta alakulat zászlója is veszélybe került; Barcza őrnagy ezért egy huszártizedes kezébe nyomta e szavakkal: „Vidd ezt tábornokodnak s mond, hogy zászlónkat megmentettük, magunk pedig hősileg veszünk el." Az esemény megerőkítője szerint a huszártizedes azzal adta át Gál László ezredesnek a zászlót, hogy az a 8. zászlóalj gyávasága miatt elveszett és ő mentette ki az ellenség kezéből.[218]

A zászlóalj honvédei a július 14-i hegyesi ütközetben, a verbászi elsáncolt híd bevételével Guyon tábornoktól kiérdemelték a III. osztályú érdemrendet, amit július 29-én Szegeden Kossuth tűzött fel zászlójukra.[219]

A zászlóalj zászlójának a fegyverletétel utáni sorsa sem ismeretes. 1941 februárjában dr. Balczó Géza orvos ajándékaként a Hadimúzeum tulajdonába került a 8. honvédzászlóalj zászlóján függő szalagnak egy foszlánya. Azt nyilván a kapituláció során rejtették el.[220] Jóllehet sem a zászlónak, sem a szalagjának több foszlánya 1849 óta nem bukkant elő, mégis feltételezhető, hogy a szabadságharc bukásakor a zászlót felszabdalták és darabjait a zászlóalj katonái magukhoz vették.

9. honvédzászlóalj

Az 1848 májusában Kassán felállított és a szabadságharcban talán a legnagyobb hírnévre szert tett zászlóalj zászlójáról igen keveset, a zászló eredetéről, felavatásáról pedig semmit nem tudunk.

A zászlóalj 1848. augusztus végétől a déli hadszíntéren küzdött, 1849 elején pedig a főseregheZ csatlakozott. A március 5-i szolnoki ütközetben, majd — a Damjanich vezette III. hadtestbe beosztva — az áprilisi hadjárat ütközeteiben kimagasló hősiességgel hordozta zászlóját.

A felállításától kezdve vörös sapkát viselő 9. honvédzászlóaljnak az ütközetekben tanúsított hősi helytállását méltányolva és buzdításul a többi zászlóaljnak a kassai honvédek példájának követésére, Kossuth — Görgei javaslatára — hozzájárult ahhoz, hogy a vörös sapka, illetve a vörös csákó „viselete legyen a kitüntetés jele, mint volt az ó gárda soraiba iktatás Napóleon alatt, hogy a veres föveget minden

218 A karloviczi és kácsi (helyesen kátyi) csata. *Machay Antal* főhadnagy visszaemlékezése. Megjelent: A Honvéd, 1868. szeptember 7.
219 Uo. 1868. február 24.
220 A foszlány, amelyet 1941-ben 49 479-es számon tartottak nyilván, a második világháború során elveszett.

zászlóalj megkaphassa, melly magát folytonosan kitűnőleg viseli, ellenben ha egyszer megfut, elveszítse."[221]

A vörös sapkának kitüntetésként való hordása, amiről Mészáros hadügyminiszter 1849. április 8-án hadparancsot adott ki,[222] a honvédsereg zászlóival is szoros összefüggésben állt. Azoknak a zászlóaljaknak ugyanis, amelyek III. osztályú érdemrendet kaptak zászlójukra, rendszerint a vörös sapka viselését is engedélyezték.

Sajnálatos, de nem tudjuk biztosan, hogy éppen ez a kiváló alakulat kapott-e zászlójára III. osztályú érdemjelet. A parlament 1849. április 7-i ülésén felszólaló Angyal Pál képviselő arra kérte a képviselőházat, hogy a 9. zászlóalj zászlóját is tüntessék ki. Angyalnak válaszolva Patai József, a hadügyminiszter kijelentését idézve, úgy nyilatkozott, „hogy a 9-ik zászlóalj ... pedig szintén fel fog díszíttetni ..."[223]

A 9. zászlóalj történetét elnagyoltan feldolgozó Hoffmann Arnold az alakulat zászlójának kitüntetéséről nem szól, egyáltalán a zászlóról — a tápióbicskei zászlóelvételtől eltekintve — csupán műve végén, a fegyverletétel kapcsán emlékszik meg két-három mondat erejéig:

„Azt sem tudjuk — írja — mi történt a zászlóalj annyi dicsősége csendes és még is olyannyira ékesszóló tanújával — a lobogóval."[224] Hoffmannal ellentétben a zászlóról — ha mást nem is — annyit tudunk, hogy a fegyverletétel során feldarabolták. A zászlóalj volt tisztje, az 1866-ban elhunyt Egressy János százados, alakulatának „... a társak által emlékül darabokra széttépedt zászlajából a szűz Mária képét kapván osztályrészül ezt folyvást mellén hordozta s kívánságához képest úgy is temettetett el az vele."[225]

Kreith Béla 1848—49-es gyűjteményében is szerepelt a 9. honvédzászlóalj zászlajának egy darabja.[226] A zászló egy harmadik foszlányát 1961-ben a Hadtörténeti Múzeum vásárolta meg.[227]

10. honvédzászlóalj

A Debrecenben alakult zászlóaljat felállítása után néhány héttel már a déli hadszíntérre vezényelték. Útközben Szolnokon kapott zászlót; azt Baldacci Manó ezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke vitt le a fővárosból.[228]

A 10. honvédzászlóalj 1848 decemberétől a felsődunai hadsereg, illetve az abból alakult VII. hadtest kötelékében harcolt, a szabadságharc utolsó heteit a Kmetty-hadosztállyal a déli hadszíntéren küz-

[221] *Kossuth* tudósítása a Honvédelmi Bizottmánynak; Szentmártonkáta, 1849. április 6. OL. OHB 1849: 5884. Közli *Barta István* (sajt. alá rend.): KÖM. XIV. k., Budapest, 1953., 825—828. o.
[222] Közlöny, 1849. április 11.
[223] Uo.
[224] *Hoffmann Arnold:* Az 1848—48-iki vörös-sapkás 9-ik honvédzászlóalj története. Kassa, 1906., 75. o.
[225] A Honvéd, 1867. szeptember 23.
[226] Az 1848—49-i emlékek gyűjteménye és a Kossuth Múzeum vidéki kiállításának tárgymutatója. Budapest, 1902., 385. sz. 27. o.
[227] Leltári száma: 0687/Z1.
[228] *Szedlák Mátyás:* Leleplezések a magyar szabadságharcz és a magyar emigráczió idejéből. (1848—1861) Budapest, 1897., 16—17. o.

dötte végig. A fegyverletételkor a zászlóalj honvédei és tisztjei állítólag feldarabolták lobogójukat, de a foszlányok sorsáról nincsenek adatok.

11. honvédzászlóalj

Az Erdélyben, Kolozsvárott felállított és 1848 őszén teljesen demoralizálódott zászlóalj a Bem tábornok vezérletével vívott harcokban az erdélyi hadsereg egyik legkiválóbb alakulatává nőtte ki magát.

A 11. honvédzászlóalj megalakulásakor nem kapott zászlót, csak 1848. december végén Kolozsvárott, a város visszafoglalása után. A zászló eredetét illetően többféle feltevés van. Az egyik szerint báró Huszár Károlyné adományozott az alakulatnak egy zászlót, amely „. . . a legszebb és legnehezebb habos selyem-szövetű háromszínű . . .", tehát nem szabványos zászló volt, „. . . egyik felén az ország címerével, másik felén: »királyért, hazáért, szabadságért« felirattal . . ."[229] Egy másik adat szerint Bányay Ágnes és Vágner Véri kolozsvári nők hímeztek, illetve ajándékoztak zászlót a 11. honvédzászlóaljnak.[230] Szigethy Miklós ezredes, a zászlóalj utolsó parancsnoka úgy tudja, ezt a zászlót eredetileg a kolozsvári polgári vadászok részére készítették. A zászlót így írja le: „Szép nemzeti lobogó, selyem kelméből, rajta Magyar- és Erdélyország címere aranyfonállal, díszesen kivarrva, ha jól emlékszem e felirattal »Éljen V-ik Ferdinánd Magyarország királya!«".[231] Az 1890-es évek elején gróf Teleki Sándor honvédezredes hagyatékából a kolozsvári történelmi ereklye múzeumba került egy „Szabadság, egyenlőség, testvériség" felirattal ellátott, fehér selyemzászló-maradvány (a zászló piros-zöld lángnyelvszegélyezése hiányzott), amelyet szintén a 11. zászlóalj zászlójának tartottak.[232] E zászlónak gróf Teleki Jánosné volt a zászlóanyja. A szabadságharc bukásakor megmentett zászlót megmentői 1859-ben visszaadták a zászlóanyának.

Bármi legyen is az igazság a 11. honvédzászlóalj lobogójának eredetéről, 1849-ben a zászlóalj honvédei becsülettel helytálltak zászlójuk alatt az ütközetekben. A 11. zászlóaljnak az erdélyi harcokban, mindenekelőtt a február 9-i piski ütközetben tanúsított hősiességét Bem azzal jutalmazta, hogy III. osztályú érdemrendet adományozott zászlójára.

Amennyire problematikus a 11. honvédzászlóalj zászlójának eredete, legalább annyira vitás az érdemjel-adományozás időpontja. Szigethy úgy tudja, hogy március 2-án Medgyesen, a piactéren tűzte fel Bem az érdemjelet; [233] Ferenczy százados szerint március 1-én,[234] ugyancsak Medgyesen. A „Névjegyzék, azon egyének, kik az erdélyi

229 *Ferenczy Ferencz* százados visszaemlékezése. Megjelent: 1848—49. Történelmi Lapok, 1892., 33—34. o.
230 Uo. 62. o.
231 Adatok a XI. zászlóalj történetéhez tekintettel az erdélyi 1848—1849-iki eseményekre. Egy honvéd magánjegyzetei. Kolozsvár, 1868., 43. o.
232 1848—49. Történelmi Lapok, 1898., 43. o.
233 Adatok a XI. zászlóalj . . . 70. o.
234 1848—49. Történelmi Lapok. 1892. 33. o.

hadseregben érdemjellel jutalmaztattak" című kimutatásban az adományozás időpontját április 9-ben jelölték meg.[235]

A 11. honvédzászlóalj, amely 1849 májusában Bem bánáti hadműveletében, június—júliusban pedig az erdélyi havasokban folyó hadjáratban, majd Gyulafehérvár ostromában vett részt, augusztus 18-án Déván tette le a fegyvert. „Ne felejtsétek soha, hogy e zászló alatt harcoltatok" — mondta elfuló hangon Szigethy Miklós zászlóaljparancsnok a szomorú aktushoz lobogójukkal felsorakozott katonáinak.

A 11. zászlóalj lobogója a kapitulációkor nem került az ellenség kezébe. 1948-ban a szabadságharc centenáriuma alkalmából Budapesten, a Nemzeti Múzeumban megrendezett kiállításon Petőfi Összes Költeményei 1848-as kiadású kötete a 11. zászlóalj zászlójának selymébe volt bekötve.[236] Az még tisztázásra vár, hogy a könyvborítóként használt zászlódarabot a 11. zászlóalj zászlójának tulajdonított 3 zászló közül melyikből vágták ki.

12. honvédzászlóalj

Az 1848 augusztus—szeptemberében Marosvásárhelyen megalakított zászlóalj, az október 16—17-i agyagfalvai székely nemzetgyűlés határozata[237] értelmében szállt táborba és kezdte meg harcait az erdélyi császári csapatok és a román felkelők ellen. A zászlóalj az Urbán csapatain Vajdaszentivánnál október 31-én aratott győzelmével, az ellenségtől szerzett magának zászlót. Az ütközet után ugyanis a megrémült szászrégeni polgárok küldöttsége a megadás jeléül magyar nemzeti zászlóval jelent meg a zászlóalj táborában. A Bem seregébe beolvadt 12. zászlóalj ezt a szász polgároktól átvett zászlót használta azután csapatzászlóként[238] és küzdött alatta Beszterce és a borgóradnai havasok vidékén Urbán csapatai, később pedig — a besztercei hadosztály kötelékében — Grotenhjelm cári altábornagy serege ellen. Az 1849. június 28-i jad-szeretfalvai ütközet után Bem altábornagy 8 tisztet és honvédet tüntetett ki a zászlóaljból s kijelentette, „hogy az egész zászlóalj méltó az érdemjelre, de nincs több 8-nál".[239]

A 12. honvédzászlóaljnak az osztrákok ellen 7, a cári csapatok ellen 12 ütközetben hordozott zászlója a dévai fegyverletételkor feltehetően a cári csapatok kezébe került.

235 A névjegyzéket közzé tette *Nagy Sándor:* i. m. XXXIV—XC. o.
236 1848—1948 Centenáris Kiállítás. Budapest (é. n.), 27. o. — A kiállításon szereplő Petőfi-műveket az Egyetemi Könyvtár, illetve a Széchenyi Könyvtár mutatta be.
237 Az agyagfalvai gyűlésen a 12. honvédzászlóalj is képviseltette magát. (*Nagy Sándor:* i. m. 32. o.)
238 *Szöllősy István:* A XII. önkéntes honvédzászlóalj működése az erdélyi hadjáratban. 1848—49. Történelmi Lapok, 1897., 21. o.
239 Uo. 35. o.

14. honvédzászlóalj

A pesti önkéntes zászlóaljból („pesti csatárok") 1848 szeptemberében alakult 14. honvédzászlóalj[240] zászlójának eredetét még nem sikerült kideríteni. A zászlóalj a pákozdi ütközetben vitte először harcba zászlóját, majd a feldunai hadsereg, illetve az abból szervezett VII. hadtest kötelékében küzdött alatta Schwechatnál, Nagyszombatnál, később pedig a tavaszi és a nyári hadjáratban. A zászlóalj a szabadságharc végén Világosnál feldarabolta zászlaját, mely — amint megőrzött foszlányai tanúsítják — szabványos zászló volt. A Kun János honvéd — később tanító a Bihar megyei Álmosd községben — megmentette darabot a Hadtörténelmi Múzeum őrzi.[241]

15. honvédzászlóalj

A Pozsonyban 1848 őszén alakult zászlóalj zászlójának származását még homály fedi. A zászlóalj megosztva vette ki részét a szabadságharcból. Egyik fele 1848 novemberétől Komárom védőrségéhez tartozott, a másik fele pedig a feldunai hadsereg, a későbbi VII. hadtest kötelékében,[242] Beniczky Lajos portyázó különítményéhez beosztva harcolt a hurbanista felkelők ellen,[243] illetve 1849 május—júniusában Turóc megyében a cári csapatok betörése ellen biztosította a szorosokat.[244]

A zászlóalj lobogóját az alakulatnak Komárom várában maradt része őrizte. Az 1849. augusztus 3-i győzelmes kitörésben[245] a 15. zászlóalj az 57. zászlóaljjal közösen vett részt. Helytállásukat Klapka tábornok augusztus 5-én kiadott hadseregparancsában így méltatta és jutalmazta: „... a 15-ik és 57-ik z-aljak, melyek rendíthetetlen vitézséggel és hősies elszántsággal rohamozták meg a csémi sáncokat, azokat az ellenséges kartács-zápor ellenére dicsőségesen be is vették, zászlójuk az érdemjel 3-ik osztályával díszesíttetik, és mind a két z-aljnak a veres sapka hordása megengedtetik."[246] Klapka augusztus 9-én Győrött ünnepélyes keretek között tűzte fel a 15. zászlóalj lobogójára az érdemrendet.

Komárom feladásakor gróf Eszterházy Pál ezredes, hadosztályparancsnok a hadosztályához tartozó 3 honvédzászlóalj zászlóját — köztük a 15. zászlóaljét is — megmentette és azokat 1867-ben a Központi Honvéd Választmánynak átadta.[247] A Választmánytól a 15.

[240] A zászlóalj megalakítását részletesen tárgyalja *Urbán Aladár:* Honvédtoborzás... 426—444. o.
[241] Leltári száma: 0824/Z1.
[242] A Görgei-hadtest 1849. január 6-i hadrendjében a 15. honvédzászlóalj Puszelnik alezredes dandárában 6 századdal szerepel. Közli dr. *Tragor Ignác:* i. m. 370. o.
[243] *Steier Lajos:* Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalmakról. Budapest, 1924., 136—137., 140., 152., 602—610., 662. o.
[244] A honvédsereg III. hadtestének 1849. július 15-i hadrendjében a 15. honvédzászlóalj 4 századdal (450 fő) szerepel.
[245] A kitörés során a komáromi védőrség hadosztályai a Duna mindkét partján áttörték az ellenség vonalait. Az osztrákok több mint 2000 katonát és tisztet, 30 löveget és 5000 kézi lőfegyvert vesztettek. Klapka csapatai augusztus 6-án Győrt is elfoglalták.
[246] *Szinnyei József:* Komárom 1848—49-ben (Naplójegyzetek). Budapest, 1887., 240. o.
[247] A Honvéd, 1867. augusztus 12.

A 15. honvédzászlóalj III. osztályú érdemrenddel kitüntettt zászlója

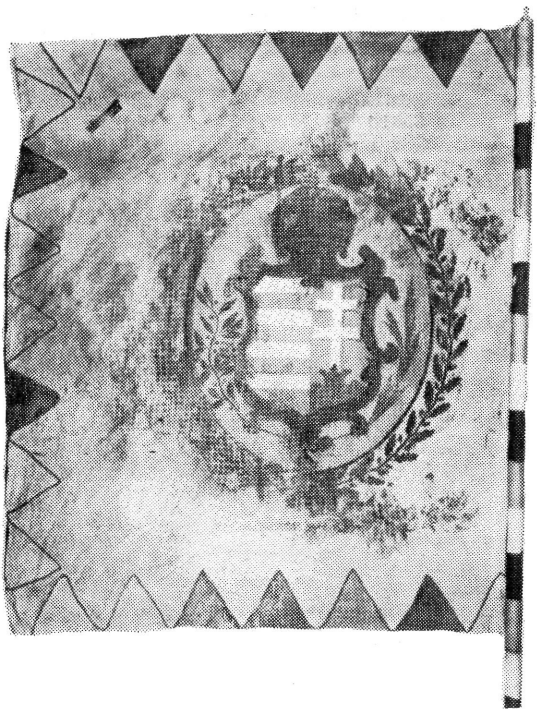

zászlóalj zászlója 1868-ban a Nemzeti Múzeumba,[248] onnan pedig 1936-ban a Hadimúzeum gyűjteményébe került, s ma a Hadimúzeum utódja, a Hadtörténeti Múzeum őrzi.[249]

18. honvédzászlóalj

1848 novemberében gróf Eszterházy Pál Komárom megyei nemzetőrzászlóaljából szervezték Pozsonyban.[250] A zászlóalj a feldunai hadsereg visszavonulása után, 1848 decemberétől 1849. október elejéig, Komárom várának őrségéhez tartozott. Zászlóját — eredetéről nincsenek adatok — az 1849. augusztus 3-i kitörést követően Klapka tábornok III. osztályú érdemrenddel tüntette ki az alakulat honvédeinek „már több ízben, valamint ez alkalommal is tanúsított vitéz és harczfiúi magukviseletéért."[251]

Pontosan nem deríthető ki, mi történt a zászlóalj zászlójával Ko-

248 Kalauz . . . 84. o.
249 Leltári száma: 0036/Z1.
250 1848 novemberében Janik őrnagy, illetve Buttler őrnagy parancsnoksága alatt két 18. hadrendi számú honvédzászlóalj is létezett, és mivel — amint Görgei írta Kossuthnak — mindkettő ragaszkodott „a maga zászlójához, a maga őrnagyához, mind a kettő a 18-ik számnevezethez", egy harmadik alakulatnak, Eszterházy Pál őrnagy számnélküli nemzetőrzászlóaljának adták oda a 18. honvédzászlóalj nevet, a Janik és Buttler-féle zászlóaljakból pedig az 53., illetve az 57. honvédzászlóaljat alakították.
251 *Szinnyei József:* i. m. 240. o.

márom feladásakor, de egy bizonyos; a fegyverletételkor a zászló fehér selyemszalagjából egy rombusz alakú darabot kivágtak, sőt lehetséges, hogy az egész zászlót feldarabolták. A szalagmaradvány, a ráerősített III. osztályú érdemrenddel, hajfürttel és csákórózsával együtt, később a Nemzeti Múzeumba került, 1936-tól pedig a Hadimúzeum őrizte. A szalagmaradvány ma a Hadtörténeti Múzeumban található.[252]

20. honvédzászlóalj

A Kassán 1848 szeptemberében felállított zászlóalj decembertől a felsőtiszai haderő, illetve az I. hadtest soraiban harcolt, 1849 májusában pedig a cári csapatoktól fenyegetett Bereg és Ung megyébe rendelték. 1849. júliustól a zsibói fegyverletételig Kazinczy Lajos ezredes hadosztályába tartozott.[253]

Az alakulat zászlójáról csupán annyi ismert, hogy a fegyverletételkor szétdarabolták. Az idők során mindössze egyetlen darabja bukkant elő, rajta kézírással az alábbi szöveg szerepel:

„A huszadik zászlóaljbeli lobogó darabja, melyet Csaplovits Josef Szeghő Mariskának örök emlékül ad 1850-ik Június 6-án."

A foszlány 1898-ban a Nemzeti Múzeum tulajdonába került, jelenleg pedig a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében van.[254]

22. honvédzászlóalj

A Miskolcon 1848 őszén felállított zászlóalj zászlójának eredete nincs kiderítve. Az alakulat december közepétől a szabadságharc végéig Máramaros, illetve Bereg megye falvaiban és városaiban állomásozott — többnyire a szorosokat vigyázta —, 1849 júliusában pedig a Kazinczy-hadosztályba osztották be.[255] A zászlóaljnak a zsibói fegyverletételkor elrejtett zászlóját Mikár Zsigmond, a Központi Honvéd Választmány jegyzője 1868-ban átadta a Nemzeti Múzeumnak.[256]

25. honvédzászlóalj

Az 1848. szeptember végén, Pesten alakult zászlóalj október 6-án avatta fel, a feltehetően a hadügyminisztériumtól kapott zászlaját.[257] Az alakulat a főváros feladásáig a feldunai hadsereg, majd a Perczel-hadtest kötelékében harcolt, a tavaszi hadjáratot pedig a II. hadtestbe beosztva küzdötte végig. 1849. április 25-én a Pest alatti táborban gróf Batthyány Lajosné virágkoszorúval díszítette fel a zászlóalj lo-

252 Leltári száma: 0549/Z1. — Az érdemrend, a hajfürt és a csákórózsa a második világháború idején elveszett.
253 A Kazinczy-hadosztály 1849. július 6-i hadrendje. Közli: HK. 1941., 251—252. o.
254 Leltári száma: 0811/Z1.
255 Lásd a 253. sz. lábjegyzetet.
256 Kalauz . . . 83. o.
257 DR: Az első csata és hatása. Karczolatok a 48—49-ki 25. honvéd-zászlóalj élményeiből. Megjelent: Kecskeméti Lapok, 1886. január 3.

bogóját.[258] A július 11-i komáromi ütközet után a zászlóaljat Komárom várába vezényelték.

Bencze Mihály százados visszaemlékezésében megemlíti, hogy a 25. zászlóalj háromszor kapott zászlójára III. osztályú érdemrendet; először a június 16-i zsigárdi ütközetben — 2 osztrák tisztet és 60 katonát foglyul ejtve — érdemelte ki, másodszor a július 2-i komáromi ütközet után, harmadszor pedig augusztus 3-i komáromi kitörést követően tüntették ki.[259] Az érdemjel harmadszori elnyerésének azonban ellentmond a már korábban említett augusztus 9-i komáromi hadparancs. Ebben Klapka tábornok a 25. zászlóaljnak jeles és vitéz magatartásáért a haza nevében legforróbb köszönetét nyilvánította, de érdemrend adományozásáról nem szólt.[260]

A zászlóalj többszörösen kitüntetett lobogója Komárom feladásakor feltehetőleg az osztrákok kezébe került és megsemmisült.

26. *honvédzászlóalj*

Az 1848 őszén Egerben szervezett zászlóalj zászlójának adományozására, felavatására vonatkozóan eddig még nem kerültek elő adatok. A felsőtiszai hadseregbe beosztott zászlóalj a tarcal—bodrogkeresztúri ütközetben vitte először harcba zászlaját. A tavaszi hadjáratot a felsőtiszai hadseregből alakult I. hadtest Dippolt-dandárában küzdötte végig.

A zászlóalj az április 26-i komárom—szőnyi ütközetben egy osztrák lovasosztálytól körülzárva is hősiesen helytállt és ezért zászlójára Görgeitől III. osztályú érdemrendet kapott. A kitüntetést a felszabadított Komárom várában tűzte fel a tábornok.[261]

A zászlóalj harci útja Világosnál ért véget, ahol az alakulat honvédei és tisztjei nem váltak meg zászlójuktól, hanem azt rúdjáról levéve szétdarabolták és foszlányait szétosztották egymás között. Szabó Imre, a zászlóalj volt tisztje, a Gyöngyösi Honvédegylet későbbi elnöke a neki jutott darabkát a császári hadseregbe történt besorozta tása után is a szíve fölött elrejtve hordozta.[262]

A zászló egyik darabja 1891-ben ott szerepelt a szabadságharc emlékeit bemutató kiállításon.[263]A zászlónak egy 2,5×10 cm-es másik darabját a szegedi Móra Ferenc Múzeum őrzi.

27. *honvédzászlóalj*

Az 1848 szeptember—októberében Nagyváradon szervezett zászlóalj zászlójának eredetéről semmit nem tudunk. Az alakulat decembertől az erdélyi hadszíntéren, Bem tábornok seregében küzdött. 1849. ja-

[258] *Bencze Mihály:* Emlékirat 1848/49. évi szabadság harczokról. Debrecen, 1880., 15. o.
[259] Uo. 18—24. o.
[260] *Szinnyei József:* i. m. 240. o.
[261] *Andrásy Jenő:* A 26-dik honvédzászlóalj vitéz tette a komáromi ütközetben. Megjelent *Vahot Imre* (szerk.): Honvédek Könyve Történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból (továbbiakban Honvédek Könyve). II. k. Pest, 1861., 109. o.
[262] A Honvéd, 1867. augusztus 26.
[263] Az 1848/49-iki szabadságharczi emlékek és képek kiállításának számszerinti tárgymutatója. (továbbiakban 1848/49-es Tárgymutató) Budapest, 1891., 12. o.

nuár 21-én Nagyszebennél a zászlóalj megfutamodott honvédeit Csutak Kálmán százados, az alakulat lobogóját kezébe véve vezette ismét rohamra és visszaszerezte velük az elveszett ágyúkat. Bem tábornok Csutakot a helyszínen őrnaggyá és a zászlóalj parancsnokává nevezte ki.[264] A 27. zászlóalj, amely 1849. májustól egészen a szabadságharc bukásáig — a 78. zászlóaljjal közösen[265] — Orsován és környékén látott el határvédelmi szolgálatot, augusztus végén török területen rakta le a fegyvert. Nincs adat arra vonatkozóan, hogy akkor mi történt a zászlóalj lobogójával, de valószínűleg feldarabolták. 1936-ban ugyanis előkerült egy darabja, a Hadimúzeumnak ajándékozott foszlány azonban a második világháború idején elveszett.

29. honvédzászlóalj

Az 1848 szeptember—októberében alakult zászlóalj 1848 őszén Arad és Zaránd megyében a román felkelők és császári határőrök elleni harcokban vett részt, később pedig az Aradot, majd a Temesvárt ostromló seregbe osztották be.

Zászlóját 1848. december 6-án avatták fel Új-Aradon.[266] A kormánytól kapott szabványos zászlóra valószínűleg Gaál Miklós tábornoknak, az aradi ostromsereg parancsnokának felesége ajándékozott egy fehér selyemszalagot a következő, arannyal hímzett felirattal: „Hon s Szabadságért — 29. zászlóalj — Arad 1848. december 6-án Gaál M. P."

A 29. honvédzászlóalj több kimagasló fegyverténnyel szerzett hírnevet magának — s becsületet zászlójának. Az 1849. február 8-i aradi ütközetben Asztalos Sándor százados, a zászlóalj lobogóját magasra emelve lelkesítette honvédeit, akik Todorovics tábornok csapatait kiűzve visszafoglalták Aradot. Asztalost a győzelmes ütközet után őrnaggyá léptették elő.[267] Május 14-én Temesvárnál a Gyárváros elfoglalásával hasonló hőstettet vitt végbe a 29. zászlóalj.

A 29. honvédzászlóalj honvédei harci érdemeik elismeréseként július 25-én III. osztályú érdemrendet kaptak zászlójukra.

Az augusztus 9-i temesvári csatavesztést követően a 29. honvédzászlóalj megmaradt katonái és tisztjei Soborsin község határában zászlójukat a rúdról levéve a rudat elégették, a zászlót pedig Nagy József főhadnagy zászlóaljsegédtiszt vette magához és a fegyverletételkor a derekára csavarva megmentette. Hazatérése után a zászlót aradi lakásán egy vánkosba rejtette el, feleségét is beavatva a titokba. Nagy Józsefet 1854-ben letartóztatták, de a házkutatás során a zászlót nem találták meg. Nagy József, 12 évi rejtegetés után, csak 1861-ben merte elővenni a zászlót. A kiegyezés után a 29. zászlóalj veteránjai és az Aradi Honvédegylet tagjai már régi lobogójukkal vonulhattak

[264] *Csutak Kálmán:* Aradi fogságom alatt írt adatok az 1848/49. évi szabadságharc, különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratáról. Pest, 1868., 11—12. o.
[265] Létszámkimutatás Május 30-ára 1849. Ó Orsova Katonai Parancsnokságától. Közli: 1848—49. Történelmi Lapok, 1895., 115. o.
[266] *Lakatos Ottó:* Arad története. I. k., Arad, 1881., 172—175. o.
[267] *Fényes Elek:* Arad ostroma. Megjelent: Honvédek Könyve . . . III. k., Pest, 1861., 30. o.

A 32. honvédzászlóalj zászlója

fel a februári 8-i (az aradi ütközet napja) és október 6-i ünnepségeken.

A 29. honvédzászlóalj zászlóját, ha a második világháború idején nem veszett el, feltehetően valamelyik romániai múzeum őrzi.

32. honvédzászlóalj

A zászlóalj felállítását már 1848 őszén elrendelték, de a tényleges megalakulásra csak 1849 elején került sor Erdélyben. Ekkor kapott zászlót is, amely némileg eltért a szabványostól; a zászlólapon, a címer körül, aranyszállal hímezve ugyanis feltüntették az alakulat nevét: „Honvéd XXXII-dik zászlóalj"; a zászlólapra az országcímert nem a rúddal párhuzamosan, hanem arra merőlegesen festették és a lángnyelv-szegélyezés háromszögei sem váltakozva piros-zöld színűek, hanem csak pirosak voltak. A zászlóavatáskor a lobogóra a zászlóanya egy kétágú, zöld selyemszalagot adományozott. Ezen a következő felirat állt: „Báró Radák Istvánné 1849 — Éljen a magyar".

A zászlóaljnak az erdélyi hadszíntér ütközeteiben hordozott zászlóját a szabadságharc bukásakor megmentették, és ezt a Honvéd Központi Választmány 1868-ban a Nemzeti Múzeumnak adta át.[268] A lobogó 1936-ban a Hadimúzeum gyűjteményébe került, de a második világháború során — sajnos —, elveszett.[269]

[268] Kalauz . . . 84—85. o.
[269] Fényképe megtalálható az Országos Hadtörténelmi Múzeum fotóarchívumában.

A 33. honvédzászlóalj zászlószalagja

33. honvédzászlóalj

A Szegeden 1848 október—novemberében alakult zászlóalj zászlójának eredetére, felavatására nézve nincsenek adatok. A zászlóalj, amely harctéri működését az óbecsei táborban kezdte meg, és 1848. december végétől a feldunai hadsereghez tartozott, 1848. február 5-én a branyiszkói áttöréssel beírta nevét a magyar hadtörténelem aranykönyvébe. Branyiszkónál a 33. zászlóaljból mintegy százan haltak hősi halált.[270] Görgei nem fukarkodott az elismeréssel és a jutalommal. Február 9-i hadparancsában, amelyet a „bátrak lelkesítésére" 3 egymást követő napon kihirdettek, elrendelte: „a 33-ik zászlóalj számára 15 napi díj ajándék kép kiadassék... Zászlójára egy széles szalag — melyre a Zászlóalj kitüntetésének nevezetes napja 1849 Februárius 5-én fog hímeztetni — tétessék..."[271]

A tavaszi és a nyári hadjáratot a VII. hadtest Kmetty-hadosztályának kötelékében végig küzdő 33. zászlóalj a fegyverletételkor csupán ezt a branyiszkói hőstettért kapott szalagot menthette meg. Az arany rojtozással díszített, kétágú, fehér damasztselyem szalagot, amelyre a Görgei hadparancsában megjelölt nevezetes dátumon kívül a „Branyiszkó" nevet is ráhímezték, 1868-ban a Központi Honvéd Választmány átadta a Nemzeti Múzeumnak.[272]

A becses ereklyét ma a Hadtörténeti Múzeum őrzi.[273]

34. honvédzászlóalj

1848 őszén Zomborban állították fel; legénységének zöme délszláv volt. Zászlójáról csak annyit tudunk, hogy arra, valószínűleg a zászlószenteléskor, Pázmándy Dénesné zászlóanya egy háromágú, piros-

270 *Breit József:* Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. I. k., Budapest, 1929., 234. o.
271 A hadparancsból idézett részek a „Besztercei 1. Zászlóalj" parancskönyvében szerepelnek. A parancskönyv az Országos Hadtörténeti Múzeum kéziratgyűjteményében van. Leltári száma: 9107/Em.
272 Kalauz... 71—72. o.
273 Leltári száma: 0378/Z1.

fehér-zöld színű selyemszalagot adományozott, a következő hímzett felirattal: „Szent az ügyünk, nem rettegünk — Pázmándy Dénesné Domonkos Lídia — 34. honvéd-zászlóalj".

A déli hadszíntéren harcba vetett, majd a felsőtiszai hadsereg, illetve az abból alakított I. hadtest kötelékében küzdő zászlóalj a fegyverletételkor, a zászlóanya adományozta szalagot megmentette. Az egykori zászlóaljparancsnok, az 1860-ban elhunyt Zákó István alezredes özvegye a szalagot 1864-ben a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.[274]

34. honvédzászlóalj zászlószalagja ma a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található.[275]

35. honvédzászlóalj

Az 1848. szeptember közepén szervezett Zrínyi-szabadcsapatból október 13-án alakult. A 35. zászlóalj korábbi „Zrínyi Csapat" feliratú, szeptember 22-én felavatott zászlóját továbbra is megtartotta, illetve csapatzászlóként használta.[276]

A 35. honvédzászlóalj, még szabadcsapatként részt vett a pákozdi ütközetben, az ozorai bekerítésben, majd október—decemberben Perczel muraközi hadjáratában. A móri ütközetben súlyos veszteségeket szenvedett zászlóaljat Asbóth alezredes tartalékhadosztályához vezényelték, majd feltöltése után a Tisza vonal biztosítására rendelték. 1849 tavaszán és nyár elején a zászlóalj egy részét az ellenséges beütések elhárítása végett Bereg megyébe vezényelték.[277] 1849. júliusától a 35. honvédzászlóalj a tiszai hadsereg[278] kötelékében küzdött egészen a szabadságharc végéig.[279]

36. honvédzászlóalj

1848 októberében Eszéken alakult. Ugyanott december 30-án a piactéren szentelték fel zászlaját, amelynek zászlóanyja báró Majthény Perczel Vilma volt.[280] A vár 1849. február 31-i feladásakor[281] a zászlóalj lobogója valószínűleg a császáriak kezébe került.

A hadügyminisztérium rendeletére a 36. zászlóaljat 1849 márciusában Hajdúszoboszlón újjászervezték. Dobay Ágoston őrnagy, az újjászervezett zászlóalj parancsnoka 1848. március 26-án levélben for-

274 A Honvéd, 1867. október 14.
275 Leltári száma: 0394/Z1.
276 A Zrínyi-szabadcsapat és egyben a 35. honvédzászlóalj zászlóját a tanulmány I. része írja le.
277 *Matolai Etele:* A podheringi csata. Megjelent: 1848—49. Történelmi Lapok, 1896., 123—124. o.
278 Harcz Rendje a tiszai hadseregnek. Abonyi főhadiszállás 1849-ik évi Július hó 17-ik én. Hadtörténelmi Levéltár. 1848—49-es iratok. 38/78. sz.
279 A zászlónak a szabadságharc utáni sorsával a tanulmány I. része foglalkozik.
280 Rácz őrnagy zászlóaljparancsnok a pécsi 3. hadmegye főparancsnokságának. Eszék, 1849. január 2. OL. 1848—49-es hadügyminisztérium irattára. 337/1849. sz.
281 A várfeladási okiratot közli *Thim József:* i. m. 227—228. o. — A lefegyverzett várőrség tagjai szabad hazamenetelük fejében kötelezték magukat arra, hogy 4 hónapig nem harcolnak a császári haderő ellen.

dult Damjanich tábornok feleségéhez és kérte; zászlóalját ajándékozza meg zászlóval. A kérelemre Damjanichné, 1849. április 3-án Gyuláról az alábbi levélben válaszol:

„Tisztelt őrnagy úr!

Felhívólevele örömsugárral töltötte el lelkemet, hogy ön engem azon kitüntető szép kötelességben részesít, mert mi lehet édesebb, mi jutalmazóbb, mint azon öntudat, polgártársainkat lelkesíteni s buzdítani igazságos ügyünk és szeretett hazánk iránt! És íme! őrnagy úr felhívása által felruházott engem azon dicső hatalommal, zászlóalját azzal ajándékozni meg, mely harczban mint nemtőjük lobog felettük és mint emlékeztetőjük arra, hogy győzni vagy halni. Midőn őrnagy urat felhívása teljesítéséről örömmel tudósítanám, további barátságába magam ajánlva, maradok

Damjanich Emilia."[282]

A 36. zászlóalj parancsnoka a Damjanichnéval folytatott levelezéssel csaknem egyidejűleg március 27-én a hadügyminisztériumhoz felterjesztést küldött, s abban kérte, engedélyezzék, hogy a zászlóaljnál levő zászlót, „mellyet nehézsége és hosszúsága miatt a csatába vinni igen czélszerűtlen lenne", a debreceni ruharaktárban „egy más zászlóért kicseréltethessék".[283] A kérelem alapján a hadügyminisztérium gazdászati osztálya utasította a debreceni ruharaktárt; a 36. zászlóaljnak adjon „alkalmasabb zászlót".[284] A kettős zászlókérelemnek az a magyarázata, hogy a Damjanichnéhoz intézet kérés tulajdonképpen csak jelképes volt és inkább a zászlóanyai tisztség elvállalására irányult.

A 36. honvédzászlóalj 1849 áprilisában avatta fel a hadügyminisztériumtól kapott új zászlóját. A zászlóra Damjanichné egy háromágú, nemzetiszínű selyemszalagot ajándékozott a következő felirattal: „36dik Honvéd zászlóalj 1849 — Ha Isten velünk, ki ellenünk? — Damjanich-Csernovics Emilia".

A 36. honvédszázlóalj zászlószalagja

[282] Közlöny, 1849. április 18.
[283] OL. 1848—49-es hadügyminisztérium irattára. 7905/1849. sz.
[284] Uo.

A 36. honvédzászlóaljat megalakulása után Vécsey tábornok V. hadtestébe, az aradi várat ostromló csapatokhoz osztották be. Arad 1849. június 27-i elfoglalását követően a temesvári táborba, augusztus 5-én pedig az aradi várba vezényelték. Arad 1849. augusztus 17-i feladásakor a 36. zászlóalj zászlója valószínűleg a cári csapatok kezébe került; a Damjanichnétól kapott szalagot azonban Dobay alezredes megmentette és a Honvéd Központi Választmány útján 1870-ben a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.[285] A szalag jelenleg a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében van.[286]

37. honvédzászlóalj

1848 októberében Komáromban alakult a 18. zászlóalj létszámfeletti legénységéből, valamint Nógrád és Hont megyei újoncokból.

A zászlóalj csak Komárom körülzárása után kapott zászlót; ünnepélyes felavatását 1849. február 25-én az Óvár piacán tartották. Zászlóanyának eredetileg Sárközy Józsefnét, a vár kormánybiztosának feleségét kérték fel, de mivel nem tartózkodott Komáromban, Majthényi Kálmán őrnagy, zászlóaljparancsnok közbenjárására özv. Tahyné vállalta a helyettesítést.[287] Az ünnepségen a Sárközyné két lánya — egyikük Perczel Mór felesége volt — hímezte nemzetiszínű szalagot is ráerősítették a zászlóra. A háromágú szalagon a következő feliratok voltak: „37-ik honvéd-zászló"[288] (a piros ágon), a zászlóanya neve (a fehér ágon), „Vigyázzatok s ha kell halni is tudjatok" (a zöld ágon).

A 37. honvédzászlóalj a várőrségben teljesített szolgálatot, egészen Komárom feladásáig. Az augusztus 3-i kitörésben tanúsított bátor helytállását a zászlójára tűzött III. osztályú érdemrenddel jutalmazták. A zászlóalj az október 2-i fegyverletételkor kitüntetett lobogóját nem adta át az osztrákoknak, hanem szétszabdalta. A zászló darabjait a tisztek és a honvédek vették magukhoz.

A 37. honvédzászlóalj lobogójának négy foszlányát[289] a Hadtörténeti Múzeum őrzi, ezeket 1884-ben ajándékozták a Nemzeti Múzeumnak.

40. honvédzászlóalj

1848 októberében állították fel Trencsénben. A zászlóalj megalakulásától kezdve egészen a szabadságharc bukásáig Komárom várában teljesített szolgálatot. Szabványos zászlója volt, de hogy mikor avatták fel és ki volt a zászlóanya, nem ismeretes.

[285] Kalauz . . . 69. o.
[286] Leltári száma: 0526/Z1.
[287] *Szinnyei József:* A 37-ik honvédzászlóalj története. Megjelent: Hazánk, VII. k. (é. n.), 23. o.
[288] Szinnyei valószínűleg rosszul emlékszik; a szalagon eredetileg „honvéd-zászlóalj" felirat lehetett.
[289] Leltári száma: 0864/1—4/Z1.

A zászlóalj 1849. október 4-én rakta le a fegyvert Cigánymezőn. Zászlóját gróf Eszterházy Pál ezredes, hadosztályparancsnok mentette meg — hadosztályának két másik zászlójával együtt — és őrizte egészen 1867-ig, amikor átadta a Honvéd Központi Választmánynak.[290]

A zászlót 1868-ban a Honvéd Központi Választmány a Nemzeti Múzeumban helyezte el,[291] onnan pedig 1936-ban a Hadimúzeumba került. A jelenleg a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében levő zászló[292] viszonylag jó állapotban van, de az egyik sarka hiányzik; valószínűleg még a fegyverletételkor tépte le valaki — emlékül.

42. honvédzászlóalj

1848 októberében Sárospatakon szervezték. Zászlójára, annak felavatásakor, egy háromágú, nemzetiszínű szalagot kapott, amelyen ez a felirat állt: „Szabó Mária 1848 — 42. zászlóalj — Szent az ügyünk nem rettegünk". Ugyancsak a zászlóavatáskor verték a zászló rúdjába a „Gedeon László őrnagy 42. z. par." bevésett feliratú, ezüst zászlószöget.

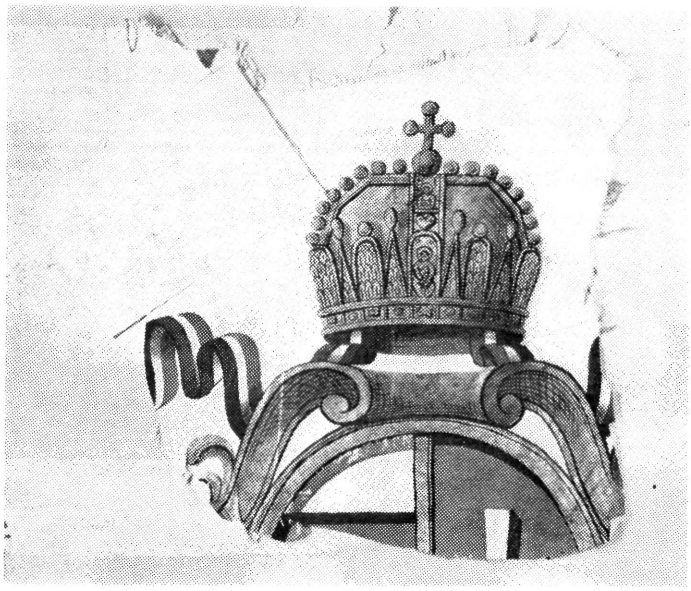

A 42. honvédzászlóalj zászlójának foszlánya

A 42. honvédzászlóalj 1848—49 telén a Schlick-hadtest elleni küzdelemben vett részt, a tavaszi és a nyári hadjárat ütközeteit a III. hadtestbe beosztva vívta. Az augusztus 13-i világosi fegyverletétel előtt az alakulat szétdarabolta a zászlóját. Néhány évtizeddel később

[290] A Honvéd, 1867. augusztus 12.
[291] Kalauz . . . 83. o.
[292] Leltári száma: 0035/Z1.

a zászló 2 foszlánya, valamint a már említett zászlószalag és zászlószög a kassi múzeumba került.[293]

Az 1960-as években a Hadtörténeti Múzeum gyűjteménye a 42. zászlóalj zászlójának 3 foszlányával is gyarapodott. A zászlólap lángnyelv-szegélyezésének 2 darabjához[294] 1962-ben jutott a múzeum. Az egyiken: „Honvéd Zászló 42-ik Zemplényi" tintával írt feljegyzés van, a másikra ceruzával írták: „P. B. 7/7. 852."[295]

1968-ban — tehát éppen 120 évvel a 42. zászlóalj lobogójának felavatása után — dr. Sárkány József, értékes családi ereklyétől megválva, a Hadtörténeti Múzeumnak ajándékozta a 42. zászlóalj lobogójának azt a foszlányát,[296] amelyet Szabó József őrnagy zászlóalj-parancsnok (Gedeon László őrnagyot váltotta fel a zászlóalj élén) vett magához Világosnál. A 36×34,5 cm-es darabon a festett országcímernek a felső része szerepel.

43. honvédzászlóalj

Nyíregyházán szervezték 1848 novemberében. Zászlója felavatásának körülményei nem ismertek.

A zászlóalj a Schlik-hadtest elleni harcokban esett át a tűzkeresztségen. 1849 tavaszán az Asbóth-féle tartalékhadosztály kötelékében a Tisza-vonal biztosításában vett részt, 1849 júliusától pedig a tiszai hadseregbe beosztva küzdött.[297]

A zászlóalj zászlója a fegyverletételkor az osztrákok kezébe került, de ama kivételes zászlók egyike volt, amelyet nem semmisítettek meg. A 43. zászlóalj zászlóját 1920-ban Jenő osztrák főherceg a bécsi Dorotheumban árverésre bocsátotta. Az aukción egy Löw nevű osztrák főhadnagyé lett, tőle pedig a magyar külügyminiszter rendeletére a bécsi magyar misszió vásárolta meg 13 000 osztrák koronáért. A zászlóval együtt megvették a tokját is. A zászló és a tokja is szabványos, az utóbbi fekete viaszos vászonból készült és „Honvéd 43. zászlóalj" felirat szerepel rajta. A zászlót és tokját a hadügyminiszter átadta a Hadimúzeumnak. Jelenleg mindkettő a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében van.[298]

44. honvédzászlóalj

Szombathelyen alakult 1848 novemberében. Zászlóját 1848. december 10-én szentelte fel Balassa Gábor szombathelyi püspök.[299]

A zászlóalj 1848. december végén a Perczel-hadtest, később pedig az I. hadtest kötelékében küzdött. A világosi kapitulációkor az alakulat felszabdalta zászlóját. Egy foszlányát Korchmáros Menyhért had-

293 Ua. mint a 202. sz. lábjegyzet.
294 Leltári száma: 0831/1—2/Z1.
295 Valószínűleg a zászlóalj egyik tisztje nevének kezdőbetűi és az 1852. július 7-i dátum.
296 Leltári száma: 0946/Z1.
297 Ua. mint a 278. sz. lábjegyzet.
298 Leltári száma: 0071/Z1. (a zászlóé); 0890/Z1. (a toké).
299 *Szepesházy Róbert:* Szombathely Savaria múltja-jelene-jövője. Szombathely, 1949., 57. o.

nagy vette magához.[300] A zászló egy másik darabját ma a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi.

46. honvédzászlóalj

1848 decemberében alakult Somogy megyében. A zászlóaljat felállítása után Komáromba vezényelték és a várőrség soraiban küzdött egészen a fegyverletételig.

Zászlóját, amelynek eredetét még nem tárták fel, Komárom feladásakor Berthran Xavér Ferenc százados mentette meg és rejtegette 1868-ig, amikor a Honvéd Központi Választmány útján a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. A Nemzeti Múzeum 1936-ban átadta a Hadimúzeumnak és most a Hadtörténeti Múzeum őrzi.[301]

A zászló tulajdonképpen nem teljes; a kétrétű zászlólapnak csak az egyik fele van meg, éspedig a szűzmáriás oldala. Kérdés: vajon a zászlólapnak az országcímeres felével mi történt? Lehetséges, hogy azt is elrejtette valaki, de az is, hogy az eredeti zászlórúdon hagyva átadták az osztrákoknak.

47. honvédzászlóalj

A Zala megyei önkéntes nemzetőrök csapatából 1848. november végén Csáktornyán alakult. Előbb Perczel Mór seregében, később az I. hadtest soraiban küzdött. Zászlójáról csak Buda ostromával kapcsolatban van adat. A május 21-i végső rohamról szóló jelentésekben és visszaemlékezésekben ismételten említik Püspöky Pongrácot, a 47. zászlóalj zászlótartóját, aki elsőnek tűzte ki[302] a nemzeti zászlót Budavárra. Püspökyt hőstettéért hadnaggyá léptették elő, a főváros polgárságától pedig 1000 pengő-forintot kapott jutalmul.[303] A zászlónak a fegyverletétel utáni sorsáról semmit nem tudunk.

48. honvédzászlóalj

Perczel tábornoknak a Muraközben működő seregébe beosztott Szabolcs megyei önkéntes nemzetőrzászlóaljból alakult 1848. november végén.

A 48. honvédzászlóalj továbbra is a gróf Dégenfeld Istvánnétól nemzetőralakulatként kapott, és szeptember 12-én Nagykállóban felszentelt zászlót[304] használta, küzdve alatta december 30-án Mórnál, január 22-én Szolnoknál, majd a II. hadtest kötelékében az áprilisi hadjáratban és Buda bevételénél. Az 1849. május 21-i roham után a lobogót, III. osztályú érdemrenddel tüntették ki.

A július 2-i komáromi ütközetben az alakulat méltónak bizonyult arra, hogy zászlójára másodszor is feltűzzék a III. osztályú érdem-

300 *Balogh Gyula:* Vasvármegye honvédsége 1848—1849-ben. Szombathely, 1895., 62. o.
301 Leltári száma: 0047/Z1.
302 Püspöky elsőségét a memoárírók közül többen is vitatják.
303 Marczius Tizenötödike, 1849. május 24.
304 A zászló leírása megtalálható a tanulmány I. részében.

rendet. A kitüntetést Görgei tábornok július 4-i parancsában így indokolta: „... a 48-ik zászlóalj volt az, a mely Rakovszky vitéz Őrnagyának előrehaladásrai parancsomat öröm kiáltások között fogadá, a vesztett sáncokat, a bennük maradt ágyúkkal együtt első rohamra bevette és az ellenséget az ácsi erdőig vissza nyomta. Ezen fényes bajnoki tett kiérdemli minden vitéznek méltánylatát: a 48-ik zászlóalj zászlója Juli 2-ika emlékeül 3-ad rendű, és vitéz parancsnokának, ki azon naptól alezredessé előléptetett, melle, a 2-od rendű érdemjellel földíszíttessék."[305]

1849. július közepétől a 48. honvédzászlóalj Komárom védőrségében teljesített szolgálatot. A vár feladásakor az időközben ezredessé és hadosztályparancsnokká kinevezett Rakovszky Sámuel a testére csavarva mentette meg a 48. honvédzászlóalj nemzetiszínű zászlaját és azt Nyírbaktán átadta a zászlóanyának. Gróf Dégenfeldné az 1860-as évek végéig rejtegette a zászlót, majd a Szabolcs megyei Honvéd Egyletnek ajándékozta.[306] A Honvéd Egylettől a zászló a Szabolcsi Múzeumba került. (Jelenleg Jósa András Múzeum.)

49. honvédzászlóalj

A Pesten 1848 novemberében szervezett és a főváros kiürítése után Asbóth tartalékhadosztályába beosztott zászlóalj csak a honvédsereg tavaszi ellentámadása során, 1849. április végén a soroksári táborban kapott zászlót; a zászlóanya gróf Batthyány Lajosné testvére, Zichy Karolina volt.[307]

A zászlóalj már új zászlójával vett részt Buda ostromában, majd júniusban a zsigárdi és peredi ütközetben. A júliustól Komáromba vezényelt zászlóalj a vár feladásakor feldarabolta zászlóját. Ezzel kapcsolatosan teljes terjedelmében idézzük Garay Antal hadnagynak, a 49. zászlóalj volt zászlótartójának 1868-ban közzétett nyílt levelét, amely mind az alakulat zászlójának történetéhez, mind az 1848/49-es honvédzászlók kultuszához rendkívül érdekes adalékokat nyújt:

„Nyílt levél a 49. számú honvéd-zászlóalj tisztikarához.

Tisztelt bajtársak! Midőn 1849. évi októberhó 3-dikán Komárom várában a »Czigánymezőn« a vár átadása s fegyverletétel alkalmával zászlóaljunk zászlaját avégre magunk közt földaraboltuk, nehogy az az ellenség kezébe kerüljön, azon kölcsönös fogadást tettük: ha a szent ügy, melyért kitartón és férfias elszántsággal küzdöttünk, ismét egyesít bennünket, közülünk mindegyik zászlónk darabjával előáll, és azt összerakva s egy egészszé alakítva, alatta újólag harczolunk: úgy hiszem, mindegyikünk szent ereklye gyanánt megőrizte a magával elvitt darabkát. Mily lélekemelő volna, ha mi a szétvitt zászló darabokat

305 Görgei parancsa megjelent *Krúdy Gyula:* A szabolcsi 48-ik honvédzászlóalj rövid történeti vázlata. Közli: 1848—49. Történelmi Lapok, 1892., 39. o.
306 Szabolcs vármegye, Budapest, (1900.) 486. o.
307 *Asbóth Lajos* emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. I. k., Pest, 1862., 88. o.

összegyűjtve, azokból egy egészet alakítva, zászlónkat az országos honvédelmi bizottmánynak átnyújthatnók!

Fölkérem azért a tisztelt bajtársakat: szíveskedjenek a megőrzött zászlódarabokat alólirtnak biztos úton megküldeni, kiis a legnagyobb szerencséjének tartandja, ha e zászlót, melynek ő vivője volt, midőn az fölszenteltetett, s kihez e szavak akkori őrnagyunk *Stankó* úr által intéztettek: »Úgyhiszem jobb kezekbe nem adhatom e zászlót, mintha önnek adom át. Hiszem, hogy nagy kardjával (czélzással régi lengyel, rézmarkolatú kardomra) meg is fogja védeni«, — második fölavatását eszközöltetheti. Nevezetesen fölkérem: t. cz. Fehér Mihály őrnagy urat, kinek a zászló Mária képe, Czurda Ede főhadnagy és hadsegéd urat, kinek a magyar czimer jutott, Gergelyfy János alorvos, Végh Antal számvevő, Molnár András élelmező, Grisza Ágoston, Roth Jakab, Székács Pál, Kiss Gusztáv, Bodó József, Ladányi József százados; Molnár Lajos, Lenzsér Ignácz, Rosty György, Kudik János, Bende Károly, Kurczinák Ferenc főhadnagy; Fülöp István, Vuljevics Zakar, Müller Ferencz, Petrók Pál, G. A. Iszlay Ferencz, Kovács Pál, Csiky János, Molnár József, Magyar Lajos, Szeidel János, Richter Gábor és Őrfy Károly hadnagy urakat különösen a nevezett ügy érdekében, de avégre is, hogy bajtársi összeköttetésünknél fogva magukat velem érintkezésbe tenni szíveskedjenek, hogy hosszú évek során át tett tapasztalatainkat egymással közölhessük, bajtársi viszonyunkat megujíthassuk.

Ha az 1848- és 49-edik évben a haza szent ügye összehozott, a későbbi időszak is arra szolgál nekünk, hogy polgári pályánkon is az édes haza érdekeinek és az emberiségnek szolgáljunk. Éljen a haza, éljen a szabadság, egyenlőség és testvériség!

Hazafiui üdvözletem kijelentése mellett maradok a fenntisztelt tisztikarnak őszinte tisztelője *Garay Antal* honvéd hadnagy, jelenleg gazdatiszt, Tolnamegye, Puszta-Apáthi, u. p. Tolna."[308]

A nemes kezdeményezés célját nem érte el: a zászló összerakására nem került sor. A nyílt levélben említett zászlófoszlányok közül a Garay Antal és a Molnár Lajos tulajdonát képező darabok az 1880-as évek végén szerepeltek a szabadságharc emlékeit bemutató budapesti kiállításon.[309] A zászló három foszlánya a Hadimúzeum gyűjteményébe került, közülük kettő a második világháború idején elveszett. A 49. honvédzászlóalj zászlójának feltehetően egyetlen megmaradt foszlányát a Hadtörténeti Múzeum őrzi.[310]

[308] A Honvéd, 1868. március 30.
[309] 1848/49-es Tárgymutató . . . 11. és 27. o.
[310] Leltári száma: 0550/Z1.

Az 50. honvédzászlóalj (Hunyadi-csapat) zászlója

50. honvédzászlóalj

A Muraközben tevékenykedő Perczel-hadtesthez beosztott Hunyadi Csapatból 1848 novemberben alakult. Az 50. honvédzászlóalj a Hunyadi-szabadcsapat 1848 szeptemberében Baján felszentelt[311] zászlóját használta csapatzászlónak.[312]

A zászlóalj decemberben a muraközi hadműveletben vett részt,[313] majd 1849 januárjától Asbóth alezredes tartalékhadosztályába beosztva a tiszai átkelőhelyeknél teljesített biztosító szolgálatot. 1849. februártól az erdélyi hadszíntéren hordozta zászlóját.

Az 50. zászlóalj az 1849. augusztus 18-i dévai fegyverletételkor a cári csapatoknak adta át zászlóját, amelyet a szovjet kormány 1941-ben visszaadott Magyarországnak. A zászlót ma a Hadtörténeti Múzeum őrzi.[314]

311 *Bíró Ignácz* századosnak az 50. honvédzászlóalj 5. százada parancsnokának kéziratos naplója 1848. augusztus 13-tól 1849. február 21-ig. Hadtörténelmi Levéltár. Családi gyűjtemények. 6/1969. növ. napló sz.
312 A zászló leírását a tanulmány I. része közli.
313 Két századát Eszék védőrségébe osztották be.
314 Leltári száma: 0019/Z1.

51. honvédzászlóalj

A Baranya megyei önkéntesekből 1848 novemberében szervezett zászlóaljat Eszék őrségébe osztották be. Zászlaja a vár 1849. február 13-i feladásakor valószínűleg az osztrákok kezébe került. Kossuth 1849. április 23-án elrendelte, hogy a volt eszéki zászlóaljak[315] — köztük az 51. honvédzászlóalj — katonáit gyűjtsék össze és Szolnokon fegyverezzék fel. Kossuth e zászlóaljak honvédeit felszólította: „térjenek vissza a szabadság lobogója alá, seregeljenek újonnan egybe a haza megmentésére".[316]

A Zólyom megyei önkéntes zászlóaljból újból megalakított 51. zászlóalj 1849 májusától a VII. hadtest kötelékében harcolt. A zászlóaljnak a világosi fegyverletételkor szétdarabolt zászlójából egy foszlányt a Nemzeti Múzeum, később a Hadimúzeum őrzött. A foszlány a második világháború végén elveszett.

52. honvédzászlóalj

1848 novemberében alakult a Bocskai-szabadcsapat gyalogságának egy részéből. Zászlóval csak 1849 januárjában látták el, akkor is Szemere Bertalan kormánybiztos kezdeményezésére. Szemere, aki Nagyfalun meglátogatta a zászlóaljat, január 2-án Klapka tábornoknak küldött levelében javasolta, hogy a Nyíregyházán levő 3 nemzetiszínű, de nem előírásszerű zászló egyikét hozzák el az 52. zászlóalj részére.[317] A Bocskai-zászlóalj már csapatzászlójával vett részt a tarcal-bodrogkeresztúri és tokaji ütközetben, majd az I. hadtesttel az áprilisi hadjáratban és Buda ostromában.

1849 májusában a zászlóalj egy nemzetiszínű, háromágú szalagot kapott a zászlóra, a következő felirattal: „Károlyi Zichy Grófnő — Bocskay csapat — Ha Isten velünk ki ellenünk 1849 Maj . . . -án".

1849 júliusában a zászlóalj a II. hadtest kötelékében a Vág menti ütközetekben, majd a Komárom körüli harcokban vett részt. Július közepén Komárom védőrségébe osztották be. A vár feladásakor az osztrákok kezébe került az 52. zászlóalj zászlója, de szalagját Kovács Lőrinc őrnagy, a zászlóalj parancsnoka megmentette. Kovács 1867-ben a Budapesti Honvéd Egylet egyik gyűlésére magával vitte a szalagot. A gyűlés elnöke a szalagot magasra emelve a következőket mondta: „Midőn nagy idők e jelvényét bemutatom, emlékezzünk meg azokról, kik zászlóink alatt hulltak el. Áldott legyen azok emlékezete, kik velünk mentek a halál elé, kik vérükkel pecsételték meg hazaszeretetüket!"[318]

315 Az eszéki várőrség 1849. februárban: 36. honvédzászlóalj, 41. honvédzászlóalj, 51. honvédzászlóalj, 50. honvédzászlóalj 3. osztálya, I. vadászezred 1. osztálya, 2. (Sándor) sorgyalogezred 3. osztálya, 60. (Wasa) sorgyalogezred 6. osztálya.
316 OL. OHB 1849: 6011. Közli: KÖM XIV. k., 98. o.
317 Hadtörténelmi Levéltár. 1848—49-es iratok. 12/4—10. sz.
318 A Honvéd, 1867. szeptember 23.

A gyűlés határozata alapján a szalagot Kovács őrnagy átadta a Nemzeti Múzeumnak, ahonnan később a Hadimúzeumba került és most a Hadtörténeti Múzeum őrzi.[319]

54. honvédzászlóalj

1848 decemberében alakult a 18. honvédzászlóalj 3 századából. A hadügyminisztériumtól kapott zászlójára a zászlóanya, gróf Nádasdy Leopoldné adományozott egy háromágú, nemzetiszínű szalagot, az alábbi feliratokkal: „Szabadság, vagy halál — Gróf Nádasdy Leopoldné Forray Julia grófnő 1848 — Hazáért és Királyért."

A zászlóalj a II. hadtest kötelékében küzdötte végig az áprilisi hadjáratot és vett részt Buda visszafoglalásában. Júniusban a zsigárd—peredi ütközetben küzdött, július közepétől pedig a komáromi vár őrségéhez tartozott. Az 1849. október 4-i fegyverletételkor Szilágyi Tamás őrnagy, zászlóaljparancsnok alakulata lobogóját, szalagjával együtt megmentette.[320] Szilágyi 1867-ben a Központi Honvéd Egyletnek adta át a megmentett zászlót, melyet később a Nemzeti Múzeumban helyeztek el. 1936 után a Hadimúzeum őrizte, jelenleg pedig a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található.[321]

55. honvédzászlóalj

1848 decemberében Bihar megyei újoncokból a fővárosban szervezték. Az erdélyi hadsereg egyik legkiválóbb zászlóalja volt. Ihász Dániel őrnagy, a zászlóalj parancsnoka a Vöröstoronyi-szorosból küldte el a Honvédelmi Bizottmánynak 1849. március 22-én kelt levelét, amiben alakulata részére zászlót kért. A levél így hangzott:

„Jóllehet zászlóaljam legrégibb idő olta csatázik hazája szabadságáért Erdélyhonban, talán mondhatom is hogy minden zászlóaljak között legtöbben áldozták fel éltöket érette dicsőségesen elesve szeretett hazájokért. Így csak a piski ütközetben is, hol 3 fő tisztemet, számos altisztemet elvesztettem magam 1 terhes és 3 könnyű sebet kapván 4 fő tiszteim pedig terhesen megsebesülvén csak azon szerentsénk sem lehetett mind ekkorig, hogy egy zászlóval ékesítve lennénk, melynek látására mindenik felbuzdulva bizonyára még nagyobb lelkesedésre buzdulva nagyobb tetteket is magának kivívna.

Kérem azért is a Honvédelmi Bizottmányt, kegyeskedjen mielőbb már sok csatákban, volt számánál kevesebre felénél leapadott zászlóaljamnak mely jelenleg a verestoronyi szorosnál a beütni akaró ellenséget feltartóztatandó, és úgy hazáját híven őrzi, egy nemzeti ditsőségre vezérlő zászlót küldeni."[322]

A Honvédelmi Bizottmány hozzájárult a kérés teljesítéséhez és közbenjárására a hadügyminisztérium gazdászati osztálya 1849. március 30-án utasította a debreceni ruharaktárt, hogy az 55. honvéd-

319 Leltári száma: 0388/Z1.
320 A Honvéd, 1867. szeptember 16. és 30.
321 Leltári száma: 0043/Z1.
322 OL. 1848—49-es hadügyminisztérium irattára. 8274/1849. sz.

zászlóalj részére, „mely magát az erdélyi csatákban dicsőségesen és vitézül tartá és mindeddig zászlóval ékesítve még nincsen az e tárban létező zászlókból a legdíszesebbet kiszolgáltatván, azt Győrbíró Lázár 11. székely huszárezredbeli hadnagynak nyugtatványára kiszolgáltatni el ne mulassza."[323] 1849. július 20-án az 55. honvédzászlóalj már zászlója alatt küzdött a Vöröstoronyi-szorost megtámadó cári csapatok ellen. Több órás ádáz küzdelem után végül is a zászlóalj a túlerő miatt visszavonult és áttörte magát Cainenibe, ahol a törökök lefegyverezték. A kapitulációkor Ihász alezredes az 55. zászlóalj zászlóját megmentette és magával vitte az olaszországi emigrációba is.[324]

Ihász Dániel 1880-ban bekövetkezett halála után Kossuth az 55. zászlóalj zászlóját[325] hazaküldve az 1893-ban megnyílt aradi ereklyemúzeumnak ajándékozta.[326]

A zászlót ma valamelyik romániai múzeum őrzi.

56. honvédzászlóalj

1848 decemberében Zala megyei újoncokból alakult Keszthelyen. December végén csatlakozott Perczel tábornoknak a Muraközben harcoló seregéhez.

1849. február 26-án Kálnál kapott csapatzászlót — letéve az addig hordozott régi megyei insurrectios lobogót. A zászlót Kossuth állítólag kitüntetésül adományozta az alakulatnak.[327]

Az 56. zászlóalj a II. hadtest kötelékében küzdött az áprilisi hadjáratban, Buda visszafoglalásánál és júniusban a Vág menti harcokban. A királyrév—zsigárdi ütközetben, amikor a császári vértesek körülzárták és megadásra szólították fel az alakulatot, Jámbor őrmester lelőtte az osztrákok parancsnokát, majd ezt kiáltotta: „Zala megyeiek! Oda ne adjátok, meg ne gyalázzátok a kápolnai zászlót!" A zászlóalj a rohamozó vértesektől szinte saját testével védte a zászlót és a zászlótartót, Horváth őrmestert. Horváth végül is csak úgy tudta a zászlót és magát megmenteni, hogy a lobogóval együtt beugrott a Dudvágba. Az ütközet után Asbóth ezredes, hadtestparancsnok megígérte, hogy a 280 emberét elvesztett zászlóalj lobogóját III. osztályú érdemrenddel fogja feldíszíteni, ígéretét azonban leváltása miatt nem tarthatta meg.[328]

A július 2-i és 11-i komáromi ütközet után a zászlóaljat Komárom védseregébe osztották be. Az október 4-i fegyverletételkor az 56. honvédzászlóalj honvédei feldarabolták zászlójukat. A lobogó szűzmáriás középső részét Dornyay (Darnay) Pál őrmester vette magához. A foszlányt ereklyeként őrizte a család; így dr. Darnay (Dornyay) Béla keszthelyi múzeumigazgató is, akinek 1948-ban a tulajdonában volt.[329]

323 Uo.
324 Ihász 1861. áprilistól 1862. júniusig az olaszországi magyar légió parancsnoka volt.
325 A zászló címeres oldalának fényképe megjelent *Gracza György:* i. m. 151. o.
326 HK. 1893., 416. o.
327 *Cserny Margit:* Adatok az 1848-as forradalom és szabadságharc történetéhez Veszprém megyében. Megjelent: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. sz. Veszprém, 1970., 140—141. o.
328 Dr. *Darnay Béla:* i. m. 1—6. o.
329 Uo.

57. honvédzászlóalj

1848 decemberében alakult és megalakulásától kezdve Komáromban állomásozott. Zászlóját és szalagját komáromi nők hímezték. A szalagon „A komáromi hölgyek a hazának!" felirat szerepelt.[330] A zászlót 1849 márciusában szentelték fel; a zászlóanya Kosztolányi Móric ezredes felesége volt.[331] Az augusztus 3-i sikeres kitöréskor az 57. zászlóalj honvédei is kiérdemelték zászlójukra a III. osztályú érdemjelet és a vörös sapka viselését.[332]

Az 57. zászlóalj zászlója Komárom feladásakor valószínűleg az osztrákok zsákmánya lett.

58. és 59. honvédzászlóalj

Mindkét zászlóaljat 1848 decemberében szervezték és mindkettő az Aradot és Temesvárt ostromló V. hadtest kötelékében harcolt.

Az 58. zászlóalj 1849. április 29-én avatta fel zászlóját Aradon, a Szentháromság szobornál.[333]

Az 59. zászlóalj zászlóavatása 1849 júniusában, Temesvár mellett, a mehalai táborban zajlott le.[334] Az ünnepséget nemcsak a Lehel-huszárok zenekara festette alá, hanem a temesvári osztrák tüzérség is. A zászlóanya a zászlóra egy kétágú, piros-zöld selyemszalagot ajándékozott, ezzel a felirattal: „Győzni, vagy halni! 1849 — Független szabad honért — Baranovics Róza." A zászlóanya „Az imádott magyar haza szabadságáért és felvirágozásáért!" szavakkal ütötte be az első szöget a zászlóba.[335]

A két zászlóalj zászlójának a fegyverletétel utáni sorsa nem ismeretes, valószínű, hogy mindkettő a cári csapatok hadizsákmánya lett. Az 59. zászlóalj szalagját a kapitulációkor megmentették és az ma is megvan: dr. Zarkóczy Tibor őrzi Budapesten, a VIII. kerület, József körúti 63. szám alatti lakásán.

62. honvédzászlóalj

1848 decemberében állították fel. Legénysége Zala megyeiekből állt. A fegyverletételkor szétdarabolt zászlójának két foszlányát előbb a Nemzeti Múzeum, majd a Hadimúzeum őrizte. Az egyik foszlány a második világháború idején elveszett, a másik a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében van.[336] Megőrzője e darabra a következő szöveget írta: „Világosvárott 1849. Aug. 13. Kalniczky János honvéd főhadnagy."

330 Gömbös Kristóf a zászlóalj volt századosa 1867. október 7-én nyílt levélben mondott köszönetet a komáromi hölgyeknek az 56. zászlóalj részére 1848-ban hímzett zászlóért és szalagért. A levél megjelent: A Honvéd, 1867. december 9.
331 Uo.
332 *Szinnyei József:* Komárom . . . 240. o.
333 Marczius Tizenötödike, 1849. május 12., Lakatos: i. m. 194. o.
334 *Sz. D.:* Zászló-szentelés 1849-ben. Napló-töredék, Megjelent: Vasárnapi Újság, 1861. 185—188. o.
335 Uo.
336 Leltári száma: 0821/Z1.

63. honvédzászlóalj

1849 januárjában debreceni önkéntesekből szervezték.[337] Az Asbóth-hadosztály kötelékében vett részt az áprilisi hadjáratban. Zászlóját Soroksáron szentelték fel 1848. április 30-án. „Zászlóanya a honért szenvedő Batthyány Lajos neje volt."[338] A zászló már januártól a zászlóaljnál volt; Egyed Ignác őrnagy, zászlóaljparancsnok január 20-i kérésére a debreceni városi tanács adta ki a levéltárában ideiglenesen elhelyezett honvédzászlók közül.[339]

Buda visszafoglalása után a zászlóalj a Vág menti harcokban vett részt. A június 20-i peredi ütközetben Asbóth ezredes, hadtestparancsnok a 63. zászlóalj lobogóját kezébe véve lelkesítette rohamra zászlóaljait.[340]

A zászlóalj július közepétől Komáromot védte; zászlója a vár feladásakor feltehetően az osztrákok kezébe került.

64. honvédzászlóalj

A 17. honvédzászlóalj egy részéből alakított zászlóalj Komáromban állomásozott, a vár első körülzárásától annak feladásáig. A 64. zászlóalj részt vett a várőrségnek az ostromzár elleni több vállalkozásában és különösen megállta a helyét az 1849. augusztus 3-i kitöréskor, amiért is Klapka III. osztályú érdemrendet tűzött az alakulat lobogójára. A néhány nappal később, augusztus 22-én kiadott hadseregparancs pedig kimondta: „A 64-ik honvédzászlóaljnak számtalanszor tanúsított harcbani elszántsága, vitézsége és önfeláldozása tekintetéből a veres sapka hordása megengedtetik, s e kitüntetése elrendeltetik."[341]

A zászlóalj 1849. október 3-án rakta le a fegyvert Cigánymezőn. A fegyverletételkor a zászlóalj tisztjei és honvédei zászlójukat a rúdjáról levéve a zászlóaljparancsnokra, Ruttkay István alezredesre bízták. Ruttkay híven őrizte zászlóaljának lobogóját 1869-ben bekövetkezett haláláig. Özvegye 1871-ben a Nemzeti Múzeumnak adta át a kitüntetett zászlót,[342] amely végül a Hadimúzeum gyűjteményének lett értékes darabja. A zászló ma a Hadtörténelmi Múzeumban van,[343] de sajnos a III. osztályú érdemjel az 1950-es évek elején, egy díszszemlén elveszett róla.

65. honvédzászlóalj

1849 januárjában alakították jász-kun önkéntes nemzetőrökből. A zászlóalj részére a hadügyminisztérium küldött zászlót,[344] s azt február 27-én Törökszentmiklóson az 52. sorezred 3. zászlóaljával (118.

337 Február elején a zászlóalj 2 századát a csucsai szoros védelmére vezényelték.
338 Alföldi Hírlap, 1849. május 3., Közlöny, 1849. május 4.
339 OL. 1848—49-es hadügyminisztérium irattára. 1964/1849. sz.
340 *Asbóth Lajos* emlékiratai . . . 105. o.
341 *Rényi Rezső:* A 64-ik honvédzászlóalj. Megjelent: Hazánk, V. k. 1884., 196. o.
342 Kalauz . . . 84. o.
343 Leltári száma: 0046/Z1.
344 Közlöny, 1849. március 7. — A hadügyminisztérium Debrecenből 3 zászlót küldött, a harmadikat a 19. sorezred 3. zászlóalja (később 109. honvédzászlóalj) részére, Cibakházára.

honvédzászlóalj) közösen, nagyszabású ünnepség keretében szentelték fel.[345] Az ünnepélyes aktusnál nem volt zászlóanya, Kökényesy őrnagy, zászlóaljparancsnok ugyanis csak az ünnepség napján kérte fel levélben Kossuth feleségét zászlóanyának:

„Hőn tisztelt Polgárnő!

Zászlóaljam a Hadügy minístériumtól nyert nemzeti zászló szentelését mai napon ünneplé.

E zászló, mint igaz ügyünk ereklyéje Anyául önt hőn Tisztelt Polgárnő bátorkodtam és Tiszti karom vágyta hódolattal felkérni; miről meg vagyok győződve, miként a legtisztább érzettel fogadtatik, melly kegyeletért ön és Tiszti karom ima-kérését nyilvánítva óhajtom, hogy szeretett férjét a hon legdrágább gyöngyét az ég mindnyájunk és családja örömére sokáig tündököltessen.

Ki is magamat és Tiszti karom kegyeletébe ajánlva vagyok Nagysádnak.

Török Szt. Miklóson
Február 27-én 849

hőn tisztelő szolgája:
Kökényesy Szaniszló őrnagy
a 65-dik Honvéd zászlóalj
parancsnoka."[346]

A zászlóavatási ünnepségről a hadügyminisztériumnak írt jelentésében Vécsey tábornok hangsúlyozta, hogy a katonák „közlelkesedéssel fogadták az ország által küldött katonai ereklyéket..."[347]

A 65. zászlóalj néhány nap múlva, március 5-én Szolnoknál már harcba vitte zászlóját. Az alakulat a III. hadtest kötelékében küzdött a tavaszi és nyári hadjáratban és Világosnál fegyvereivel együtt zászlóját is átadta a cári hadseregnek.

66. honvédzászlóalj

A Pest megyei 2. önkéntes nemzetőrzászlóaljból szervezett alakulat zászlójára vonatkozóan csupán egyetlen adatunk van: 1867. december 25-én Kolozsvárott gróf Bethlen Gergely honvédezredes, olasz királyi tábornok temetésén a korabeli tudósítás szerint a 66. honvédzászlóalj zászlóját is ott vitték a gyászmenet élén.[348] A zászló tehát átvészelte a szabadságharc bukását.

67. honvédzászlóalj

1849 januárjában Erdélyben, Közép-Szolnok megyében alakult, de mivel legénysége románokból állt, áprilisban feloszlatták. 1849 januárjában a 67. zászlóaljnak a központi hadmegye Debrecenbe szál-

345 A zászlószentelésről az *Alföldi Hírlap* 1849. március 4-i száma is közölt tudósítást.
346 OL. OHB 1849:2796.
347 OL. 1848—49-es hadügyminisztérium irattára. 4825/1849. sz.
348 A Honvéd, 1868. január 6.

lított 44 darabból álló zászlókészletéből adott ki egyet Raksányi őrmester.[349]

Lehetséges, hogy a feloszlatott zászlóalj zászlaját a bánáti németekből szervezett és szintén 67. honvédzászlóaljnak nevezett alakulat kapta meg.

68. honvédzászlóalj

1849 februárjában a debreceni „verespántlikás" önkéntes zászlóaljból alakult. Zászlójának eredetére nézve csupán feltevések vannak; vagy az önkéntes zászlóalj zászlóját használta, vagy a hadügyminisztériumtól kapott szabványos zászlót.

A zászlóalj az arad—temesvári ostromsereg, az V. hadtest kötelékébe tartozott megalakulásától kezdve egészen a szabadságharc végéig.

1849. március 14-én a zászlóalj — Kossuth szóbeli ígéretére hivatkozva — kérte a hadügyminisztériumot, hogy zászlóján kitüntető vörös szalagot viselhessen. A Honvédelmi Bizottmány április 16-án utasította a hadügyminisztériumot, hogy az alakulat lobogójára „. . . gyakorlati ügyessége s felszerelési tisztaságáért és emlékül a verespántlikások múltjára, a megígért és megérdemlett veres szalag ünnepélyes felkötését eszközölje".[350] Mészáros hadügyminiszter Vécsey tábornokot bízta meg azzal, „hogy a 68-ik honvéd z-alj zászlójára a veres szalagot, mint megkülönböztető jelet, szokott ünnepéllyel feltűzesse . . ."[351]

Nincsenek hitelt érdemlő adatok arra vonatkozóan, hogy mi történt a 68. zászlóalj zászlójával a fegyverletétel után. Sőregi János 1927-ben a debreceni múzeum hadtörténeti emlékeiről írt ismertetésében azt állította, hogy a múzeumban van a 68. zászlóaljnak az augusztus 2-i debreceni ütközetben elvesztett zászlója, amelyet 1867-ig egy padláson rejtegettek.[352] Ennek az állításnak ellentmond az a tény, hogy a 68. zászlóalj nem vett részt a debreceni ütközetben, a debreceni Csigekertben megtalált zászló tehát valamely másik, az ütközetben valóban részt vett alakulaté lehetett. Egyébként a debreceni Déri Múzeum 1953-ban a Hadtörténeti Múzeumot úgy tájékoztatta, hogy nincs a gyűjteményében a 68. zászlóalj zászlója.

69. honvédzászlóalj

Az 1849 februárjában máramarosi önkéntesekből szervezett alakulatnak Földváry György őrnagy, zászlóaljparancsnok március 13-án a hadügyminisztériumtól kért zászlót.[353] A lobogót Podmaniczky huszárszázados vitte le Békésre, a 69. zászlóalj állomáshelyére.

[349] OL. 1848—49-es hadügyminisztérium irattára. 3321/1849. sz.
[350] OL. OHB 1849:5562., Közli: KÖM XV. k., 23. o.
[351] OL 1848—49-es hadügyminisztérium irattára. 10454/1849. sz.
[352] História (Hadimúzeumi Lapok) 1927. január—február. 22—23. o.
[353] OL. 1848—49-es hadügyminisztérium irattára. 6289/1849. sz.

Az 1849. április végén a felső-magyarországi IX. hadtestbe, július közepétől pedig a tiszai hadseregbe beosztott zászlóalj zászlójának a fegyverletétel utáni sorsa nem ismeretes.

71. honvédzászlóalj

A 2. pesti önkéntes zászlóaljból alakult 1848. december végén. A Komárom védőrségéhez tartozó alakulat a vár feladásakor szétszabdalta zászlóját. Egyik darabja az 1880-as évek végén a szabadságharc emlékeit bemutató budapesti kiállításon szerepelt.[354]

73. honvédzászlóalj

Az 1849 január—februárjában Kolozsvárott alakított és később Naszódon állomásozó zászlóalj parancsnoka, Damaszkin György őrnagy 1849. március 20-án a hadügyminisztériumtól kért alakulatának zászlót.[355] A nagyváradi ruhabizottmánytól április elején kapott zászlót Maczió Lajos főhadnagy vitte el a zászlóaljnak.

1849 nyarán a besztercei hadosztály kötelékében harcoló zászlóalj augusztus 5-én Nagyszeben második bevételénél kiérdemelte Bemtől a „Gárdazászlóalj" címet.[356] Zászlóját, amely alatt az alakulatból 469-en haltak hősi halált, augusztus 18-án Dévánál valószínűleg átadta a cári csapatoknak.

75. honvédzászlóalj

Az erdélyi önkéntesekből 1849 áprilisában alakult és az erdélyi hadseregben harcoló zászlóalj zászlójára vonatkozóan csupán egyetlen adat maradt fenn; Bem 1849. május 3-án III. osztályú érdemrenddel tüntette ki az alakulat lobogóját.[357] Az időpontból arra lehet következtetni, hogy a zászlóalj valószínűleg a bánáti harcokban érdemelte ki a kitüntetést.

76. honvédzászlóalj

Az erdélyben 1849 áprilisában szervezett és Naszódon állomásozó zászlóalj parancsnoka, Sándor László őrnagy, április 24-én a hadügyminisztériumtól „a magyar hadseregnek legdrágább kincseért nemzeti zászlóért" folyamodott.[358] A zászlót a hadügyminisztérium május 2-i utasítására a debreceni ruharaktár szállította Naszódra.

A zászlóalj, amely 1849 nyarán a besztercei hadosztály kötelékében küzdött, a fegyverletételkor zászlóját feltehetően átadta a cári csapatoknak.

354 1848/49-es Tárgymutató . . . 13. o.
355 OL. 1848—49-es hadügyminisztérium irattára. 8206/1849., 9958/1849. sz.
356 *Thoroczkay Sándor:* A 73. honvédzászlóalj története 1849-ben. Megjelent: Hazánk, VIII. k. (é. n.), 46. o. — A gárdazászlóalj cím elnyerése a vörös sapka viselésének engedélyezésével volt egyértelmű.
357 *Nagy Sándor:* i. m. LXXXVI. o.
358 OL. 1848—49-es hadügyminisztérium irattára. 12181/1849. sz.

85. honvédzászlóalj

1849 áprilisában Erdélyben, Háromszék megyében szervezték. Az alakulat zászlóját 1849. június 1-én szentelték fel; a zászlóanya Benkő Rafaelné, Lázár Rozália volt.[359]

Az erdélyi hadsereg brassói hadosztályába beosztott zászlóalj zászlóját Kocsis Gábor árkosfalvi székely mentette meg.[360] A Rikán belőli Honvédegylet 1889. november elején Sepsiszentgyörgyön tartott gyűlésén hozott határozat alapján a zászlót átadták a Nemzeti Múzeumnak.[361]

A zászlót ma a Hadtörténeti Múzeum őrzi.[362]

A nem szabványos, valószínűleg a zászlóanya készítette zászló szegélyrésze hiányzik; a zászlólap egyik oldala üres, a másikra búzakalász-koszorú és szőlőlomb övezte, korona nélküli magyar címert hímeztek. Ugyanott, a „85. Honvéd Zászlóalj — Éljen a Független Magyarhon Szabadsága — 1849. Június 1. napján" hímzett felirat olvasható.

87. honvédzászlóalj

1849 áprilisában a marosszéki nemzetőr zászlóaljból és szatmári önkéntesekből alakult. Zászlóját marosvásárhelyi nők készítették, illetve ajándékozták az alakulatnak.[363] A bácska-bánáti hadszíntérre vezényelt 87. zászlóalj zászlójának a fegyverletétel utáni sorsáról nincsenek adatok.

89. honvédzászlóalj

1849 áprilisában szervezték a 36. és a 68. honvédzászlóalj 5., 6. századaiból. A IX. hadtest, majd a tiszai hadsereg kötelékében küzdő alakulat zászlójáról csak annyit tudunk, amennyit a fegyverletételkor megmentett és 1934-ben a Hadimúzeumba került, egyágú[364] vörös selyem zászlószalagjának feliratai elmondanak: „89-ik vitéz Zászlóalljnak 1849-ik évben — Szinyey Jékelfalusi Valéria". A feltehetően a zászlóanya ajándékozta szalagot a Hadtörténeti Múzeum őrzi.[365]

90. honvédzászlóalj

1849 április—májusában Makón alakult. Parancsnoka Keményfy József őrnagy 1849. május 25-én a hadügyminisztériumtól kért alakulata részére zászlót, amelyet a debreceni ruharaktárból meg is kapott.[366]

359 Vasárnapi Újság, 1849. december 20.
360 Uo.
361 Kalauz . . . 83. o.
362 Leltári száma: 0039/Z1.
363 Ifj. *Biás István:* Marosvásárhely a szabadságharcz alatt. Marosvásárhely, 1900., 27. o.
364 A szalagnak eredetileg több ága lehetett.
365 Leltári száma: 0391/Z1.
366 OL. 1848—49-es hadügyminisztérium irattára. 16681/1849. sz.

Az Asbóth ezredes tartalékhadosztályához tartozó[367] 90. zászlóalj zászlója a fegyverletételkor, minden valószínűség szerint, a cári sereg hadi trófeáit gyarapította.

98. honvédzászlóalj

1849 májusában Komáromban alakult, és Eszterházy Pál ezredes hadosztályának kötelékében mindvégig a vár védelmében küzdött. Zászlóját az 1849. október 4-i fegyverletételkor Eszterházy ezredes, hadosztályparancsnok rejtette el és őrizte 1868-ig, amikor a Honvéd Központi Választmány útján a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.[368]

99. honvédzászlóalj

Tatán szervezték 1849 májusában. A zászlóalj Komárom védőseregében harcolt egészen a vár feladásáig. Zászlóját a fegyverletételkor Kayn Lajos őrnagy, zászlóaljparancsnok mentette meg, majd unokaöccsének, Tompa Lajosnak ajándékozta, aki 1863-ban átadta a Nemzeti Múzeumnak.[369]

A szabványos zászló — festett címerét nem fedi korona — végül is a Hadimúzeum, illetve a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményébe került.[370]

104. honvédzászlóalj

A szegedi önkéntes zászlóaljból alakították 1849 májusában. Parancsnoka Földváry Sándor őrnagy 1849. április elején Szenttamás és a Római sáncok elfoglalásánál Szeged város nemzeti zászlójával a kezében vezette rohamra önkénteseit, amiért Perczel tábornoktól III. osztályú érdemrendet,[371] Szegedtől 100 lánc földet kapott jutalmul és a város díszpolgárává nyilvánították.[372]

A 104. honvédzászlóalj zászlóját 1849. június 17-én szentelték fel Szegeden; a zászlóanya Schmidt Józsefné volt.[373]

Az I. tartalékhadtestbe beosztott zászlóaljat a Szeghegynél vívott ütközetben Schmidt Ferdinánd százados[374] az elesett zászlótartó kezéből kivett zászlóval vezette rohamra, amíg maga is meg nem sebesült.

Reizner szerint a világosi fegyverletételnél a 104. zászlóalj zászlóját és szalagját Miller Imre főhadnagy mentette meg.[375] Az a tény azonban, hogy 1948-ban, a budapesti centenáris kiállításon a zászlóalj lo-

367 Asbóth ezredes tartalék-hadtestének 1849. július 24-i hadrendje. Hadtörténelmi Levéltár. 1848—49-es iratok. 39/281. sz.
368 Kalauz . . . 84. o.
369 Uo. 85. o.
370 Leltári száma: 0045/Z1.
371 Közlöny, 1849. április 13.
372 A közgyűlés határozatát közli *Reizner János:* i. m. 147—148. o.
373 Uo. 158. o.
374 A június 1-én alezredessé kinevezett Földváry Sándor az ütközet idején súlyos betegen feküdt Pesten.
375 *Reizner János:* i. m. 158. o.

bogójának csak egy foszlánya szerepelt[376] (az Aradi Múzeum adta kölcsön), arra enged következtetni, hogy a zászlót Világosnál, vagy később szétdarabolták.

105. honvédzászlóalj

Máramaros megyei önkéntesekből szervezték 1849 májusában. Zászlóját Ungvárott szentelték fel 1849 júliusában.

Augusztusban a Kazinczy ezredes hadosztályába beosztott zászlóalj Ungvárról, Désen át Zsibóra vonult. Az 1849. augusztus 24-i Zsibón tartott haditanácson Várady Gábor őrnagy, a zászlóalj parancsnoka ellenszegült a fegyverletételre vonatkozó döntésnek és zászlóalját, amelyhez más alakulatok is csatlakoztak, másnap Nagybányára, majd onnan Máramaros megyébe vezette.[377] Nem tudni pontosan, hogy eközben mi történt a 105. zászlóalj lobogójával. Lehetséges, hogy egyike volt annak a két gazdátlanul hagyott zászlónak, amelyeket Urbán ezredes csapatai Nagybányán találtak.[378] Annyi bizonyos, hogy a zászló nemzetiszínű, felirat nélküli szalagját megmentették. E szalagot 3 darabból varrták össze, amint a hozzá mellékelt feljegyzésekből ugyanis kitűnik: „Azon időkben e vidéken semmi áron nem lehetett kapni nemzeti trikolórt egy darabban egybeszőve."[379]

106. honvédzászlóalj

1849 májusában önkéntesekből alakult. A Kazinczy-hadosztály kötelékébe tartozó zászlóalj 1849. augusztus 24-én a zsibói kastély udvarán, „zászlóját szétszaggatá, maga között felosztá".[380]

109. honvédzászlóalj

A 19. (Schwarzenberg) sorezred 3. zászlóaljból szervezték 1849. május végén.

A zászlóalj, amely 1848-ban kimagaslóan szerepelt a déli hadszíntéren, 1849. januártól a cibakházai tiszai átkelőhely védelmében vett részt. Február 24-én a cibakházai ütközetben a zászlóalj katonái „önkéntes hősies elszántságból a már elfogott Gr. Leiningen őrnagy s parancsnok urat az ellenséges lovasság szeme előtt az ágyú és gyaloggolyók zápora alatt kiszabadították".[381] Vécsey tábornok, „mivel a bátor s vitéz legénység között egy sem akart bátrabb és vitézebb lenni, amelyért is... nem tudván különbséget tenni, a zászlóalj zászlóját egy érdemjellel díszíteni indítványozta..."[382]

376 1848—1948 Centenáris Kiállítás . . . 99. o.
377 *Kővári László:* Erdély története 1848—49-ben. Pest, 1861., 277. o.
378 H. v. H. *(Neidhardt):* Bericht über die Kriegs-Operationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849. III. r. Berlin, 1851., 103. o.
379 A szalagot és az idézett szöveget ábrázoló színes fénykép az Országos Hadtörténeti Múzeum fotoarchívumában található.
380 *Kővári László:* i. m. 277. o.
381 OL. OHB 1849:2614.
382 Uo.

Mészáros hadügyminiszter a 19/3. zászlóalj hőstettéről a hivatalos lapban is beszámolt, mondván, „miután a kitüntetés az összes legénységet egytől egyig illeti... zászlójuk a 3-ik rendű érdemdíszjellel ékesíttetett".[383]

A zászlóra első ízben adományozott III. osztályú érdemrendet a zászlóaljnak már a fekete-sárga zászlója helyett a hadügyminisztériumtól március 1-én kapott honvédzászlójára tűzték fel. A zászlót, az ünnepélyes felszentelést mellőzve, Leiningen őrnagy, zászlóaljparancsnok e szavakkal adta át katonáinak: „Bajtársak! Tekintsetek ezzen új és magyar színekkel díszlő zászlóra. Nincs üdő, hogy szokott ceremóniával avatassam bé ezen zászlott, hanem itten az Isten szabad ege alatt ünnepélyes esküt teszünk, hogy utolsó csepp vérünkig védelmezni és előlobogása alatt hazánkat megmenteni és szabadságunkat biztosítani fogjuk. Éljen a haza, Éljen a szabadság!"[384]

A zászlóalj a március 5-i szolnoki ütközetben már új lobogójával vett részt, majd a III. hadtest kötelékében becsülettel hordozta a tavaszi és nyári hadjáratban.

A 109. zászlóalj Világosnál rakta le a fegyvert és zászlóját átadta a cári csapatoknak.

112. honvédzászlóalj

A 34. (Porosz herceg) sorgyalogezred 1. zászlóaljából alakult.

A dunántúli táborba induló zászlóalj 1848. szeptember 20-án Budapesten kapta meg nemzetiszínű hadi zászlaját. A zászlóavatási ünnepségről a korabeli tudósítás így hangzott: „Tegnap délelőtt szép nemzeti ünnep volt falaink között. Az első magyar sorezred avattatott nemzetivé. A porosz herczeg nevű gyalog ezred első zászlóalja megkapta magyar zászlóját, s esküvék reá hűséget, a hazának királynak alkotmánynak példátlan buzgósággal. A zászlóanya gr. Batthyány Lajosné volt..."[385]

A zászlóalj, amely a III. hadtest kötelékében harcolta végig a tavaszi és a nyári hadjáratot, augusztus 13-án Világosnál fegyvereivel együtt zászlóját is átadta a cári haderőnek.

113. honvédzászlóalj

A 34. (Porosz herceg) sorgyalogezred 3. zászlóaljából alakult. A zászlóalj császári zászlóját 1848. november 7-én, az ókéri táborban nemzeti hadi zászlóra cserélte fel.[386]

A zászlóalj 1849 tavaszán és nyarán a III. hadtest soraiban küzdött. Zászlója a világosi fegyverletételkor, feltehetően a cári csapatok kezébe került.

[383] Közlöny, 1849. március 2.
[384] *Marczali Henrik:* i. m. VIII. o.
[385] Kossuth Hírlapja, 1848. szeptember 21.
[386] *Gustav Wust:* Geschichte des k. k. 34. Linien-Infanterie-Regiments, Wien, 1860., 309. o.

114. honvédzászlóalj

A 39. (Don Miguel) sorezred 1. zászlóaljából alakult zászlóalj 1848. nyarától Pétervárad őrségében teljesített szolgálatot, 1849 januárjában Perczel tábornok seregében, 1849 tavaszától pedig a II. hadtest kötelékében harcolt.

A zászlóalj csak 1849 áprilisában, a Pest alatti táborban kapott nemzeti hadi lobogót, a régi császári zászlóját pedig beadta a Nemzeti Múzeumba.[387]

Az új zászlóra 1849. április 29-én Rákoson III. osztályú érdemrendet tűztek, „mellyet az újabb csatákban tanúsított oroszláni bátorsága jutalmaul vívott ki a hazától"[388] az alakulat.

A 114. zászlóaljat a peredi ütközet után, Komárom várába vezényelték. A vár feladása során a 114. honvédzászlóalj kitüntetett lobogója az osztrákok kezébe került, de a zászló szalagját feldarabolták. Két foszlánya, Rehrer főhadnagy és Holló tizedes, ezreddobos révén, Szatmárra került.[389]

116. honvédzászlóalj

A 39. (Don Miguel) sorgyalogezred 3. zászlóaljából alakult zászlóalj 1848. december végén Pétervárad védelmében vett részt, 1849. január—februártól pedig a felsőtiszai hadsereg, illetve az I. hadtest soraiban harcolt.

A zászlóalj, bár kapott szabványos honvédzászlót, régi, császári zászlójától állítólag Kossuth felszólítására sem volt hajlandó megválni.[390] Világosnál is csak a honvédzászlóját adta át a cári csapatoknak, a császárit pedig elásta. Az ezred később a fegyverletétel színhelyén kerestette a zászlót, de azt nem találták meg.[391]

117. honvédzászlóalj

A 48. (Ernő) gyalogezred 3. zászlóaljából szervezték.

Az Ernő-zászlóalj a Simunics altábornagy csapatai ellen vívott 1848. december 16-i nagyszombati ádáz utcai harcokban zászlaját is elvesztette. A zászlóaljnak a sokszoros túlerővel szembeni önfeláldozó helytállásáról Kossuth, Görgei jelentése alapján, az alábbiakat tette közzé a hivatalos lapban: „N-Szombaton — úgymond — 1700-nyi népünk 15 ezernyi ellenséges sereg által körül fogva, támadtatott meg . . . a hős Ernő zászlóalj zászlóját vesztette ugyan, de míg azt elveszté, előbb elvesztett egy egész századot, s önfeláldozó magaviselete által örök érdemet vívott ki magának, a magyar nemzet szabadsága érdekében."[392]

387 Kalauz . . . 78. o.
388 Közlöny, 1849. május 4., Honvéd, 1849. május 8.
389 *Ferdinand Mayer:* Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Nr. 39. Wien, 1875., 435. o.
390 Uo. 436. o.
391 Uo. 438. o.
392 Közlöny, 1848. december 21.

Kossuth a képviselőház december 20-i ülésén az Ernő-zászlóaljnak kitüntetésül és kárpótlásul egy új zászló adományozását indítványozta: „A mi az Ernő zászlóaljat illeti... azt gondolom, hogy ezen századnak a nemzet egy új zászlóval tartozik, melly egy tölgykoszorúval kerítve legyen; ha méltóztatik a ház helybenhagyni, a kormány foganatba veszi..."[393]

Tudomásunk szerint a zászlóalj a Kossuth javasolta zászlót nem kapta meg.[394]

118. honvédzászlóalj

Az 52. (Ferenc-Károly) sorezred 3. zászlóaljából szervezett zászlóalj 1849. január végéig a bácska-bánáti hadszíntéren harcolt, februártól pedig 4 százada Törökszentmiklóson, 2 pedig Cibakházán állomásozott.

A zászlóaljnak 1849. február végéig csupán nemzetiszínű szalaggal díszített, fekete-sárga császári zászlója volt. A hadügyminisztériumtól kapott honvédzászlóját február 27-én Törökszentmiklóson, a 65. honvédzászlóaljjal közösen szentelték fel.[395]

A zászlóavatás után, még aznap, Bárány Sándor őrnagy, zászlóaljparancsnok az alábbi levelet küldte Kossuthnak:

„... A körülmények úgy hozván magokkal a zászló szentelés mai napon megtörtént s meg lévén a zászlóalj győződve arról, hogy tisztelt Elnök Úr édes Annya ebbeli kérésünket rossz néven nem veszi; Őtet előlegesen zászlónk Annyának választani merészeltük.

Vegye kegyesen Tisztelt Elnök Úr általom zászlóaljam hódolatát s legyen meggyőződve arról, hogy tőlem kezdve utolsó közvitézig senki ezen szent honni díszlobogót soha el nem fogja hagyni..."[396]

A III. hadtestbe tartozó 118. honvédzászlóalj, új lobogója alatt becsülettel helytállva küzdött tovább a szabadságharcban.

A világosi fegyverletételkor az alakulat zászlóját a cári csapatoknak adta át.

123. honvédzászlóalj

1849 júniusában a besztercei 1. zászlóaljból szervezték. Az erdélyi hadsereg soraiban küzdő zászlóaljnak nem volt előírásos honvédzászlója, hanem Beszterce—Naszód vármegyének egy régi, még a török időkből származó zászlóját használta.[397]

[393] Uo. 1848. december 22.

[394] Az Ernő-zászlóalj nagyszombati hőstettét egyes, főleg osztrák szerzők kétségbe vonják. *Heinrich v. Levitschnig* például Kossuth und seine Bannerschaft című, Pesten, 1850-ben kiadott könyvében azt állítja, hogy az Ernő-zászlóalj mindjárt az ütközet kezdetén zászlójával együtt átállt az osztrákokhoz. *Alexander Hold*, Bécsben, 1875-ben megjelent Geschichte des k. u. k. 48. Linien-Infanterie-Regiments című munkájában csupán a zászlóalj 3 századának átállásáról beszél.

[395] Közlöny, 1849. március 7., Alföldi Hírlap, 1849. március 4.

[396] OL. OHB 1849:2784.

[397] 1848—49. Történelmi Lapok, 1896., 117. o.

127. honvédzászlóalj

A kaposvári önkéntesekből 1849 nyarán szervezett és Noszlopy Gáspár portyázó seregéhez tartozó zászlóalj 1849. augusztus végén, az éppen fennálló fegyverszünetet kihasználva, csatlakozott a komáromi védősereghez. Az alakulat zászlójáról csupán annyit tudunk, hogy az október 3-i fegyverletételkor szétdarabolták. A zászlólapnak és a zászló szalagjának egy-egy darabját a Hadtörténeti Múzeum őrzi.[398] A zászlólap foszlányát Hegyessy Antal hadnagy, a szalagdarabot Nikolits Simon honvéd rejtette el annak idején.

138. honvédzászlóalj

A bácskai védsereg 3. osztályából 1849 júniusában alakult 138. honvédzászlóalj „egész új zászlót nyervén", arra a Dorozsma alatti táborban esküdött fel,[399] és alatta harcolt — többek között — a hegyesi és a temesvári ütközetben. Világosnál zászlóját valószínűleg átadta a cári csapatoknak.

ЗОЛТАН КЕРЕКЕШ:

БОЕВЫЕ ЗНАМЕНА РЕВОЛЮЦИИ И ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ 1848—49 гг.

ЧАСТЬ II

Резюме

Вторую часть своей статьи (первая часть была напечатана в журнале «Hadtörténelmi Közlemények», № 4/1971,) автор начинает с описания присяги гонведской армии 1848—49 гг. Из текста присяги, принимавшейся перед войсковым знаменем, в декабре 1848 года была выпущена ссылка на короля, так как венгерский парламент объявил незаконным вступление на престол императора Франца Иосифа I. С этого момента гонведы присягали в верности лишь Венгрии и конституции. Во время присяги — между прочим — солдаты клялись и в том, что никогда не оставят своего национального знамени.

Далее автор, исходя из значения раскрытия и опубликования истории знамен гонведов 1848—49 гг. — количество которых он оценивает примерно в 250—260, — описывает знамена некоторых частей гонведской пехоты. Излагает историю знамен 75 гонведских батальонов — общее количество знамен пехоты гонведов было примерно 150—160, — останавливаясь на происхождении, традициях некоторых знамен, связанных с ними героических подвигах, а также их судьбе после капитуляции и подавления борьбы за свободу. Учитывая, что история части и войскового знамени почти одинакова, автор затрагивает также и наиболее важные моменты истории некоторых батальонов гонведов.

[398] Leltári számuk: 0814—0815/Z1.

[399] 1848—49. Történelmi Lapok, 1896., 27—28. o. — *Szegfű György* hadnagy levele a szerkesztőséghez. A levél „A 148. zászlóalj alakulása" címmel jelent meg. Szegfű bizonyára rosszul emlékezett a zászlóalj hadrendi számára.

Большинство гонведских батальонов использовало стандартные войсковые знамена пехоты, на которых не было обозначено наименование части. Этот факт чрезвычайно затрудняет опознавание знамен, сохранившихся до наших дней, особенно в том случае, если отсутствуют ленты знамени. Ибо на знаменных лентах — помимо различных зажигательных девизов и лозунгов — в большинстве случаев указывалось также и наименование части и имя патронессы знамени, а также срок вручения знамени.

Большинство батальонов гонведов снабжало знаменами венгерское военное министерство; патронессы, как правило, даровали ленты на знамена. Вручение знамени обычно происходило через несколько недель после формирования части. Знамена вручались в торжественной обстановке с церковным церемониалом. Первое торжественное вручение знамени состоялось в Пеште 24 июня 1848 года, когда было освящено знамя 1-го и 2-го гонведского батальона, сформировавшихся в столице.

Воины гонведской армии с воинской доблестью сражались в битвах под своими знаменами. Знамена гонведов, до конца сопровождавшие их по их боевому пути, играли чрезвычайно воодушевляющую роль в освободительной борьбе 1848—49 гг.; командиры батальонов часто с войсковым знаменем в руках вели в атаку своих гонведов. Воины гонведских батальонов не раз жертвовали своими жизнями, защищая свои знамена.

Гонведы за совместные героические подвиги, проявленные в сражениях, в отдельных случаях награждались орденом III-ей степени, прикреплявшимся на знамя части. Например, солдаты 109-го гонведского батальона, сформированного из 3-го батальона 19-го линейного пехотного полка, получили орден на свое знамя за освобождение своего командира, попавшего в плен к врагу, а солдаты 15-го гонведского батальона были награждены орденом на знамя за исключительный героизм, проявленный ими за вылазку у г. Комаром 13 августа 1849 года. Заслуги некоторых частей отмечались вручением знаменных лент. Так — в числе других — 33-й гонведский батальон за доблесть, проявленную в сражении при Браниско 5 февраля 1849 года, был награжден генералом Гёргеи белой шелковой лентой к знамени; 68-й гонведский батальон за ловкость, проявленную на учении, и за чистоту снаряжения по предложению Кошута получил в награду красную ленту на знамя.

Во время разгрома освободительной борьбы большинство знамен батальонов гонведов было захвачено в качестве военных трофеев царскими или австрийскими войсками. Австройцы, попавшие в их руки знамена, — за небольшим исключением, — уничтожили. Гонведские знамена, которыми овладели царские войска, были сохранены. 56 из них правительство Советского Союза в 1941 году возвратило Венгрии. Часть возвратившихся стягов была пехотными знаменами. Однако о большинстве из них невозможно выяснить, к какому гонведскому батальону они принадлежали.

В статье говорится о том, что во время подавления освободительной борьбы знамена 19 гонведских батальонов удалось спрятать и спасти. А из знамен 29 гонведских батальонов в наследство потомкам остались лишь знаменные ленты, снятые со знамен еще до того, как было сложено оружие, и обрывки знамен — в тех случаях, когда рядовые и офицеры части разрывали знамя на куски, чтобы хотя бы в таком виде сохранить его.

В своей статье автор информирует читателей и о месте нахождения знаменных реликвий гонведских батальонов 1848—1849 гг., сохранившихся до наших дней. Большинство памятников знамен хранится в коллекции будапештского Военно-исторического Музея.

ZOLTÁN KEREKES:

DIE KRIEGSFAHNEN DER REVOLUTION UND DES FREIHEITSKAMPFES VON 1848—49

II. TEIL

Resümee

Am Beginn des II. Teiles seiner Studie (der erste Teil erschien in Nr. 4 des Jahrgangs 1971 der Hadtörténeti Közlemények) behandelt der Autor den Eid der Honvédtruppen von 1848—49. Aus dem Text des vor den Truppenfahnen geleisteten Eides wurde im Dezember 1848 die Bezugnahme auf den König ausgelassen, weil das ungarische Parlament die Thronbesteigung Franz Josephs I. für ungesetzlich erklärte. Von da ab schworen die Honvéds nur Ungarn und seiner Verfassung Treue. Im Laufe der Eidesleistung gelobten die Soldaten — unter anderem — ihre nationalen Fahnen niemals zu verlassen.

Herausgehend aus der Bedeutung des Erschließens der Geschichte der Honvédfahnen von 1848—49 — ihre Zahl wird auf etwa 250—260 geschätzt — und ihres Gemeingutwerdens, befaßt sich dann der Autor mit den Fahnen der einzelnen Formationen der Honvédinfanterie. Dann wird die Geschichte der Fahnen von 75 Honvédbataillonen behandelt — die Honvédinfanterie dürfte insgesamt über 150—160 verfügt haben —, mit der Herkunft der einzelnen Fahnen, ihrer Einweihung, mit den an diese geknüpften Heldentaten, sowie mit ihrem Schicksal nach der Waffenstreckung bzw. der Niederschlagung des Freiheitskampfes. Da die Geschichte der Formation und ihrer Fahne fast identisch sind, berührt der Autor auch die wichtigsten Momente der Geschichte der einzelnen Honvédbataillone.

Die Mehrheit der Honvédbataillone hat die normierten Infanterietruppenfahnen benutzt, auf welchen die Benennung der Formation nicht angegeben war. Dieser Umstand erschwert die Identifizierung der bis in unsere Tage erhalten gebliebenen Fahnen ungemein, besonders wenn sie keine Bänder haben. Denn auf diesen befanden sich — außer verschiedenen aneifernden Losungen — meistens auch der Name der Formation und der Fahnenmutter sowie der Zeitpunkt der Weihe.

Das Gros der Honvédbataillone wurde vom ungarischen Kriegsministerium mit Fahnen versehen; die Fahnenmutter hat gewöhnlich nur die Schleife gestiftet. Zur Fahnenübergabe kam es im allgemeinen in den Wochen nach Aufstellung der betreffenden Formation. Die Fahnen wurden mit kirchlicher Zeremonie in festlichen Rahmen geweiht. Die erste Fahnenweihe wurde in Pest, am 24. Juni 1848 vorgenommen; es wurden die Fahnen des 1. und 2. Honvédbataillons geweiht.

Die Soldaten der Honvédarmee haben unter ihren Fahnen mit Soldatenehre gekämpft. Die Fahnen, die die Honvédbataillone in ihrem Kriegszug des Freiheitskampfes von 1848/49 begleiteten, hatten eine bedeutende anfeuernde Rolle; die Bataillonskommandanten führten oftmals mit der Fahne in der Hand die Honvéds zum Sturm. Die Kämpfer der Honvédbataillone opferten oft ihr Leben bei der Verteidigung ihrer Fahne.

Das in den Kämpfen von den Honvéds an den Tag gelegte gemeinsame tapfere Standhalten wurde in einzelnen Fällen mit dem an der Fahne angerbrachten Verdienstorden III. Klasse belohnt. Die Soldaten des aus dem 3. Bataillon des 19. Linien-Infanterieregiments gebildeten 109. Honvédbattaillons haben z. B. für die Befreiung ihres in die Hände des Feindes gefallenen Kommandanten, die Honvéds des 15. Honvédbataillons für die beim Ausbrechen aus Komárom am 13. August 1849 ohne Ausnahme bezeugten Tapferkeit das Ordenszeichen an ihre Fahne erhalten. Die Verdienste einzelner Formationen wurden durch die Widmung von Fahnenschleifen belohnt. So erhielt — unter anderem — das 33. Honvédbataillon für die am 5. Februar 1849 in der Schlacht bei Branyiszkó an den Tag gelegte Tapferkeit von General Görgei eine weiße Seidenschleife für seine Fahne; das 68. Honvédbataillon erhielt für seine praktische Geschicklichkeit und die musterhafte Reinhaltung seiner Ausrüstung auf Antrag Kossuths eine auszeichnende rote Schleife.

Beim Sturz des Freiheitskampfes wurde das Gros der Fahnen der Honvédbataillone Kriegsbeute der zaristischen bzw. österreichischen Truppen. Die Österreicher haben die in ihre Hände gefallenen Fahnen — mit einigen Ausnahmen — vernichtet. Die in die Hände der zaristischen Armee gefallenen Fahnen wurden aufbewahrt. Von diesen hat die Regierung der Sowjetunion im Jahre 1941 Ungarn 56 zurückgegeben. Ein Teil der heimgekehrten Fahnen waren Infanteriefahnen. Von den meisten konnte jedoch nicht festgestellt werden, welches Honvédbataillon sie mit sicht führte.

Aus der Studie geht hervor, dass nach der Niederlage des Freiheitskampfes die Fahnen von 19 Honvédbataillonen, die noch vor der Waffenstreckung abgenommenen Fahnenbänder von 29 Honvédbataillonen-Fahnen, bzw. Reste von zerstückelten Fahnen gerettet werden konnten.

Der Autor orientiert den Leser auch darüber, wo sich die bis auf unsere Tage erhalten gebliebenen Fahnenreliquien der Honvédbataillone von 1848—49 befinden. Das Gros dieser Andenken wird in der Sammlung des Budapester Kriegsgeschichtlichen Museums aufbewahrt.

KÖZLEMÉNYEK

TITKOS HÁBORÚ A SPANYOL KÖZTÁRSASÁG ELLEN*

JÁSZ DEZSŐ

A német hadihajók spanyolországi bevetéséről eddig kevés szó esett a spanyol polgárháborúval foglalkozó kutatások során. Bár számos értekezés utal arra, hogy a háború első napjaiban *egyes német hadihajók* támogatást nyújtottak a Franco-fasisztáknak Észak-Afrika partjainál, alig-alig tudunk valamit arról, milyen szerepet játszott az a *német hajóraj,* amely 1936. október elején tűnt fel a spanyol felségvizeken. Annál is helyénvalóbbnak látszik fellebbenteni a titokról a fátylat, mert a *Spaniengeschwader* (Spanyolországi Hajóraj) tevékenysége feltűnő hasonlóságot mutat azzal a *titkos háborúval,* amelyet az Egyesült Államok éveken át viselt a Vietnami Demokratikus Köztársaság ellen, előkészítendő a délkelet-ázsiai népek elleni intervencióját.

A német hadiflotta-főparancsnokság titkos iratai lehetővé teszik annak megállapítását, hogy a spanyolországi német hajóraj állományába — a háború kezdeti szakaszában — két páncélos hajó (a *Deutschland* és az *Admiral Scheer*), egy cirkáló (a *Köln*), négy torpedóromboló (az *Albatros,* a *Leopard,* a *Luchs* és a *Seeadler*) két tankhajó (a *Hansa* és a *Neptun*) és egy „menedékhajó" (az *Ozean*) tartozott. Később öt tengeralattjáró (U—14, U—19, U—25, U—26 és U—36) csatlakozott a hajórajhoz, így ekkor már csaknem az egész német nyílt tengeri hajóhad a spanyol felségvizeken tartózkodott.

A náci haditengerészet számára a második világháború 1936. július 18-án Spanyolország partjainál kezdődött.

A hajóraj déli, keleti és északi csoportra tagozódott. A keleti csoport — eredetileg — egy páncélos hajóból (a *Deutschland*-ból) és két torpedórombolóból (a *Luchs*-ból és a *Leopard*-ból) állott. A *Deutschland,* amely egyben *zászlóshajó* volt, többnyire Spanyolország délkeleti kikötővárosában, Alicantéban horgonyzott. Itt rendezkedett be a spanyol polgárháború kitörése után a német követség, amelyet a nácik kém-

* A Zrínyi Miklós Katonai Akadémián 1971. december 8-án elhangzott előadás (A szerk.)

központtá építettek ki. Barcelona — Spanyolország legnagyobb kereskedelmi kikötője — szintén a keleti csoport működési körzetébe tartozott, így az ottani német főkonzulátussal is biztosítva volt a közvetlen összeköttetés.

Amíg a *Köln* cirkáló állandóan északon, a Biskayai-öbölben állomásozott, a déli és keleti csoport egységei időnként váltották egymást: ezek a hajók hol itt, hol ott tűntek fel.

1937. július végén a hajóraj összetétele annyiban módosult, hogy az egyik páncélos hajót — a *Deutschland*-ot — hazarendelték s leváltották a *Köln* cirkálót is. A rombolókat, amelyek 1937-ben szintén visszatértek az anyakikötőbe, a 2. torpedóromboló flottilla egységei (a *Greif*, a *Möve*, a *Condor* és a *Falke*) váltották.

A Hitler-fasiszták a Spanyol Köztársaság elleni fegyveres beavatkozást rendkívül fontos kártyának tekintették politikai játszmájukban. A németek előtt nem volt titok, hogy a Franco-fasisztáknak nincs komoly politikai bázisuk, ezért *külső segítség nélkül* huzamosabb ideig nem tarthatják magukat. A német hadiflotta-főparancsnokság 1938. július 15-én kelt bizalmas jelentése szerint a lakosságban „legalább ötven százalékra tehető a Franco-rendszer ellenfeleinek a száma". Különös figyelmet érdemel ebből a szempontból Wilhelm von Faupelnek, a Hitler-Németország burgosi nagykövetének, 1936. december 10-én a berlini külügyminisztériumhoz intézett jelentése is, amely megállapítja, hogy a Franco-fasiszták a háború kezdeti időszakában — Dél-Spanyolországban és Estramadurában — elért katonai sikereiket nem saját csapataiknak, hanem „elsősorban a marokkói alakulatoknak köszönhetik". Azt, hogy a háború kedvezőtlen fordulatot vegyen a francóisták számára, csak abban az esetben lehet elkerülni, ha Németország biztosítja a francóista hadsereg „rendszeres hadianyag-ellátását".

A Franco-fasisztáknak sikerült ugyan a háború első napjaiban megszerezniük a légi fölényt, de *a tengeren a Spanyol Köztársaság volt előnyben.*[1] Kedvezőbb helyzet ebből a szempontból csak abban az esetben alakulhatott ki a Franco-fasiszták számára, ha Németország közvetlenül bekapcsolódik a tengeri hadműveletekbe. A németek ennek a kérdésnek nagy jelentőséget tulajdonítottak.[2]

A háború kimenetele — többek között — attól függ, milyen mértékben sikerül biztosítani a harctér szükségleteit. A probléma megoldása, a francóista hadsereg esetében, a tengeri úton lebonyolított ellátáson fordult meg.

[1] A Köztársasági Flotta hadrendjében egy csatahajó, négy könnyű cirkáló, tizennégy torpedóromboló, kilenc torpedónaszád, három ágyúnaszád és öt tengeralattjáró szerepelt, míg a Franco-fasiszták mindössze egy könnyű cirkálóval, egy torpedórombolóval és két aknarakóval rendelkeztek a háború kitörésének pillanatában.

[2] A *Spaniengeschwader* főparancsnokságának 1936. november 14-i helyzetjelentése leszögezi, hogy a spanyol polgárháború kimenetele attól függ, vajon sikerül-e a Franco-fasisztáknak kivívniuk a tengeri uralmat a Földközi-tenger térségében.

Felvetődik itt a kérdés: mi is volt tulajdonképpen a *Spaniengeschwader* feladata?

A kérdés tisztázásának nincs különösebb akadálya, mivel rendelkezésünkre áll az a titkos emlékirat, amit a német hadiflotta-főparancsnokság intézett 1937. január 20-án a berlini külügyminisztériumhoz, amelynek élén akkor Konstantin von Neurath birodalmi külügyminiszter állott.

A jelentés tanúsága szerint a spanyolországi német hajórajnak hármas feladattal kellett megbirkóznia. Először: védőkíséretet kellett adnia a „különleges rendeltetésű hajók" számára; másodszor: gondoskodnia kellett „a német állampolgárok védelméről" és „a német követség biztonságáról", s végül a hajórajra hárult „a vörösök utánpótlási vonalainak és kikötőinek ellenőrzése" is. Ez az „ellenőrző tevékenység" — gyakorlatilag — egyértelmű volt a *kémkedéssel,* hiszen a német hadihajóknak állandóan szemmel kellett tartaniuk mind a hajózási útvonalakat, mind „a vörös övezetben fekvő kikötőket". Az adatokat, amelyekre ilyképp szert tettek, tüstént továbbították a Franco-fasiszták salamancai főhadiszállására.

Amikor a *Spaniengeschwader* feltűnt a spanyol partok előtt, még fennállottak a diplomáciai kapcsolatok a Spanyol Köztársaság és Németország között. A náci hadihajók így a spanyol kikötőkbe is befuthattak. A németek messzemenően éltek is ezzel a lehetőséggel, ezért a birodalmi hadiflotta egységeivel nemcsak San-Sebastianban, La Coruñában, Huelvában, Cádizban, Tangerben, Larrachéban, Ceutában, Melillában, Algecirásban és Palma de Mallorcában lehetett találkozni, hanem Bilbaóban, Santanderban, Almeríában, Alicantéban, Valenciában, Barcelonában, sőt még Cartagenában, a Spanyol Köztársaság legfontosabb hadikikötőjében is. Nem fölösleges e képet azzal is kiegészíteni, hogy *az angolok szintén „beszálltak" e szennyes üzletbe:* egyremásra küldték kémjelentéseiket a náci hadihajóknak a „vörös flottamozdulatokról". A brit kémtevékenység magyarázata kézenfekvő: a francóista felkelést Angliában vegyes érzelmekkel fogadták. Az angolok — hivatalosan — semlegesek voltak a spanyol kérdésben, a valóságban azonban *a brit kormányt jobban érdekelte a Hitler-Németországhoz való közeledés, mint a Spanyol Köztársaság sorsa:* mind Stanley Baldwin, mind Newill Chamberlain kész volt kiszolgáltatni Spanyolországot a Franco-fasisztáknak. Az ő szemükben Francisco Franco „az emberiség megmentője" volt.[3] Így az angol felderítő szolgálat együttműködése a spanyolországi német hajórajjal nem néhány angol tengerésztiszt „magánkezdeményezésére" vezethető vissza, hanem közvetlen folyománya volt a *Foreign Office* álláspontjának.

A német kémtevékenység szempontjából különös figyelmet érdemel a *Hansa* tankhajó szerepe. Ezt a hajót a nácik november első napjaiban Tangerbe irányították.

Vajon miért?

Ezt illetően a levéltári adatokból a következők derülnek ki: a *Hansa-*

[3] *C. R. Attlee:* As it Happenend, London, 1954.

ra hárult a feladat, hogy biztosítsa a hajóraj *déli csoportjának* üzemanyag-ellátását, elsősorban azonban az adott okot az intézkedésre, hogy Tanger — földrajzi helyzeténél fogva — rendkívül alkalmas figyelőpont az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger közötti hajóforgalom ellenőrzésére. A *Hansa* tehát — valójában — *kémhajó* volt; ugyanolyan szerepet játszott, mint jelenleg az Észak-Korea partjainál vagy a Földközi-tenger medencéjében cirkáló amerikai hajók.

Milyen hajókat kellett a *Spaniengeschwader*-nek ellenőriznie?

A német hadiflotta-főparancsnokság titkos levéltárában erre vonatkozóan is találunk adatokat. Ezek szerint a német hadihajók ellenőrző tevékenysége nem korlátozódott a Spanyol Köztársaság hajóira: a *Spaniengeschwader*-nek a szovjet szállítógőzösöket, sőt azokat a hajókat is szemmel kellett tartania, amelyek árbocán a mexikói kereskedelmi flotta zászlaja lengett. Nem érdektelen leszögezni ezzel kapcsolatban, hogy a német hadiflotta-főparancsnokság titkos levéltárában őrzött adatok szerint a *Spaniengeschwader*-nek — 1936. október 1-e és november 19-e között — mindössze *egy esetben* sikerült közvetlen bizonyítékokat szereznie a Spanyol Köztársaságnak nyújtott *szovjet segítségről:* a hajóraj egyik egységének ugyanis sikerült Cartagenában fényképfelvételeket készítenie egy szovjet kereskedelmi hajóról, amely éppen *kirakodott.* Meghiúsult a *Spaniengeschwader*-nek az a terve is, hogy a Spanyol Köztársaságot elvágja a tengertől.

Mi volt a feladatuk azoknak a „különleges rendeltetésű" német hajóknak, amelyek biztonságáról szintén a *Spaniengeschwader*-nek kellett gondoskodnia?

A nácik a katonai szállítóhajókat nevezték így. A német hadihajók parancsot kaptak, hogy „szükség esetén" erőszakkal is tegyék lehetővé, hogy a „különleges gőzösök" elérjék rendeltetési helyüket. A *Spaniengeschwader*-nak kellett biztosítania az olasz kereskedelmi hajók védőkíséretét is.

Mi sem érthetőbb! A német utánpótlás már 1936-ban nagyrészt Olaszországon keresztül jutott el a Franco-fasisztákhoz. Ezt — többek között — az is bizonyítja, hogy a nácik 1937 elején külön *hadtápállomást* rendeztek be Olaszországban, amelynek vezetője közvetlen kapcsolatban állt a római hadügyminisztérium hadtápfőnökével. A német hadianyag-szállításokkal függ össze az a tény is, hogy — egyidejűleg — *hallgatólagos megállapodás* jött létre Hitler-Németország és Portugália között, amely kezdettől egy húron pendült a Franco-fasisztákkal. A megállapodás szerint, *amelyet külpolitikai okokból titokban tartottak,* a spanyolországi német hajóraj egységei támaszpontként használhatták a portugál kikötőket.[4]

Az olasz hadvezetés — Benito Mussolini parancsára — hét tengeralattjárót vezényelt a Földközi-tenger térségébe a *Spanienge-*

[4] A portugálok közvetlenül is beavatkoztak a harci tevékenységbe a *Legiao* révén, amelyet 1937-ben állítottak fel a Condor Légió mintájára. Portugália mellett Írország is részt vett a spanyol polgárháborúban a Franco-fasiszták oldalán.

schwader támogatására. Ezek a tengeralattjárók parancsot kaptak, hogy *süllyesszék el a szovjet kereskedelmi hajókat.* Ez is egyik módja volt annak, hogy a fasiszták — a *Duce* szavai szerint — „elvonják az oxigént a Spanyol Köztársaságtól". Az olasz tengeri üzelmeket diplomáciai téren az *Ufficio Spagna,* a „Spanyol Hivatal" fedezte, amely 1936-ban — a fasiszta katonai puccs után — Galeazzo Ciano kezdeményezésére alakult meg. (Az olasz tengeralattjárókat csak 1937 szeptemberének második felében vonták vissza, miután a *Nyon-i konferencia,* amelyen a Szovjetunió is képviseltette magát, rendkívül szigorú rendszabályokat léptetett életbe a Földközi-tenger hajóforgalmának biztonsága érdekében.)

Érdekes dolgok derülnek ki a titkos okmányokból a német hadianyag-szállítások méreteiről. Az idevágó adatok szerint a spanyolországi német hajóraj csupán 1936. október 6-tól november 14-ig (tehát mindössze öt hét alatt) tizenhárom „különleges rendeltetésű gőzösnek" adott védőkíséretet. Ezt a következő *hivatalos kimutatás* tanúsítja, amely nemcsak az egyes hajók *fedőnevét,* hanem a végrehajtás időpontját is feltünteti:

Georg	október 6	Spezia	október 28
Peter	október 7	Georg	október 30
Gustav	október 13	Nixe	november 11
Hans	október 13	Helga	november 14
Ida	október 14	Karl	november 14
Kontra	október 23	Frieda	november 14
Paula	október 23		

Ha figyelembe vesszük, hogy katonai szállításokra nem igen használnak 5000 bruttóregisztertonnánál kisebb befogadóképességű hajókat, könnyen képet alkothatunk a német hadianyagszállítások méreteiről. A háború első tizenkilenc hónapjában a nácik 150 millió márkát fektettek a spanyol polgárháborúba, amelynek kimenetelében nemcsak katonai és gazdasági okokból voltak érdekeltek: a Franco-felkelés a *harmadik birodalom* számára kedvező külpolitikai feltételeket teremtett a német újrafelfegyverkezési program végrehajtásához. (A nácik által 1936-ban kidolgozott *négyéves terv* fő célja Németország egész életének háborús vágányokra való állítása volt.) *1938. december 31-én a Franco-fasiszták tartozása Németországgal szemben már elérte a 432 millió márkát.*[5] Helyénvaló azonban leszögezni az igazság érdekében, hogy a Franco-fasiszták hadianyaggal való ellátása nem Hitler-Németország és Olaszország kizárólagos ügye volt: az amerikaiak, az angolok és a csehszlovákok is szállítottak hadianyagot a francóistáknak.

Hogyan festett az *érem másik oldala?*

[5] Gazdasági téren az volt a német nácik célja a spanyolországi beavatkozással, hogy rátegyék kezüket az Ibér-félsziget természeti kincseire. Elsősorban a hadászati fontosságú nyersanyag-lelőhelyeket akarták megkaparintani. Spanyolország — Olaszország mellett — a higanytermelés fő központja Európában. Bányásznak az országban ólmot, rezet, cinket, piritet és wolframot is. Spanyolország a nácik számára nemcsak katonai gyakorlótér, hanem egyben hadászati utánpótlási bázis is volt. Az ország áruba bocsátása 1936-ban, a francóista felkeléssel kezdődött.

Erre a következő példa jellemző: a franciák 1935-ben kötelezték magukat, hogy évente tízmillió frank értékű hadianyagot szállítanak a Spanyol Köztársaságnak. A francóista katonai puccs után a francia kormány, amelynek élén akkor Léon Blum, a II. Internacionálé egyik vezetője állott, érvénytelenítette a megállapodást.

A német hadiflotta-főparancsnokság nagy figyelmet szentelt a spanyolországi helyzet alakulásának. Kitűnik ez abból az emlékiratból is, amit Hellmuth Heye fregattkapitány intézett 1938. június 15-én a birodalmi külügyminisztériumhoz.[6]

Hellmuth Heye többször megfordult Spanyolországban a francóista puccs után. A szóban forgó emlékiratban egy ilyen „tanulmányútjának" az eredményeiről számol be. Előrebocsátja, hogy a Köztársasági Hadsereg ellenállóképessége — változatlanul — „igen jelentékeny", ezért a háború még legalább egy évig elhúzódhat. Kitér az emlékirat a *Condor Légió* szerepére is. Werner von Heye véleménye szerint Németországnak igyekeznie kell tőkét kovácsolni a Condor Légió által nyújtott segítségből, éspedig *hosszú lejáratra* s mind katonai, mind politikai, mind gazdasági tekintetben.

Külön fejezetet szentel az emlékirat annak a kérdésnek, vajon igazolták-e a *nem katonai célpontok ellen intézett légitámadások* az előzetes várakozásokat (a lélektani hadviselés szempontjából)?

Hellmuth Heye nemmel felel a kérdésre. Ha igaz is, hogy a „... nagyon sok asszony és gyermek veszíti életét az efféle támadások következtében", a katonai haszon mégis jelentéktelen. Másrészt — írja — az a veszély fenyeget, hogy a Franco-fasiszták — idővel — „... a németek nyakába varrják az erkölcsi felelősséget a nem katonai célpontok ellen intézett légitámadásokért". Németországnak „számolnia kell ezzel az eshetőséggel". Amitől Hellmuth Heye tartott, az be is következett: a Franco-fasiszták — újabban — a *németeket teszik felelőssé a Guernica ellen intézett bombatámadásért* (amelynek végrehajtásához előzetes hozzájárulásukat adták, tehát nem egyszerű statisztái voltak a drámának, mint most állítják).

Több ízben felvetődött már a kérdés, milyen anyagi ellenszolgáltatásban részesültek a Condor Légió személyi állományába tartozó német „önkéntesek" a spanyol polgárháború idején?

A következő táblázat, amely a német birodalmi külügyminisztérium titkos levéltárából származó adatok alapján készült, lehetővé teszi a kérdés tisztázását. (A kimutatásban az első számsor a francóista hadseregben szolgálatot teljesítő tisztek és altisztek rendfokozati illetményét, míg a második számsor a Condor Légió tagjainak havi fizetését tünteti fel *pezetában.*)

[6] Ez a Hellmuth Heye azonos Hellmuth Heye nyugállományú altengernaggyal, a nyugatnémet Kereszténydemokrata Párt hadügyi tanácsadójával, aki több éven át a bonni *Bundestag* „katonai megbízottja" volt. Ő dolgozta ki — 1938-ban — a *Z-Plant*-t: az Anglia elleni tengeri hadviselés irányelveit.

Tábornok	—	6666
Ezredes	1083	5333
Őrnagy	750	4500
Százados	625	4000
Hadnagy	416	3330
Őrmester	300	3000
Altiszt	166	2666

Mennyi volt egy „közönséges legionárius" (rendfokozat nélküli német „önkéntes") zsoldja? Kétezer pezeta, vagyis 917 pezetával több mint egy francóista *ezredes* havi illetménye . . .

A Condor Légió tagjai számára a spanyol polgárháború jó üzlet is volt, egyrészt, mert megszedték magukat, s másrészt azért, mert egyikükmásikuk két, sőt három rendfokozatot is átugrott spanyolországi szereplése alapján. Így lett — például — Wolfram von Richthofen alezredesből, a Condor Légió vezérkari főnökéből egy év leforgása alatt vezérőrnagy. Heinz Trettner főhadnagy volt a Guernica ellen intézett légitámadás idején. Másfél év múlva őrnagy lett. Gyors karriert futott be Adolf Galland is, akit „spanyolországi érdemeiért" Adolf Hitler századosból ezredessé léptetett elő.

A német hadiflotta-főparancsnokság levéltárából származó adatok tanúsága szerint a Hitler-fasiszták 1936. november 7-e és 1938. november 31-e között 271 millió márkát költöttek a Condor Légió fenntartására. Ennek az összegnek több mint felét (190 millió márkát) a „személyi kiadások" alkották.

Hány német „önkéntes" vett részt a spanyol polgárháborúban a Franco-fasiszták oldalán? A rendelkezésre álló adatok lehetővé teszik ennek a kérdésnek a tisztázását is.

Adolf Hitler 1939-ben — a spanyol polgárháború befejezése után — külön kitüntetést létesített a Condor Légió tagjai számára. Ezt a kitüntetést — a *Spanienkreuz*-ot — több mint huszonhatezren kapták meg. Ismeretes az is, hogy azon a katonai díszszemlén, amelyet Adolf Hitler a Condor Légiónak Németországba való visszatérése után Berlinben tartott, húszezer „legionárius" vett részt.

Még német protestáns papok is bekapcsolódtak a titkos háborúba a Spanyol Köztársaság ellen. Tanúsítja ezt — például — Karl Keding tábori lelkész „spanyol háborús naplója", amelyből kitűnik, hogy a *tiszteletes úr* távolról sem szorítkozott csak arra, hogy lelki vigaszt nyújtson a Condor Légió tagjainak, hanem már négy nappal Spanyolországba való érkezése után részt vett egy *légitámadásban*, amelynek során egyedül az a repülőgép, amelyben ő is helyet foglalt, „több mint száz bombát dobott a vörösök állásaira".

Hogyan került kapcsolatba a *tiszteletes úr* a Condor Légióval? A *Kirchliches Aussenamt* — az Egyházi Külügyi Hivatal — nevezte ki 1937-ben tábori lelkésszé, annak bizonyítékaként, hogy a német protestáns püspökök, akár a spanyol katolikus egyházfejedelmek, a francóista felkelést *szent háborúnak* tartották, amelynek célja az ő szemükben a „keresztény civilizáció védelme" volt . . .

A spanyolországi német hajóraj egységei nem csupán felderítő és biztosító feladatokat láttak el, hanem közvetlenül is részt vettek a harctevékenységben.

Erre is vannak bizonyítékok!

1937. május 31-én — az esti órákban — a *Spaniengeschwader* déli csoportjának egységei, amelyek akkor Cádizban állomásoztak, felszedték a horgonyt. Miután kifutottak a kikötőből, délkeletnek fordultak: megkerülték a *Punta Marroquí*-t — Európa legdélibb pontját —, majd Almería felé folytatták útjukat.

Almería Spanyolország egyik legfestőibb városa az ország délkeleti partján, a *Sierra de Gador* lábánál. Alapjait még a főníciaiak rakták le. Az arab uralom idején fontos végvár volt; az óváros keskeny, girbegörbe utcái ennek a kornak a maradványai. A fehérre meszelt házfalak szintén a régmúltra emlékeztetik az embert. Az araboknak köszönheti Almería azt is, hogy Spanyolország egyik *gyümölcsöskertje* lett. (Itt kezdett zenét tanulni hétéves korában a nagy spanyol költő, Federico García Lorca, akinek neve — Tolnai Gábor szavai szerint — Európa-szerte fogalommá vált, jelképes értelmet nyert, akár Petőfi Sándor neve az 1848—49-es szabadságharc bukása után. A „papi kollégium", ahol Federico lakott, 1939-ben még létezett.)

Almeríát — légvonalban — 350 kilométer választja el Cádiztól. A náci hadihajók pirkadatkor érték el a célt: a *Bahía de Almería*-t (az Almeríai-öblöt).

A tenger teljesen nyugodt volt. A levegő meg sem rezzent. Kedveztek a tervezett vállalkozásnak a látási viszonyok is: a hajók fedélzetéről puszta szemmel is látni lehetett az *Alcazaba* körvonalait. Onnan védték — hajdan — Almería lakói a várost.

Az *Admiral Scheer* árbocán hirtelen fölröppentek a jelzőzászlók. Parancsszavak pattogtak.

— Auf Gefechtstation! Geschützkontrolle!

— Harcállásba! Ellenőrizni a lövegeket!

A parancs szájról szájra szállt.

— Ütközetre kész!

Minden úgy ment, mint a karikacsapás: a hajók az alvó városra irányították ágyúikat. Néhány másodperc múlva már hallatszott is a visszajelentés:

— A hajó harcrakész!

Minden szem a lövegparancsnokokra irányult.

— Tűz!

A fedélzeti ágyúk dörögni kezdtek: a reggel csöndjét gránátrobbanások tépték szét. Egyik becsapódás a másikat követte. Amerre a szem ellátott, mindenütt fekete-sárga füstoszlopok gomolyogtak Almería fölött.

A tüzérségi támadás, amelyben az *Admiral Scheer* mellett három torpedóromboló — a *Leopard*, a *Luchs* és a *Seeadler* — vett részt, húsz

percig tartott.[7] A német hadihajók több mint kétszáz lövést adtak le. A gránátzápor a városban nagy pusztítást okozott: egész házsorok omlottak össze. A támadásnak tizenkilenc halálos áldozata volt: többségükben asszonyok és gyerekek.

A nácik szerint Almería lövetése „megtorlás volt a *Deutschland* ellen intézett vörös repülőtámadás miatt".

Vajon mi is történt?

Május 29-én a *Deutschland* horgonyt vetett Ibiza kikötőjében. Röviddel naplemente előtt két köztársasági repülőgép tűnt föl a láthatáron. Amikor átrepültek a kikötő fölött, a *Deutschland* légelhárító lövegei tüzet nyitottak rájuk. Erre a repülők két bombát dobtak a hajóra. A bombaszilánkok több matrózt megöltek.

A nácik tajtékoztak a dühtől: nyomban jelentést tettek a történtekről Adolf Hitlernek. A *Spaniengeschwader* — a *Führer* parancsára — negyvennyolc órán belül akcióba lépett...

A támadás világszerte nagy felháborodást keltett. A nácik — szokásuk szerint — összevissza hazudtak: azt állították, hogy a *Deutschland* „szolgálati okokból" tartózkodott Ibizában. Ez az érv hamis. Igaz ugyan, hogy a *Deutschland*-nak — a be nem avatkozási egyezmény életbe lépte után — felhatalmazása volt arra, hogy ellenőrző őrjáratokat végezzen, de mint minden ellenőrző hajónak, *a spanyol felségvizeken kívül kellett volna tartózkodnia.* Ibiza kikötőjében tehát semmi keresnivalója nem volt. A köztársasági repülőgépek beavatkozása viszont indokolt volt, egyrészt, mert Ibiza ellenséges területen feküdt, másrészt, mert az önvédelem esete forgott fenn. Almería lövetése közönséges bűntény volt tehát, akár a Guernica elleni légitámadás, amit a Condor Légió hajtott végre négy héttel korábban.

A nácik arcátlansága a spanyolországi beavatkozása idején nem ismert határt. Tanúsítja ezt az a kísérletük is, hogy José Antonio Primo de Riverát kiszabadítsák a börtönből. Tekintve, hogy a Franco-felkelés egy *ismeretlen epizódjáról* van szó, helyénvalónak látszik visszapergetni a filmet.

A spanyol fasiszták eredetileg 1936. április végére tervezték a felkelést. A katonai előkészületek szálai Emilio Mola tábornok kezében futottak össze, aki José Antonio Primo de Riverát, a falangisták fővezérét, Adolf Hitler lelkes hívét is beavatta terveibe. Február 17-én a köztársasági kormány elrendelte a madridi falangista központ bezárását. Néhány héttel később José Antonio Primo le Riverát letartóztatták. Egy ideig a *Carcel Modelo*ban — a fővárosban — ült, majd a háború kitörése után az alicantei fogházba vitték. A fasiszták már 1936 júliusában megkísérelték, hogy kiszabadítsák, de tervük ku-

[7] A *Völkischer Beobachter* 1939. június 6-i száma hosszabb cikkben foglalkozik az Almería ellen intézett tüzérségi támadással. A cikkből arra lehet következtetni, hogy a vállalkozásban két német tengeralattjáró is részt vett.

darcba fulladt.[8] Meghiúsult második kísérletük is, amelynek előkészítésében már a német nácik is részt vettek: a kiszabadító akció végrehajtásával megbízott falangistákat ugyanis egy német hadihajó tette titokban partra Alicante közelében.[9]

Október első napjaiban a kérdés újból napirendre került. Ez alkalommal a nácik vették kézbe a gyeplőt. Az akció tervét Rolf Carls tengernagy dolgozta ki a német követség munkatársainak közreműködésével. (A nácik nem bíztak a falangistákban: az volt a véleményük róluk, hogy „dilettánsok és csak a szájuk jár . . .")

A terv — eredetileg — a börtönőrök megvesztegetésére épült. A berlini külügyminisztérium hárommillió márkát utalt ki erre a célra. De a terv olyan utasítást is tartalmazott, hogy amennyiben a vesztegetési kísérlet nem járna eredménnyel, José Antonio Primo de Riverát *erőszakkal kell kiszabadítani.* A birodalmi külügyminisztérium szabad kezet adott a *Spaniengeschwader* főparancsnokának a „szükséges lépésekhez", jóllehet a nácik számoltak a helyzet további kiéleződésével. Erich Roeder tengernagynak, a német hadiflotta főparancsnokának, kezdettől az volt az álláspontja, hogy „a spanyolországi beavatkozás háborús kockázatot jelent". (Ezek saját szavai.)

A körülmények annyiban kedveztek a vállalkozásnak, hogy az Alicantéban horgonyzó náci hadihajók tisztjei a német követséggel bármikor kapcsolatba léphettek. Ebből a célból több motorcsónakot tartottak készenlétben a kikötőben. A német hadihajók horgonyzó helyét néhány száz méter választotta el a rakparttól. A követség ablakai a kikötőre nyíltak, ezért a nácik — Morse-lámpákkal — *fényjel-kapcsolatot* is tartottak a követséggel. Az ilyen eljárás a nemzetközi jogszabályokba ütközik ugyan, de a nácik — a cél érdekében — túltették magukat e megállapodáson.

A hajóraj főparancsnokának jelentése szerint „a megvesztegetési kísérlet jól haladt". Nem érdemes vitatkozni arról, vajon megfelel-e a tényeknek ez az állítás, a lényeg az, hogy hajótörést szenvedett ez a kísérlet is, mivel a köztársasági kormány megelégelte a nácik üzelmeit és megszakította diplomáciai kapcsolatait Németországgal. Ezért a német követség kénytelen volt áttenni székhelyét Burgosba, a Franco-fasiszták fővárosába. Röviddel ezután José Antonio Primo de Riverát halálra ítélték, s az ítéletet 1936. november 17-én végre is hajtották. Ezzel — José Sanjurjo tábornok után, aki július 20-án repülőszerencsétlenség folytán vesztette életét — a fasiszta katonai puccsnak egy további kulcsfigurája is letűnt a politikai színpadról.

[8] A tervet a rendőrség idejekorán felderítette: a vállalkozás lebonyolításával megbízott fasisztákat egytől-egyig letartóztatták.

[9] Amikor forró lett a talaj a lábuk alatt, a végrehajtással megbízott falangisták a német követségen kerestek menedéket, így a rendőrség nem tudta letartóztatni őket. Később a *Spaniengeschwader* segítségével sikerült eljutniuk Ceutába.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

MAGYARÓVÁR ÉS MOSON MEGYE AZ 1809-ES FRANCIA MEGSZÁLLÁS ALATT

(SZÖLLŐSY PÁL NAPLÓFELJEGYZÉSEI)

BENDA KÁLMÁN—ÉRSZEGI GÉZA

1809. április 10-én kitört a régóta fenyegető háború az Osztrák Császárság és Napóleon Franciaországa közt. Az osztrák sereg kezdeti biztató ellenállás után általános visszavonulásra kényszerült. Károly főherceg a főseregge1 Regensburgtól a Duna bal partján hátrált Napóleon előtt, s Bécstől északra a Morva-mezőre szorult; János főherceg, a déli hadsereg parancsnoka, kénytelen volt Észak-Olaszországot kiüríteni, s Eugène Beauharnais itáliai alkirály elől csapataival Stájerországon át Magyarországra vonulni. Május 13-án Napóleon bevonult Bécsbe és a schönbrunni kastélyban ütötte fel főhadiszállását. Május 15-én innen bocsátotta ki híres kiáltványát a magyarokhoz, amelyben felszólította őket, hogy szakadjanak el a Habsburgoktól és válasszanak maguknak nemzeti királyt.

Május 21—22-én Károly főherceg Aspernnél véres ütközetben visszadobta a Duna bal partjára átkelő francia sereget, de győzelmét nem tudta kihasználni.

Június elején az olaszországi alkirály János főherceget üldöző csapatai benyomultak a Dunántúlra. János maradék erőivel észak felé hátrált, a Dunánál gyülekezett a magyar nemesi fölkelés is József főherceg-nádor parancsnoksága alatt. Június 24-én a franciák a győri csatában szétszórták a magyar nemesi fölkelést s elfoglalták a várost. 26-án elesett Pozsony is. A Dunántúl nyugati és északi része a francia csapatok megszállása alá került.

Közben Napóleon július 5—6-án Wagramnál döntő győzelmet aratott Károly főhercegen, aki megtizedelt csapataival Morvaországba szorult. Július 12-én a hadviselő felek fegyverszünetet kötöttek s október 14-én aláírták a schönbrunni békét, melyben az Osztrák Császárság újabb területek átengedésére kényszerült, és 85 millió frank hadikárpótlás fizetését vállalta.

A hadjárat katonai története — amelynek itt csupán emlékeztetőül

idéztük legfontosabb eseményeit — szinte a legapróbb részletekig ismert. Közreadták Napóleon rendeleteit, tábornokaival — köztük a Magyarországon működő Eugène Beauharnais-val — váltott leveleit, ismerjük Károly főherceg intézkedéseit, a francia és osztrák csapatok létszámát, fegyvernemenkénti összetételét, a harcértékükre s hadmozdulataikra vonatkozó jelentéseket. Részletes leírások maradtak ránk a lelkes, de teljesen korszerűtlen magyar nemesi seregről, a csúfos vereséggel végződő győri csatáról, Győr és Pozsony elfoglalásáról, Napóleon egynapos győri látogatásáról. Ugyanakkor szinte semmit sem tudunk arról, mit jelentett a francia megszállás a nyugat-dunántúli megyék lakosságának. Milyen szolgáltatásokat követelt a francia sereg, s a nagyszámú katonaság eltartása milyen terhet rótt rájuk. Rekviráltak vagy vásároltak a franciák, ellenségként viselkedtek vagy Napóleon említett kiáltványa szellemében szövetségest láttak a magyarokban? Hogyan viselkedett az érintett megyék nemessége? A schönbrunni kiáltvány keltett-e valamilyen visszhangot soraikban? Barátot vagy ellenséget láttak-e a franciákban? És vajon a parasztság rokonszenvezett, fraternizált-e az országba benyomuló francia sereg katonáival? A forradalom harcosait látta bennük, akik számára is meghozták a földesúri elnyomás alól való szabadulást, vagy a hódítót, aki ellen még a nemesekkel is hajlandó összefogni?

Csupa fontos kérdés, és egyikre sem tudunk kielégítő választ adni, az eddig ismert iratok, följegyzések minderről alig szólnak. József nádor hivatalos iratai és terjedelmes naplója (mindkettőt kiadta *Domanovszky Sándor* a Magyarország újabbkori történetének forrásai sorozatban: József nádor iratai III. k., 1807—1809. Budapest, 1935.) igen értékes forrás a központi politikai és katonai szervek céljainak és működésének, a hadműveleteknek megismerésére, a magyar nemesi fölkelés történetére, a megszállt területek helyzetéről azonban ugyanúgy nem szól, mint ahogy a francia csapatok viselkedéséről sem. A nemesi fölkelés egyes résztvevőinek följegyzései — Joseph Heinrich von Beckers, a nádor főhadsegédének ötkötetes munkája, Hunkár Antal, Paintner Mihály, Voith Ferdinánd vagy Kisfaludy Sándor emlékiratai (adataikat l. *Kosáry Domokos:* Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II. k., Budapest, 1954., 592. s. köv. o.) — szintén csak a hadrakelt sereggel, íróik egyéni sorsával foglalkoznak. Csak két olyan naplót ismerünk, amely a megszállás alá eső területen íródott. Az egyik a győri karmelita szerzetesek naponként vezetett részletes följegyzése (Győr városa a franciák hatalma alatt 1809-ben. A Karmel-rendi székház naplójegyzeteiből. Kiadta *Németh Ambrus.* Történelmi Tár, 1904., 376—399. o.), a másik Skultéty Pál, a Moson megyei Rajkán birtokos pozsonyi ügyvéd májustól decemberig vezetett diáriuma. (Diarium complectens historiam belli anno 1809. Kiadta *Schrödl János.* Történelmi Tár, 1909., 580—608. o.) A Karmelita-napló csak Győr város és polgárai életébe enged bepillantást, Skultéty viszont a pozsonyi események mellett — amelyek természetszerűleg a nagyobb részt foglalják el nála — vázlatosan szól a közeli szomszéd-

ban történtekről is. Mint ügyvéd sok mindent hallott-látott, mint Pozsony és Moson megyék táblabírája pedig hivatalosan is érintkezett a megszálló csapatok parancsnokaival. Ami keveset eddig tudtunk a francia csapatok és a lakosság viszonyáról, azt Skultéty naplójából merítettük.

Az elmondottak után érthető, történeti szempontból milyen jelentős az alábbiakban közlésre kerülő napló, mely 1809. június 2-ától november 20-áig, az első francia csapatok megjelenésétől az utolsó távozásáig részletes naponkénti följegyzésekben örökíti meg a Magyaróvárott és Moson megyében történteket.

A Dunába ömlő Lajta torkolatában települt Magyaróvár, Moson megye székhelye, csak mezőváros volt. Az 1784-es népszámlálás 201 házat és 1976 lakost talált itt (Az első magyar népszámlálás. Szerk.: *Danyi Dezső* és *Dávid Zoltán*. Budapest, 1960., 92. o.), s a lakosság száma az 1840-es évekre sem emelkedett 2000 fölé. (*Fényes Elek:* Magyarország geographiai szótára. III. Pest, 1831., 174. o.) A város ipara, kereskedelme nem volt számottevő, lakóinak háromnegyede uradalmi cseléd, zsellér volt. A városiasnak még a magyarországi viszonyok közt sem igen nevezhető település központja volt a 24 falut számláló egykori királyi uradalomnak, melyet Mária Terézia királynő 1776-ban nászajándékul leányának, Krisztinának adott, s amelyet 1809-ben Krisztina férje, Albert szász-tescheni herceg birtokolt. Maga a herceg persze sohasem lakott itten, az uradalmi központ, a megyeháza, a kincstár által az 1780-as években emelt vámház és a piaristák négyosztályos gimnáziuma mégis bizonyos rangot adott Óvárnak, ami megnyilvánult abban is, hogy 1784-ben 28 nemes család élt benne, részben megyei tisztségviselők, részben megyebeli birtokosok. (Lásd a már idézett munkák mellett *Major Pál:* Moson megye monográfiája. I—II. k., Magyaróvár, 1878—1886.; *Vörös Antal:* „Óvár, Óvár . . ." A mosonmagyaróvári Agrártudományi Főiskola 150 éve. Budapest, 1968., 9. s köv. o.)

1809-ben azonban a mezőváros váratlan jelentőséget kapott földrajzi, közlekedési helyzete következtében. Magyaróvár — és az akkor közigazgatásilag még külön levő, de Óvárral szinte már egybeépült Moson, az ugyancsak az uradalomhoz tartozó, mintegy 2500 lakost számláló gazdag paraszttelepülés — nagyjából a feleútján a Bécs—Győr közti útvonalnak, az egyetlen nagyobb hely volt, ahol szükség esetén meg lehetett éjjelezni. Napóleon futárai Schönbrunnból, az olaszországi alkirály, Eugène Beauharnais küldöncei Győrből, naponkint néha többször is a városon lovagoltak keresztül; az Ausztriából előnyomuló francia csapatok csakúgy Óváron át haladtak kelet felé, ahogy a wagrami csatához összevont seregtestek is itt vonultak át Bécs irányába. Sem a város, sem Moson megye nem volt hadszíntér, csak átvonulási terület, de éppen ez adta meg jelentőségét katonai és politikai szempontból egyaránt. Az, hogy a két hadműveleti központ — Bécs és Győr — között terült el, fontossá tette mint felvonulási és mint hadtápterületet, s az, hogy egy nap alatt egyformán elérhető volt Schönbrunnból és a bécsi Hofburgból elmenekült Ferenc császár

ideiglenes székhelyéről, Tatáról, politikai jelentőséget adott neki. 1809. augusztus 7. és szeptember 27. között itt folytak a békealkudozások a két császár külügyminisztere, Champagny és Metternich közt.

Mindebből persze a városnak és a megyének inkább kára, semmint előnye vagy haszna származott. A hadszínterek közelléte egyrészt azt eredményezte, hogy a falvak állandóan tele voltak tartalékba, pihenőbe rendelt, vagy átvonuló katonasággal, hogy ezek és a frontokon harcolók élelemmel való ellátásának terhe elsősorban a megye lakóira nehezedett. Ahogy a béketárgyalások is csak növelték a város gondjait: lakóházakat kellett kiüríteni majd berendezni, a követek kíséretének szállást és ellátást biztosítani, védelmi intézkedéseket foganatosítani, szolgálatot teljesíteni. A követek és a megszálló csapatok parancsnoksága által sűrűn rendezett bálok, amelyre a megyei urak és uradalmi tisztviselők is hivatalosok voltak, aligha ellensúlyozták a lakosságtól megkövetelt áldozatokat.

A naplóból pontos képet kapunk a megyére nehezedő legkülönfélébb terhekről. A francia hadbiztosok egymás kezébe nyomják a vármegyeház ajtajának a kilincsét: egyik az ágyúvontatáshoz, másik a szénaszállításhoz kíván előfogatot, a harmadik több száz szarvasmarha azonnali beszolgáltatását írja elő, a negyedik mérhetetlen mennyiségű gabonát, bort és más élelmiszert követel, mindegyik erőszakkal fenyegetőzik, s ha az egyiket kielégítették, másnap újabb érkezik, új követeléssel. A francia hadbiztosság kitűnően és kíméletlenül dolgozott, — értett ahhoz, hogy a bőrt is lenyúzza az emberről. A beszolgáltatásokat, ha törik, ha szakad, de teljesíteni kellett, hiába tiltakoztak a megye vezetői a főparancsnoknál, hiába jelentkeztek kihallgatásra Napóleonnál Schönbrunnban, hiába hivatkoztak arra, hogy a falvak kimerültek, az átvonuló katonaság felélelte őket, mindez nem segített. Ha nincs termény, pénzt kell adni, ha nincs pénz, kölcsönt kell fölvenni, s a francia hadvezetőség maga szállítja az uzsorakamatra szerződő bécsi és más spekulánsokat. Féléves francia megszállás után a megyében alig maradt szarvasmarha és ló, az elhajtott kocsik egy részét valahol Ausztriában szedik össze, nincs élelem, s a lakosság éhezik.

A francia hadsereg élelmezése, fölszerelésének szállítása tehát óriási megterhelést jelentett Moson megyére, ugyanakkor a naplóból az is kiviláglik, hogy a hadsereg nem lépett fel ellenségesen a lakossággal szemben. A hat hónap alatt a napló egyetlen francia részről elkövetett atrocitást sem említ, viszont több olyan esetről ad számot, amikor a beszolgáltatásokat és egyéb terheket ellenállás nélkül vállaló parasztok, a franciák túlkapásain feldühödve, egyes katonákat bántalmaztak vagy meg is öltek. Bármi történt is, sohasem követte katonai megtorlás vagy önbíráskodás, fegyveres bosszú. A tetteseket elfogták, az ügyet kivizsgálták, ítéletre pedig többnyire átadták a megyének. Még azokat a molnárlegényeket is, akik egy francia katonát a Dunába öltek. A hadseregnek nyilván utasítása volt rá, hogy — a napóleoni kiáltvány sikere érdekében — igyekezzék a parasztok jóindulatát megnyerni. A jelek szerint mégsincs nyoma annak, hogy

a parasztokban bármilyen rokonszenvet ébresztettek volna. Betolakodott idegent láttak bennük, akik ahelyett, hogy könnyítést hoztak volna számukra, még nehezítették amúgy sem könnyű sorsukat.

Kiss János, az irodalomból jól ismert soproni evangélikus lelkész, 1809. december 7-én Kazinczy Ferenchez írt levelében így összegezte a francia csapatok Sopron megyei magatartását: „Ha igazságtalanok nem akarunk lenni, meg kell vallanunk, hogy az ellenség nálunk igen kegyes ellenség volt. Exactiókat tett, a vármegyének s a városnak sokat parancsolt, sokat kívánt tőlük, mert sokra volt szüksége; a lakosoknak azon kívül is a tartás sokba került. Némely tisztek s közkatonák természet szerént telhetetlenek s durvák voltak. De nagyrészt csakugyan igen emberségesen bántak velünk... A falukon, amint halljuk, imitt-amott a franciák is ragadoztak, de hogy öldöstek volna, azt nálunk a nékik semmiben sem kedvező hír sem beszéllette." (*Kazinczy Ferenc* levelezése. VII. k., Budapest, 1896., 178—179. o.) A magyaróvári napló mindenben megerősíti ezt az állítást.

A napló szerzője nem törekedett irodalmi babérokra, kilétét egyetlen szubjektív megjegyzéssel sem árulja el, csak a tényeket és az eseményeket rögzíti. Följegyzi az átvonuló csapattestek nevét és számát, megnevezi a generálisokat és hadbiztosokat, regisztrálja a bekvártélyozókat, s pontosan felírja nemcsak a követeléseket és a beszolgáltatásokat, hanem a hadbiztosokkal folytatott alkudozásokat s azt is, melyik falun s hogyan hajtották be a követelt gabonát, jószágot vagy bort. Részletesen elmondja az elfogott és Bruck-on át Sopronba kísért megyei bizottság útját, kihallgatását a hadtestparancsnoknál, a béketárgyalásokon részt vevő követek megérkezését s a kiszivárgó híreket. A hírekre különben is gondja volt, akár katonaiak, akár politikaiak, akár más természetűek voltak, feljegyezte őket: ezt hallottuk, azt mondják, úgy hírlik...

A kérdés most már az, hogy ezek az adatok megbizhatók-e? Ki volt a napló szerzője és honnan szerezte értesüléseit?

A napló jelenlegi formájában az események után készült tisztázat, azonos kézzel egyfolytában írva. Címlapján ezt olvassuk: Diarium expeditionum Gallicarum... a Josepho Szöllősy m. p. Azaz: a naplót Szöllősy József írta maga kezével.

Ezt a Szöllősy Józsefet ismerjük. Magyaróvárott született 1796. március 24-én. Szülővárosában járt a piaristáknál iskolába (1809-ben királyi ösztöndíjjal a 2. humanista osztályt, tehát a középiskola utolsó évét végezte), majd Győrbe ment jogakadémiára. 1816-ban a Magyar Kamaránál gyakornok, s a hivatali ranglétrán haladva 1843-ban ugyanott tanácsos. 1845-ben halt meg Pesten. (Életrajzi adatai *Szöllősy Kálmán*: A felsőszöllősi Szöllősy-család krónikája. Budapest, 1911., 90—91. old.; az 1809-es tanulmányaira l. apja, Szöllősy Pál folyamodványát az ösztöndíj meghosszabbítására: Országos Levéltár [továbbiakban OL.] M. Kir. Helytartótanács lt. Litt. pol. 1809. Fons. 2. Pos. 528—529.)

1810 végéről ránkmaradt Szöllősy József I. éves jogakadémiai hallgatónak Szibenliszt Mihály professzor közjogi előadásairól készített

jegyzete. (OL. 1526 utáni gyűjtemény, R—226, 1652. sz.) Ebből megállapítható, hogy a napló és a jegyzet ugyanannak a kéznek az írása.

1809-ben azonban a szóban forgó Szöllősy József mindössze 13 éves múlt, s teljesen valószínűtlen, hogy értesüléseiben és érdeklődésében, adataiban, ismereteiben és formába öntésben ilyen érett, sőt tapasztalt, közügyekben otthonos férfira valló naplójegyzeteket írjon. Szöllősy József tehát nem lehetett a napló írója, legfeljebb leírója, letisztázója, esetleg végleges formába öntője.

A napló csak József apja, Szöllősy Pál műve lehet. Ez a Pál 1761-ben született a Pozsony megyei Alsócsöpönyben, s 1825-ben halt meg Nagyvázsonyban. (Életrajzi adatai *Szöllősy Kálmán:* i. m. 90. o.) Az 1800-as években, így 1809-ben is Moson megye főszolgabírája, ebben a minőségében egyik tagja a megyei Állandó Bizottságnak, amelynek feladata volt a megszállókkal szemben a megyét képviselni. 1809. október 29-én fia ösztöndíja ügyében írt, már említett kérvényében ezt írja magáról: A franciáknak a megyében való megjelenése után, mint a permanens megyei comissio tagja „hónapokon át éjjel nappal az ellenséges csapatok ellátásával volt elfoglalva", ugyannyira, hogy az otthoni dolgait, köztük fia nevelését is, kénytelen volt teljesen elhanyagolni.

Szöllősy Pál szolgabíró — akinek nevét a napló többször is megemlíti harmadik személyben — ismerhette a francia csapatok és a hadbiztosok nevét, hiszen személyesen tárgyalt velük; tudhatta a beszolgáltatások adatait és körülményeit, mert részben ő adta ki az intézkedéseket; a hivatalos írásokból tájékozódhatott az általános politikai körülményekről is. Az eredeti naplófeljegyzéseket tehát nyilvánvalóan Szöllősy Pál írta. Ezt bizonyítja többek közt az is, hogy gyakran részletez csak vele kapcsolatos eseményeket (így kocsijának elrekvirálását és visszaszerzését október 24—25-én), továbbá az, hogy amikor a franciák elhurcolják Magyaróvárról az Állandó Bizottság tagjait (köztük a névszerint megemlített Szöllősy Pál szolgabírót is) Sopronba, október 1-én, a napló aprólékosan leírja a foglyok viszontagságait, a hadtestparancsnokkal folytatott beszélgetést és ugyanakkor arról, ami az egyhetes távollét idején Magyaróvárott történt, nem tud.

A szolgabíró mellett tanúskodnak a napló írójának a megyei közéletben való tájékozottsága s konzervatív-nemesi szemléletre valló nézetei is. A világpolitikában alig-alig ismerős, még az országos dolgokban is csak „azt mondják" hírek alapján tájékozódik. Az asperni ütközetről kellett tudnia (Pozsonyban még az ágyúszót is hallották), mégsem jegyzi fel, ahogy a wagrami csatáról sem ejt szót. Az események csak akkor válnak számára érdekessé, amikor a megye határait átlépik. Napóleonnak a magyarokhoz intézett kiáltványáról is kellett hallania, hiszen azt az egész Dunántúlon körözték, mégsem szól róla, a benne írottakra nyilván nem rezonált. Szöllősy, mint annyi más kis- és középbirtokos nemes, jól érezte magát a hazai elavult feudális rendszerben, s az Osztrák Császárságból sem kívánt kiszakadni. Sem a függetlenség, sem a demokrácia jelszavai nem keltettek benne visszhangot, loyális alattvaló volt, aki mintha még tudatára sem

ébredt volna annak, hogy a nemesi világot alulról és kívülről komoly veszély fenyegeti; a franciákban ellenséget lát, de irányukban teljesen közömbös. Ha van, ami az olvasót a napló olvasásakor megdöbbenti, akkor az írójának a megye határain túl nem néző, a belső problémákat nem látó, leszűkült horizontja. Erre a rétegre hiába számított Napóleon, s Szöllősy naplója segít megérteni, miért fulladt a függetlenséget és belső változást ígérő kiáltvány süket közönybe.

Szöllősy Pál 1809. június 2-a és november 20-a között valószínűleg naponként felírta jegyzőkönyvébe a fontosabb dolgokat, s ezt követően az események után ő maga (vagy fia) személytelenül, végleges formába öntötte s végül a fiatal Szöllősy József letisztázta. Letisztázta — vagy talán magyarból latinra fordította. A latinul írt napló ugyanis a deák nyelvben kezdő emberre vall. Stílusa feltűnően primitív, a központozást szinte nem ismeri, vissza-visszatérő azonos nyelvtani szerkezetek ismétlődnek, a szavakat rosszul egyezteti, s a mondatokon át meg átüt a magyaros szerkezet, a kifejezések szószerinti fordítása (legfeltűnőbb a magyar határozott névelőnek a hic-haec-hoc megfelelő alakjával való kifejezése), annyira, hogy nem egyszer komoly problémát jelent a szöveg értelmének kihámozása. A főszolgabírónak ennél jobban kellett latinul tudnia.

De akár a főszolgabíró maga, akár deákul tanuló fia öntötte végleges formába a naplót, adatai — főként a nevek — nagyrészt ellenőrizhetők, s ez az ellenőrzés a napló egészének a teljes szavahihetőségét igazolja. Éppen ez a szavahihetőség avatja a naplófeljegyzéseket komoly forrássá, amely jelentősen gazdagítja a francia megszállás alatti területek hétköznapjairól való ismereteinket.

A naplót az alábbiakban magyar fordításban, teljes egészében közöljük. Az eredeti szöveget igyekeztünk mindenben hűen követni, a személy és a helynevek eredeti ortográfiáját is meghagytuk, csak a latinul említett közismert városneveket fordítottuk át magyarra. A szövegen mindössze egy változtatást tettünk: a naponkint azonos „Ezen a napon . . ." (Hoc die) kezdő szavakat elhagytuk. A kísérő jegyzetekben — a napló megbízhatóságának megállapítása céljából is — igyekeztünk minden állítást ellenőrizni.

A tizenhatodrét alakú, kemény papírkötéssel ellátott napló a Szöllősy-család birtokából 1970-ben került a Magyar Országos Levéltár tulajdonába. Levéltári jelzete: 1526 utáni gyűjtemény, R—226, 1612. sz.

Végül köszönetet mondunk Kirilly Zsigmondnénak, aki a naplóra, még amikor az a család tulajdonában volt, felfigyelt, s aki — miután az az Országos Levéltárba került — a mi figyelmünket is felhívta rá.

*

A napló 1809. június 2-án kapcsolódik az események sorába. Néhány szóban talán hasznos lesz elmondani azt, ami ezt megelőzően történt.

Moson vármegye rendei május 8-án közgyűlést tartottak Magyaróvárt. Megerősítették tisztségében a megye addigi vezetőit, majd fel-

olvasták őfelsége, Ferenc császár-király „Szent György hava 10. napjárul 3719. szám alatt a többi közt e vármegyének is érkezett kegyelmes levelét." Ebben tudtul adja, hogy „noha megválván sok szép tartományaitul és hív jobbágyaitúl, semmi feláldozást el nem múlatott, hogy csak a többi országainak s hív népeinek a békesség virágzását megszerezhesse őfelsége, mindazonáltal a' nem használván, mivel az ellenségnek törekedése már annyira ment, hogy őfelsége birodalmát felforgatni szándékozván, már ezen édes hazának határjaihoz is közelgett. Ellenben pedig az országnak sarkalatos alkotmányos törvénye azt hozná magával, hogy az ő koronás fejedelmén kívül másokra nézve az ő függetlenségét fenntartsa, és azt most csak haddal lehet védelmezni, mely már valóban el is kezdődött. Inti tehát őfelsége a vármegyének rendeit is, hogy az ország nemesei felfegyverkezésének ideje, mely a múlt ország gyűlése alatt hozatott 2. törvénycikkely által megvagyon határozva, már most jelen lévén, nemcsak abban sietséggel iparkodjanak, hanem kik különös buzgóságokból katonaállításbéli segedelmet is ígértek, azt halasztás nélkül teljesítsék."

Ezután felolvasták József nádor levelét, mely elrendeli a nemesi felkelés fegyverbe hívását és rendelkezik a felkelő katonaság gyülekezéséről.

Így olvassuk ezt a megye jegyzőkönyvében. (Győr-Sopron megyei Levéltár. Moson megye Lt. Közgyűlési jegyzőkönyvek.) A gyűlés után a rendek hazatértek, s ettől kezdve hét hónapon át nem hívták őket össze. A jegyzőkönyv is hallgat a megye sorsáról, a legközelebbi bejegyzés 1809. december 21-én kelt.

Itt veszi át a szót a napló.

Ez a könyvecske az 1809. évi, legutóbbi háború francia hadvonulásairól, a Moson megyei Magyaróvár mezővárosában íródott, ahol ugyanis ezek a nevezetes hadvonulások végbementek.
A dolog örök emlékezetére!

AZ 1809. JÚNIUS 2-TŐL NOVEMBER 20-IG TARTÓ FRANCIA HADVONULÁSOK NAPLÓJA

SZÖLLŐSY JÓZSEF SAJÁT KEZŰ ÍRÁSA

Június 2-án érkezett Montbrünn generális Prukkból két hadosztály huszárral.[1] A megyei nemesi bizottságot[2] a levéli kalmár út melletti mezőre rendelte, majd miután szemrevételezte Óvár és Moson mezővárosokat és a szomszédos Lucsony falut, fogságra vetette a párndorfi nemesi küldötteket és a levéli út mögötti falvak bíráit.[3] Még ugyanaznap Prukkba rendelte seregét.

Június 3—4. Az ellenség nem érintette a várost.

Június 5—7. 5-én a 24. vadászregiment ezredese érkezett.[4] Miután 6-án és 7-én, amely napokon semmi említésre méltó nem történt, itt állomásozott, csapatát Győrbe vezényelte.

Június 8—13. Nyolcadikán érkezett Brier, a 13. vadászezred generálisa.[5] Miután a Montbrünn generális által fogságra vetett urakat szabadon engedte és 13-án hidat veretett Halásziba, 14-én Halászin és a kis szigeten át Réfaluba, Győr körülzárásához indult ezredével.[6]

[1] Louis-Pierre Montbrun gróf (1770—1812) lovassági tábornok, a Davout marsall vezetése alatti 3. francia hadseregben a könnyűlovas hadosztály parancsnoka. (Guerres de la Révolution françaises et du premier Empire. X. k., Paris, év nélk., 203. o. és *Georges Six:* Dictionnaire biographique des géneraux et amiraux français de la Révolution et de l'Empire. 1792—1814. Paris, 1934. II. k., 215. o.) Prukk: a Lajta menti Bruck. — Montbrun itt említett benyomulására l. *József nádor* naplója. 472. o.

[2] József nádor 1809. május 6-án rendelte el, hogy minden megye permanens deputatiót, Állandó Bizottságot hozzon létre, hogy ez szükség esetén a francia hadsereggel szemben képviselje a megyét. (*R. Kiss István:* Az utolsó nemesi felkelés. Budapest, 1909. I. k., 269. o.; Vö. *József nádor* naplója, 461. o.; a Pozsony megyei Állandó Bizottságra: *Skultéty* naplója, 580. o.)

[3] Az itt elmondottakról R. Kiss István is említést tesz. Forrásra nem hivatkozva az alábbiakat írja: „Montbrun megjelenvén Magyarországon, Moson vármegye Állandó Bizottságát maga elé hívatta, s több politikai kérdést intézett hozzájuk. Ezekre bátran és okosan feleltek, de feleletük nem elégítette ki a buzgó tábornokot. Azután azon különös kívánsággal lepte meg őket, hogy a Levélen elfogott 4 franciát adják vissza. Hasztalan fejtegették, hogy azokat az insurgensek fogták el, és ők, mint polgári hatóság, katonai ügyekben nem árthatják magukat, mert két kezest kifogott közülük és Levél községnek megparancsolta, hogy büntetésül 24 órán belül 100 ökröt szállítson." (*R. Kiss:* i. m. 268—269. o.)

[4] A 24. lovas vadászezred a Marmont marsall parancsnoksága alatti 11. hadsereg kötelékébe tartozott. (Guerres . . . X. k., 204. o.)

[5] Hyppolite de Piré gróf (1778—1850) tábornok, a Montbrun parancsnoksága alatti könnyűlovas hadosztályba tartozó 2. dandár (a 8. huszárezred és a 16. — nem 13.! — lovas vadászezred) parancsnoka. (*Six:* i. m. II. k., 316—317. o.)

[6] A kéziratban: „per Halászy, insulamque minorem ex Rhéfalu ad Jaurinum obsidendum promovit.' — „Révfaluból" — nyilván elírás.

Június 14-én érkezett a hesseni gyalogosezred,[7] és ugyanezen a napon a fent említett lovasokkal és két ágyúval Győr felé távozott.

Június 15. Ellenség nem érintette a várost azokon kívül, akik őrségben maradtak itt.

Június 16. Köpcsényből éjjel kettő és három között 9000 gyalogos érkezett 14 ágyúval. Óvár és Moson városok között táboroztak.[8]

Június 17. Ugyanezek a csapatok beszállásolták magukat Mosonba, itthagyva az ágyúkat.

Június 18. Délután 3 és 4 óra között Szentpéter és Bősárkány falvakon keresztül újabb csapatok jöttek, összesen mintegy 2000 fő, és letáboroztak a levéli kalmár út mögötti mezőn, nem kis kárt okozva ezzel az óvári kertekben. Ezek a csapatok mintegy 7 ágyút és néhány — ahogy kiderült — üres lőporos kocsit hoztak magukkal. Ezen a napon Goudien generális[9] Napóleon nevében 500 ökröt, egy hadbiztos pedig a Köpcsényben állomásozó Davoust marsall[10] nevében 40 ezer porció zabot követelt. Az 500 ökör beszolgáltatása céljából a nemes vármegye minden helységére kirótták a beadandót, azzal a megjegyzéssel, hogy az egyes helységek a beszolgáltatást beszámíthatják a nemes vármegye által kivetett adóba. Ami a 40 ezer porció zabot illeti, csak azzal a feltétellel ígérték meg, hogyha előteremthető. Mivel pedig a vizsgálatot végző biztosok azt jelentették, hogy a helységekben igen kis mennyiség van, a fent említett Goudien generális úr a követeléstől elállt, annál is inkább, mert a hadbiztos csak azért követelt ekkora mennyiséget, hogy ezen a réven a saját hasznát növelje.

Június 19. Miközben az előző csapat ugyanazon az állomáshelyen maradt, 8 és 9 óra között egy, mintegy 12 font ólmot befogadó ágyút szállítottak Halászi felé. Ezen a napon 3 tábori kemencét rendeltek az óvári várba kenyérsütés céljából. Este 6 és 7 óra között átutazott Ferenc császár követe, mások azt állították, hogy a francia császár, Napóleon volt.

Június 20. Ezen a napon Gudeun generális, a francia császár parancsára, készpénz ellenében átvette a nemes vármegye által történt szétosztás alapján összegyűlt 500 ökröt, rögtön elrendelték elhajtásukat. Este 8 és 9 óra között a halászi úton mintegy 300 foglyot hoztak. Közülük többen reguláris katonák voltak, a többiek pedig inszurgensek. Az éjszakát az urasági sörfőző udvarán töltötték, másnap tovább vitték őket Bécs felé. Mialatt ezeket a foglyokat Óvárra bekísérték, egy az Ott-ezredből[11] való huszár, szintén fogoly — ahogy mondták — 3 francia huszárral együtt megszökött. Egyiket sem találták meg. Este a pozsonyi úton idefelé néhány ágyút szállítottak, közülük több császárinak látszott.

Június 21. Éjszaka egy és kettő között megjelent a főhadbiztos, Zsák,[11/a] és elrendelte, hogy reggel 4 óráig 400 igáslovat állítsanak elő az ágyúk Győrbe való vontatásához. Éjnek idején kiküldött lovasokkal rendelték el a szomszédos falvaknak a lovak előállítását; reggel 8 óráig meg is jelentek velük Óvárott. Itt, Óvárott délelőtt 11 óráig várakoztak, majd valamennyi lovat az óvári várba parancsolták, ahol kiválogatták és a megfelelőeket elvitték. Ezen a napon Teschenberg jószágkormányzó úr[12] 4 lovát is elhajtották a mosoni mezőkről erőszakkal. Szintúgy, 12 óra körül mintegy 60 sebesült [fogoly] katona érkezett a különböző reguláris és inszurgens ezredekből, akiket az urasági sörfőzőben szállásoltak el.

Június 22. Az Óvárott állomásozó teljes sereg visszavonult Oroszvár felé este

7 A hesseni ezred szintén a Davout parancsnoksága alatti 3. hadseregbe tartozott. (Guerres . . . X. k., 203. o.)

8 A francia sereg menetteljesítményére jellemző, hogy az itt említett csapatok 15-én este 8 óra körül vonultak át Köpcsényen, ahová az alsó-ausztriai Prellenkirchenből érkeztek. (*Skultéty* naplója, 588. o.) — Köpcsénytől Óvárig a majdnem 30 km-es utat 7—8 óra alatt tették meg, miután előtte Prellenkirchentől Óvárig 45 km-t már meneteltek.

9 Charles-Étienne Gudin de la Sablonnière *gróf* (1768—1812) generális, dandárparancsnok a 3. hadseregben. (*Six;* i. m. I. k., 536—537. o. és Guerres . . . X. k., 203. o.)

10 *Skultéty* naplója szerint (589. o.) Davout marsall ezen a napon Rajkán volt, és regelire a jószágkormányzó, Teschenberg János vendége volt.

11 A császári—királyi 5. huszárezred.

11/a Valószínűleg a bemutatkozáskor a vezetéknév előtt hangzó keresztnév: Jacques.

12 A magyaróvári főhercegi uradalom jószágkormányzója, a már említett Teschenberg János kir. tanácsos, 1790-ben honfiúsított osztrák család sarja (*Illésy János—Pettkó Béla:* A Királyi Könyvek. Budapest, 1895., 218. o.)

6 és 7 óra között, minden poggyászával; csak néhány gyalogos és lovas maradt Óvárott.

Június 23. Győrből Óváron át nagyszámú lovasság vonult vissza Pozsonyba. Mintegy 2000 főből álló gyalogság Óvárott maradt és a házakhoz szállásolták be. Mosonba a nagyszámú és szintén a házakhoz beszállásolt gyalogságon kívül, Koroncóról és Egyedről, Kimlén és Lébényen át 200 sebesült francia érkezett. Laszal parancsnok[13] délután 2 óráig az óvári várhoz előállíttatott 300 igáslovat. Szintén ezen a napon a Szigetközből a francia katonaság 880 ökröt szedett össze. Ezeket három részletben a Levélből és Hegyeshalomról kirendelt hajtók, katonai kíséerettel Prukkba hajtották.

Június 24. Az Óvárott beszállásolt gyalogos katonaság ezen a napon itt maradt. Reggel 7 óra körül Laszal generális 300 igáslovat rendelt az óvári várhoz. Estefelé mintegy 8 császári fogoly érkezett Halászin keresztül, két vadász kíséretében; rögtön továbbvitték őket Köpcsénybe.

Június 25. Reggel 8 és 9 óra között 2000 főből álló gyalogság ment át Óváron, Mosonból Köpcsény felé.

Június 26. Semmi említésre méltó nem történt.

Június 27. A kilenc napi heves ostrom után a franciák kezére jutott Győrből, a belvárosból, 1400 foglyot hoztak,[14] és Mosonban, az új urasági magtárban eltöltött éjszaka után továbbvitték őket Bécsbe. Ezen a napon valamennyi Óvárott levő csapat délután Laszal és Brier generálisok jelenlétében, fegyverrel és zenével, a háromkerekű malomnál gyakorlatozott.

Június 28. Semmi említésre méltó nem történt. Délután mintegy 150 lovat hajtottak az óvári várhoz, hogy velük a Győr alatt zsákmányolt búzát Bécsbe szállítsák.

Június 29. Ezen a napon Laszal generális 2 gyors lovat, egy jól felszerelt szekeret, egy mázsa cukrot, fél mázsa kávét, 2 hordó pálinkát, 25 rőf zöld és 20 rőf szürke posztót, 50 rőf háziszőttest követelt. Mivel kívánságának nem tettek azonnal eleget, haragra lobbanva a követelést megtoldotta 1100 ökörrel és 300 kocsival, hozzátéve, hogy ha három, vagy négy órán belül mindezt nem teremtik elő, akkor az alispánt a szolgabírákkal együtt bilincsbe vereti és börtönbe veti. Ezért a falvakba katonai végrehajtót is küldtek.

Június 30. Reggel az Óvárott állomásozó gyalogság, amely a helységben megszakította útját, sietve elvonult Rajka és Oroszvár felé. Helyükbe más, a hesseni ezredbe tartozó katonaság érkezett és Óvárott beszállásolt.

Július 1. Nagyszámú katona ment Prukkba és Köpcsénybe. Ezen a napon egy kémgyanús ásványi fiatalembert felakasztottak.

Július 2. 5 és 6 óra között Boaurnaun herceg nagy csapat katonával megjelent Óvárott és az urasági házban éjszakázott.[15] A közlegények a templom előtti téren tüzet raktak.

Július 3. Reggel a csapat katona Óvárról eltávozott Prukk és Köpcsény felé. Maga a herceg, Boaurnua, reggel 6 órakor távozott Prukk felé a lófarkasok fél csapatának kíséretében.[16] Ezen a napon éjszaka távozott el Desira biztos.

Július 4. Ezen a napon egyetlen francia sem mutatkozott Óvárott néhány katonán és egy hadbiztoson kívül. Délután Győrből érkezve, útban Szolnok[17] felé,

[13] Antoine-Charles-Louis Lasalle gróf (1755—1809. július 6. wagrami csata) lovassági tábornok, a Masséna marsall vezetése alatti 4. hadsereg könnyűlovas hadosztályának parancsnoka. (*Six:* i. m. II. k., 64—65. o. és Guerres . . . X. k., 203. o.)

[14] Győr nyolc napi ostrom után, június 22-én kapitulált. Eugéne Beauharnais itáliai alkirály 25-én vonult be a városba, s 26-án rendelte el a sebesültek Bécsbe indítását. (L. az alkirály Napóleonhoz írt jelentéseit: *A. Du Casse:* Mémoires et correspondance politique et militaire du Prince Eugène. V. k., Paris, 1858., 434., 447., 455. o.)

[15] Eugène Beauharnais herceg (1784—1824) tábornagy, Napóleon mostohafia, itáliai alkirály, az itáliai francia sereg parancsnoka. (Életrajza *Six:* i. m. I. k., 66. o.) — Miután Napóleon serege egy részével együtt Győrből Schönbrunnba rendelte, június 30-án az alkirály a császárhoz írt levelében jelentette, hogy július 2-án indul és aznap Óvárott éjjelezik. (*Du Casse:* i. m. V. k., 476. o.)

[16] A kéziratban: „sub comitiva 1/2 cohortis equocaudatorum . . ." Értsd: fél svadron, azaz lovasszázad dragonyos. — Az alkirály egyébként, Óvárról Napóleonnak írt jelentése szerint, már éjjel kettőkor talpon volt. (*Du Casse:* i. m. VI. k., 36. o.)

[17] Falu Óvártól délre.

megjelent Montbrünn generális, Nezsider felé vezette seregét, amely alaposan kirabolta az útjába eső falvakat.

Július 5. Újból jött egy hadbiztos 20 péklegénnyel az itáliai halseregtől, azzal a kívánsággal, hogy a vármegye szolgáltasson be elegendő lisztet a tábori kemencékben történő kenyérsütéshez. Annyi rekvirált lisztet kapott, amennyi a vármegye erejéből tellett. Ezen a napon Sopron felől ágyúdörgés hallatszott.

Július 6. Szolnokon a würtembergi ezred[18] két rekviráló gyalogosát és egy lovasát a helybeliek kegyetlenül megverték, majd a községháza börtönébe zárták. Miután itt Óvárott elterjedt ennek a híre, az itt tartózkodó Champis hadbiztosnak is tudomására jutott, aki elrendelte, hogy az ügyet a tett színhelyén vizsgálják ki, és azokat a katonákat vezessék Óvárra. Erre a vizsgálatra a járás főszolgabíróját küldték ki Faitser urasági tisztttartóval.[19] De az történt, hogy mialatt a fent nevezett urak a bíró házában folytatták a vizsgálatot, megjelent Szentpéterről Szolnokon egy tiszt hat közlegénnyel, ugyanabból az ezredből, amelybe a fogvatartott lovas is tartozott, és miután ténylegesen kézbe kapták a követelt négy szarvasmarhát és a 100 porció szénát, az elfogott katonát a vizsgálatot végző urak kezéből erővel és erőszakkal kiragadták és magukkal vitték, azt állítva, hogy a hadbiztos a gyalogosokkal kedvére bánhat, a lovassal azonban egyáltalában nem rendelkezhet.

Július 7. Ezen a napon Champis hadbiztos Óvárról a pékmesterrel és 24 francia péklegénnyel, 28 kenyérrel és minden jeles poggyásszal megrakott szekérrel Prukkba távozott. Délelőtt megjelent egy Lapagne nevezetű, saját magát szintén hadbiztosnak állító egyén és követelőzött, hogy adjanak neki 40 ökröt és 20 ezer porció, azaz 200 hordó bort magyar mérték szerint. Emiatt a követelés miatt levelet írtak Boaurnua herceghez, aki Prukkban tartózkodik.[20] Ebben elmondták, hogy a vármegye teljesen kimerült, és kérték, mentse fel ez alól a beszolgáltatás alól. Az említetten kívül több francia nem fordult elő, csak még egy tiszt és három közlegény, akik Rajkáról jöttek és kenyeret követeltek. A tiszt a 25. lovasezredből volt.

Július 8. Megjelent egy biztos az itáliai hadseregtől és követelte annak kihirdetését, hogy Károly herceg[21] hadserege Csehországba vonul vissza, ezért Magyarországnak ezt a részét rövidesen megtisztítják a franciáktól. Este 7 és 8 óra között ágyúdörgés hallatszott Sopron felől. Néhányan azt állították, hogy Schasteller generális megütközött a franciákkal.[22]

Július 9. Déltájban a beszolgáltatandó ökrökből, borból és kenyérből a vedenyiek által idehozott 30 csöbröt és Óvárról 2500 porció kenyeret egy francia katona és Tóközi vármegyei hajdú kíséretében Wollffsthallba szállították.[23]

Július 10. Levélre mintegy 20 lovas ember jött; erőszakkal őrizetbe vették a helység bíráját és elöljáróit, majd házról házra járva, ami enni-inni valót találtak, összeszedték és négy szekéren magukkal vitték Prukk felé.

Július 11. Déli 12 óra körül Rajkáról mintegy 70 főnyi gyalogság érkezett, és Óvárott beszállásoltak a házakhoz. Délután Győrből hadbiztos jött, aki azt kívánta, hogy a győri kormányzó parancsára naponta 100 szekeret rendeljenek ki a gabonának Óvárról Prukkba történő szállításához. Ezeket ténylegesen ki is rendelték. Ezen a napon az a hír járta, hogy Károly főherceg visszavonul Brünn felé, az oroszok pedig elfoglalták Galíciát.[24] Rossz előjelek ezek számunkra.

[18] A württembergi ezred eredetileg a Berthier marsall alá rendelt Grande-Armée-ban harcolt. Június 10-én Napóleon az itáliai hadsereg kötelékébe osztotta be. (*Du Casse:* i. m. VI. k., 14. o.)

[19] Az óvári járás főszolgabírája a naplóíró Szölőssy Pál volt.

[20] Július 6-án volt a wagrami csata, melyben az alkirály a centrumot vezette. Csak július 10-én küldi vissza Napóleon Bruck környékére; 16-ától Pozsonyban van. (*Du Casse:* i. m. VI. k., 7. s köv. o.)

[21] Károly főherceg, Ferenc császár öccse, az osztrák sereg főparancsnoka, a wagrami csata után seregével Csehországba szorult. Az, hogy az említett biztos az osztrák, vagy a francia itáliai hadseregből jött-e, a szöveg alapján nem dönthető el.

[22] Jean-Gabriel Chasteler őrgróf (1763—1825) osztrák altábornagy, a 8. hadtest parancsnoka, ekkor Vas megyében csatározott csapataival. (*József nádor* naplója, 561. o.)

[23] Vedeny (Weiden) a Fertő partján. — Wolfstal a Duna jobb partján.

[24] Sándor cár, ez időben Napóleon szövetségese, május 5-én hadat üzent Ferenc császárnak és seregével az Osztrák Császársághoz tartozó Galíciába nyomult. (A hírekre vö. *József nádor* naplója, 577. o.)

Július 12. Reggel a három francia katona által Szolnokon július 6-án elkövetett és Szöllősy főszolgabíró meg Faitser urasági tiszt által kivizsgált kihágás alaposabb felderítése érdekében, a Szentjánoson állomásozó Pulm alezredes magához hívatta a vármegye alispánját, Partenschlager megyei ellenőrt és Szöllősy főszolgabírót, akik délelőtt 10 óra körül megjelentek nála. Ugyanezen a napon nagyságos Teschenberg tanácsot urat és Andrássyt kiküldték Baraquille generális úrhoz abból a célból, hogy tiltsa meg a parancsnoksága alatt álló katonaságnak a falvakban a helyi rekvirálásokat, továbbá, minthogy számtalan ló és kocsi, amelyet Bécsbe a hadsereghez hajtottak el, a mai napig ottmaradt, adjon számukra útlevelet, hogy ezeket a kocsikat és igavonó jószágaikat megkereshessék és visszahozhassák. A generális úr megígérte, hogy mindent meg fog tenni, amit kívántak tőle. Ez alkalomból a visszatérő küldött urak azt a hírt hozták, hogy La-Salle hadosztály generális a legutóbbi csatában Ebersdorffnál elesett, s teste elmerült a Dunában. Ezért meghirdették, hogy aki holttestét kifogja a vízből, 2000 forintot kap jutalmul.[25]

Július 13. Ruffus biztos követelésére naponta 50 kocsit kellett kiállítani. Ezen a napon gabonaszállítmány érkezett Győr vármegye szekerein, amit innen Moson vármegye szekereivel kellett volna Prukkig szállítani, de Ruffus biztos nem engedte meg az átrakodást, hanem úgy rendelkezett, hogy a győri fuvarosok kötelesek Prukkig vinni a gabonát és ott lerakni. Ezen a napon történt a Szolnokon elkövetett kihágás [jegyzőkönyvének] hitelesítése. Ebből a célból a szolgabírónak az ezred által kiállított iratot a szentjánosi kapitányhoz kellett vinnie.

Július 14. Reggel Ruffus biztos azt az újságot hozta, hogy az egyhónapos fegyverszünetet jóváhagyták, és hogy Ferenc császár és Napóleon császár Wolkerstorffban találkozni fognak a fegyverszünet pontjainak megtárgyalására. Ugyancsak ő reggel 10 óra körül hozta meg annak a hírét, hogy a fegyverszünetet nem egy hónapra, hanem meghatározatlan időre kötötték, és hogy a két császár a béke feltételeiről tárgyal. Ehhez járul az is, hogy az orosz cár 60 ezer fegyveressel áll Olmütznél és rá akarja kényszeríteni a francia és az osztrák császárt a békekötésre, kijelentve, hogy amelyik fél ezt ellenzi, azzal a saját haderejét fordítja szembe. Néhányan azt állítják, hogy Napóleon császár azt kívánta a békepontokban az osztrák császártól, hogy Csehországot, Morvaországot és Felső-Ausztriát engedje át a francia császárnak. Mások azt állítják, hogy ez alkalommal az oroszok ténylegesen elfoglalták Galíciát. A jövő fogja megmutatni, hogy ezek a híresztelések hamisak, vagy igazak-e.[26]

Július 15. Reggel 5 óra körül az Óvárott levő francia hadbiztos három, a fegyverszünetről szóló nyomtatott hirdetményt hozott azzal a rendelkezéssel, hogy közülük az egyiket a nemes vármegye házára, másikat a kamarai adminisztrációs házra, a harmadikat a templom kapujára függesszék ki. Délelőtt 10 óra körül 75 főből álló lovasság érkezett 5 tiszttel és 4 trombitással állandó őrségül. Ezeket a sörfőzőbe és a Ranthof vendégfogadóba szállásolták be. A tiszteknek a polgárok házaiban jelöltek ki kvártélyt.

Július 16. Azt a hírt hozták, hogy a bősárkányi hídnál két [osztrák] császári ulánus három würtembergi ezredbeli lovast, akik strázsán álltak, megtámadott, közülük kettőt elfogott, egynek sikerült vértjét elhagyva visszatérni övéihez Szentpéterre, ahol jelentette a tisztjének, hogy társait két császári katona elfogta, noha a fegyverszünetet már július 12-én megkötötték. Ezen az éjszakán Pozsonyban ágyúdörgés hallatszott. Nem lehet tudni, hogyan egyeztethető mindez össze a

25 Moson megye első alispánja 1802-től 1831-ig egyfolytában almási Németszeghy István (1754?—1832) királyi tanácsos. (Saját maga által készített latin sírfelirata szerint Komáromban született — ahogy írja — „szegény szülőktől, de tehetséggel megáldva". Esztergomban Pesten és Győrött végezte iskoláit. Alispánná választása előtt Moson megye főjegyzője. (Moson megyei Lt. Piarista iratok. No. 63.) — A másodalispán 1802-től 1818-ig, haláláig, Zichy Mihály, az ismert főúri család köznemesi ágából. — Nemeskéri Andrássy József megyei főadószedő. — Louis Baraguey d'Hilliers gróf (1764—1813) tábornok, a Davout marsall seregébe tartozó 2. hadtest parancsnoka, július 24-től Karinthia katonai parancsnoka. (*Six:* i. m. I. k., 48—49. o.; *Du Casse:* i. m. VI. k., 41—42., 49. o.) — Lasalle generálisra l. 13. jegyz. — Kaiserebersdorf: közvetlenül Bécs alatt, a Duna jobb partján.

26 Károly főherceg és Napóleon július 12-én Znaimban egyhónapos fegyverszünetet kötöttek (*L. Neumann:* Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche. Leipzig, 1856., II. k., 307. s köv. o.) — A wolkersdorfi (Bécstől északra) találkozó híre nem volt igaz. A többi hír is igen erősen eltúlzott.

fegyverszünettel. Ebben a pillanatban tért vissza Pozsonyon keresztül Znaimból, a hadseregtől a mosoni Lang József, aki azt a hírt hozta, hogy az elmúlt pénteken, vagyis július 14-én este 6000 francia gyalogos vonult be Pozsony városába, a császári katonaság pedig kivonult onnan és a pozsonyi téglavető háznál vert tábort.[27] Ezen a napon déltájban Lichtenstein Lajos herceg Mosonon át Budára utazott,[28] hogy — amint azt sejteni lehet — a békekötés feltételeiről tanácskozzék a főherceg-nádorral és János főherceggel.[29] Estefelé megjelent nálunk a szentmiklósi bíró, és azt a hírt hozta, hogy Öttevénysziget faluban[30] az inszurgens lovasok elfogtak két franciát, akiket a városparancsnok rendelt ki Győrből a lakosság nyugalmának megőrzésére. Közülük az egyiket, mivel ellenállást tanúsított, rögtön megölték. Ez a bíró hozta hírül, hogy az inszurgens katonaság az öttevényi postaúton mintegy 20 zabbal megrakott kocsit vett el a franciáktól, a kocsik kíséretére rendelt nagyjából tíz francia szintén az inszurgensek fogságába esett, s Szentmiklóson keresztül az inszurgensek táborába vitték őket.[31]

Július 17. Az Óvárott beszállásolt 5. lovasezred öt tisztje erővel és erőszakkal azt követelte, hogy a kamarai adminisztrációs házba kvártélyozzák be őket. Azt válaszolták nekik, hogy mivel a házat az alkirály szállásául kell teljes egészében fenntartani,[32] ezért a tiszt urak elégedjenek meg a számukra kijelölt kifogástalan kvártéllyal. Ennek közlése után úgy látszott, hogy valami oknál fogva elálltak szándékuktól, és elhagyták az adminisztrációs házat. Ezen a napon elterjedtek a békefeltételek, különösen az, hogy az osztrák főhercegek külön-külön megtartják a maguk tartományait, de a francia császár védnöksége alá kerülnek; Magyarországot kettéosztják, a Dunántúl elszakad és a francia meg az orosz uralkodó védnöksége alatt lesz.[33] 10 óra tájban Lapato hadbiztostól levél érkezett Köpcsényből azzal a kívánsággal, hogy az ott állomásozó generálisok számára azonnal küldjenek 200 porció fehér kenyeret, 10 font vajat, egy hordó szilvóriumot, 10 font cukrot és kávét, 1 borjút, 2 bárányt. Ebből Ruffus biztos 150 forint lefizetése mellett távozáskor egy fél hordó szilvóriumot elvitt, a többi itt maradt.[33/a]

Július 18. Reggel a hetivásárra Győrből ideérkező kereskedők azt a hírt hozták, hogy a franciák a városból minden pusztítás nélkül kivonultak, és azt a mieink foglalták el.[34] Néhány tarcsai[35] ember szemtanúként mesélte, hogy a pozsonyi sáncnál a császári és a würtembergi katonák összetűztek, és több sebesült franciát egy törzskari tiszttel együtt a pomogyi vendégfogadóba szállítottak. Ezen a napon reggel 5 órától 8 óráig az Óvárott állomásozó katonaság igen választékos fúvós zenét adott. 10 óra körül egy hadnagy 12 emberrel Moson felé eltávozott. Nem tudni, onnan merre veszik útjukat; ezt csak a jövő mondja meg.

Július 19. Az Óvárott állomásozó katonaságból egy hadnagy 12 közlegénnyel Győrbe ment, azzal a céllal, hogy a Piquethez[36] kiküldött és 18-án elfogott öt közlegényt visszahozza, de visszatérve azt a hírt hozta, hogy a fegyverszünetnek nem engedelmeskedő inszurgens katonaság megtagadta az általa elfogott öt francia szabadon bocsátását. Ezen a napon híre ment, hogy Chasteller generális 20 ezer

27 Pozsony átadására a fegyverszüneti feltételek alapján került sor. (L.: *József nádor* naplója, 578. o.)

28 Liechtenstein János (nem Lajos) herceg, tábornagy, akit Ferenc császár magához rendelt, nem Budára, hanem Tatára, hogy július 18-i, békét kérő levelét vele küldje Napóleonhoz. (Vö. 41. jegyz. és *József nádor* naplója, 585. o.)

29 József nádor és bátyja, János főherceg (1782—1859) a déli osztrák hadsereg parancsnoka, ezen a napon Koroncón (Győr megye) találkoztak Ferenc császárral. (*József nádor* naplója, 581—582. o.)

30 Öttevénysziget kis falu Öttevénytől északra, a mosoni Duna-ág partján.

31 József nádor följegyzése szerint július 16-án Bakarics Antal inszurgens kapitány lovasai — akik még mit sem tudtak a franciákkal kötött fegyverszünetről — Öttevénynél 60 franciát ejtettek foglyul, ötöt levágtak és 60 élelmiszeres kocsit zsákmányoltak. A foglyok közt volt Guilleaume generális, a győri francia parancsnok felesége is, aki a fegyverszünet hírére férjéhez ment volna. (*József nádor* naplója, 583. o. — Vö. a július 19-i följegyzéssel.)

32 Eugene Beauharnais július 18-án vonult be Pozsonyba, de már 20-án eltávozott onnan. Levelezésében nincs nyoma, hogy Óvárra szándékozott volna költözni. (*Du Casse:* i. m. VI. k., 44. s köv. o.)

33 Ezek a hírek teljesen légből kapottak voltak. (L.: *József nádor* naplója, 586. o.)

33/a Sem Lapato (La Pateau?), sem Ruffus személyét nem tudtuk azonosítani.

34. A hír hamis volt.

35 Mosontarcsa, a Hanság szélén.

36 Cyrille-Simon Picquet (1174—1847) ezredes, Montbrun tábornok könnyűlovas hadosztályában (*Six:* i. m. II. k., 310—311. o.)

franciát, akik a francia császár segítségére jöttek, foglyul ejtett.[37] Este a würtembergi lovasezred 17 — részben sebesült — közkatonája érkezett egy őrnaggyal; a lucsonyi vendégfogadóba kvártélyozták be őket. Az is elterjedt, hogy a győri kormányzó feleségét az inszurgensek elfogták, majd — miután mindenéből kifosztották — visszaengedték férjéhez.[38]

Július 20. Semmi említésre méltó nem történt, azon kívül, hogy az Óvárott állomásozó katonaság összeszedve minden poggyászát, délután 4 és 5 óra között Bezenye felé elvonult. Egyetlen francia katona se maradt Óvárott. Július 19-éről 20-ára virradó éjjel a vármegye alispánja, a tanácsos úr, gyomorrágásban, nagy fájdalmak közt ágynak dőlt.[39]

Július 21. Reggel írásban tudatták a vármegyével, hogy Riese generális főfelügyelő Pozsonyból Óvárra jön a megye pénztárának megvizsgálására, és hogy mérhetetlen beszolgáltatást fog követelni természetben, vagy ennek megfelelő készpénzben.[40] Jöttének híre elmondhatatlan félelmet keltett mindenkiben. A würtembergi ezred alezredese a Szolnokon megvert Paur nevezetű közkatona ügyében szigorú elégtételt kíván, azonkívül, hogy a katona óráját, amelyet a szolnokiak — a katona állítása szerint — elvettek tőle, adják vissza, és a tönkretett vértjét is fizessék meg, ahogy a tőle elvett erszényt is pénzzel együtt szolgáltassák vissza.

Július 22. Délután 2 óra körül egy generális jött Óvárra több tiszttel és a 9. ezred mintegy 200 lovasával, akiket részint az adminisztrációs házba, részint pedig a polgárok házaihoz szállásoltak el. 16 közlegény és 2 tiszt Lucsonyban kapott kvártélyt. Zab hiányában a lovak etetésére árpát kellett beszolgáltatni a tisztek számára.

Július 23. Az Óvárott már bekvártélyozott katonaságon kívül jött egy ezredes 5 tiszttel és 82 közlegénnyel, akik szintén a polgárok házainál és a vendégfogadókban helyezkedtek el. Ezen a napon semmi érdemleges nem történt, azon kívül, hogy az említett ezredes kihirdette a vármegyeház tanácstermében, hogy Napóleon francia császár Bécsben Károly főherceggel találkozott, s a békéről tárgyalnak; és hogy kétségtelenül béke lesz; de hogy milyen, azt csak az égiek tudják.[41]

Július 24. Ez a nap ígérkezett mind közül a leginkább végzetesnek. Megjelent ugyanis Pozsonyból ama Riese nevezető generális, aki arra hivatkozva, hogy a vármegye az ő parancsainak van alávetve, szigorú végrehajtással fenyegetőzve a császár nevében azt követelte, hogy tíz nap leforgása alatt a megye a következőket szolgáltassa be hadiadó címén: 2124 pozsonyi mérő búza, 2112 pozsonyi mérő rozs, 6829 pozsonyi mérő zab, 3414 mázsa széna, 2560 mázsa szalma, 3946 rőf kaputnak való posztó, 3130 rőf kék posztó, 162 rőf hajtókának való vörös posztó, 2656 rőf fehér posztó, nadrágnak való, 10 040 rőf szövet bélésnek, 526 rőf durvaszövésű posztó, 15 784 rőf ruhaszövet, 12 682 tehénbőr, 2470 ökörbőr, 988 borjúbőr, 14 ló.[42] Miután a generális követelését tudtul adta a vármegyei bizottságnak, kijelentette, hogy a beszolgáltatást ki kell róni a birtokokra és a birtokosokra, vagy helyette egy millió forintot kell fizetni. Utána a vármegyeházán megtartott ülésen a főispán helyére ülve követelte, hogy mutassák be neki mind a két pénztár[43] állapotát. Ezt a főadószedő az előzőleg lezárt pénztárnapló alap-

[37] Ez a hír teljesen légbőlkapott volt.

[38] Guillaume tábornok július 16-án foglyul ejtett feleségét (L.: 31. jegyzet) a magyar inszurgensek József nádorhoz kísérték. A nádor, miután a tábornoknét, a kíséretében levő hölgyekkel együtt megvendégelte, még aznap tovább küldte Győrbe. A francia tábornok másnap levélben köszönte meg a nádornak a felesége iránt tanúsított udvarias magatartást, s előző nap az asszony is igen dicsérőleg nyilatkozott az őt elfogó inszurgensek viselkedéséről. A kifosztásról szóló hír tehát alaptalan volt. (*L.: József nádor* naplója, 584—585. o.)

[39] A már említett Németszeghy István királyi tanácsos, Moson vármegye első alispánja.

[40] Gabriel de Riccé (1758—1830) tábornok, a részben Magyarországon tartózkodó hat francia dandár élelmezési főfelügyelője. (Életrajza *Six:* i. m. II. k., 367—368. o. — Tevékenységére sok adat *Skultéty* naplójában, 600. s köv. o.)

[41] A béketárgyalások körüli bizonytalanságra l. *József nádor* naplója, 597. o. — Egyébként Ferenc császár Napóleonhoz írt békét kérő levelére Napóleon július 22-én válaszolt, (Correspondance de Napoléon Ier, Publiée par ordre de l'empereur Napoléon III. XIX. k., Paris 1865., 325. o.) s ezzel a válasszal Liechtenstein János herceg július 23-án haladt át Óváron. (*Németh Ambrus:* Győr városa a franciák hatalma alatt 1809-ben. A Karmelita-rendi székház naplójegyzeteiből. Történelmi Tár, 1904., 386. o. július 23.

[42] Riccé tábornok Óvárra érkezését és az általa támasztott követeléseket Skultéty is elmondja naplójában. (600—601. o.) Adatai megegyeznek az itt közöltekkel.

[43] Értsd: a megye rendes pénztárát és a hadipénztárat.

ján bemutatta, a generális pedig az adópénztárban levő 12 forint 13 krajcárt leroglalta és a kimutatást aláírta. A pénztárvizsgálat és az azt követő foglalás után kijelentette, hogy az előbb ismertetett követelésekből a gabonát és a szénát, mint legszükségesebbet, rögtön ki kell róni és be kell szolgáltatni. Egyszersmind megígérte a bizottságnak, hogy a szekereket nem messzebb, csak Bécsig fogják igénybe venni, onnan rögtön hazatérhetnek. A természetbeni árát pedig úgy fogja megállapítani, hogy a szállítás költségeit a gabona árával együtt számítsák be a lerovandó hadiadóba. Elrendelte, hogy a természetbeni járandóságokat az illetékesek Sopronba, Grácba és Linzbe szállítsák.

Július 25. Ezen a napon a vármegyei bizottság megegyezett Riecce generális főfelügyelővel, hogy a beszolgáltatandó gabonamennyiséget az adókivetési kulcs alapján azonnal kiróják a községekre, továbbá, hogy a többi beszolgáltatásra vonatkozóan írnak a földesuraknak, mivel őket sújtja a legjobban, hogy a folyó július hónap 30-ig haladéktalanul jöjjenek össze Óvárott tanácskozásra. A vármegyének írásos biztosítékot kellett adnia Riecce generálisnak, hogy a kívánt gabonamennyiséget augusztus 8-ig Bécsbe, a kijelölt helyre szállítják. Délután a generális Mosonba ment, megvizsgálta a postahivatalt és a kb. 300 forintnyi kincstári pénzt zárolta, lezárva a kiadási naplót. Végül Mosonból visszatérve Óvárra, öt levelet rendkívüli futárral szétküldött, majd 11 óra körül postakocsin Győrbe távozott.

Július 26. Ezen a napon Napóleon császárhoz rendelték a megye küldöttségét Schönbrunnba. A nemes vármegye ugyanis folyamodványt adott be [a császárhoz], hogy a Riecce generális főfelügyelő által követelteket részben csökkentse vagy enyhítse. A küldöttségbe Teschenberg tanácsos urat, Zichy alispán urat, báró Walterskirchent, Skultéty Lipót Pált, Zsidó Ferencet, Andrásy Józsefet, Huszti Jánost, Habermayer Károlyt, Skultéty Pált, az óvári uradalom ügyészét és Szalay Pétert nevezték be, akik 27-én kora hajnalban útnak is indultak.[44]

Július 27. Az ifjú Andrásy visszatérve az éjszaka Bécsből azt az újságot hozta, hogy az Osztrák Ház újból hadat üzent a francia császárnak.[45] Hogy milyen vége lesz ennek, azt az égiek tudják. Annál inkább, mert bár a francia császár igen szigorú rendeleteket adott ki, hogy a földekről a learatott gabonát ne hordják el, ennek ellenére mégis megtörténik a megye felső részein mindenfelé, hogy elhordják a gabonát a földekről és takarmányul a lovak elé vetik. A generális főfelügyelő ugyanakkor, amikor követelését közölte, biztosította a vármegyét, hogy ezt rendeletben fogja megtiltani, mert nincs helye a magánrekvirálásnak, bárki által történjék is az, de a generális ezen biztosítéka ellenére több helyről érkezett panasz, így például Féltoronyból, Szentandrásról, Szentjánosról, hogy egy Prukkban állomásozó ezredes nagy mennyiségű bort és marhát csikart ki.

Július 28. Az említett beszolgáltatások ügyében írtak Riecce generális főfelügyelő úrnak Győrbe, és a levelet Templén esküdt útján eljuttatták. A levélre a generális rögtön válaszolt; fenntartotta korábbi kívánságait, egyszersmind a posztó beszolgáltatásához mintát küldött, és elrendelte, hogy abból elegendő mennyiségről gondoskodjanak. Válaszlevelében ezenkívül a francia hadsereg eltartására 1372 mázsa hús, vagy helyette 343 ökör beszolgáltatását kérte a vármegyétől, és felszólította, hogy a gabona beszolgáltatásának is minél előbb tegyen eleget.

Július 29. Templén esküdt azt az újságot hozta Győr vármegye első alispánjától, Györgyitől Győr városából, hogy a pannonhalmi apátság győri házát közköltségen fényesen tataroztatni kell és be kell teljesen rendezni, abból a célból, hogy a

[44] A már korábban említetteken kívül: Georg-Wilhelm Walterskirchen báró (†1811), 1802-ben honfiúsított osztrák arisztokrata. Birtokai Pozsony megye területén voltak. (*Nagy Iván:* Magyarország családai . . . XII. k., 27—28. o.; Pozsony vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: *Borovszky Samu.* Budapest, év nélk., 699. o.) — Skultéty Pál, a bevezetésben is említett naplóíró, aki szintén leírta a Pozsony megyei bizottsággal közösen tett sikertelen próbálkozást. (Naplója, 604. o.) — Skultéty Lipót Pál (Moson megye jegyzőkönyve Pál Lipótnak, *Skultéty Pál* naplója pedig Pál Sándornak mondja, 604. o.) megyei főügyész. — A Zsidó (Sidó) család a Csallóközben volt birtokos. Az itt említett Ferencről közelebbit nem tudunk. — Huszty Jánosról semmit sem tudunk. (*Skultéty* naplója őt, Zsidó Ferencet és Szalay Pétert nem is említi.) — Habermayer Károly a köpcsényi uradalom fiskálisa. (*Skultéty* naplója, 604. o.) A család 1760-ban kapta nemességét, (*Illésy—Pettkó:* A Királyi Könyvek, i. m. 80. o.) — Szalay Péterről csak annyit tudunk, hogy 1796-ban a mosoni járás esküdtje volt. (Magyar Almanak 1796. esztendőre, 234. o.)

[45] Ez a hír nem volt igaz.

francia, az osztrák és az orosz udvar követei abban a házban találkozzanak és a békéről ott tanácskozzanak.[46] Néhányan azt állítják, hogy augusztus 1-ig bizonyosan el kell dőlnie a béke kérdésének. Hogy mi lesz, majd meglátjuk.

Július 30., 31. Nem igazolódtak azok a híresztelések, amelyek a három követnek, az orosznak, a franciának és az osztráknak a béketárgyalásra Győrbe történő megérkezéséről elterjedtek. Győr város parancsnokához ugyanis ellenkező rendeletek érkeztek, ti., hogy a követek a béketárgyalás céljából nem Győrött, hanem Bécsben fognak találkozni. Ezen a napon este azzal a hírrel tértek vissza a kiküldöttek Bécsből, hogy Napóleon császár nem engedte őket maga elé, így dolguk végezetlenül voltak kénytelenek visszatérni. Nem maradt más hátra, mint hogy a Riese főfelügyelő által elrendelt beszolgáltatást a nemes vármegye minden földesúri birtokára kivessék hadiadó gyanánt. Az ebből a célból nagy többségükben ideérkezett földesurak holnap, vagyis augusztus 1-én segítséget nyújtanak a munkához, és a kiosztás meg fog történni.

Augusztus 1. Ezen a napon vettük a hírt Bécsből, hogy a béketárgyalásokra nem Bécsben, hanem Magyaróvárott fog sor kerülni.[47] Ebből a célból elrendelték, hogy kvártélyt készítsenek a küldött uraknak, úgymint az osztráknak, a franciának és az orosznak. Tudtul adták azt is, hogy a követek megérkezése előtt az itteni katonaságot félóra távolságra kell innen visszavonni. Ezen a napon a nemes vármegye rendjeinek gyűlésén a kiküldöttek beszámolót tartottak, amelynek alkalmából hosszas vita támadt, hogy ki és milyen mértékig köteles a generális főfelügyelő által támasztott követelések terhét viselni. Azt határozták, hogy mindenekelőtt azoknak a helységeknek a tanácsát kell előállítani, akikre a vármegye rendeinek szavatossága mellett, egy bizonyos összeg beszedését kirójják, hogy azt a tekintetes vármegyének beszolgáltassák. Ebből a célból a helységek bíráit az egész vármegyéből Óvárra idézték. A dolgok eredményét és kimenetelét meglátjuk holnap.

Augusztus 2. A helységeknek Óvárott megjelent bírái előtt kihirdették, hogy az említett célból a mosoni járás 87 000, a nezsideri járás 60 500 forintot köteles a vármegye rendjeinek szavatossága mellett beszedni és a vármegye pénztárába beszolgáltatni. A megyebeli zsidókra is 30 000 forintot róttak ki. A vármegye karai és rendei is megígérték, hogy az előbbi célra 107 660 forintot adnak be a vármegye pénztárába.

Augusztus 3. Ma a tanácsos úr, az első alispán, ismét emlékezetbe idézte, hogy mihelyt az óhajtott béke helyreáll, leköszön vármegyei tisztségéről. Ezen a napon semmi újság nem történt, azon kívül, hogy néhány helységben panaszkodtak a beszolgáltatások miatt.

Augusztus 4. Győrből Narbon generális[48] egy Barec nevű segédtisztje jött a vármegye bizottságához szóló levéllel, amiben a győri generális és kormányzó, Narbon, értesíti a bizottságot, hogy a béketárgyalás céljából Óvárra érkező követek találkozását augusztus 7-re tűzték ki. Kéri, hogy a vármegye hozzon alkalmas rendeletet ezen urak tisztességes fogadására, másrészt pedig a szükséges élelmiszerekről való gondoskodás érdekében. Ezért elrendelték, hogy Óvárott minden nap hetivásárt tartsanak, Szalay Pétert pedig Oroszvárra küldték, hogy az urasági asztalterítéket elhozza. Elrendelték azt is, hogy az utcákat szorgalmasan söpörjék, és hogy esténkint a házakra kifüggesztett lámpásokkal világítsák is ki.

Augusztus 5., 6. A béketárgyalásra Óvárra érkező követek fogadása érdekében történő előkészületeken kívül semmi újság nem történt. Egy lovas gránátos század érkezett, egy franciák által ambassadeur-nek nevezett generálissal. A közlegényeket a polgárok házaiba, a generálist pedig az óvári várba kvártélyozták be. A generális a vár kapujába három tagú őrséget állított, mégpedig egy

[46] Györgyi Pál, korábban főszolgabíró, ekkor első alispán. A hírek bizonytalan voltára jellemző, hogy ugyanezen a napon Győrben úgy tudták, ugyancsak Györgyi alispántól, hogy a béketárgyalások színhelye Sopron vagy Bécs lesz. (*Németh:* Győr városa . . . 286. o.)

[47] *Skultéty* naplója szerint a hír Teschenberg János királyi tanácsoshoz érkezett. (605. o.) Ugyanez a hír a győri karmelitákhoz csak augusztus 4-én érkezett el. (*Németh:* Győr városa . . . 387. o.)

[48] Louis Narbonne-Lara gróf (1755—1813) hadosztály-tábornok, Győr katonai kormányzója. (Életrajza: *Six i.* m. II. k., 250. o. — Győri tevékenységre l.: *Bay Ferenc:* Napóleon Magyarországon. Budapest, év nélk. passim.)

lovast és két gyalogost. Estefelé Narbon győri generális segédtisztje érkezett, abból a célból, hogy megvizsgálja a követek számára kijelölt kvártélyt, és hogy intézkedjék, amiben szükséges.

Augusztus 7. Délelőtt 11 óra körül a várban lakó generális, két segédtiszt és hat közlegény kíséretében eltávozott Óvárról. Sokan úgy tudják, hogy a Bécsből érkező Champagne francia követ elé ment.[49] Hogy mi lesz a dologból, majd meglátjuk. A szálláshelyeket elkészítették, mégpedig a kamarai adminisztrációs házban a francia Champagnenak, az egykori Szali-, most Paitser-féle házban Kurakin orosz követnek,[50] a Polymberger házban pedig Metternich osztrák követnek.[51] A többiek számára a szomszédos polgárházakban, valamint a piaristák rendházában jelöltek ki kvártélyt. Az üléseket a vármegyeházán fogják tartani.

Augusztus 8. Az a hír járta, hogy mégsem jönnek a követek, mivel a francia és az osztrák sereg között kiújultak az ellenségeskedések. Mindenki arról beszélt, hogy a franciák Sopron mellett sáncot és ágyútelepet építenek. Ezen a napon érkezett meg Riecce generális főfelügyelő augusztus 3-án Sopronból keltezett levele, amelyben azt kívánta, hogy a hadiadó terhére azonnal 137 254 butélia, azaz 1720 csöbör bort szolgáltassanak be Bécsbe, valamint 14 igáslovat. A kirovást a vármegye minden helységébe kiküldték. Estefelé a szolnoki bíró azzal a hírrel jött, hogy a községtől nem fogadták el az árpát, úgyhogy kénytelen volt azt Hempling bécsi serfőzőnek 6 forint 54 karajcárért elvesztegetni. Az esettel kapcsolatban felelősségre vonják a történtekért Fuchs fuvarost, akire a szállítás gondját bízták.

Augusztus 9. Gürtler tanácsos érkezett Bécsből azzal a hírrel, hogy a béketárgyalás követeinek az érkezése azért húzódott eddig, mivel az angol és a spanyol futár nem érkezett meg kellő időben Bécsbe. Egyszersmind azt mondta, hogy a béketárgyalásra aligha kerül sor, mert olyan feltételeket szabtak, amelyeket az osztrák császár nem fogadhat el.

Augusztus 10. Ezen a napon Riese generális főfelügyelő megjelent egy Königsberg nevű bécsi üzérrel. 10 óra körül a vármegyeház üléstermébe lépve, az itt ülésező bizottsághoz kérdést intézett, mindenekelőtt az általa július 24-én kirótt beszolgáltatásról, hogy mit végeztek ténylegesen az ügyben. Azt a választ kapta, hogy a kívánt gabonát, vagyis a búzát, a rozsot és a zab helyett az árpát beszolgáltatták, de a raktári tisztek az árpát semmiképpen nem voltak hajlandók elfogadni, hanem azt kívánják, hogy az árpa helyett zabot adjanak be. Majd megkérték a generális fő felügyelő urat, hogy ne vonja vissza, hanem állja a szavát. A generális főfelügyelő úr azt válaszolta, hogy teljességgel állja a szavát, ilyen rendeletet nem is adott ki, tehát a katonaság tartozik elfogadni a zab helyett az árpát. Ezután tovább zaklatta a vármegye bizottságát, hogy a beszolgáltatás hátralevő részleteinek, úgymint az állatok, a posztó és a szövet, a bőr beadásának a legrövidebb időn belül tegyen eleget. Mivel pedig úgy látja, hogy kötelezettségének a megye csak úgy tud eleget tenni, ha egy vállalkozóval kezd tárgyalást, ezért hozta magával az említett Königsberget, hogy a nemes bizottság vele tárgyaljon és megegyezzen. Tényleg meg is állapodtak vele a posztó, a szövet, a bőr és a bor leszállításában, és előleg címén kifizettek neki 60 000 forintot. Az, mihelyt felvette a pénzt, eltávozott. Kevéssel ezután az adóhivataliak észrevették, hogy a számításba 2000 forint hiba csúszott. Ennek rendezése céljából az ifjabb Andrásy kénytelen volt az említett Königsberg után menni, akit Bécsben ért el.

Augusztus 11. Ezen a napon megjelent báró Metternich[52] miniszter kamarása azzal a céllal, hogy megvizsgálja a francia és az orosz miniszter kvártélyát és intézkedjék. Ez úgy rendelkezett, hogy az adminisztrációs házba a francia követet, a Polymberger-féle házba az osztrák követet, a Szali házba pedig az orosz követet szállásolják el. Egyszersmind elrendelte, hogy a vármegyeháza tanácstermét készítsék elő, hogy alkalmas legyen az ülésezésre; ezenkívül, hogy elegendő enni-inni való legyen kéznél. Ezen a napon reggel Győr felé szállítottak két ágyút.

49 Jean-Baptiste de Champagny, 1809-től codorei herceg (1756—1834), francia külügyminiszter.

50 Alekszandr Boriszovics Kurakin herceg, Oroszország párizsi követe, aki azonban a béketárgyalásokon nem vett részt.

51 Klement von Metternich-Winneburg gróf (1773—1859), 1809. július 8-a óta az Osztrák Császárság külügyminisztere.

52 Szöllössy rosszul tudta, Metternich gróf volt.

Augusztus 12. Ezen a napon kellett volna a Riese generális főfelügyelő által kívánt 343 ökröt és 14 lovat Óvárra összegyűjteni. Ez alkalommal több község kénytelen volt idehajtott állatait hazahajtani — ökreik nem lévén, teheneket küldtek — azzal, hogy ökröket hozzanak. Minden lovat itt tartottak, egyet sem küldtek vissza. A követek ezen a napon sem érkeztek meg, noha fogadásukra minden előkészület megtörtént. Ki tudja, vajon ez az egész felkészülés nem tréfa volt-e; majd megmutatja a jövő.

Augusztus 13. Délelőtt 11 óra körül megjelent egy hadnagy 25 császári közlegénnyel a Madiana dragonyos ezredből.[53] Miután jelentette magát Gerard nevezetű francia generálisnál,[54] a parancsnoksága alatt levőkkel beszállásolt a polgárok házaihoz. Délután 6 óra körül komoly nézeteltérés támadt a vármegye kancelláriájában az alispán úr, Króner alszolgabíró és Manninger városbíró között, amely csaknem személyeskedésig fajult. Ezen a napon vette feleségül Molnár Ferenc néhai Nagy Pál özvegyét.

Augusztus 14. Este 10 óra körül megjelent az osztrák követ, báró Metternich. Őt a Polymberger-féle házba kvártélyozták be. Kíséretében volt egy herceg-generális, az ifjú Eszterházy Pál és Pest vármegye inszurgens alezredese, Orczy báró.[55] A már ténylegesen jóváhagyott béketárgyalásról azt a hírt hozták, hogy Felső-Ausztria egészen Linz-ig, Tirol, Karinthia, Krajna és az egész tengerpart a franciákhoz fog kerülni. Ha ez igaz, jaj akkor a magyar alkotmánynak!

Augusztus 15. Nagy ünnepe volt ez a nap a franciáknak.[56] Először délután 2 óra körül, az óvári plébánia templomban Guran generális[57] jelenlétében dob- és trombitaszóval Te Deumot tartottak, majd az Óvárott levő valamennyi francia csapat tisztjei vezetésével végigvonult minden utcán, teljes felszereléssel. Az urasági ház előtt néhány liba lefejezésével nyilvános játékot rendeztek, majd utána az óvári vár udvarán a polgárok mindenféle sülttel és borral terített asztallal gondoskodtak jóllakatásukról. Az uzsonna elköltése után nagy vígság és ágyúdurrogtatás közepette táncoltak a vár udvarán. Este egész Óvár városát kivilágították. A generálisok a tisztekkel együtt egészen éjjel kettőig muzsika és tánc mellett mulattak a vár magtárában.

Augusztus 16. 8 óra körül, Pozsonyból Győrbe utaztában, megjelent Riecce generális főfelügyelő, aki mindenekelőtt megvizsgálta a hadiadó pénztárat, és lezárta a pénztárnaplót. Azt látva, hogy a pénztárban 80 ezer forint található, a legsúlyosabb megtorlás terhe alatt megparancsolta az adószedőnek, hogy ezt az összeget azonnal vitesse Pozsonyba a hadipénztárba. Vöröss aladószedő úr[58] tényleg el is szállította a pénzt Pozsonyba. Az osztrák követ, gróf Metternich ezen a napon megparancsolta, hogy a királyi tanácsos alispán úr útján mutassák be neki minden Óvárott levő tisztviselő névsorát.

Augusztus 17. Éjjel 2 és 3 óra között megjelent a francia követ Champagne, és elfoglalta az adminisztrációs házban számára kijelölt kvártélyt. Hogy a két követnek mi a szándéka a béketárgyalással kapcsolatban, azt a jövő mutatja meg. Délelőtt 10 óra körül a vármegye bizottsága, úgymint Teschenberg és Németszeghy tanácsosok, Andrássy főadószedő, Sztellik főjegyző, Szöllősy főszolgabíró és Szalay

53 Az ezred nevét nem tudtuk azonosítani.

54 Valószínűleg François-Joseph Gérard báró (1772—1832) lovassági tábornok, a 9. könnyűlovas hadosztály parancsnoka (Életrajza *Six:* i. m. I. k., 496—497. o.)

55 A herceg-generális kilétét nem tudtuk megállapítani. — Eszterházy Pál herceg (1785—1866), Napóleon magyar királyjelöltjének, Eszterházy Miklósnak fia, az 1848-as magyar kormány majdani minisztere, az Osztrák Császárság párizsi követségén volt attasé. 1809. július 8-án Metternich külügyminiszter mellé osztották be. — Orczy József báró (1779—1811) a Pest megyei inszurgens lovasezred alezredese. — A győri karmeliták följegyzése szerint Metternich és kísérete este 10 órakor érkezett Győrbe. Itt köszöntötte Narbonne kormányzót, és éjfélkor utazott tovább Óvárra. (*Németh:* Győr városa . . . 387. o.)

56 Napóleon születése napja. A Győrben állomásozó francia csapatok ünneplését l. *Németh:* Győr városa . . . 387. o.

57 Talán Francois Guérin d'Etoquigny (1762—1831) lovassági tábornok, 1809. augusztus 24-től Grác katonai parancsnoka. (Életrajza *Six:* i. m. I. k., 539—540. o.)

58 Farádi Vörös János (L.: *Farádi Vörös Ignác* visszaemlékezései az 1798—1822. évekről. Kiadta *Madzsar Imre:* Budapest, 1927. Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris.)

János jegyző, Króner alszolgabíró és Partenschlager József ellenőr úr[59] a francia követhez vonultak, hogy a vármegye nevében felajánlják szolgálataikat. A bizottság elnökének rövid latin beszéde után, Champagne követ odaszólította jelenlevő titkárai közül az egyiket tolmácsnak, és francia nyelven válaszolt a bizottságnak: nagy megtiszteltetés számára, hogy így együtt fogadhatja a bizottságot; ő a maga részéről minden lehetőt el fog követni, hogy uralkodójánál közvetítsen a nekünk és nekik is szükséges, hőn óhajtott béke helyreállítása érdekében. E válasz után a bizottság minden tagját meghívta a délután 5 órakor kezdődő étkezésre. Ez az étkezés igen bőséges volt, de nem sokat ért, mert a francia ételek gyalázatosan voltak elkészítve. Az asztalfőn a francia követ ült, a jobbján Metternich osztrák követ, a balján pedig a császári generális. A 24 főből álló vendégsereg összekeveredve lakomázott az asztalnál. Az étkezés egészen este 7 óráig tartott. A vendéglátás végén a francia követ belekarolt Metternich osztrák követbe, átvonultak a szomszédos szobába, és igen sokáig barátságosan társalogtak. Nem tudni, hogy ez a beszélgetés hivatalos, vagy magán jellegű volt-e; majd a jövő megmutatja. Estefelé megérkezett Győrből Torkos főszolgabíró úr a város kapitányával,[60] akik az osztrák követhez jöttek azzal a kéréssel, hogy a francia csapatok eltartásával nagyon megterhelt szerencsétlen adózóknak kegyeskedjék valamiféle könnyebbséget szerezni.

Augusztus 18. Délelőtt 10 óra körül egy vesztfáliai követ jött azzal a hírrel, hogy a vesztfáliaiak mozgolódnak, és kinyilvánították harci kedvüket, amit a ténylegesen elviselt többszöri megpróbáltatások sem tudtak megtörni.[61] Csak az Isten tudja, milyen következményei lesznek ennek a dolognak. Este 7 órakor Metternich osztrák követ vendégséget tartott. Ezen mindenki megjelent, aki 17-én a francia követ vendége volt.

Augusztus 19. Este 8 óra körül futár érkezett Champagne francia követhez. Nem tudni, mi hírt hozott.[62] Azt mondják, hogy Bécsből Linz felé sok ágyút vontattak ezekben a napokban.

Augusztus 20. Déltájban megjelent Győrből Óvárott Riecce generális főfelügyelő. Ez alkalommal vita támadt a kialkudott és a vállalkozó által már leszállított bor ügyében. [A közvetítő] ugyanis azt mondta, hogy egy magyar hordó 52 literből áll, a generális pedig azt állította, hogy a hordókban 52 liternél kevesebb volt. Végül hosszas szóváltás után kijelentette a generális, mivel a vármegye nem ad hitelt a szavának, ezért gondoskodni fog egy literes mértékről, és azt bemutatja a vármegyének. Miután így lezárták a vitát, az említett Riecce generális úr eltávozott Pozsonyba. Este 9 órakor Champagne francia követ az adminisztrációs házban ünnepélyes bált adott, miután Prukkból összeszedett húsz muzsikust; ezen valamennyi, a környéken állomásozó tiszt megjelent, szintúgy Narbon győri kormányzó is, és meghívták az összes óvári lányokat; hajnali 4 óráig táncoltak. Ezen a napon jött meg Bécsből az ifjú Andrásy azzal a hírrel, hogy mind a 14 felküldött lovat kiselejtezték, a 280 ökörből pedig csak 108-at fogadtak el. Közülük a legjobbakat 290 fontra, azaz mintegy 4 mázsa súlyra értékelték.[63]

Augusztus 21., 22. Semmi újság sem történt, azon kívül, hogy több futárt küldtek ide és viszont innen el. Hogy milyen hírt vittek, azt titokban tartották.

Augusztus 23. Este a nemes vármegye házában gróf Metternich miniszter vacsorával egybekötött ünnepélyes bált adott. Három asztalt terítettek meg, és az

59 Sztellik (Stellik, a megyei jegyzőkönyv 1809-es bejegyzésében Szelik) Ferenc, Moson megye főjegyzője, később 1825-ben a megye alispánja. (*Skultéty* naplója, 608. o.; *Nagy Iván:* Magyarország családai X. k., 365. o.) — Szalay János 1796-ban a mosonyi járás alszolgabírája (Magyar Almanak 1796-ik esztendőre, 234. o.), ekkor a megye jegyzője. — Króner János alszolgabíró. — Parttenschlagerra nincs adatunk.

60 Torkos István Győr megye főszolgabírája és Gőzsy Máté győri városkapitány. (L. *Szávay Gyula:* Győr. Monográfia a város jelenkoráról. Győr, 1896., 189. o.)

61 Weszfália lakossága júliusban fellázadt a Napóleon által kinevezett Bonaparte Jeromos király ellen és le akarta rázni a francia uralmat. (A hírt József nádor is följegyezte naplójába, de még augusztus 2-án, 611. o.)

62 A futár Napóleonnak Schönbrunnban augusztus 19-én reggel kelt levelét hozta, melyben a császár utasítja Champagnyt, hogy közölje Metternichhel: amennyiben a császár megkísérelni a francia megszállás alatt levő országrészek közigazgatásának dezorganizálását, akkor véglegesen uralma alá veti ezeket a területeket, eltörli a feudális rendszert, bevezeti a Code Napoléont, és az Osztrák Ház három koronáját szétválasztja, (Correspondance de Napoléon Ier . . . XIX. k., 426—432. o.)

63 Bécsi mázsában számolva, mely nagyjából 50 kiló volt.

ülésteremben volt a tánc. Erre a mulatságra minden tisztségviselő urat különkülön meghívtak. Egész éjjel tartott a tánc. A mulatságon a tisztségviselőkön és az urasági tiszteken kívül megjelent több generális is; köztük a legelőkelőbbek gróf Grouschi vadászparancsnok, Narbon győri kormányzó és Brugg generális voltak.[64] Az ifjak az ülésteremben táncoltak, a generálisok pedig a szomszéd szobában, a játékasztalokat körülülve, gróf Metternich-hel és Eszterházy herceggel kártyáztak. Nem megvetendő mennyiségű aranyat lehetett itt látni.

Augusztus 24., 25. Ezekben a napokban sok futárt küldtek ide a francia és az osztrák miniszterhez, de hogy mit hoztak, azt teljesen titokban tartották.

Augusztus 26. Néhány futáron kívül, akiket az ittlevő követekhez küldtek, semmi újság nem történt.

Augusztus 27. Ezen a napon Grouschi generális a várbeli magtárban ünnepélyes bált adott. Az urasági magtárt teremmé alakították, feldíszítették mindenféle faágakkal, és azokra piramis formára virágokat aggattak. A fal mellett nagy társalgás folyt, a tisztségviselőkön és az urasági tiszteken kívül ugyanis az összes szomszéd helységekben állomásozó mintegy ötven francia tiszt is megjelent. A tánc alatt, 10 óra körül, a két követ, azaz a francia és az osztrák, a terem sarkába húzódott, és mintegy teljes óra hosszat szorgalmasan tanácskoztak. Mialatt mások táncoltak, addig ők az ország ügyeiről tárgyaltak. A mulatság hajnali 4 óráig tartott.

Augusztus 28. és 29. Semmi újság nem történt, azon kívül, hogy Champagne francia követ írott meghívóval minden tisztségviselő urat és urasági tisztet meghívott a nála augusztus 30-án tartandó mulatságra.

Augusztus 30. Anélkül, hogy ezt előzőleg bárki is sejthette volna, délután 13 óra körül a vármegyében állomásozó összes katonaságot összevonták Győrbe, Óvárott csak mutatóba maradt a követ mellett néhány őr. A francia követ visszavonta tegnapi írásos báli meghívását, és a mulatságot szeptember 3-ára halasztotta. Nemsokára meghalljuk, mit jelent a katonaságnak ez a hirtelen eltávozása. Egyesek azt állítják, hogy a Prukk mellett táborozó csapatok Győrbe vonulnak, mások azt mondják, a gyors eltávozás oka, hogy az inszurgens csapatok Győrnél összecsaptak a franciákkal; de semmi bizonyosat nem hallottunk még.[65]

Augusztus 31. Ezen a napon temették el Szale Lajos urat, tekintetes nemes Moson vármegye táblabíráját. Egy bizonyos steinbrucki[66] ember, aki Szolnokon töltötte az éjszakát, azt a hírt hozta, hogy az elmúlt egész éjjel nagy csapat lovas sietett Győrbe. Egy másik ember, aki Lébényről jött Óvárra, azt mesélte, hogy Lébényen át 800 főnyi gyalogság vonult Győr felé. Sokan, sőt maguk a tisztek is nyíltan mesélték, hogy a francia császár találkozott az osztrák császárral Győr alatt, a Galambhoz címzett fogadóban.[67] Rövidesen meghalljuk, vajon megegyezés, vagy összecsapás következik-e. Délelőtt $^1/_2$12 óra körül két lovas vadász érkezett; kevéssel utánuk egy futár jött sebesen; ez után nem sokkal két francia lovastestőr, majd egy hatlovas kocsi. Ebben a kocsiban ült Napóleon császár, az itáliai alkirállyal és két marsallal,[68] ezek után egy harmadik kocsi jött, négy öszvér húzta, ebben ült Napóleon orvosa. A kíséret 12 olasz dragonyosból állt. Mosonban a nyolc lovat késlekedés nélkül pihentekkel cserélték ki, és tovább utaztak Győrbe. Délután 4 óra körül megjelent Pozsonyból méltóságos gróf Pálffy Lipót úr,[69] és többek közt azt a hírt hozta a bizott-

64 Emmanuel Grouchy gróf (1766—1847), 1809. július 31. óta vezérezredes, a vadászcsapatok parancsnoka az itáliai hadseregben. (*Six:* i. m. I. k., 531—533. o.) — Pierre-Joseph Brugiere (Bruyère) báró (1772—1813) altábornagy. Augusztus 28-án hosszabb szabadságra ment, hogy a wagrami csatában szerzett sebesülését kikúrálja. (Uo. I. k., 171. o.)

65 Ahogy a későbbiek mutatják, a csapatösszevonások Napóleon másnapi győri látogatásával voltak kapcsolatban.

66 Steinbruch: Német falu Párndorf (Pándorfalu) mellett.

67 Teljesen légből kapott hír, amely azonban széltében-hosszában el volt terjedve, József nádor is följegyezte. (Naplója, 654—655. o.)

68 A két marsall: Alexandre Berthier, a neuschateli herceg, Napóleon vezérkari főnöke és André Masséna, a rivoli herceg, a wagrami csatában a balszárny parancsnoka.

69 Pálffy Lipót gróf (1764—1825) tábornok, aki 1805-ben mint a pozsonyi vár parancsnoka tárgyalásokat kezdett Davout marsallal (L. *Domanovszky Sándor:* József nádor iratai II. k., Budapest, 1929., 192. s köv. o.; Életrajzi adatai *Jedlicska Pál:* Eredeti részletek a gróf Pálffy-család okmánytárához. Budapest, 1910., 611—612. o.)

ságnak, hogy az elmúlt éjszakát Napóleon császár Pozsonyban töltötte, lóra ülve az egész várost és várat bejárta és néhány rendelkezést adott ki. Szállása Krassalkovits herceg házában volt.[70]

Szeptember 1. Ma reggel 7 órakor Napóleon császár — miután Győr városát megtekintette — erre tért vissza, ugyanazokkal a kocsikkal, amelyekkel odafelé ment; katonasága is ugyanaz volt, mint ami testőrként Győrbe menet kísérte; visszatért korábbi tartózkodási helyére. Estefelé megjelent Óvárott gróf Zizendorff;[71] az éjszaka eltöltése után postán tovább utazott Őfelségéhez, Ferenc császárhoz Tatára. [72] Ez az úr Szöllősy főszolgabírónál töltve az éjszakát azt mesélte, hogy csak parányi reménysége csillog a békének, a békefeltételeket ugyanis úgy állították össze, hogy egyik fél sem fogadhatja el; ebből következik, hogy a háborút rövidesen folytatni kell.

Szeptember 2. Ezen a napon a két követ, továbbá Eszterházy herceg és az egész generálisi kar Eszterházára ment; éjszaka térnek vissza Óvárra.

Szeptember 3. Champagne francia követ bált adott az óváriaknak a kamarai adminisztráció házában. A mulatságon jelen volt minden generális. Ezen a napon híre járt, hogy a fenséges herceg, az ország hercegprímása Komáromban elhunyt.[73] Ha a hír igaz, akkor többet is fogunk hallani róla. A tánc éjjel 2-ig tartott.

Szeptember 4. Néhány követet ide-oda küldözgettek, más nem is történt.

Szeptember 5. Este 9 és 10 óra között visszajött Tatáról, Őfelségétől gróf Zinzendorff miniszter. Most is Szöllősy főszolgabírónál töltötte az éjszakát, és megint azt a hírt hozta, hogy nagyon kicsi a békekötés reménye, ezért hamarosan folytatni kell a háborút.[74] Elmondta azt is, hogy ő királyi fensége, az ország hercegprímása, Ambrus Károly úr, szeptember 2-án Istenben elhunyt és Nagyszombatban eltemették.

Szeptember 6. Megjelent Óvárott hat közlegény egy tiszttel a szász lovasezredből — ahogyan mondják: rendfenntartásra. A győri kormányzó, Narbon generális parancsára Győr városa erődítésére szeptember 8-tól kezdődően nyolc napra 200 kapával ellátott munkást kell Győrbe rendelni. Lébényhez, mint találkozóhelyre rendelték őket 1809. szeptember 8-ára. Felügyelő biztosul Faitsert, a magyaróvári uradalom írnokát jelölték ki melléjük, az ő kötelessége lesz a munkások létszámára és méltányos bérére való felügyelés.

Szeptember 7. Semmi újság, azon kívül, hogy létrejött a megegyezés a francia hadseregnek szállítandó 152 lóról Königsberg zsidóval, akinek minden egyes ló leszállítása után 650 forintot kellett fizetni. A lovak teljes ára 98 800 forintot tett ki, amelyet a községekre vetettek ki.

Szeptember 8. Délután 4 óra körül két biztos jelent meg; közülük az egyiknek francia zsidónak kellett lennie. Levelet hoztak Riecce generálistól, amelyben elrendeli, hogy folyó hó 10-ig a vármegye köteles befizetni a rá kivetett teljes adót. Erre a levélre válasz ment a generálisnak, hogy lehetetlent kíván. Estefelé, 9 óra körül, megjelent Óvárott a korábbi helyi parancsnok Lassal, aki itt töltötte az éjszakát, majd Pozsony felé távozott.

Szeptember 9. Semmi feljegyzésre méltó nem történt, azon kívül, hogy látni lehetett a részletekben Győr felé vonuló gyalogságot.

Szeptember 10. Egy Butuy nevű műszaki mérnökezredes levele érkezett, mely Moson tanácsának volt címezve, de a vármegyének szólt. A tartalma az, hogy a dévényi erődítéshez 150 ásóval és talicskával felszerelt munkást kell a vármegyének okvetlenül kirendelnie. Ezek a munkások a vármegye tetszése szerint öt vagy több napra rendelhetők ki, a cserétől függően.

Szeptember 11. Semmi újság nem történt.

Szeptember 12. Egy kapitány jelent meg az osztrák Landwehrből futári minőségben, aki leadva a levelet Metternich miniszternél, innen Napóleon császár-

70 Értsd: Grassalkovich Antal herceg palotájában.

71 Karl von Zinzendorf gróf (1739—1813) államminiszter. (Itt említett útjára vö. *József nádor* naplója, 654. o.)

72 Ferenc császár szeptember 2-án reggel érkezett Tatára, a nádorral együtt. (L. *József nádor* naplója, 652. o.)

73 Károly Ambrus estei főherceg, esztergomi érsek, 1809. szeptember 2-án halt meg Komáromban. (*József nádor* naplója, 652. o.)

74 Ferenc császár álláspontját ismerteti *József nádor* naplója, 657. s köv. o.)

hoz utazott. Ez a futár elmondta, hogy néhány napon belül biztosan kihirdetik a békét. A hadiadóba leadott gabona átadására Bécsbe küldött Puszter fuvaros azt írja, hogy Bécs város összes falai ágyúkkal vannak két napja megerősítve, a város alatti terület pedig francia lovasokkal van tele; azt is széltében mesélik, hogy néhány napon belül csatára kerül sor. Ezekben a napokban Pozsonynál hajóhidat építettek, amihez, vasmacskák hiányában, malomköveket hordtak.

Szeptember 13. Riecce generális főfelügyelő figyelmeztető levele érkezett a vármegyei bizottsághoz, miszerint a generális tudomására hozza a vármegyének, hogy a francia császár határozott rendeletére a vármegyére kimért hadiadót 48 órán belül be kell fizetni. Hozzátette, hogy a hadosztályparancsnok és a győri parancsnok rendeletet kaptak, hogy akár végrehajtás útján is szerezzenek érvényt a császári parancs végrehajtásának.

Szeptember 14. Az Óvárott állomásozó alezredes kemény fenyegetéssel és a bizottság bebörtönzésének kilátásba helyezésével megparancsolta, hogy néhány órán belül mutassák be neki a vármegye helységeinek névsorát, és ezen külön tüntessék fel az uradalmakat és a tehetősebb lakosokat. A jövő mutatja meg, hogy mit jelentsen ez a kívánság és mire fog vezetni.

Szeptember 15. Megjelent egy ezredes azzal a hírrel, hogy a Kisszigetre mintegy 800 főnyi lovasság fog átkelni. Ugyanezen a napon Bubna osztrák generális, visszatérőben Schönbrunnból, Napóleon francia császártól, jelentkezett Óvárott Metternich osztrák követnél. Ahogy mondják, ultimátumot visz az osztrák császárnak. Néhány napon belül meghalljuk, béke lesz-e vagy folytatódik a háború.[75]

Szeptember 16. Narbon generális a győri erődítéshez rendelt 200 munkáson felül újabb 200 munkás kirendelését kérte úgy, hogy naponta négyszázan legyenek; összeszedésükre kiadták a rendeletet. Megjelent Óvárt egy tiszt Eugenius alkirály gárdájából, előmutatott egy parancsot, s ennek értelmében Óvárott 8, Mosonban pedig 6 lovat rekvirált. A tiszt ilyetén rekvirálásáról készült kimutatást elküldték Riecce generális főfelügyelőnek. 12 óra körül a 7. könnyűlovas ezred mintegy 500 főnyi lovasa vonult át Óváron Halászi felé, az ezred másik része — ahogyan hírül hozták — a kimlei réven kelt át, szintén a Kisszigetre.

Szeptember 17. Ezen a napon Riecce generális főfelügyelő a vármegyéhez intézett levelében 5212 mérő búzát, 2175 mérő rozsot és 3676 akó bort követelt, meghozzá azzal, hogy tíz napon belül mindezt leszállítsák; azonkívül azt kívánta, hogy a gabonát őröljék meg, és az így nyert lisztet szállítsák Pozsonyba. A városban már 4 napja áll a franciák által készített hajóhíd, aminek a felépítéséhez vasmacskák hiányában malomköveket szállítottak a Dunához. Ma este Champagne francia követ az urasági házban fényes bált adott, amin a tisztségviselőkön és az urasági tiszteken kívül sok francia generális és tiszt jelent meg.[76] Hajnali 3 óráig táncoltak.

Szeptember 18. Ezen a napon Frangepán nevű francia gárdakapitány[77] 18 lovat erővel és erőszakkal elvitt. Ezek közül nyolcat Prukkba, hatot pedig Kismartonba vezettek Andrássy és Raucheffer biztosok kíséretében. Ez alkalommal a rajkai plébános lovait is elvitték erőszakkal.

Szeptember 19. Megjelent két tiszt az 1. ezredből, és Eugenius alkirály nevében nagy szemtelenül azt követelték a vármegyétől, hogy adjon nekik 1400 rőf különböző színű posztót. A követelődzésükre válaszul elővették a főfelügyelő generális parancsát, amelyben a rendes beszolgáltatáson kívül minden rekvirálást megtilt. Erre fenyegetőzések közepette eltávoztak.

[75] Ferdinánd von Bubna (1768—1825) tábornok, akit Ferenc császár szeptember 7-én küldött Tatáról Schönbrunnba Napóleonhoz, s ebből az alkalomból altábornaggyá léptette elő. (L. *József nádor* naplója, 665. o. és Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815—1950. I. k., Graz—Köln, 1957) — Napóleon szeptember 15-i válaszlevelét hozta Ferencnek. A levélben a császár felsorolja területi követeléseit, amelyeket a korábbiakhoz képest valamelyest mérsékelt. (Correspondance de Napoléon I ... IXI. k., 560—562. o.) — Az ugyanakkor Champagnynak írt tájékoztatás valóban azt mondja, hogy a Ferenc császárnak tett ajánlat részéről az utolsó szó („son ultimatum") a tárgyalásban. (Uo. 557—558. o.)

[76] A győri karmeliták naplójából tudjuk, hogy a bálon Narbonne tábornok, Győr kormányzója is jelen volt. (*Németh:* Győr városa: 390. o.)

[77] Az „udinei Frangipani", ahogy Napoleon emlegeti Eugene Beauharnaishoz írt leveleiben, gyakran volt az olaszországi alkirály futára. (L. pl. *Du Casse:* i. m. V. k., 396. o.)

Szeptember 20. Teschenberg és Némethszeghy tanácsos urak a főispán úr őexellenciája levelének értelmében Pozsonyba mentek,[78] hogy kimutatást készítsenek az eddig beszedett és a franciák pénztárába befizetett hadiadóról, és hogy tanácskozzanak a generális főfelügyelő úrral a hadiadó jobb beszedésének módjáról. 10 óra körül indultak el Pozsonyba.

Szeptember 21. A francia követ előkészületeket tett Óvárról való elutazására: megkenette a kocsiját. Az osztrák követ mellé rendelt császári katonaság az éjjel elvonult. Azt beszélik, hogy folytatódik a háború, vagy hogy már megkötötték a békét. A jövő mutatja meg, hogy mit hoznak ezek a változások.

Szeptember 22. A francia követ nem távozott el. Az osztrák követnél szolgálatban álló osztrák katonaság helyett másik érkezett. Úgy látszik, valamennyi időre újból meghosszabbították a fegyverszünetet.[79] Teschenberg és Németszeghy első alispán tanácsos urak visszatérve Pozsonyból a generális főfelügyelővel történt tanácskozás után, azt a hírt hozták, hogy a kívánt 3676 akó bort és lisztet halaszthatatlanul be kell szolgáltatni; méghozzá az első harmadát október 2-áig, a másodikat október 10-éig, a harmadikat pedig október 20-áig. Ha pedig a vármegye ezeket a határidőket nem tartaná be és a beszolgáltatást nem teljesítené, haladéktalanul végrehajtás következik; amit akkor találnak, azt tulajdonosra való tekintet nélkül, erőszakkal elviszik. Ez vonatkozik a Bécsbe rendelt ökrök hátralevő részének leszállítására is.

Szeptember 23. A francia 1. ezredből, újból megjelent egy hadbiztos Mosonból és megismételte a posztóra vonatkozó követelést, hozzátéve, hogy ha kívánságát nem teljesítik, akkor házról házra járva fogja a posztó megszerzéséhez szükséges pénzt elrekvirálni. Követelésének azonban semmiképpen sem engedtek. Ezen a napon Teschenberg tanácsos úr felment Bécsbe, hogy megegyezést kössön a bor beszolgáltatása ügyében.

Szeptember 24. Riecce generális főfelügyelőnek a levele érkezett, miszerint ismét 4000 mázsa szalma beszolgáltatását kívánja a vármegye részéről Korneiburgba.[80] Ezzel kapcsolatban úgy határoztak, hogy ha ezt természetben kell szállítani, a közvetítő segítségét veszik igénybe.

Szeptember 25. Riecce generális főfelügyelő szemrehányásokkal tele levelet küldött a természetbeniek beszolgáltatásával kapcsolatos hátralék miatt, hozzáfűzve: személyesen maga fog megjelenni Óvárott, hogy számon kérje a vármegyén, miért nem szolgáltatták be ez ideig a természetbenieket. Reggel 9 órakor a generális valóban megjelent és nagy energiával sürgette a 4000 mázsa szalmának Klosternaiburgba szállítását; ezenfelül megparancsolta Napóleon császár rendelete alapján, hogy részletekben 350 ökröt hajtsanak haladéktalanul Bécsbe; szigorúan meghagyta, hogy ebből a megye által kidolgozott felosztás szerint 268-at az uradalmak, a fennmaradó 82-t az adózók szolgáltassák be. A bizottságnak adott rendelkezéshez hozzáfűzte, hogy semmiképpen se merjenek eltérni a fenti elosztástól, hanem pontosan aszerint járjanak el.

Szeptember 26. Ezen a napon érkezett Bubna generális és Lichtenstein herceg, szintúgy Mayer generális; az osztrák császár végső válaszát vitték Napóleon császárnak.[81] Rövidesen megtudjuk, hogy mily sors vár ránk. Késő este jött egy kapitány, és azt kívánta, hogy a bizottság szolgáltasson be neki 1400 rőf különböző színű posztót. Követelését megtagadták, és jelentést tettek róla Riecce generális főfelügyelőnek. Mayer generális, aki Lichtenstein herceggel és Bubna generálissal együtt érkezett ide, itt maradt s itt várja a stafétát Lichenstein hercegtől, hogy azzal Őfelségéhez [Ferenc császárhoz] siessen.

Szeptember 27. Metternich osztrák követ Eszterházy herceggel együtt Tatára, Ferenc császárhoz távozott; nem tudni, hogy visszatér-e.

[78] Moson megye főispánja ekkor Szapáry József gróf volt.

[79] Ferenc császár szeptember 20-án hozzájárult, hogy az egyszer már megújított fegyverszünetet újabb 15 nappal meghosszabbítsák. Ezt Győrben már szeptember 21-én hivatalosan hozzhírre tették. (*Németh:* Győr városa . . . 390. o.)

[80] Korneuburg Bécstől északra, a Duna balpartján, szemben Klosterneuburggal, amellyel hajóhíd kötötte össze. (Vö. a szeptember 25-i bejegyzéssel: a szalmát Klosterneuburgba kell vinni.)

[81] Anton Mayer von Heldenfeld (1765—1842) táborszernagy. — Bubnáék újabb küldetésére ld. *József nádor* naplója, 752. o. — Valóban Ferenc császár válaszát (ha nem is utolsó válaszát) vitték Napóleon szeptember 23-i levelére.

Szeptember 28. Champagne francia követ korán reggel előkészítette eltávozását. A kocsikat előállították és minden csomagját kocsira rakták. Reggel 7 és 8 óra között jött 10 postaló, Champagne francia követ titkárával együtt, szemünk előtt kocsira ült és Pozsony felé eltávozott. Teschenberg tanácsos úr állítása szerint, két napon belül visszatér ide Schönbrunnból, ahol újabb találkozót tartanak.[82]

Szeptember 29. Délelőtt 11 és 12 óra között Metternich gróf Eszterházy herceggel együtt visszatért Tatáról Óvárra.

Szeptember 30. Ismét megjelent három, Riecce generális alá beosztott biztos Óvárott; főnökük nevében új követelést közöltek, azt, hogy Napóleon császár kifejezett rendelkezésére, Magyaróvárott raktárat kell létesíteni, amelybe nagymennyiségű gabonát, szénát és szalmát fognak szállítani. Nem tudom, mi lesz ebből.

Október 1. Megjelent a 112. gyalogezred alezredese és azt követelte, hogy Nezsider, Óvár és Moson adjanak 3800 rőf posztót. Hozzátette, hogy azt a parancsot kapta: amennyiben a vármegye nem tenne 24 óra alatt eleget a kívánságnak, a bizottság négy fő tagját fogságra kell vetnie és magával kell vinnie. A bizottság, Riecce generális minden rekvirálást eltiltó rendelkezésére hivatkozva, elutasította a követelést. Az alezredes elhagyta az üléstermet, kevéssel később azonban négy zsandár-nak mondott[83] francia katonával jelent meg a vármegyeháznál és Némethszeghy alispánt, Szellik főjegyzőt, Andrássy főadószedőt és egyet a főszolgabírák közül, ti. Szőllősy urat szigorú őrizetben elvezettette. Az említett urak délután 3 óra körül indultak el a zsandárok kíséretében Óvárról Prukk városa felé, de az időjárás miatt nem jutottak tovább Gattha falunál.[84] Itt töltötték az éjszakát, majd a következő napon, azaz

Október 2-án ismét útnak indulva, szakadatlanul zuhogó esőben, délelőtt 10 óra körül a Lajta átkelőhelyére, Prukk városába jutottak. A piactérre érve az itt tartózkodó Pachtod[85] tábornokkal szerettek volna beszélni, ezért az egyik mellékükön rendelt őrt megkérték, jelentse megérkezésüket a generálisnak. Az őr visszatérve azt az utasítást hozta a fogoly uraknak, hogy a városparancsnoknál jelentkezzenek. Zuhogó esőben keresgélték mindenfelé, kereszt- és mellékutcákon bolyongva, míg végre megtalálták. A tőle kapott szállászédula birtokában előbb a fő őrség épülete előtt két órát álldogáltak az esőben, míg végül is a városházára vitték őket. Itt, eddigi kísérőiket leváltva, négy piszkos gyalogos őrizetére bízták őket. Miután itt enni kaptak, egy tiszt öt katonával Sopronba kísérte a fogoly urakat. A következő napokon, úgymint

Október 3-án, 4-én, 5-én, 6-án és 7-én. Sopronba délután 4 óra körül érkeztek, és egyenesen Grinie generális hadtestparancsnokhoz vitték őket,[86] A generális a bejelentés után rögtön maga elé bocsátotta a fogoly urakat, és kemény szavakkal a szemükre hányta, hogy az alkirály rendeletével szembeszegültek. Így aztán nem volt más lehetőség, a bizottság fő tagjait fogságra kellett vetni. De ha most sem tesznek eleget őfelsége, az alkirály parancsának, akkor neki, a generálisnak nem marad más választása, mint hogy a bizottság tagjait szigorú katonai őrizettel Bécsbe küldje. Amikor a fogoly bizottsági tagok látták, hogy a követelés tényleg az alkirály parancsán alapul, s megtudták, hogy tekintetes nemes Vas és Sopron vármegyék már eleget is tettek a benne foglaltaknak, ők is megígérték, hogy teljesítik. Erre az első alispán és a főjegyző visszatértek Óvárra, Andrássy főadószedő és Szöllősy főszolgabíró urak pedig Sopronból egyenesen Bécsbe mentek, hogy a posztót megszerezzék. Innen csak október 7-én tértek vissza. Gróf Metternich — ahogy mondják — október 4-én eltávozott Óvárról.

[82] Napóleon szeptember 27-én délután 2 órakor Schönbrunnban kelt írásában utasította Champagnyt, hogy egyik titkárát Óvárott hagyva azonnal jöjjön hozzá. (Correspondance de Napoléon Ier . . . XIX. k., 618. o.) — Champagny többet nem tért vissza Óvárra. A békealkudozások külügyminiszteri színtről áttevődtek a két uralkodó közti — levélváltásokban történő — közvetlen tárgyalásokra.

[83] A szó a magyarban ekkor még ismeretlen volt, Szöllőssy is franciásan írja: gendarme. Jelentése: tábori csendőr.

[84] Gáta: a Lajta mellett. Ma Gattendorf (Burgenland).

[85] Michel Pachtod gróf (1764—1830) tábornok, Eugène herceg olaszországi hadseregében a 4. hadosztály parancsnoka. (*Six:* i. m. II. k., 278—279. o.)

[86] Paul Grenier gróf (1768—1827) tábornok, az olaszországi hadsereg hadtestparancsnoka. (*Six:* i. m. II. k., 524—525. o.)

Október 8. Megjelent egy francia biztos, Michel, Óvárott és a Riecce generális főfelügyelő által elrendelt beszolgáltatási kötelezettségre hivatkozva azt kívánta, hogy a természetbenieket az óvári raktárba szállítsák, még pedig először a szénát és a szalmát, majd pedig a búzát és a rozsot. Ennek érdekében a bizottság felosztást készített a széna és a szalma beszolgáltatására.

Október 9., 10. Megjelent hat francia biztos és megparancsolták hat kemence felállítását. Amikor a bizottság erre nem volt hajlandó, erőszakkal elrendelték a munka azonnali megkezdését. Ezekután kocsikat, munkásokat és kőműveseket rendeltek ki.

Október 11., 12. Moson vármegye földesurainak és kurialista nemeseinek gyűlésén a bizottság kihirdette az óvári raktárba szállítandó természetbeniek felosztását. Eszerint kétharmada az uradalmakra, egyharmada pedig az adózókra esik. A természetbeniek a következők: 750 mérő búza, 333 mérő rozs, 1339 akó bor, 27 akó pálinka, 206 öl fa, 4500 mázsa széna és ugyanannyi szalma, 6428 mérő zab. A szénát kölcsönös megegyezéssel csak a mosoni járás szénatermelő helységeire, jelesül Lébényre, Szolnokra, Szentpéterre, Szentjánosra, Pusztasomorjára, Tarcsára, Téttényre, Vallára vetették ki.[87]

Október 13. Visszajött az alkirály testőrségében szolgáló Frangepán kapitánynak egy tiszttársa, azzal a paranccsal, hogy a minap elutasított három alkalmatlan ló helyett három jó lovat adjanak, Óvár és Moson városokból. Mivel sem az egyik helyen, sem a másikon nem találtak megfelelőt, ezért Króner alszolgabíró urat kiküldték az említett tiszttel a szomszédos helységekbe, hogy válasszanak három lovat. A szentjánosi és halászi bírók híradása szerint az odavezényelt katonaság visszavonul.

Október 14. A fenti tiszt visszatért és elmondta, hogy Hegyeshalom, Szolnok és Szentpéter helységekben egyetlen alkalmas lovat sem talált. Minthogy pedig a hátralékos három lovat köteles a megye megadni, természetben viszont aligha van erre mód, ezért váltsa meg a megye pénzen, darabját 500 forintjával számolva, egészben 1500 forinton. A bizottság tagjai először elutasították a megváltást, de nagy szóváltások után, nehogy a végén nagyobb baj legyen belőle, megállapodtak, hogy a kívánt 1500 forintot nyugta ellenében átadják a szóban forgó tisztnek; a főadószedő rögtön ki is fizette 3 bankóval.

Október 15. Reggel Lichtenstein herceg, Bubna generális és Neumann őrnagy visszatérőben Bécsből azt a hírt hozták, hogy a békét a tegnapi napon, vagyis október 14-én délelőtt aláírták és hatalmas ágyúdörgés közepette hirdették ki Bécsben, majd a mai napon Pozsonyban és Győrött is.[88] A győri erődítéshez kirendelt munkásokat a kormányzó elbocsájtotta és hazaengedte. A Szentmiklósról beszolgáltatott 12 ökröt visszahajtatta Liczkóra.[89]

Október 16. A francia élelmezési tiszt, akit az óvári raktár és a kétszersültet termelő kemencék átvételére rendeltek Óvárra, sürgette a már elkezdett hat kemence építését, azzal, hogy ámbár a békét már kihirdették, de amíg feletteseitől ellenkező parancsot nem kap, addig megépítésüktől semmiképpen nem állhat el. A vármegyei bizottság megígérte neki a legutolsó kemence felépítését is.

Október 17. Ma este őexellenciája, Moson vármegye főispánja megérkezett Óvárra, útban Őfelségéhez, a felséges császárhoz Tatára, azzal a céllal, hogy bizonyosan megtudja Őfelségétől, vajon a franciák által előzőleg végbevitt és a falvakból napról napra, mind a mai napig folytatott rekvirálások jogosak-e és ha nem, ezeket a francia követeléseket kell-e teljesíteni. Visszatérve hírül adja majd az eredményt.[90]

87 Mosontarcsa (Andau), Mosontétény (Tadten) és Valla (Wallern) a mai Burgenlandban. — Ránkmaradt Moson megye Állandó Bizottságának október 13-i dátummal a Helytartótanácshoz benyújtott folyamodványa, melyben panaszkodik, hogy a franciáknak teljesített beszolgáltatások pénzbeli ellenértékét a megszálló hatóságok mindössze 1 054 117 frankra számították, jóllehet annál sokkal többet tesz ki. (OL. M. Kir. Helytartótanács lt. Eccl. oecon. bona 1809., Fons 161.; Pos. 10—11.)

88 Az október 14-i schönbrunni béke szövege: L. *Neumann:* Recueil des traités . . . II. k., 309—310. o. A titkos pontok: uo. 316—317. o. A béke győri kihirdetésére *Németh:* Győr városa . . . 392. o.

89 Lickó-puszta.: Hédervártól délre, a Kis-Duna-partján.

90 Szapáry József gróf főispán, egyben a nádor mellé rendelt királyi biztos itt jelzett tárgyalásaira l.: *József nádor* naplója, 762. o. és *Németh:* Győr városa . . . 393. o. Október 20. alatt.

Október 18. Ezen a napon Riecce generális főfelügyelő tudtára adta a vármegyének, hogy lemond a liszt Pozsonyba szállításáról, ezzel szemben sürgeti a bécsi raktárba beadandó hátralék haladéktalan leszállítását. Erre azt a választ kapta, hogy miután a Pozsonyba rendelt liszt nagyrészét már leszállították, rendelje el őexellenciája, hogy ezt a lisztmennyiséget fogadják el a bécsi hátralék helyett.

Október 19. Híre járt, hogy a 7. könnyűlovas ezred ezredese Ráróra rendelte valamennyi kisszigeti bírót azzal, hogy a rári kórház gyógyszereinek beszerzése céljából rájuk kirótt készpénzt hozzák magukkal, máskülönben végrehajtást rendel el. Azt is hírül hozták, hogy a francia császár a békekötés alapján elrendelte Győr, Brünn, Bécs és Grác városfalainak szétrombolását, ahogy Bécsben október 16-án hozzá is fogtak a bontáshoz a Schottenthornak nevezett kapunál.

Október 20. A francia katonaság szokásos és igen sok helységben foganatosított erőszakos végrehajtásain kívül — amelyeket a bizottságnak jelentettek — más említésre méltó nem történt.

Október 21. A főispán úr őexellenciája Tatáról, Őfelségétől visszatérőban Óvárott töltötte az éjszakát, magával hozta a már ténylegesen aláírt békepontokat, amelyek közül az egyik október 20-ától kezdődően minden kivetett, de ki nem fizetett hadiadót elenged. Ebből kifolyólag az ittlévő ökröket visszaadták gazdáiknak, a 6 kemence építésénél lévő munkásokat visszarendelték és minden helységbe körlevelet küldtek, miszerint a francia katonaságnak az elvonulásukig járó rendszeres eltartáson kívül, senki semmivel sem köteles. Őexcellenciájának Vrbna királyi biztos úrnak[91] is írt a bizottság, kérve, hogy valami módon szabályozzák, mi értendő katonai ellátáson, mert mindeddig a mértéktelenség jellemezte az erre vonatkozó követeléseket.

Október 22. Vrbna királyi biztos őexcellenciájának rendkívüli futárral küldött levele érkezett Bécsből, melyben őexcellenciája a béketárgyalással kapcsolatban tudomásulvétel és miheztartás végett közli a bizottsággal, hogy október 20-ától kezdődően sem hadiadó fizetésének, sem bármi néven nevezett más beszolgáltatásnak helye nincs, kivéve a francia katonaság rendszeres ellátását, amit elvonulásukig adni kell. Ezen a napon Andrássy főadószedőt Bécsbe küldték azzal a céllal, hogy Königsberg és Fellner vállalkozóknál állítsa le a természetbeniek és anyagiak további részének beszolgáltatását, valamint, hogy megkérje Vrbna királyi biztos őexcellenciáját, tiltassa el a vármegyében állomásozó francia katonaságot a rendkívüli kívánságok teljesítésének erőszakolásától és rendeltesse el, hogy a részletesen lerögzített rendszeres eltartáson kívül semmit se követeljenek.

Október 23. Híre jött, hogy Pachtod Prukkon állomásozó generális, a béke kihirdetésétől függetlenül, újabb bor, zab és ökör beszolgáltatását írta ki a vármegye több helységére. Amikor a barátfalvi tanács — a béke kihirdetésére hivatkozva — vonakodott a követelésnek eleget tenni, a féltoronyi ezredes a bírót és az esküdteket lefogatta és Prukkba, a generálishoz kísértette. Ez ügyben Teschenberg tanácsot urat és Andrássy főadószedő urat tüstént Bécsbe küldték Daru főkormányzóhoz,[92] azzal a kéréssel, hogy a barátfalvi foglyokat bocsássa szabadon, a francia katonaságnak pedig méltóztassék elrendelni, hogy mivel a békét megkötötték, tartózkodjék a hasonló erőszakosságoktól.

Október 24. Narbon győri generális azt kívánta, hogy a lőszerek Győrből történő elszállításához, október 26-ától kezdve a visszavonásig, naponta 200 kétfogatos kocsit rendeljenek ki Mosonba. Azt válaszolták neki, hogy mivel a vármegyében lévő kocsik állandóan a prukki táborhoz és Pozsony városába vannak kirendelve, a bizottság nem kezeskedhet a rendelet végrehajtásáért, hogy Mosonban a kívánt 200 kocsi ténylegesen megjelenik. Az pedig, hogy mindennap újabb és újabb kocsikat állítson, felülmúlja a vármegye erejét. Este a kálnoki plébános arról tudósította a bizottságot, hogy az ott bekvártélyozott 7. dragonyos ezred egyik tisztje, meglátva Szöllősy főszolgabíró Kálnokon[93] tartott kocsiját, használatba vette. Amikor a főszolgabíró ezt megtudta, nehogy a kocsijában valami kár essék,

[91] Rudolf Wrbna gróf, Ferenc császár főkamarása, a franciáknak adandó hadiadók és beszolgáltatások ügyében kinevezett legfőbb császári biztos.

[92] Pierre-Antoine Daru gróf (1767—1829), a francia seregek által megszállt területek Napóleon által kinevezett főkormányzója.

[93] A szigetközi Kálnok az óvári uradalomhoz tartozott.

rögtön elküldte Tóközi hajdút Kálnokra, hogy a kocsit elhozza, de az említett tiszt őrséget állítva a kocsihoz, megtagadta annak kiadását. A hajdú dolgavégezetlenül, egyedül tért meg Óvárra.

Október 25. Szöllősy főszolgabíró, hogy a Kálnokon, a francia tiszt által visszatartott kocsiját visszaszerezhesse, kénytelen volt ezen a napon korán reggel, két zsandárnak nevezett rendfenntartó katona kíséretében Kálnokra kimenni és azok tekintélyére támaszkodva visszakövetelte a kocsit. Reggel 8 óra körül tényleg vissza is hozta. Ezen a napon több császári katona átszökött a francia csapatokhoz; zsandárok kísérték őket Pozsonyba. Ezek a szökevény katonák azt mondják: egyetlen indok késztette őket a császári és királyi zászló elhagyására: az annyira rossz ellátás, hogy pár napon keresztül még kenyeret sem kaptak. Nem tudjuk, igazat mondanak-e vagy sem, de akármilyen volt az ellátásuk, tettük szégyenletes, gyalázatára válik a hazának és a magyar nemzetnek.

Október 26., 27., 28. és 29. Ezekben a napokban lőszert szállítottak Győrből Bécsbe. Közben már minden helységben kihirdették a békefeltételeket, mégis a prukki táborból érkező tisztek nem kis rekvirálást vittek végbe az élelmiszerekből mindkét járás falvaiban, jelesen marhából, borból, zabból, szénából, továbbá fogatos kocsikból. Miután a békeszerződés 6. pontja kimondja, hogy október 20-ától Őfelsége magára vállalta a hadiadó fizetését, a helységek bíráit utasították, hogy ettől a naptól kezdve semmiféle követelést ne teljesítsenek. A barátfalvi tanácsot, amely az utasítás szerint keményen ellenszegült, fogságba vetették, és mivel a jobbágyok két rekviráló franciát megvertek, és rájuk bizonyították, hogy a két franciát tényleg megverték, őket is szigorú börtönbe vetették és átadták a katonai bíráskodásnak. Majd meghalljuk, mi lesz ennek az ügynek a vége. Ezen a napon, vagyis október 29-én eltávozott Óvárról, az innen Bécsbe hajtott ökrök szállítására Riecce generális által kirendelt biztos, Rocupére.

Október 30. Újabb levél jött Narbon győri kormányzótól, melyben azt kívánja, hogy a Prukkba rendelt lőszer Győrből való elszállításához megint 150 kétfogatos kocsit küldjön a vármegye; kiegészítve azzal, hogy a szállítás kíséretére a vármegye két biztost rendeljen ki, egyrészt azért, hogy ezek a kocsik cseréjére Prukkban felügyeljenek, másrészt, hogy ne hagyják a kocsikat Prukkon túlra vinni, hanem ott lerakodva, küldjék rögtön vissza őket. Ebből a célból Trummer alszolgabírót küldték ki.

Október 31. Ma az a hír jött, hogy Pachod generális parancsára a Tó[94] melletti helységekbe bekvártélyozott gyalogos katonaság visszavonult Prukkba, megával víve minden helységből több kocsit és négynapi ellátást kenyérből, húsból és borból.

November 1. A prukki táborban lévő katonaság útnak indult ezen a napon Grác felé; a szomszédos helységekből megszámlálhatatlan kocsit rekviráltak és vittek magukkal a poggyász szállítására.

November 2. Győrből a bádeni ezred egy betegszállítmánya érkezett, Lucsonyban töltve az éjszakát, Pozsonyba ment. A Győr vármegyei fuvarosok, közelebbről Réti falubeli lakosok, attól félve, hogy netalán Óvárról a betegekkel együtt tovább hajtják őket, éjnek idején kocsijukat és a lőszerszámot otthagyva elmenekültek.

November 3. Három Lichtenstein ezredbeli szökevény császári katonát hoztak a zsandárnak nevezett katonai rendfenntartók. A szökevények közül az egyik bajor, a másik porosz, a harmadik magyar nemzetiségű volt. Miután jobban utánanéztek, kiderült, hogy nem a reguláris, hanem az inszurgens katonaságból valók voltak.

November 4. A 3. gyalogosezred egy tisztje érkezett és felmutatta a feletteseitől kapott parancsot, hogy őt a mosoni állomásra rendelték, másokat pedig a Győrből Bécsbe vezető útra küldtek, abból a célból, hogy a szállítmányok váltására létesített állomásokon a rendre ügyeljenek. Az ő feladatuk, hogy a különböző szállítmányok továbbításához szükséges kocsikat a megfelelő állomásokon biztosítsák, és ne hagyják az egy stációra rendelt kocsikat egy állomásnál távolabbra menni. Ilyen állomásnak Győrből Bécsbe Mosont, Köpcsényt és Fischamentet jelölték ki.

[94] Nyilván a Fertő-tóra kell gondolnunk.

November 5. A két hónapja Óvárott táborozó 30. könnyűlovas ezred francia katonái ma reggel eltávoztak — ahogy hallatszik — Féltorony felé. Ezen a napon Győrből Óvárra érkezett egy szállítmány sebesült bádeni katona, akik Óvárott töltve az éjszakát, Prukk felé távoztak.

November 6. Ezen a napon a főispán úr őexcellenciája parancsára Andrássy főadószedőt Pozsonyba küldték abból a célból, hogy a magával vitt összes francia nyugta alapján számadást készítsen Riecce főfelügyelő generálissal, és mindent kövessen el, hogy a franciák által, megérkezésük óta kiállított valamennyi nyugtát beszámítsák a hadiadóba. Estefelé Majláth fogalmazójának körlevele érkezett, melyben tudatja, hogy folyó hó 7-én a királyi biztos úr őexcellenciája átutazik a vármegyén,[95] és utazása érdekében tíz felszerszámozott lovat kell készenlétben tartani Moson, Öttevény, Rajka és Köpcsény állomásokon. Ebből a célból a Mosonban tett intézkedések után, az ifjú Rouchoffert Öttevényre küldték.

November 7. Ezen a napon ismét megjelent egy Beaux nevezetű biztos az itáliai hadseregtől, aki azt kívánta, hogy 80 kocsit rendeljenek Mosonba a kétszersült[95/a] szállítására. A kocsikat nagy vitatkozás után kirendelték, de kijelentették: ha azok nem jelennek meg, ezért a bizottságot semmilyen felelősség nem terheli. A biztos saját hatáskörében Lébényen 20 kocsit rekvirált.

November 8. Ismét elküldtek egy szállítmány kétszersültet Mosonból Prukkba 36 kocsin az említett biztos kíséretében. Estefelé egy szállítmány érkezett Győrből betegekkel; Óvárott töltötték az éjszakát, majd a következő nap reggel, a Kálnokról kirendelt 8 kocsival továbbmentek Pozsonyba.

November 9. A főispán úr őexcellenciája visszatért Győrből és a tanácsos úrnál[96] történt étkezés után, a vármegyeházban[97] ülést tartott, amin először és mindenek előtt jegyzékbe foglalták az ellenséges csapatoknak a vármegye területére való lépésétől egészen a mai napig mindazt, amit az ellátásukra adtak és amit beszolgáltattak. A jegyzék 4 466 923 forint 9 $^{7}/_{8}$ krajcárt tett ki a beszolgáltatási napló szerint; ebben nincsenek benne a tekintetes nemes vármegye által hadiadóként Bécsbe beszolgáltatott természetbeniek, az ökrök és a gabona, nincsenek benne az uradalmak és a nemes urak által a franciák eltartására adott költségek, továbbá a hadiadó címén a franciák hadipénztárába befizetett készpénz összege sem. Őexcellenciája látva a vármegyét sújtó megterheléseket, megígérte, hogy a végsőkig menve mindent meg fog próbálni Őfelségénél, hogy ezentúl mentesítsék a vármegyét a táborozó katonaság eltartásától, és legalább néhány évre mentsék fel a hadiadó fizetése alól. Mindezt az igazság is így kívánja. Isten tudja, megvalósul-e kívánságunk.

November 10. Azt a hírt hozták, hogy a november 1-én tüzérségi felszereléssel és 134 kocsival Mosonból Prukkba menő szállítmányt, valamint a november 5-én egy másik szállítmányt, ami Mosonból szintén Prukkba ment és 96 lóból állt, Prukkból minden váltás nélkül Bécsbe, onnan Neustadtba[98] irányították; itt a kocsisokat megverték és kocsijaikat, lovaikat elvették. A visszaélésről, orvoslás céljából jelentést tettek Vrbna királyi tanácsos úr őexcellenciájának.

November 11. Néhány jobbágyot a vármegyéből a jelentéssel felküldtek gróf Vrbna királyi tanácsos úr őexcellenciájához Bécsbe, hogy előadják őexcellenciájának, miképpen rendelték ki a franciák lőszerszállításához kocsijaikat november 1-én és 5-én, miképpen indultak Mosonból Bécsbe, onnan tovább Neustadtba, és mi módon vették el tőlük a kocsikat, őket elkergetve. A jövő mutatja meg, milyen eredménye lesz e küldetésnek. De ahogy mindeddig nem találtak orvoslást a rekvirálásokra, úgy ebben az esetben is aligha következik be a kívánt eredmény.

[95] A kéziratban: „currentalis actuarii Majláth." Ez időből a családnak három tagját ismerjük: id. Majláth József gróf államminisztert, ifj. Majláth József gróf kamarai tanácsost és Majláth János gróf helytartótanácsi fogalmazót. Nyílvánvalóan a kamarai tanácsosról van szó. 1809. december 8-án ugyancsak Majláth József kamarai tanácsos számára rendelnek előfogatot: ekkor tért vissza Bécsből Budára (OL. M. Kir. Helytartótanács. Dep. Portale pos. 56. fons 11.) Majláth actuariusa egyébként Kneidinger András volt. (L.: OL. M. Kir. Kamara. 10 834/1809. sz.)

[95/a] Az eredetiben: panis bis coctus, tulajdonképpen alacsony hőfokon teljesen szárazra kisütött rozskenyér, amely évekig is elállt.

[96] Németszeghy alispán érti.

[97] A kéziratban: „in domo sessionali"

[98] Wienerneustadt (Bécsújhely.)

November 12. Az a hír járta, hogy Mosonban két molnárlegény összeszólalkozott egy francia katonával, s azt a Dunába dobta. A börtönbe került molnárlegényre agyonlövés vár; a jövő megmutatja, mi lesz az ügyből. Késő este megjött Kröner alszolgabíró jelentése erről az emberről, amelyből kitűnik, hogy ezt a molnárlegényt már november 5-e óta a franciák tartják fogva. A jelentés alapján a bizottság kiküldte Szöllősy járási főszolgabírót, hogy a katonai joghatóság alá semmiképpen sem tartozó molnárlegény ügyében járjon közben és őt kérje ki. A közbenjárásra a helység parancsnoka azt válaszolta, hogy miután a molnárlegény ügyét fölterjesztette az ezredparancsnoksághoz, ezek után őt az ezredes tudta és hozzájárulása nélkül nem adhatja ki a vármegyének. Az ügyben írtak az Oroszvárott tartózkodó ezredesnek.

November 13. A neustadti tanács tudatta, hogy a Bécsbe és onnan Neustadtba küldött katonai szállítmányból Neustadtban maradt 63 ló és 44 kocsi. Azt határozták, hogy a tulajdonosoknak való visszajuttatás céljából, hozzák a kocsikat ide Óvárra. Ezen a napon megjelent a bádeni gyalogosezred egy tisztje Győrből és felmutatta Gouilleu dandártábornok[99] hozzá írt levelét, amely azt tartalmazta, hogy ha a vármegye 24 óra alatt nem rendeli ki az óvári állomásra a naponkint szükséges 50 kocsit, akkor ez a tiszt, Wenker, a bizottság elnökét, négy főszeméllyel együtt vegye katonai őrizetbe és vitesse a kormányzóhoz Győrbe, aki majd rendelkezik sorsukról. Erre a levélre azt válaszolták, és a levél másolatát megküldték Narbon győri kormányzónak, hogy a kívánt 50 kocsit már régen, november 1-től kezdve kirendelték Mosonba, azok a Győrből érkező szállítmányt tovább is vitték; mivel azonban ezek a kocsik nagyrészt Ausztriában maradtak és a mai napig nem tértek vissza, a vármegye nincs már abban a helyzetben, hogy ennyi kocsit tudjon kirendelni a két állomásra, úgymint Mosonba és Óvárra.

November 14. Azt a hírt hozták, hogy a győri erődítmény falait a franciák puskaporral felrobbantották. Azt mondják, hogy ez a robbantás akkora dörrenést okozott, hogy a városban minden ablak betört és a falrombolás ereje és hatása szinte földrengést idézett elő az egész belső városban.[100]

November 15. Ama bizonyos mosoni molnárlegényt, akit még 1809. november 5-én egy francia katonával kezdett verekedés miatt vettek katonai őrizetbe, átadták — elégtételadás végett — a vármegyének. Ezen a napon eltávozott a rendfenntartás érdekében ittlévő zsandárnak nevezett katonaság; innen Curndorf[101] felé Bécsbe vették útjukat.

November 16. Három francia hadbiztos jött, hogy a vármegyével egyetértve intézzék a francia és az itáliai katonaság vonulását. Gerard generális[102] parancsnoksága alatt állomásozó vadász hadosztály Szolnok felé, a Kisszigeten elhelyezett 7. könnyűlovas ezred Levél felé, az aknászok csapata Hegyeshalom felé, a bádeni gyalogosezred Óvár felé, az itáliai csapatok pedig Moson felé vonulnak el. Reggel, itt töltött éjszaka után, elment az utolsó ágyúszállítmány is. Narbon generális győri parancsnok levélben kérte a vármegyét, hogy eltávozása érdekében november 17-én éjjel 2 órakor Mosonban 14, és 9 órakor Parndorfban ugyancsak 14 ló legyen kéznél. Ezt rögtön el is rendelték.

November 17. Megjött Szentmiklósról Gerard generális sárga hajtókás lovasvadász divíziója. Óvárott és Lucsonyban helyezték el őket. Maga Gerard generális az uradalmi várban, Parthenschlager ellenőrnél foglalt kvártélyt. A bádeni és az itáliai gyalogos divízió, valamint a würzburgi Mosonban maradtak. Dél körül megérkeztek a 7. dragonyos ezred szállásosztói, akik átkelve a Kisszigetről, ahol eddig táboroztak, szintén Óvárott akartak kvártélyt kijelölni, de látva azt, hogy Óvárt már teljesen elfoglalták az említett vadászok, sikerült őket rávenni, hogy szándékukat megváltoztatva Levélre menjenek szállást foglalni. Ugyanezen a napon megjelent Neustadtból egy futár, valami firenzei Hermannus nevű őrnagy levelével, ebben kérte, hogy azt a két Moson vármegyei parasztot, jelesül Rangisz Jánost és Láng Józsefet, akiket még november 13-án rendeltek ki kétszersült

99 Valószínűleg Armand-Charles Guilleminot gróf (1774—1840) tábornok, Eugène itáliai alkirály vezérkari főnöke. (*Six:* i. m. I. k., 544—545. o.)

100 L. *Németh:* Győr városa ... 395. o. november 13-a alatt.

101 Zürndorf, későbbi magyarított nevén Zurány, a mai Burgenlandban.

102 François-Joseph Gérard báró (1772—1832) tábornok, Davout marsall hadseregében a 9. könnyűlovas dandár parancsnoka. (*Six:* i. m. I. k., 496—497. o.)

szállítására Mosonból, majd azt követően rakományukkal együtt megszöktek, szorítsák rá egy magukkal vitt zsák visszaadására, amiben a nevezett firenzei Hermannusnak több dolga volt elrejtve; máskülönben a Neustadtban maradt kocsit kártérítésül visszatartja. Erre a levélre Króner alszolgabíró úr — minthogy sejteni lehetett, hogy ezek mosoni parasztok voltak — azt válaszolta, hogy a vármegye bizottsága elé állíttatja őket.

November 18. Reggel a Kisszigeten elhelyezett, a királyné nevét viselő dragonyos lovasezred[103] átvonult Óváron s csak Levélen állt meg. Gerard generális divíziója ezen a napon elvonult Óvárról. Az út rossz voltára, a zabbal és szénával megrakott kocsikra hivatkozva újabb lovakat követeltek, és gyötörték a főbírót, hogy adjon nekik lovat. Miután nem kapták meg, mivel már húsz vagy még több kocsit kaptak innen, végigjárták a házakat, erővel és erőszakkal elvitték Szeiff serfőző lovait, azt ígérve, hogy a legközelebbi állomásról visszaküldik. Az egész katonaság Parndorf felé, onnan Neustadtba vette útját. Délután 4 óra körül megérkezett méltóságos Eszterházy herceg úr a feleségével, akiknek száműzetése a franciák eltűntével véget ért.[104] Óvárott töltötték az éjszakát, majd Heimburgba, vagyis Féltoronyba[105] utaztak, hogy onnan egy éjszaka és egy nap után, mihelyt meghallják, hogy a franciák eltávoztak, Kismartonba menjenek. Mindazok, akik az ellenség elől az ország felső megyéibe húzódtak, most lassan-lassan felbátorodva hazatérnek.

November 19. A vármegye területén még itt-ott található franciák környékünkről ma sietve eltávoztak. Ezzel a június 2-ától a mai napig szüntelenül tartó kegyetlen sorscsapás máról-holnapra véget ért. Így ez a napló is bevégződik.

*

A napló után megint a közgyűlési jegyzőkönyv veszi át a szót.

Héthónapos kényszerű szünetelés után, 1809. december 21-én először ültek össze közgyűlésre Moson megye rendei Magyaróvárt. „Elől-ülő viceispán úr emlékezetbe hozván, hogy valamint a francia ellenségnek a megyében hosszas ideig, azaz a múlt Pünkösd havának (május) 16. napjától fogva Mindszent havának (október) 20. napjáig volt tartózkodása miatt a közdolgoknak adott rend szerént való folytatásában nagy akadály tétetett" — olvassuk a jegyzőkönyvben —, javasolta, hogy mindenekelőtt az el nem intézett régebbi ügyekben hozzanak határozatot.

Felolvastatott tehát az uralkodónak még június 10-én kibocsátott „kegyelmes végzése", mely elrendeli, hogy „mind törvény szerént állíttatott, mind pedig szabad akaratbul ajánlott nemes katonák számárul és valóságos állapotjárul, úgy arrul is, hogy vagyon-é és menynyivel légyen a vármegye hátramaradásban... mennél hamarább jelentés tétessen." Mivel ez az utasítás — olvassuk tovább — csak július 9-én érkezett a megyéhez, „midőn tudniillik a vármegye a francia ellenség által már teljesen ellepve vala", jelentésüket nem tehették meg, hiszen akkor „az hadakozás segedelmérül csak írást tenni is veszedelmes vala". Mivel azonban megállapítható, hogy „e megyebeli nemes katonaságban hátramaradás nem volt, hanem az már akkor

[103] Az Eugène itáliai alkirály felesége, Amália Auguszta bajor hercegnő nevét viselő, már említett 7. dragonyos ezred.

[104] Eszterházy Miklós herceg és felesége, Liechtenstein Mária. „Száműzetésük", ahogy a következőkből kiderül, abban állt, hogy a kismartoni várat a fanciák rendelkezésére kellett bocsátaniuk.

[105] Féltorony (Halbturn, Hemiburg vagy Hemipirgum) a Fertő közelében.

Győr alatt az ellenséggel szembe is szállott, most pedig a bejelentésre már szükség nem volna, ezért a kegyelmes végezet az irományok közé fog tétetni."

Sok gondot okozott az élelem, főleg a hús „megfogyatkozása". Szabályozták a marhahús, a szappan és más cikkek árát, majd a spekuláció megakadályozásáról intézkedtek. Ahogy a jegyzőkönyv írja: „A mostani drágaságnak környülállásihoz tartozandó lévén az is, hogy a megyebéli mezővárosokban, úgymint Magyaróvárott és Nezsiderben tartatni szokott országos és helyi vásárokra több nyerekedő felek öszvejővén, az élelemre való minden cikkelyeket előre ugy öszveszokták vásárlani, hogy akiknek olyanokra házi szükségek vagyon, majd semmihez nem juthatnak, és ha valamiben részesülhetnek is, azt nagy áron fizetni kelletik", ezért a vásárokon a reggel 10 előtti nagybani felvásárlást eltiltják és a rendelet ellenőrzésére biztosokat jelölnek ki.

Hosszan foglalkozott a gyűlés azokkal a feljelentésekkel, amelyek egyes megyebeli lakosoknak a francia megszállás alatti magatartásával foglalkoztak. „Megvizsgálás és ítélés alá vétetett azon büntető per, melyet e vármegyének főügyésze Keviczky Sámuel úr ugyane vármegyének hajdúja, Göncz István ellen az eránt indított, hogy Theresia nevű hajadon leányának oly szabad társalkodást engedett az itt volt francia ellenséges katonákkal, hogy az ellene tett bevádoltatás szerént mintegy büntetésre való bordélymestert, úgy kellett tekinteni, és ugyanazért előbb maga, azután pedig az említett leánya is, minekutána a franciákkal tett társaságbul ide visszatért, a vármegye házánál be is zárattattak." A vizsgálat folyamán megejtett tanúvallomások ugyan nem igazolták egyértelműen, hogy „a fentemlített Göncz István valóban gonosz feslettségének elkövetése végett engedte legyen az említett leányát a francia katonákkal társalkodni", a megyei bíróság mégis úgy véli, „bűnösnek találtatnék abban, hogy azt [leányát], mint a jó atyának kötelessége hozza magával, hathatósan azok [a franciák] társaságától el nem vonta, és ezáltal botránkozást okozott; ehhez járulván az is, hogy a szolgálatinak teljesítésében is majd minden haszon nélkül való, mivel csak a kóborlásban és a bor italban tölti idejét". Az ítélet megelégedett a vizsgálati fogságban töltött egyhónapi börtönnel és Göncz Istvánt szabadon engedte; állásvesztésre sem ítélték, „nehogy koldusbotra jusson, valami jobbulását ígérné, megtartják". Ami pedig Teréz leányzót illeti, a döntés így szólt: „noha nem tudódik ki éppen világosan a reágyanított gonoszság, de mivel az ellenséggel tett nagy barátságával nagy botránkozást okozott, mert olyan helyeken és olyan francia katonákkal volt cimborálása, melyekről a gonoszságok elkövetésénél egyebet nem lehet ítélni", ezért háromheti fogságot kap, s utána („tekintve, hogy testében büntetni nem lehetne, mivel nyavalyatörés alatt lenni mondatik") kitiltják a városból.

Ugyancsak a francia csapatok ittléte idején, október hónap utolsó napjaiban a mosonszolnoki csordapásztornak, Valdhauser Györgynek feltörték és kirabolták a lakását. A gyanú a horvátkimlei Pali Márton cigányra és Trézsi nevű feleségére terelődött. A megye elrendeli a gyanúsítottak elfogatását és a vizsgálat megindítását.

Blasy József köpcsényi bikáslegényt azért, mert „minekutána gazdája, Schelkszhorn Ferenc nevezetű bikás, a francia ellenségnek közelgetése alatt egynehány száz forintokbul — részint bankócédulákból, úgymint 750 forintokig, részint pedig ezüstben — álló pénzét egy réz kannába csinálván, az udvaron levő kútba vetette volna, azt az említett bikáslegény, Mátyás nevezetű társával együtt megsajdítván, kivette s ellopta légyen" — a megye már korábban a vármegye tömlöcébe csukatta. Most elrendelik ügyének kivizsgálását.

„Végül — olvassuk a jegyzőkönyvben — felolvastattak a francia császár és Őfelsége [Ferenc császár] között kötött békességnek cikkelyei", avégett, hogy „azok kihirdettetvén, a békességnek helyreállításáért Szent Ambrus éneklésében foglalt isteni dícséret minden helységben ájtatossággal vitettessen véghez".

SZEMLE

LANTÓDI JÓZSEF:

A HADTUDOMÁNYI KUTATÁSRÓL

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1972., 266 p.)

A korunkban végbemenő tudományos-technikai forradalom alapvető változásokat idézett elő a hadügy egész területén. A fegyveres küzdelem megvívásának új, minden eddiginél hatalmasabb erejű eszközei teremtődtek meg, amelyek megváltoztatták a hadviselés feltételeit és körülményeit. Ezek az alapvető, forradalmi változások természetszerűen kihatottak a hadtudományra. Mégpedig nem csupán oly módon, hogy számos új feladatot állítottak eléje, hanem azzal is, hogy parancsolóan követelték a hadtudományi kutatómunka jelentős mérvű kiszélesítését. Ez a követelmény mindenben érvényes néphadseregünkre is. A követelmény felismerése abban tükröződik, hogy míg korábban viszonylag kevesen és esetlegesen foglalkoztak nálunk a hadtudomány valamely területének művelésével, néhány éve már tábornokaink és tisztjeink számottevő része végez tudományos kutatómunkát tervszerűen, központi irányítás mellett. Napjainkban pedig a tudományszervező és irányító tevékenység a parancsnoki munka elengedhetetlenül fontos részét képezi.

A hadtudományi kutatás kiszélesedése, a megnövekedett feladatok — és a jelentős számú új erő bekapcsolódása a tudományos munkába — szükségessé tették egy olyan kézikönyv jellegű mű elkészítését, amely összegyűjti és elemzi a tudomány művelésének eddig felhalmozódott tapasztalatait, összefoglalja a leglényegesebb tudnivalókat a kezdő kutatók, valamint a tudományos munkát szervező, irányító parancsnokok számára. E kettős igény kielégítése fontos és hálás, de egyáltalán nem könnyű feladat. Az erre vállalkozóknak további kutatásra ösztönző módon kell feltárniuk a hadtudomány legfontosabb elvi-elméleti és módszertani problémáit; előremutatóan kell megfogalmazniuk a kutatás-szervező és irányító tevékenységgel szemben támasztott, egyre fokozódó követelményeket.

A mű tanulmányozása arról győz meg bennünket, hogy Lantódi József vezérőrnagy és szerzőtársai alapvetően jól, színvonalasan oldották meg a vállalt feladatot. Összefogottan, problémafelvető módon, jó stílussal ismertetik a hadtudományi kutatás alapkérdéseit, módszereit, helyzetét és felvázolják a hadtudomány fejlődésének tendenciáit.

Könyvük nyolc fejezetből áll. E fejezetek sorrendben a hadtudomány általános kérdéseit; a hadtudományi kutatómunka mint probléma-megoldás; a hadtudományi kutatás általános módszerei; a hadtudományi kutatás szervezése, irányítása és bázisa; a hadtudományi tájékoztatás rendszere és bázisai; a munkamegosztás és együttműködés; a tudományos minősítés; a tudomány szabadsága a hadtudományi kutatómunkában című témaköröket foglalják magukban.

Már e puszta felsorolásból is kitűnik, hogy a szerzők a komplexitás igényével közeledtek e nehéz feladathoz, és átfogták annak valamennyi lényeges területét. Vállalkozásuk már ezért is megkülönböztetett figyelmet érdemel.

A hadtudomány általános kérdéseit tárgyaló fejezetben a szerzők a többi

között ismertetik a hadtudomány struktúráját, felsorolják azokat a területeket, amelyeken nálunk kutatás folyik. Ezek a tudományterületek: a hadtudomány általános elmélete; a hadművészet elmélete, ezen belül a hadászat; a hadműveleti művészet és harcászat; a katonai rendszerelmélet; a katonai vezetéselmélet; a katonai kiképzés (oktatás, nevelés) elmélete; a hadtörténelem; a katonaföldrajz; a hadigazdaságtan; és a haditechnika.

E felosztás kapcsán a szerzők néhány ellentétes véleményre is kitérnek, utalva azokra a vitákra, amelyek a hadtudomány tárgyáról napjainkban is folynak. Némelyek a hadtudomány struktúráját leszűkítik a hadtudomány általános elméletére és a hadművészet elméletére. Véleményüket arra alapozzák, hogy csupán ez a két tudományterület oldja meg a feladatát más tudományágazatoktól viszonylag függetlenül. Nézeteikkel szemben a szerzők által közölt felosztást helyesebbnek, megalapozottabbnak tartom. Úgy vélem, hogy a hadtudomány struktúrájának többi összetevőjére is, tagadhatatlan határterület jellegük ellenére és mellett, alapvetően a hadtudományi szemlélet a jellemző. Márpedig ennélfogva ezeket hiba lenne kirekeszteni a hadtudományi ágazat tudományterületei közül.

Ez azonban — véleményem szerint — nem jelenti azt, hogy a hadtudomány struktúrájának jelenleg érvényes felosztása nem rejt magában bizonyos problémákat. Magam is azt gondolom, hogy a hadászatnak a hadművészet elmélete keretébe történő besorolása egyfajta beszűkítést jelent; emellett nem érzem indokoltnak a hadműveleti művészet és a harcászat összevonását sem. A hadművészet elmélete ugyanis lényegét tekintve csupán egy gyűjtő fogalom. Tartalmának, a különböző méretű haditevékenységek jellegének és módjainak tanulmányozása nem egységesen és önmagában, hanem önálló, egymással összefüggő területeken történik. A hadművészet elmélete nem más mint a hadászat, a hadműveleti művészet és harcászat elméletének összege. Hadművészet elméletéről tehát csakis e három alkotórész, terület együtteseként beszélhetünk.

Ebből következően a hadtudomány struktúrájának meghatározásakor a jelenlegi felosztásnál célszerűbbnek látom a hadászat, a hadműveleti művészet és a harcászat önálló kutatási területként való kezelését. Véleményem szerint ezt a felfogást erősítik a hadászat helyének meghatározása körül kibontakozott vita tanulságai is. A tapasztalatok ugyanis mindinkább arra utalnak, hogy a hadügy egész területén végbement forradalmi változások a korábbihoz képest valóban jelentősen megnövelték a hadászat szerepét, oly annyira, hogy az napjainkban már ténylegesen az egész hadtudomány meghatározó összetevőjének tekinthető, és hatása kézzelfoghatóan érvényesül e tudományágazat valamennyi területén.

A szerzők a továbbiakban arra is utalnak, hogy többek véleménye szerint a „katonai rendszerelmélet", mint tudományterület elnevezés nem fedi, illetve nem fejezi ki pontosan annak tartalmát. Ezt a véleményt jogosnak és figyelemre méltónak tartom. Magam is azt vallom, hogy a „katonai szervezés és igazgatás elmélete" elnevezés megfelelőbb, a tartalmat jobban kifejező lenne.

A hadtudomány osztályjellege kapcsán a könyvben kiemelten esik szó a szocialista hadtudomány ideológiai funkciójáról és internacionalizmusáról. Mindkettő meglétével természetesen tisztában vagyok és tárgyalásukkal is teljes mértékben egyetértek. A megfogalmazás azonban félreértésre adhat alkalmat, mivel a burzsoá hadtudomány szintén a társadalomtudomány egyik ágazata, meghatározott ideológiai funkciót tölt be. Köztudott, hogy a burzsoá katonai teoretikusok nézetei és művei a lélektani hadviselésnek is egyáltalán nem lebecsülhető eszközei. S arról sem feledkezhetünk meg, hogy az imperialista katonai szövetségi rendszerek mindinkább nemzetközivé teszik a burzsoá hadtudomány — amerikai teoretikusok által kidolgozott — alapvető tételeit.

A hadtudomány és a politika viszonyát tárgyalva a szerzők megállapítják, hogy a háborúra való felkészüléssel és a fegyveres erőkkel kapcsolatos kérdések az ún. honvédelmi politikában összegeződnek. Úgy vélem, a honvédelmi politika azonos az állam katonapolitikájával, és attól nem tágabb fogalom; az utóbbi nem része az előbbinek. Ilyen megkülönböztetés a nemzetközi hadtudományi irodalomban — néhány magyar kutató véleményén kívül —

ismereteim szerint nem található. A különbségtétel, illetve a két fogalom alárendeltségének feltételezése teljesen szükségtelennek látszik. A honvédelmi politika elnevezés használatának természetesen lehet létjogosultsága, abban az esetben, ha azt a lényeges különbséget akarjuk ily módon is érzékeltetni, amely a szocialista és a kapitalista államok katonapolitikája között, tartalmában és céljában ténylegesen fennáll.

Az eddigiekben csupán az első fejezet anyagából érintettem néhány olyan kérdést, amely meggyőzően bizonyítja, hogy a szerzői kollektíva értékes munkája eredményesen fogja betölteni gondolatébresztő, további vitákra serkentő, újabb kutatásokra ösztönző szerepét. Gondolataim megfogalmazásával — a szerzők szándékának megfelelően — magam is azt kívánom csupán jelezni, hogy számos probléma tisztázása és végső megoldása még további kutatást, elméleti munkát igényel.

A többi fejezet mondanivalója a hadtudományi kutatás elvi, módszertani, szervezési és irányítási oldalaival ismerteti meg az olvasót. A munkának ezek a részei, a hadtudományi tájékoztatás rendszerének és bázisának ismertetésével együtt, nélkülözhetetlen segítséget, hasznos útmutatást és megbízható eligazítást adnak a kutatóknak és a tudományos munka szervezéséért-irányításáért felelős parancsnokoknak egyaránt.

A könyv jellege és betöltendő funkciója elkerülhetetlenné tette, hogy a szerzők olyan kérdésekre is kitérjenek, amelyek köztudott alapigazságok, általánosan ismert kötelező etikai normák a tudományok művelői számára, és általános gyakorlatként érvényesülnek a kutató és szervező-irányító munkában. Mindezt nem azért említem, mintha hibának tekinteném a közismert dolgok tárgyalását a szerzők részéről. Ezek egyáltalán nem rontják a munka vitathatatlan értékeit. Megjegyzésem egyik jelzése csupán azoknak a nehézségeknek és buktatóknak, amelyekkel egy ilyen jellegű első kísérlet során az alkotóknak elkerülhetetlenül meg kell küzdeniük.

Mident egybevetve megállapítható, hogy a szerzői kollektíva eredményes úttörő jellegű, hézagpótló munkát végzett. Könyvükben átfogó módon sikerült bemutatniuk a hadtudományi kutatás irányítói és végrehajtói oldalának leglényegesebb ismérveit. A mű hasznossága minden bizonnyal jól lemérhető lesz a Magyar Néphadseregben folyó tudományos munka kiszélesítésében és újabb eredményeiben.

Tóth Sándor

FARKAS MÁRTON:

KATONAI ÖSSZEOMLÁS ÉS FORRADALOM

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969., 428 p.)

1918 őszén egy birodalom esett alkotó részeire, egy dinasztia távozott Európa történelmi színteréről. Népek, köztük eddig évszázadokig elnyomott nemzetek indultak el az önálló, de távolról sem problémamentes fejlődés útján.

1918 Közép-Európa népeinek a törökök kiűzését követően méltán a legjelentősebb sorsfordulója. Értékelése a történelemtudományban a mai napig éles ellentéteket vált ki a legitimista, a különböző árnyalatú és egymással heves vitában álló burzsoá nacionalista, soviniszta aramlatok között. A burzsoá—földesúri társadalom szellemi, érzelmi öröksége, az egymástól eltérő belpolitikai viszonyok s a megismerési folyamat nehézségei egyaránt gátolták és a mai napig akadályozzák a szocialista országok marxista—leninista igényű történetírását is abban, hogy egységes, a múlt dezorintáló szenvedélyeitől mentes értékelését adja az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásának. Hogy ilyen komplex, tudományos és

valamennyi marxista—leninista metodológia alapján álló történész számára elfogadható értékelés minden bizonnyal megszületik majd, reményre jogosítónak nemcsak az e tárgykörből rendezett tudományos konferenciák, hanem a megjelent munkák is. Az utóbbiak közül kiemelkedik *Farkas Márton* monográfiája, mely a soknemzetiségű Habsburg birodalmat összetartó erőszakszervezet felbomlásáról, a talaját vesztett katonai vezetés dilemmáiról, az arcvonalon, valamint a hátországban levő csapatoknak az egész Monarchián átsöprő polgári demokratikus forradalomban betöltött pozitív és negatív szerepéről szól.

Csupán a kérdés terjedelmes és rendkívül ellentmondásos irodalmának elemzése megérne egy monográfiát. Farkas Márton ezúttal a polgári történetírásban és politikai irodalomban széles körben elterjedt hamis nézetekre ad alapos forráskutatáson nyugvó, tudományosan megalapozott feleletet.

A budapesti Hadtörténelmi Levéltár és az Országos Levéltár anyaga mellett elsősorban a bécsi Hadilevéltárban őrzött eddig alig, vagy kevésbé ismert forrásokra támaszkodott. Felhasználta a potsdami, drezdai, müncheni, prágai és pozsonyi levéltárak értékes iratállagait, s számos kérdést illetően figyelemre méltó következtetésekre jutott.

Kutatómódszere merőben eltért attól az 50-es évek elején még meglevő gyakorlattól, hogy a hadsereget csak „magyar" szempontból, izoláltan, mesterségesen alkalmazott nemzeti keretek között vizsgálja. Figyelmét az egész osztrák—magyar haderőre irányította, érdemben vizsgálta a hadsereg és a hátország kapcsolatát az imperialista háborúval szembenálló szociális és nemzetiségi mozgalmaknak, valamint az oroszországi forradalmaknak a csapatokra gyakorolt hatását.

A világháború az általános hadkötelezettség 1868-ban történt bevezetése után — ha eltekintünk a boszniai és hercegovinai 1878-as helyi jelentőségű harcoktól — az osztrák—magyar hadsereg első s egyben utolsó nagy erőpróbája volt. A szervező munkája elején azokkal a belső és külső tényezőkkel foglalkozik, amelyek a háború három évében meghatározták a soknemzetiségű, súlyos szociális ellentmondásokkal terhes haderő sorsát. Farkas Márton azonban nem fatalista módon közelíti meg témáját, hanem megvizsgálja azokat az intézkedéseket is, amelyek a hadsereg harcképességének megőrzésére, a dualista Monarchia háború utáni átmentésére irányultak. Nem voltak ezek a kísérletek minden esetben reménytelenek, s a szerző nem egyszer erre is rámutat.

A hadműveletek rövid ismertetésével a könyv írója arra kívánt rámutatni, hogy az elszenvedett veresége mennyire segítették elő a hadsereg válságának kibontakozását. A kudarcok mellett azonban akadtak sikerek is. Elég ha Szerbia, Dél-Románia megszállására, az olasz arcvonalon felmutatott korlátozott katonai eredményekre utalunk.

A szerző gazdag forrásanyagra támaszkodva mutatja ki a két orosz forradalomnak az osztrák—magyar haderőre gyakorolt hatását. Az objektíve meglévő belső ellentmondások a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után kezdtek felfakadni, 1917 novemberétől megindult a hadsereg forradalmi erjedést.

A Monarchia politikai és katonai vezetése kísérletet tett a megegyezéses békére s megpróbálta felszámolni, vagy legalábbis meggátolni a csapatok soraiban tapasztalható forradalmi erjedést.

Az imperialista érdekeknek megfelelő általános megegyezéses béke megkötése elmaradt, mindössze a szovjet kormánnyal jött létre fegyverszünet.

Időközben kiderült, hogy a központi hatalmak csak beszélnek a békéről, de nem mondtak le keleti hódító céljaikról. Gyorsan növekvő szakadék támadt a kormány és a tömegek között, az ellentét fokozódása 1918 februártól forradalmi válságot idézett elő a hadsereg soraiban és kezdetét a cattarói felkelés jelezte. Mindez azonban nem volt képes a hadvezetőséget arra kényszeríteni, hogy lemondjon az ukrajnai intervencióról.

A forradalmi válság kiszélesedett. nem egy esetben az Oroszországból hazatérő, a forradalmi tapasztalatokra szert tett volt hadifoglyok álltak a hátországban fel-fellobbanó lázadások, felkelések élére. Elsőnek mutat rá a szerző arra, hogy a lázadások indítékai között a nemzeti motívum mellett egyre szélesedő teret kaptak a szociális tényezők. Egy-egy lázadás résztvevői többnyire nem egy, hanem kettő, három, vagy több nemzetiséghez is tartoztak, a „bolseviki tanok" egyaránt terjedtek

a délszláv, a cseh, a szlovák, a magyar és más nemzetiségű katonák között. A nemzeti követelések mögött az esetek többségében szociális elégedetlenség húzódott meg. Például 1918. május 12—13-án a Judenburgban kirobbant katonalázadás jelszavai a következők voltak: „Fiúk, kifelé!", „Ma hazamegyünk!", „Aki szlovén, az velünk tart!", „Fel, bolsevikok!", Éljen a kenyér!", „Le a háborúval!" A megmozdulásban zömében szlovénekből álló 17. gyalogezred pótzászlóaljának állománya vett részt. (139. o.)

Megismerkedhetünk a könyvben a rimaszombati, a lublini, a kielcei, a reichenbergi, a rumburgi, a trencséni, schönbergi, a radkersburgi, a jičini, a sajószecsegi lázadások lefolyásával, azok közvetlen indítékaival, valamint az utolsó nagy tavaszi felkelésekkel, a pécsivel és a kragujevácival. Az utóbbinak az irányítása a fellelhető iratok alapján is bizonyíthatóan egy Oroszországból hazatért bolsevik hadifogolycsoport kezében volt.

Részletesen ismerteti, illetve elemzi a könyv a hadvezetésnek a fegyveres erők soraiban a lázadások hatására felgyorsult bomlási folyamat feltartóztatása érdekében foganatosított intézkedéseit, köztük a védhírszerző szolgálat erőfeszítését a forradalmi eszmék terjedésével szemben, kötük „ideológiai ellenoffenzíva" indítását, amelyek hatástalanoknak bizonyultak. A központi hatalmak az Oroszországgal kötött béke révén felszabadult katonai erejüket hiába vetették be a franciaországi és olaszországi arcvonalon, hogy számukra kedvező döntést csikarjanak ki, tíz- és tízezer ember életét áldozták fel értelmetlenül.

A Monarchia piavei offenzívájának kudarca indította el a szerző szerint a hadsereg általános felbomlásának folyamatát, amit az antant balkáni áttörése és Bulgária kapitulációja gyorsított fel.

A hadvezetőség a Monarchia egységének és a burzsoá—földesúri társadalmi rend megvédése érdekében, amit a hátországban kialakult forradalmi helyzet veszélyeztetett, az azonnali békekötést sürgette. Támogatta Ausztria államszövetséggé való alakítását, amit az október 16-i császári manifesztum jelentett be. Károsnak tartotta azonban annak a haderő egységes irányítását megnehezítő hatását. A hadvezetőség — mint ez Farkas Márton részletesen és árnyaltan elemzi — támogatta az addig elnyomott nemzetiségek burzsoáziájával való megegyezést a bolsevista irányban fejlődő tömegmozgalmakkal szemben, lehetővé tette a kapcsolatfelvételt a nemzeti burzsoázia és az antant védőszárnyai alatt tevékenykedő emigráns szervezetek között, igyekezett hidat verni a mielőbbi megegyezés érdekében.

Sokoldalúan mutatja be a könyv a polgári demokratikus forradalom előestéjét, a hátországban és az arcvonalakon levő csapatok helyzetét. Meghatározza a haderő felbomlási folyamatának szakaszait: az első szakaszban, amely szeptember második felétől október közepéig tartott, a hátországi és az arcvonalon levő csapatok soraiban fokozódott a bomlás; a második szakaszban, amely október 16-tól — az említett császári manifesztumtól — 24—25-ig tartott, a hátországban levő alakulatok kisebbik része közvetlenül, többsége közvetve csatlakozott a forradalmakhoz, a manifesztum által is elismert nemzeti tanácsokhoz, az arcvonalon levő csapatok viszont a felbomlás előtt állottak; a harmadik szakasz az antant offenzívájával kezdődött és október 25-től november 15-ig tartott. Az olaszországi arcvonal teljesen összeomlott, délen egy új védelmi vonal kiépítése Kövess vezérezredes parancsnoksága alatt teljesen reménytelen kísérletnek bizonyult. Az arcvonalak összeomlása indirekt módon segítette elő a forradalmak győzelmét és vele a Monarchia teljes felbomlását.

Az antant nem csökkentette támadásának ütemét s így az arcvonalhoz kötötte azokat a csapatokat, amelyeket nemzeti összetételüket, politikai állásfoglalásukat tekintve esetleg még fel lehetett volna használni a népmozgalmak letörésére és a Monarchia megmentésére.

A szerző részletes és átfogó körképet ad a csehországi, a délszláv, az ausztriai és a magyarországi forradalmi eseményekről, elsősorban arról, hogy milyen szerepet töltöttek be a felbomló fegyveres erők. Komoly feltétele volt a polgári demokratikus és nemzeti forradalmak győzelmének, hogy a katonaság döntő többségét nem lehetett bevetni az elemi erővel kibontakozó tömegmozgalmakkal szemben. Az alakulatok legénységi állományának többsége támogatta a nemzeti tanácsokat, a megala-

kuló nemzeti kormányokat s néhány katonai egység az új államalakulat fegyveres erejének az alapját képezte.

A könyv a magyar hadtörténetírásban széles körű forráskutatásra és elemzésre támaszkodva először tisztáz olyan vitás kérdéseket, amelyeket eddig a legitimista, az önigazoló memoárirodalom torzan mutat be. Ezek közé tartozik például Linder Béla hadügyminiszter szerepe. Mint ismeretes, az osztrák és a magyar ellenforradalmi történetírás a Károlyi-kormány hadügyügyminiszterét vádolja, hogy ismert táviratával, amelyben hazatérésre szólította fel a magyarországi illetőségű csapatokat, bomlasztotta fel a hadsereget. Farkas Márton bebizonyítja, hogy a bomlási folyamat már a parancskiadás előtt olyan fokot ért el, hogy az AOK maga is az ellenállás beszüntetését, a csapatok gyors hazahozatalát és leszerelését kívánta. Linder egyeztette akcióját, az AOK-val, amely időközben taktikai okokból elhalasztotta e parancs kiadását. Az október végén indított olasz offenzíva feltartóztatására már nem volt remény, a magyar kiegészítésű csapatoknak Ausztrián át kellett hazavonulniuk, s a Linder-parancs továbbításának visszatartása az egyes seregtestek parancsnokságai részéről a felbomló csapatok átvonulásától való félelemmel magyarázható — amelynek következménye jelentékeny erők akaratlan olasz fogságba juttatása lett —, s nem azzal, hogy az utolsó pillanatig működő katonai vezetés reálisnak ítélte meg a hatékony ellenállást.

Plasztikus, sokoldalúan megrajzolt képet kap a monográfia olvasója a páduai és a belgrádi fegyverszünet megkötésének körülményeiről, a csapatoknak az olasz és a balkáni arcvonalról, valamint Ukrajnából történő visszavonulásáról, felbomlásáról és a katonák hazatéréséről. Tényekkel bizonyítja a szerző a leszerelő katonaságnak a polgári demokratikus és nemzeti forradalmakban betöltött jelentős szerepét.

A munka nem törekedett teljességre, a szerző nem tekintette feladatának, hogy részletekben feltárja a hadsereg és az egyes politikai pártok, áramlatok, kulturális és politikai szervezetek viszonyát, azok szerepét a fegyveres erő felbomlásában. Szerettünk volna többet olvasni a könyvben a nemzeti kérdésről, a bonyolult nemzetiségi ellentétek szerepéről, hisz a nemzeti centipetális és centrifugális erő lényegesen befolyásolta a soknemzetiségű haderő változó harcértékét, életképességét. Reméljük, hogy a szerző ezeknek az igényeknek következő munkájában tesz majd eleget.

Nagymértékben elősegítette volna a leírtak megértését, ha a kiadó lehetővé teszi térképvázlatok, esetleg korabeli fényképdokumentumok publikálását.

Farkas Márton könyve a felszabadulás utáni időszak első olyan széles forráskutatáson alapuló marxista irányú munkája, mely az 1914—1918-as imperialista háború hadtörténetével foglalkozik. Be kell vallanunk, hogy katonai történetírásunk az utóbbi két évtizedben az első világháború problémáinak tanulmányozásában lemaradt a csehszlovák és jugoszláv hadtörténészek eredményei mögött. A színvonalas, alapos kutatásra épülő elemzéseket tartalmazó, marxista szellemben megírt monográfia biztató reményt nyújt a tekintetben, hogy hadtörténetírásunk e területen is hamarosan felzárkózik a nemzetközi mezőnyhöz.

Józsa Antal

SUGÁR ISVÁN:

AZ EGRI VÁR ÉS VIADALA

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1971., 152 p., 60 képes tábla)

Sugár István könyve magas színvonalon elégíti ki a tudományos ismeretterjesztés igényeit. Rövid, áttekinthető, gazdagon illusztrált fejezetei különösen alkalmassá teszi ezt a szép magyar nyelven írt munkát arra, hogy az olvasók széles rétegeinek nyújtson alapos ismereteket a leghíresebb magyar végvárról és dicső védelméről.

A mű bevezetéseként a szerző áttekintést ad a Mohács utáni Magyarország nemzetközi és belső helyzetéről. Ezt követően a végvárrendszer jelentőségét érzékelteti, majd Eger várának — mai fogalmakkal így mondhatnánk — hadászati és harcászati szerepét mutatja be. Induktív megközelítését tovább folytatva Sugár István nyomon követi az egri régészeti feltárások és az építéstörténeti kutatások eredményeit, mindvégig a várostrom és -védelem fejlődésének tükrében. Végül hiteles képet rajzol az egri vár XVI. századi jövedelmeiről, felszereléséről és őrségének szervezetéről.

A vár jelentőségének, felszerelésének és védelmi építményeinek alapos ismeretében tájékozódhat az olvasó az 1551—52-es török hadjáratról. Gárdonyi nyomán immár klasszikussá vált Tinódi-idézetből győződhetünk meg arról, hogy a magyar rendek felelőtlenül, az ország érdekeivel nem törődve húzódoztak a harctól:

„Azért ha az koncával jóllaktatok,
az levét es reá megigyátok." (50. o.)

Sugár István külön fejezetben vállalkozik arra, hogy felülvizsgálja a védők létszámáról eddig vallott nézeteket. Szerinte nem a Tinódi nyomán ismert 1935, hanem az 1985 fő a helyes szám. (66. o.) További fejezetekben tájékoztatja az olvasót a védők fegyverzetével és a várnak az ostromot közvetlenül megelőző állapotával. Ismereteinket különösen gazdagítja két ábra, amelyen a szerző a vár alaprajzára vetítve bemutatja egyrészt az őrség számszerű elhelyezését, másrészt a vár tüzérségének lehetséges lőirányait és pásztázási lehetőségeit. (66—67. o.) Ezt követően a szerző felbecsüli a török hadsereg létszámát is, amit — nézetünk szerint némi túlzással — 75 ezer főben állapít meg. (70. o.)

A szembenálló felek alapos és részletekbe menő bemutatása után a megindúló harccselekmények egyes szakaszai szerint ábrázolja a szerző Eger vár ostromát. A hadműveletek első szakasza (szeptember 11—29) magába foglalta a vár körülzárását, intenzív lövetését és az első nagy támadást: a Szent Mihálynapi rohamot. Ez azonban megtört a vár védőinek hősies ellenállásán.

A kudarcba fulladt rohamot kölcsönös erőgyűjtés követte. Egyúttal a törökök megkísérelték az őrségnek belülről történő bomlasztását, ez Hegedűs hadnagy — szerencsére sikertelen — árulásakor csaknem eredménnyel járt. Miután a védők harckészségét a lőporraktár felrobbanása sem törte meg, elkezdődött az ostrom második szakasza (október 4—11). Ennek során a török sereg alkalmazta a tüzérségi előkészítést, aknafúrást és a gyalogsági rohamot. A harcok során mindkét fél, kiváltképp Bornemissza Gergely főhadnagy, gyakran folyamodott ötletes újításokhoz — amilyen például Bornemissza híres tüzes kereke. Mekcsey István helyettes várkapitány a rohamok fő célpontjánál, az ún. Ókapunál verte vissza a törököket. A védők kiváló harci szellemét bizonyítja, hogy aktív védelemre is maradt erejük: kitörésekkel zavarták az ostromlókat. Másfelől a várból korábban kiszorult Nagy Lukács hadnagy és portyája átvágta magát a török táboron, és bejutott a várba. Bravúros haditette tovább emelte a védők lelkesedését.

A beállt őszi időjárás, az utánpótlási nehézségek arra kényszerítették a török hadvezetést, hogy az eddigi kudarcok ellenére, megfelelő előkészítés nélkül, megkockáztassa az újabb rohamot. Ezért az ostrom befejező szakaszában (október 12—18), az azonnali döntés kierőszakolására, a véráldozatokkal mit sem törődve, a gyalogsági rohamot

erőltette. Az így kibontakozott, elkeseredett harcban a vár katonáit ezúttal a vár népe, közöttük az egri nők is támogatták. A vár parancsnoksága továbbra is jól manőverezett tartalékaival. A törökök részéről várt siker elmaradt, aminek következtében az ostromlók harckészsége megcsappant. Az oszmán hadvezetés kénytelen volt beszüntetni a harcokat, és parancsot adni az elvonulásra. Az erőviszonyokat jól érzékelteti, hogy a védők az utolsó napokban is hajtottak végre kitöréseket, ráadásul portyájuk az elvonuló török hadsereg nyomában Üllőig jutott!

Az egri diadal Európa-szerte dicső hírre tett szert. Végrehajtói itthon is elismerésben részesülek. Ferdinánd király például az ostromlott vár valamennyi szegénysorsú katonáját élete végéig felmentette minden adó alól. (98. o.)

Sugár István a továbbiakban röviden tájékoztat a védelem néhány főszereplőjének további sorsával. Külön fejezetben foglalkozik azzal a kérdéssel: miért nem mentették fel Eger várát? A hagyományos, meglehetősen egyoldalú álláspontra helyezkedve a szerző kizárólag a császári hadvezetést hibáztatja, és ebben az összefüggésben fel sem veti a magyar rendek felelősségének kérdését. Másfelől, a védelem sikerét előmozdító tényezőket sorra véve a kelleténél jobban hangsúlyozza a védők magyar voltát és a köztük kialakult bajtársi szellemet.

Az 1552-es ostrom leírása után a szerző folytatja Eger vára történetének ábrázolását. Ismerteti az olasz hadiépítészek által irányított korszerűsítési munkálatokat, majd röviden kitér az 1596-os, számunkra kudarccal végződött ostrom eseményeire. Végül képet ad a vár 1697-es visszafoglalásáról és további történetéről is.

Külön értéke és színfoltja a könyvnek, hogy a szerző vállalja az egri vár kultuszának bemutatását. Szemelvényeket ad a kortárs és későbbi költők műveiből, értékeli a vár viadaláról írt irodalmi alkotásokat, a színház-film-zene-képzőművészeti feldolgozásokat. Befejezésként hadtörténeti sétán kíséri végig az olvasót a mai egri várban.

Sugár István műve kitűnő összefoglalás Eger várának történetéről, mindenekelőtt híres ostromáról. Jóllehet véleményét nem támasztja alá jegyzetapparátus, mondanivalóját meggyőzően és kétségtelen hitelességgel fejti ki. Történeti és ezen belül hadtörténeti szempontból néhány észrevétel talán mégis szükségesnek látszik.

A szerző alaposabban és szakszerűbben fejthette volna ki nézeteit, ha támaszkodott volna a korszakkal foglalkozó történészek — így leginkább Sinkovics István és Perjés Géza — munkáira. Ez esetben talán kiküszöbölhette volna gondolatvilágának és kifejezésmódjának néhol tapasztalható régiességét. Példaként említhető, hogy a szerző gyakran hangsúlyozza a „magyar" katonák dicsőségét a zsoldosok és más nemzetiségűek rovására. Néhol a régebbi történetírás ma már nem használt fogalmait fedezhetjük fel (oláhok 39. és köv. o., igazi bajtársi viszony — 68. o., borzalmas török megtorlás — 42. o. stb.), máshol a közelmúlt túlzásai tükröződnek (összecsaptak a hullámok Ferdinánd, majd később Castaldo feje fölött — 44., 46. o., eszeveszett feudalizmus — 95. o., a Habsburg-politika és hadvezetés értékelése stb.). Gyakorta túlbecsüli a szerző a kortársak adatait. Rendszeresen eltúlozza a török haderő — kiváltképp a janicsárság — létszámát. Az általa megjelölt 135—140 ezres hadsereg (40. o.) Sinkovics István és Perjés Géza kutatásai nyomán nem illeszthető bele a kor gazdasági, mozgósítási és utánpótlási viszonyaiba. Újabban pedig Káldy-Nagy Gyula török forrással alátámasztva számszerűen a fenti létszám mintegy harmadrészét látja igazolhatónak.

A könyv katonai szakszerűsége néhol kérdéses. Hiányzik a vár védelmének harcászati, hadászati jellegű értékelése. Túlzott jelentőséget tulajdonít a szerző a perzsa katonai sikereknek.

Néhány apró pontatlanságot is felfedezhetünk a könyvben. Az ostromot a szerző nem a naptár, hanem az ostromban eltöltött idő szerint keltezi. Ez a módszer nemcsak az olvasó tájékozódását nehezíti, hanem — minthogy nincs leszögezve a kezdő dátum — félreértést is eredményez. Ha ugyanis az ostrom szeptember 11-én kezdődött (74. o.), akkor az elvonulás nem a 39. napon történt (85. o.), hanem a 38-on. Az utolsó roham dátuma egyszer október 12—13, (92—93. o.), másszor 11—12. (95. o.). A Szent Mihály-napi ostromot szeptember 29. helyett 28-ával mutatja be (80. o.),

egyúttal Bolyky Tamás halálát 28. helyett 29-ére teszi.

Bizonyára technikai hiba változtatta Illésházy nádort Nándorrá (130. o.).

E kisebb pontatlanságok mit sem vonnak le az egész munka értékéből. Sugár István könyvét bátran ajánlhatjuk az olvasók minden rétegének, kiváltképp a fiatal nemzedéknek, amelynek tagjai a hasznos és értékes ismeretek megszerzése mellett azt is megállapíthatják: Gárdonyi Géza kitűnő és hiteles munkát végzett.

Marosi Endre

SZÁNTÓ IMRE:

EGER VÁR VÉDELME 1552-BEN

(Kiadja Eger Város Tanácsa, 1971., 267 p.)

Eger védelmének érdemes kutatója, Szántó Imre, monográfiává érlelte több évtizedes munkájának eredményeit. Teljesnek ítélhető forrásanyagra és bőséges irodalomra alapozott műve, sajnos, érdemtelenül kis nyilvánosságot kapott: kiadását Eger Város Tanácsa vállalta ezer, könyvárusi forgalomba nem került példány erejéig. Remélhetően mód lesz újabb kiadására, mert mind a téma, mind a feldolgozás, és nem utolsósorban a rááldozott munka, több elismerést érdemelne.

Sugár István: Az egri vár és viadala (Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1971.) könyvével ellentétben Szántó Imre munkája kifejezetten tudományos értekezés, amelynek minden lényeges adatát és állítását széles — gyakran levéltári forrásokat felsorakoztató — apparátus támasztja alá.

Szántó Imre témáját öt részre bontva fejti ki. A könyv első fejezetében ismerteti az egri vár építéstörténetét és szerepét a török háborúk védővonalában. Az elénk tárt fejlődés világosabb és pontosabb lehetne, ha a várat ásató és történetét feldolgozó kutatók idevonatkozó eredményeit venné át, esetleg helyszínrajzzal megkönnyítve a tájékozódást.

Jól adatolt, értékes rész a vár jövedelmének bemutatása, majd a XVI. század eleji építkezések leírása. Szakszerűen tájékoztat a szerző a várőrség fegyverzetéről és szervezéséről.

A második fejezetben Szántó Imre — korábbi tanulmányát[1] részben átvéve — az 1552. évi török hadjáratot elemzi részletesen. A török hadsereg létszámát illetően a szerző állásfoglalása határozott és világos. Kiemeli, hogy maguk a törökök igyekeztek nagydobra verni erejüket, és az általuk hangoztatott adatokat vették át a forrásaink is. Erre tekintettel a szerző — saját korábbi véleményével[2] is ellentétben — osztja Káldy-Nagy Gyula nézetét, és a török hadsereg összlétszámát 65—70 000 főben, hadrakelt erőit ennek legfeljebb kétharmadában jelöli meg, hozzáfűzve, hogy ezek jelentős része is martalóc volt. (62—63. o., vö. 102. o.) A török hadsereggel szembeállítva Szántó Imre részletesen ecseteli az egri vár parancsnokságának meddő erőfeszítéseit az őrség megerősítésére.

A szerző a könyve harmadik fejezetében fejti ki tárgyának fő részét: Eger védelmét. A pontosan kezelt források és Tinódi gyakran idézett sorai adják a hiteles tényanyagot, amelyen belül Szántó Imre a harccselekményeket és azok néhány magyar szereplőjét bemutatja. Az Eger védelmének eddig legteljesebb feldolgozását jelentő fejezet a könyv legértékesebb része, amelyet a harccselekmények bizonyos cso-

1 *Szántó Imre:* A Temes-vidék és a Maros-völgy várainak török uralom alá jutása 1552-ben, Századok, 1971. 1. sz. 16—54. o.

2 *Soós Imre—Szántó Imre:* Eger vár védelme 1552-ben. Budapest, 1952., 46. o. — 100—120 000 főre becsül.

portosítása esetleg áttekinthetőbbé tehetett volna.

A szerző a negyedik fejezetben Eger magára hagyásának okait vizsgálja. Kissé erőltetettnek tűnően ide illeszti a török sereg elvonulásáról korábban közreadott[3] — mondanivalójában és apparátusában némiképp módosított — tanulmányát. Móric szász választó fejedelem helyzetét elemezve elsősorban őt hibáztatja Eger magára hagyásáért. Castaldo seregéről szólva Szántó Imre bizonyítékokat szolgáltat annak alátámasztására, hogy ez a sereg nem menthette föl Egert. Érveivel teljesen egyet lehet érteni, hiszen Castaldo seregeinek csekély létszáma, az erdélyi rendek kedvezőtlen hozzáállása és mindenekelőtt a hátrányos hadászati helyzet eleve megkérdőjelezi, hogy bárki is tőle várhatta volna Eger felmentését (amivel egyébként Ferdinánd utasításai is ellentétesek voltak).

Az egri diadal jelentőségét méltatva Szántó Imre helyesen állapítja meg, hogy országos (mai fogalommal mondhatni hadászati) jelentőségű volt, és erkölcsi értéke is hallatlanul nagy. A téma lezárásaként bemutatja a védelem két fő hősét, Dobó Istvánt és Bornemissza Gergelyt.

Az utolsó fejezetben Eger történelmi örökségét értékeli röviden a szerző. Következtetéseivel döntően egyetértve, három — tárgyának fő részét nem érintő — kérdésben tehetünk észrevételt. Eger védőinek létszámát Szántó Imre — az eddigi adatok ellenében, saját korábbi eredményét[4] átvéve — 2012 főben állapítja meg. (87. o.) A védők létszámának „pontos" megállapítását nem tartjuk sem lényeges, sem elkerülhetetlen feladatnak. Most Sugár István és Szántó Imre is vállalkozott erre. Jóllehet Szántó adatait jegyzetekkel erősíti, mégis kétségeink támadnak. Ha ugyanis leírja, hogy pl. Bolyky Tamás alatt 50 fő érkezett a várba, akkor ezt 50 főnek könyveli el (86. o.), habár feltehetően — Bolykyt is beszámítva — 51-en lehettek. Minthogy több ilyen csapat is érkezett, és a várkapitányok sem szerepelnek Szántó nyilvántartásában, és mivel Sugár az előbbi tévedési lehetőségeket kiküszöbölte, Szántó Imre adata pontatlan, míg Sugáré legfeljebb ellenőrizendő. Itt jegyezzük meg azt is, hogy a szerző az Eger sikeres védelméhez szükséges élőerőket 4—5000 főnyi gyakorlott katonában jelöli meg. (81. o.) Úgy tűnik, ez a láthatóan túlzó adat a védelem sikerének szükségtelen felértékeléséből ered. Tény, hogy a fenti létszám kevesebb, mint fele is sikerrel teljesítette harci feladatát, és ezen túlmenően akkoriban egyetlen más várunkat sem védte a fent megkívánt számú haderő, mint ahogy — nézetünk szerint — ellátásuk sem lett volna megoldható.

Második észrevételünk a perzsa háborúk — más szerzőnél is felfedezhető — túlbecsülését illeti. Eger sikeres védelmének okait Szántó Imre a következőkben látja: mindenekelőtt az őrség helytállása; a hadjárat során ostromolt néhány vár kitartása; az Egert ostromló török sereg erkölcsi, technikai és egészségi állapotának nagyfokú romlása, ezzel együtt a veszteségek és a hidegre fordult időjárás; végül „a perzsáktól elszenvedett vereség következtében a szultán gyorsan kivonta a török sereget Magyarországról". (174. o.)

Amennyire egyetértünk az első három tényező megítélésében, annyira kétkednünk kell abban, hogy — bár a szerző által is idézett némely kortárs így vélekedik — a több ezer kilométerre folytatódó perzsa hadjárat bármilyen befolyást gyakorolt volna az egri török hadvezetés elhatározására (kivéve a gyógyírt). Az Eger—Perzsia közti irdatlan távolságot figyelembe véve — a hírközlés aktualitását kizárva — megállapítható, hogy egy esetleges perzsa támadást az Eger alól gyalogmenetben átcsoportosított hadsereg nem akadályozhatott meg. Ha a menet végrehajtását mégis szükségesnek látták volna, néhány nap vagy akár hét eltolódás mit sem jelentett volna a perzsa hadszíntér viszonylatában — vagyis, ha ennyi idő alatt remény és kilátás lett volna az ostrom sikeres befejezésére, azt bizonnyal megkísérelték volna. Az átdobásra vonatkozó feltételezést egyébként is csak szavahihető török források gondos elemzése alapján tart-

3 *Szántó Imre:* A török sereg elvonulása Eger alól 1552-ben. Hadtörténelmi Közlemények, (továbbiakban HK) 1968. 2. sz. 261—279. o. — Ennek megfelelően téves a könyv 343. jegyzetében megadott bibliográfia a tanulmány helyére. (HK. 1964. 4. sz. 846. o.)

4 *Soós Imre—Szántó Imre:* i. m. 34. o.

hatnánk mérlegelendőnek. A forrásoktól kevésbé befolyásolt más helyzetben Szántó Imre szemlélete sem engedné meg a perzsa veszély figyelembevételét, hiszen „az egri vár alól szégyenszemre elkullogó, megvert ellenség" (177. o.) hogyan is fordíthatta volna meg a keleti front eseményeit?

Harmadsorban Móric szász választófejedelem tevékenységének megítélését látjuk kiegészíthetőnek. Szántó Imre Ferdinándot és a szász választót a hagyományos megítélés szellemében azzal vádolja, hogy az örökös tartományok érdekében feláldozták Egert, és Dobóék elvérzését is hagyták volna. (174. o.)

Nézetünk szerint ez a kétségtelenül joggal levonható következtetés csak az elemzés első részét zárhatná le. Ha egyet is értünk abban, hogy Móric és Castaldo kétoldalú támadása esetén — amelyet az utóbbi sikertelenül szorgalmazott — bizonyára fel lehetett volna menteni Egert, hiányoljuk a fentieket megakadályozó tényezők objektív elemzését. Ebben az összefüggésben kellett volna nyomatékosan aláhúzni a magyar rendek legalábbis felelőtlen húzódozását: hogy például Móric táborába az ismételt királyi felszólítást és a haza helyzetét semmibe véve a dunántúli megyék csak néhány zászlóaljnyi katonaságot küldtek! (176. o.) Szántó Imre forrásokkal is bizonyítja, hogy Ferdinánd október 14-ig szorgalmazta Móric és a magyar rendek előtt a vár felmentését, és meg is állapítja, hogy mindennek semmi foganatja sem volt. Ha ezeket a tényeket a szerző a bécsi politika megítélése elé sorakoztatja, talán túllép a hagyományos állásponton.

Kiegészíthető Móric hadműveleti lehetőségeinek elemzése is. Az a megállapítás, hogy „a Bécs védelmére rendelt tekintélyes sereg tétlenül nézte a magára hagyott Eger halálos küzdelmét" (177. o.), ugyancsak egyoldalúnak látszik. Reálisan várhatjuk-e Móricról a felmentő hadművelet végrehajtását, amelyben a magyar rendek egyébként sem támogatták őt? Ítéljük ezt meg a hadászati helyzetből. Eger és az örökös tartományok viszonylatában Móric a hadászati belső vonalon tevékenykedett. Ha — Temesvár és Szolnok nyomán — Eger elesik, ez a sereg útját állhatja az esetleg Bécs felé vonuló töröknek. De ha Móric hadát — amely jobbára a terepviszonyokat és az ellenség harcmódját nem ismerő katonákból állt — meggondolatlanul harcba vetik, és netán ott vereség éri, miként Teuffel csapatait, hadászati vereségnek nézhetett volna elébe az ország. Ezzel szemben Eger védelme akkor is hadászati sikert eredményez, ha harcászati vereséggel jár: októbertől a török sereg akkor sem vállalkozhatott volna további hadműveletekre, ha a várat elfoglalja.[5] Hadászati vereség kockázata egy sikerrel kecsegtető harcászati-hadműveleti vereség megakadályozásáért hiba lett volna. Ezt elfogadva egyáltalán nem nevezhetjük „üres fenyegetés"-nek azt sem, hogy Móric serege Győrre támaszkodva elterelő hadműveleteket (diversio, excursio) hajtott végre. Ily módon például 1556-ban Zrínyi Miklós és Nádasdy Tamás felmentette Szigetvárat. Amikor tehát Ferdinánd ilyen feladatot adott Móric seregének, az adott helyzetben a leghelyesebb módon járt el. (A Castaldóval tervezett együttműködés ugyan elvileg helyeselhető, de túl sok bizonytalansági tényezőt tartalmaz, egyebek közt a hadászati belső vonal átalakult volna kettős külső vonallá, a Felvidék és Kassa közbeiktatásával.) Az Eger alól „elkullogó" török sereg üldözését illetően végképp nem látszik úgy, mintha Móric hibázott volna ennek mellőzésekor. (177. o.) Amikor az egriek — és feltehetően a többi helyőrségek — portyákkal nyugtalanították az elvonulókat, nézetünk szerint kimerítették az adott lehetőségeket. Győrből hogyan is lehetett volna felderíteni, hogy Ali budai pasa serege külön menetel, milyen biztosítással rendelkezik, mennyire harcképes? Ki vállalhatta volna a szilárd török ellenőrzés alatt álló területen (Veszprém, Esztergom, Visegrád, Buda, Székesfehérvár, Nógrád, Szolnok stb. török helyőrségei között!!) elébe menni ennek a seregnek? Ezen túlmenően, ki és hogyan biztosította volna Móric seregének ellátását és utánpótlását, netán kényszerű visszavonulását? Az oszmán hadvezetés — akárcsak a mienk — várak elfoglalásával szilárdan biztosította

5 *Marosi Endre:* Megjegyzések az 1664. évi hadjárat és a vasvári béke értékeléséhez. HK. 1971. 1. sz. 116. o.

hadműveleti csoportosítását, amit Móric nagyon jól értékelt.

Úgy látszik tehát, hogy az adott erőviszonyok mellett, az adott katonapolitikai helyzetben Eger magára hagyása helyes katonai döntés volt, amelyet jelentős — vagy talán döntő — részben a magyar rendek nemtörődömsége is kikényszerített.

Szántó Imre monográfiája az egri várvédelem eddig legigényesebb feldolgozása, hadtörténetírásunk régi adóssága. Ha a bécsi katonapolitika egyes kérdéseiben vitathatjuk is álláspontját, fő céljának: a védelmi harctevékenység tisztázásának teljes mértékben eleget tett. Felhasznált forrásai — különösen a bécsi Kriegsarchiv anyaga — pedig lényegesen bővítik eddigi ismereteinket. Mindezt kiemelve méginkább sajnálhatjuk a könyv méltatlanul kis példányszámú kiadását.

M. E.

NORBERT MÜLLER:

WEHRMACHT UND OKKUPATION 1941—1944*

(Berlin, Deutscher Militärverlag, 1971., 365 p.)

A Német Demokratikus Köztársaság katonai kiadója 1971 végén a potsdami Hadtörténelmi Intézet rendkívül érdekes és értékes monográfiáját adta ki. A szerző, *Norbert Müller*, az első marxista összefoglalását és elemzését adja a hitlerista Wehrmacht és általában a katonai szervek vezetésének a Szovjetunió elleni agresszió előkészítésében és végrehajtásában játszott szerepéről, valamint a szovjet területek megszállásában való részvételéről a Szovjetunió elleni hitlerista támadástól a német csapatoknak a szovjet területről történt kiűzéséig.

Bár a második világháború befejeződésétől több mint negyedszázad telt el, ez a téma egyáltalán nem vesztett időszerűségéből. Sőt, történelmi szükségesség a német imperializmus szovjetellenes stratégiájának mind mélyebb feltárása és katonai eszközeinek, szervezeteinek szerepét értékelő elemző munka elvégzése. Annál is inkább, mivel a német imperializmusnak a népek ellen elkövetett bűntettek problematikája mind a marxista, mind a polgári történetírásban ismét a figyelem homlokterébe került. Határozott törekvések észlelhetők nemcsak a Német Szövetségi Köztársaság, de általában az imperialista országok politikusai, történészei és filozófusai részéről is a hitlerista katonai szervek, elsősorban a Wehrmacht bűnösségének kétségbe vonására.

A szerző munkáját a Szovjetunió elleni hitlerista agresszió és megszállás története feldolgozásának szenteli.

Ennek során azonban — helyesen — túllép a kitűzött kereteken és átfogó képet tár az olvasó elé a hitlerista hadvezetés egész agressziós és megszálló stratégiájáról, a megvalósítására hivatott katonai szervek szerepéről a megszállt területek gazdasági kifosztásában, a tömeges terror végrehajtásában, milliók kényszermunkára, megsemmisítő táborokba való hurcolásában — vagyis a „felperzselt föld" politikájának következetes érvényesítésében betöltött funkciójáról.

Norbert Müller — éles ellentétben a polgári történetírókkal — a dokumentumokra, korabeli parancsokra, irányelvekre stb. támaszkodva hitelesen ábrázolja a Wehrmachtnak, a hitleri rendszer egyik fő erőszakszervezetének feladatkörét, parancsnokainak kivételes hatalmát a megszállt területeken. Bizonyítékokkal támasztja alá a következtetést: a Wehrmachtnak, mint testületnek és az egyes katonai személyeknek

* A Wehrmacht szerepe a szovjet területek megszállásában.

a vétkességét a megszállási bűntettekben, konkrétan a szovjet területek gazdasági kirablásában, a civil lakosság elleni tömeges megtorlásokban.

Az adott keretek között nincs mód a szerző ténybeli közléseinek és levezetett okfejtéseinek értékelésére, melyekkel teljes mértékben egyetértek. A monográfia szerkezeti felépítésének és ennek során a tartalomnak általános vázolása segítséget ad a szerző által felvetett problémák ismertetésére. A munka négy fő részből és ezen belül több alfejezetből áll. A négy fő problémakör tárgyalását *a kapitalista Európa és a Szovjetunió helyének a fasiszta német imperializmus hódító terveiben* való meghatározása nyitja meg. E téma keretében a szerző két alfejezetet szentel az aurópai fasiszta „új rend" fő jellemvonásainak bemutatására a második világháború kezdeti szakaszában, majd konkrétan bizonyítja, hogy a német imperializmus hódító stratégiájának éle a Szovjetunió ellen irányult.

A második kérdéscsoport címe *A Wehrmacht és vezető szerveinek szerepe a Szovjetunió elleni megszálló program előkészítésében és végrehajtó szerveinek működése a „villámháborús hadászat" kudarcáig.* A szerző itt négy alfejezetben foglalkozik a fasiszta Németország agressziós és megszálló céljaival, katonai vezető szerveinek szerepével ezek tervezésében és kidolgozásában; a fasiszta kényszer-rendszer létrehozásával az ideiglenesen megszállt szovjet területeken; bemutatja az állammonopolista rablórendszert és katonai szerveinek működését, valamint a Wehrmacht részvételét a szovjet civil lakosság elleni tömeges bűncselekményekben a háború kezdeti szakaszában.

A harmadik problémakörrel foglalkozó részben az olvasó megismerkedhet a hitlerista *katonai szervek tevékenységével az 1941—1942-es években a fasiszta rabló és elnyomó politika hatékonyságának fokozásában.* Ezen belül Norbert Müller öt fontos kérdés részletes elemzésére vállalkozott. Megvilágítja, hogyan hatott vissza a megszálló rendszerre az ideiglenesen megszállt szovjet területeken a fasiszta Németország háborús helyzetének alakulása; hogyan működtek közre a katonai szervek a gazdasági kirablásra irányuló intézkedések hatékonyságának biztosításában; milyen szerepet töltött be a Wehrmacht a szovjet állampolgárok Németországba való kényszermunkára deportálásában; hogyan használták fel a lakosságot a fasiszta csapatok hadműveleti területén levő hadiüzemekben. Végezetül Norbert Müller bebizonyítja, hogyan hiúsult meg a hitlerista vezetés minden arra irányuló kísérlete, hogy a tömeges terror fokozása mellett a politikai és szociális demagógiát is a megszállási rendszer erősítésére használja fel.

Nem kevésbé izgalmas kérdéseket feszeget a könyv szerzője a negyedik problémakörben. Itt a katonai szervek fokozott szerepével foglalkozik a megszálló rendszer befejező szakaszában, az 1943 őszétől 1944 tavaszáig-nyaráig terjedő időszakban. Az olvasó számos ismert tényről új összefüggésben kap felvilágosítást. A negyedik fejezet négy alfejezetén belül a szerző új ismereteket nyújt a fasiszta Németország válságának további mélyüléséről, megszálló rendszerének felbomlásáról a még uralma alatt tartott szovjet területeken. Feltárja a Szovjetunióból visszavonuló fasiszta csapatok mérhetetlen vandalizmusát, amely a „felperzselt föld" politikájának utolsó felvonásként zúdított a szovjet emberek százezreire hallatlan szenvedéseket. A szerző külön kitér a szovjet lakosság tömeges elhurcolására irányuló intézkedésekre, melyek értelmi szerzői és végrehajtói katonák voltak, és sorban feltárja azokat a gyilkosságokat, amelyeket a szovjet hazafiak ellen hajtottak végre a fasiszta csapatok menekülése során. E kérdésnél Norbert Müller rámutat azokra a törekvésekre, melyek a fasiszta német imperializmus által elkövetett háborús bűncselekmények elkenésére irányulnak.

A könyv függelékében tizenhárom, a témával kapcsolatos dokumentum szövege található, melyeket 1941. március 13. és 1944. június 4. között adtak ki.

Értékes és a téma iránt érdeklődők számára hasznos a mellékelt forrás- és irodalomjegyzék. A szerző által felhasznált levéltári források és marxista feldolgozásokon kívül felhívja a figyelmet számos, többségében hozzáférhető burzsoá könyvészeti és folyóirat anyagra, köztük egykori hitelerista vezetők emlékiratára.

A monográfia név- és helységmutatóval zárul.

Említésre méltó a könyv három illusztrációja is. A 9. oldalnál elhelyezett

vázlat a hitleristák által megszállt szovjet területekről nyújt áttekintést. A másik vázlat a hitleristák kelettel foglalkozó hadigazgatási szervezetének felépítését és szovjetunióbeli területi megoszlását szemlélteti (144 o.). Végül a 192. oldalnál levő illusztráció a fasiszták által megszállt szovjet területek felszabadításának sematikus vázlatát adja az 1941—1942-es téli időszaktól a szovjet hadsereg 1944-es hadjáratáig.

Norbert Müller munkája nélkülözhetetlen mindazoknak, akik mélyrehatóbban kívánják megismerni a második világháború és ezen belül a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának történetét.

Godó Ágnes

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

VOENNO ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL (Szovjetunió) 1971. 10—12. sz. — Az 1971. évi utolsó három szám jelentősebb tanulmányai szinte kizárólag általánosító, elméleti jellegűek, vagy a hadtudomány egy-egy kérdésével foglalkoznak. Első helyen említjük meg *V.* ZEMSZKOV: „A hadászati tartalékok létrehozásának és felhasználásának néhány kérdése" (10 sz. 12—19. o.) c. munkáját. Egy hónappal a német támadás előtt a Hadügyi Népbiztosság és a vezérkar egy sor intézkedést foganatosított abból a célból, hogy nagy hadászati tartalékokat hozzon létre a nyugati katonai körzetek mögött. Az 1941. május 13-i direktíva úgy intézkedett, hogy a 19., 21. és a 22. hadsereg az észak-kaukázusi, a Volga menti és az uráli katonai körzetből, a 25. lövészhadtest pedig a harkovi körzetből vonuljon a Nyugati-Dvina és Dnyeper vonalára. A 16. hadsereget a Bajkálon túlról helyezték át Ukrajnába. Ezek az erők alkották volna a 20., 24. és a 28. hadsereggel együtt a Szovjet Fegyveres Erők második lépcsőjét, amelynek feladata az első lépcső tevékenységének kifejlesztése lett volna. Ezeket a tartalékokat azonban nem a terv szerinti ellentámadásra, hanem védelemre kellett felhasználni. Mivel július elején már csak a 16., 24. és a 28. hadsereget nem vetették be, sürgősen új tartalékokat kellett tehát létrehozni. Ezek a háború eső szakaszában főként új alakulatok felállítása útján jöhettek létre, mert a veszélyeztetett határvidékekről nem lehetett elvonni az erőket. Az 1941. nyári—őszi hadjáratban a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása tartalékából 291 hadosztályt és 94 dandárt irányítottak az arcvonalra.

A továbbiakban a szerző részletesen elemzi a tartalékok felhasználását az első szakasz hadműveleteiben. A háború második szakaszában ezeket főként az arcvonalról kivont egységekből és kisebb részben új alakulatokból képezték. A háború harmadik szakaszában a főhadiszállás tartalékait lényegében már csak a harcból kivont hadtestekből, hadseregekből, esetenként egész frontokból hozták létre. (Pl. a krími és a karéliai hadműveletek befejezése után tartalékba helyezték a 4. Ukrán és a Karéliai Frontot.) Befejezésül a szerző megállapítja, hogy a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján korszerű háborúban nem lehet sikeres harcot vívni nagy hadászati tartalékok és azok mesteri felhasználása nélkül. A szovjet főparancsnokság tartalékából 1022 lövészhadosztályt, 249 lövész- és 264 harckocsidandárt használtak fel.

Ugyancsak általánosító jellegű *A.* SZIDORCSUK: „A csapatok harctevékenysége nagyvárosok elfoglalása idején" (10. sz. 20—27. o.) c. tanulmánya. A nagyvárosokban folytatott támadóharc a harctevékenység egyik legbonyolultabb formája, mely gondos előkészítést igényel. A nyílt terepen folyó harctól eltérően, itt rendkívül lelassul a támadás üteme, csökken a mélység és az arcvonal szélessége. Az 1936. évi harcászati szabályzat, valamint az 1939-es szabályzattervezet megköveteli az összfegyvernemi magasabbegységek

és egységek mély harcrendjét (2—3 lépcső) és komoly támogatás biztosítását. A szovjet hadsereg nagy tapasztalatokat szerzett Breslau, Budapest, Königsberg, Bécs, Berlin stb. elfoglalása idején, amelyek közül Budapest, Bécs, Berlin elfoglalása hadászati jelentőségű volt.

A szovjet hadvezetésnek mindig az volt a véleménye, hogy egy nagyváros megrohamozása — végső esetben alkalmazandó módszer. Az elfoglalásnál a hadműveleti manőver különböző fajtáit alkalmazták. Az esetek többségében igyekeztek bekeríteni a várost az ellenséggel együtt. Ezután következett a megsemmisítés (Budapest, Poznan, Breslau, Berlin). Amikor a teljes bekerítés azonnal nem sikerült, frontális támadást indítottak a város ellen, és a támadás kifejlesztésének eredményeként érték el a bekerítést (pl. Danzig). Az egységek és magasabbegységek harcrendje rendszerint kétlépcsős, az összfegyvernemi hadseregek hadműveleti felépítése pedig egylépcsős volt, erős összfegyvernemi tartalékok kikülönítésével. A városban vívott harc sikere érdekében önálló kis rohamosztagokat és rohamcsoportokat képeztek. Az utóbbiba pl. rendszerint a következő erők tartoztak: szakasz—század erejű gyalogság, 1—2 műszaki raj, 3—6 lángszóró, 2—3 vegyvédelmi katona füstfejlesztőkkel és gyújtóeszközökkel, páncélelhárító raj, 3—4 löveg, 2—3 harckocsi vagy önjáró löveg. A csoportot jól felszerelték kézigránátokkal, gyújtópalackokkal, késekkel. A csapatok mesterien használták ki a nagyvárosok földalatti építményeit, a csatornákat, de Berlinben pl. az ellenség is jól alkalmazta ezeket a hátbatámadáshoz. A szerző ezek illusztrálására sok példát hoz fel a Nagy Honvédő Háború helységharcainak történetéből.

A szovjet légierők Nagy Honvédő Háború alatti tevékenységével foglalkozik *I.* TYIMOHOVICS: „A légierők hadműveleti művészetének néhány kérdése" (11. sz. 12—21. o.) c. tanulmánya. A szovjet légierők jelentős szerepet játszottak az ellenség megsemmisítésében. Elpusztítottak 57 ezer repülőgépet, ami az ellenséges légierők összes veszteségeinek 62%-a, a szovjet—német arcvonalon elszenvedett veszteségeinek pedig 74%-a. A háború alatt kb. 4,5 millió harci felszállást hajtottak végre. A hadászati légi fölényt a háború első szakaszában még nem sikerült biztosítani. A helyzet a második szakasz elejére kezdett megváltozni, amikor a szovjet légierők mennyisége növekedett és minősége jelentősen javult. A hadműveleti fölényért folytatott légiharcokban (Moszkva, Sztálingrád, Leningrád, Észak-Kaukázus, Kubán, Kurszk stb.) az ellenséges légierők nagy csoportjai semmisültek meg. Ez meggyengítette a fasiszta légierőket és 1943 nyarán ennek eredményeként sikerült elérni a hadászati légi fölényt.

A hadműveleti sikereket sok tényező segítette elő. A főhadiszállás ügyelt arra, hogy a szovjet légierők a főirányban végrehajtott csapásoknál mindig számbeli fölényben legyenek. Moszkvai ellentámadás: 760—600, Sztálingrád: 1350—1216, kurszki ellentámadás: 4300—2100, belorussziai hadművelet: kb. 5000—1350, berlini hadművelet: 7500—3300.

Az erők megőrzése szempontjából igen jelentős volt a repülőterek jó álcázása, decentralizálása, a védelem jó megszervezése. Míg a szovjet légierők a háború első napján 800 gépet vesztettek a földön, 1942. január 1.—1945. május 9. között, vagyis csaknem 3,5 év alatt csupán 691-et.

A háború folyamán a légi uralom megszerzése céljából légi hadműveleteket hajtottak végre — összesen kilencet. Ezeknek az volt a közvetlen céljuk, hogy rövid idő, néhány nap alatt nagy veszteségeket okozzanak az ellenséges légierőknek.

A légi uralomért vívott harc fő módja az ellenséges gépeknek légiharcban és a repülőtereken való megsemmisítése volt. Az 57 ezer gép közül 44 ezer pusztult el légiharcban, 13 ezer a repülőtereken. A lelőtt gépekkel együtt elpusztult a személyzet 70—80%-a is. A német repülőgépgyárak és a kiképző bázisok egyrészt a távolság miatt elérhetetlenek voltak, másrészt sok közülük a föld alatt működött, tehát nagyrészt sebezhetetlenek voltak az angol—amerikai légierők számára is. A fasiszták repülőgépgyártása ezért 1944-ig bezárólag növekedett, így a légi uralom kivívásában a szovjet légierők játszották a fő szerepet.

A továbbiakban a szerző elemzi a légierők más feladatait is, a száraz-

földi csapatok támogatását a támadó és védelmi hadműveletekben, az ellencsapásoknál.

Egy új fegyvernem kialakulásának rövid történetét foglalja össze *N.* KRILOV: „Hadászati rakétacsapatok" (11. sz. 3—11. o.) c. írása, mely a rakétacsapatok és a tüzérség napja alkalmából jelent meg. A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége 1944. október 21-én hozott határozatot arra vonatkozóan, hogy november 19-én minden évben megünneplik a tüzérség napját. A háború alatt 1 millió 200 ezer tüzért tüntettek ki, több mint 1800-an kapták meg a Szovjetunió Hőse kitüntetést, 515 tüzéralakulat érdemelte ki a „gárda" elnevezést. Ennek a tüzérségnek a hagyományait folytatják a rakétacsapatok. Az első ballisztikus rakétát a háború után állították elő, s a magfegyverek újabb követelményeket vetettek fel. A Szovjetunióban 1957-ben próbálták ki a világ első interkontinentális ballisztikus rakétáját, amely véget vetett az Egyesült Államok sebezhetetlenségének. Jelenleg a Szovjetunió olyan hadászati rakétákkal rendelkezik, amelyeknek gyakorlatilag korlátlan a hatótávolságuk és hatalmas erejű termonukleáris töltetet képesek szállítani.

A rakétacsapatokat a háború után kezdték szervezni, az első ilyen alakulat 1946. július 15-én jött létre, 1960-ban pedig megtörtént a hadászati rakétacsapatok önálló haderőnemmé való átalakítása.

A továbbiakban a szerző a szakemberképzés megszervezését, valamint a teljesen új követelményeknek megfelelő kiképzési módszerek kidolgozását ismerteti, és méltatja azt az önfeláldozó munkát, amelyet a haderőnem személyi állománya végzett a technika elsajátítása és a harckészültség fokozása terén.

1941 decemberének nagy eseményével két munka is foglalkozik. Az egyik *D.* MURIJEV: „A szovjet hadászat néhány kérdése a moszkvai csatában" (12. sz. 11—19. o.) c. tanulmánya. A szovjet hadvezetés a háború kezdetétől fogva helyesen határozta meg, hogy a támadás főiránya a nyugati (moszkvai) hadászati irány. Ez lehetővé tette a főváros mélyen lépcsőzött védelmi rendszerének kiépítését, amely több védelmi terepszakaszból, illetve védőövből állt és mélysége elérte a 300 km-t. Habár a rendszer kiépítését nem sikerült teljesen befejezni, mégis hadászati jelentőségű volt és nagy szerepet játszott az ellenséges erők felmorzsolásában. Közismerten jól szervezték meg a főváros légvédelmét. 1941. júliusa és decembere között 122 légitámadást vertek vissza, amelyekben 3500 repülőgép vett részt, és ezek közül csupán 230-nak sikerült áttörni. A főparancsnokság a nyugati irányban (amely a front 1/5 részét jelentette) összpontosította a szovjet—német arcvonalon harcoló lövészhadosztályok 30%-át, a tüzérezredek 54%-át, a harckocsidandárok 35%-át. Az itt összevont csapatok minőségileg jobbak voltak, mint az arcvonal más részein. A továbbiakban a szerző ismerteti, hogy a hadvezetés a védelmi harcok idején hogyan manőverezett a rendelkezésre álló erőkkel és milyen tartalékokat vont össze december elejére. 1941. október elejétől december első napjáig a lövészhadosztályok száma 30-ról 50-re, a lövészdandároké 1-ről 16-ra, a légi hadosztályoké 5-ről 8-ra, a lovashadosztályoké 28-ról 53-ra, a gárda aknavető osztályoké 1-ről 30-ra, az önálló légvédelmi tüzérosztályoké 11-ről 16-ra emelkedett. A Legfelsőbb Főparancsnokság tartalékai döntő szerepet játszottak a moszkvai csatában és meggyőzően bizonyították be a szovjet hadászat fölényét a német villámháborús hadászattal szemben. A moszkvai csatában tovább fejlődött a támadó hadműveletek szervezése és vezetése, nevezetesen a főcsapások irányának, illetve az ellentámadásba való átmenet idejének helyes meghatározása. A szerző elemzi még a német hadvezetés hibáit: a tartalékok biztosításának elhanyagolását, a páncélos ékek előrerohanási ütemének túlértékelését, a szárnyak biztosításának hiányát. Ez az 1940-es nyugati hadjárat tapasztalataiból levont 1940. november 20-i direktíván alapult, amelynek sablonszerű alkalmazása az erős szovjet ellenféllel szemben megboszszulta magát.

Ugyancsak ezzel a témakörrel foglalkozik *G.* ZSUKOV: „A moszkvai csata" c. visszaemlékezése, amelynek első részét („Védelmi harcok") a 10. sz., a második részt („A szovjet csapatok ellentámadása") a 12. sz. közli.

N. NOGA: „Az Északi Flotta a külső közlekedési vonalak biztosításában"

(11. sz. 22—29. o.) c. cikke igen érdekes kérdéssel, a Szovjetunió északi kikötőibe irányított hajókaravának történetével foglalkozik. A konvojokat Angliában és Izlandon állították össze — kezdetben 6—10, később 30—40 hajóból. A védelmet, a megegyezés alapján, az angolok biztosították, és ezt erősítette az Északi Flotta a saját hadműveleti övezetében, amibe beletartozott Norvégia igen veszélyes partvidéke, ahol német támaszpontok voltak. Az első karaván még a szállításokról szóló szerződés aláírása előtt, 1941. augusztus 31-én érkezett Arhangelszkbe — veszteség nélkül. 1941-ben még 6 konvoj futott be és 4 tért vissza ugyancsak veszteség nélkül. 1942 elején, amikor a németek kezdték előkészíteni a nyári támadást, nagy erőket vontak össze a szállítások megakadályozására. Ide irányították a „Tirpitz" csatahajót, az „Admiral Scheer", az „Admiral Lützow" az „Admiral Hipper" nehézcirkálókat, a „Köln" cirkálót, kb. 20 torpedórombolót, több mint 20 tengeralattjárót és kb. 500 repülőgépet. Ettől az időtől fogva kezdődnek a veszteségek, amelyek közül a legnagyobb a „PQ—17"-es karaváné volt. Ez 34 szállítóhajóból és 3 mentőhajóból állt. A közvetlen és távoli biztosításra kirendelt hajók száma meghaladta a szállítóhajókét. Július első napjaiban az angol admiralitás súlyos hibát követett el, amikor a közvetlen biztosítást elvonta és a németek keresésére küldte. A szállítóhajók lényegében védelem nélkül maradtak a legveszélyesebb szakaszon. 24 szállítóhajó süllyedt el 3350 gépkocsival, 430 harckocsival, 210 bombázórepülővel és 99 316 tonna más rakománnyal. Erre való hivatkozással az angolok beszüntették a szállításokat szeptemberig — a Szovjetunió számára a legnehezebb helyzetben. A szállítások felújítása után a németek ismét nagy erőkkel támadtak; a „PQ—18"-as karavánból is elpusztult 13 szállítóhajó. A német támadások hatékonysága minimálisra csökkent, miután az Északi Flotta és a szovjet légierők is bekapcsolódtak a karaván oltalmazásába. A 13 szállítóhajóból ugyanis 12 a szovjet erők bekapcsolódása előtt pusztult el. Az oltalmazás jobb megszervezésével — amelyben egyre jelentősebb szerepet kapott az Északi Flotta —, valamint a szovjet—német arcvonal helyzetének változásával, a norvégiai német erők egy részének kivonásával a veszteségek egyre csökkentek.

Végezetül a szerző táblázataiból idézünk néhány adatot. 1941 és 1945 között a Szovjetunióba 41 hajókaraván érkezett 797 szállítóhajóval. Ebből elpusztult 59 szállítóhajó, valamint 10 őrőhajó. Ugyanezen idő alatt a Szovjetunióból 36 hajókaraván indult 726 szállítóhajóval. Ebből elpusztult 24 szállítóhajó, valamint 7 kísérőhajó.

A második világháború témaköréből magyarországi vonatkozásai miatt megemlítjük még *N.* GLADKOV: „A Margit-vonal áttörése" (10. sz. 49—54. o.) c. kisebb munkáját. A 4. gárdahadsereg 1944. december 8-ára elérte a Velencei-tó és a Balaton térségét, ahol a Margit-vonalnak nevezett védelmi vonalba ütközött. A szerző azokat a harcokat ismerteti részletesen, amelyekben a főirányban (Börgönd—Székesfehérvár) támadó 20. gárdahadtest második lépcsőjében levő 7. légideszant gárdahadosztály törzsfőnökeként vett részt. December 15-e és 20-a között készítették elő a támadást, amely december 20-án 10 óra 10 perckor kezdődött meg. A 65 percig tartó tüzérségi előkészítésben 2000 löveg és aknavető vett részt, és ezzel egyidejűleg az ellenség védelmi vonalaira nagy erejű csapást mértek a harci repülők is. A fő védőövben folyó kétnapos súlyos harc után december 22-én reggel érték el Székesfehérvár délkeleti részét. Az önjáró lövegek után betört a gyalogság is és súlyos utcai harcok kezdődtek. A város december 23-án 13 órára szabadult fel.

A hadosztály az ellenséget üldözve december 25-én Székesfehérvártól 12 km-rel északra elérte a 203-as és 225,5-ös magaslatokat, amelyeket nem tudott menetből elfoglalni. A szerző a továbbiakban azoknak a január közepéig tartó védelmi harcoknak a történetét ismerteti, amelyekben hadosztálya részt vett a fentebb említett térségben. *(Lengyel István)*

ZEITSCHRIFT FÜR MILITÄRGESCHICHTE (Német Demokratikus Köztársaság) 1971. 6. sz. — *J.* KÜBLER: „A »Big Stick«-től a »Good Neighbor«-ig. Az Egyesült Államok Latin-Amerikával kapcsolatos katonapolitikájának négy évtizede." (645—659. o.) Az Egyesült Államok katonapoli-

tikájában mindig jelentős szerepet játszott a latin-amerikai országokkal szembeni fellépése. Célja: gazdasági, politikai eszközök segítségével e „hátország" meghódítása, kiépítése és minden oldalú biztosítása volt. Amíg a Monroe-doktrína az európai — elsősorban angol — befolyás elhárítását célozta, a Big Stick (nagy bunkó) politikai koncepció már az amerikai imperializmus hegemóniáját biztosította a kontinensen. A gazdasági kizsákmányolás politikai terrort is jelentett, erőszakos beavatkozást ezen államok belügyeibe. Az Egyesült Államok agresszív fellépése fokozta a latin-amerikai népek ellenállását, így kénytelen volt rugalmasabb gazdasági módszereket alkalmazni. Az 1930-as évek végén, amikor a második világháború már előre vetette árnyékát, Amerika jelszót változtatott és a „jó szomszéd" viszony fenntartására törekedett, mert szüksége volt e hátországok fedezésére. Távol tartotta a latin-amerikai országokat a háborútól, mert ez politikai súlyukat növelte volna, csupán élelmiszer- és nyersanyagszállítmányaikra tartott igényt. Ez a politika nagyon megerősítette az Egyesült Államok gazdasági pozícióit, csak a módszerek változtak meg a cél elérése érdekében. — *H.* USCZEK: „Politika és hadvezetés Scharnhorst katonai elméletében és gyakorlatában." (660—674. o.) Scharnhorst első műveiben alig emelkedik túl korának katonai elméletének felfogásán, egyetértett a feudálabszolutisztikus háborús elméletekkel Egészséges kritikai beállítottsága révén azonban felismerte a fonákságokat és felfigyelt az új, polgári elemek előretörésére. A forradalmi háborúk az addigi tapasztalatok feldolgozására, az elavult nézetek korrigálására késztették. Felismerte, hogy a háború sikeres vagy sikertelen kimenetele nem egyedül a szerencsén, balszerencsén, vagy áruláson múlik, hanem mélyen gyökerezik az adott állam belső viszonyaiban. Így elsőnek hozta összefüggésbe a politikai és erkölcsi tényezőket a hadvezetéssel. Látta azt, hogy Poroszország csak abban az esetben győzhet, ha úgy tudja mozgósítani a tömegeket, mint a jakobinusok, akik életüket is feláldozták egy eszméért. Az 1792—93-as események elemzésekor írta le első ízben Scharnhorst, hogy összefüggés van egy állam politikai rendje, háborús céljai és hadviselési módja között. Az 1806-os események vizsgálata után látta be, hogy a hadseregreform csak politikai és társadalmi változásokon épülhet. Ezek a nézetek megegyeztek korának haladó polgári nézeteivel, amelyek társadalmi reformokat sürgettek, de a forradalmi átalakulástól féltek. Schranhorst nem foglalkozott a háború tudományos-filozófiai oldalával, megjelenési formáival, és nem hagyott hátra összefüggő életművet a háborúról és hadművészetről vallott nézeteiről, de Clausewitz felismerésein elindulva főleg a politika és hadvezetés összefüggése területén megfogalmazott újabb felismeréseivel jelentősen hozzájárult a katonai elmélet tudománnyá történő fejlődéséhez. A francia forradalom a tömegekre irányította figyelmét, így megfogalmazhatta azt a tételt, hogy a háború a politika folytatása egyik vagy másik osztály érdekében. Nézeteinek haladó oldala ma is fontos pillér a háborúról vallott marxi tanításnak. — *Olav* GROEHLER: „A német fasiszta légierő a második világháború utolsó szakaszában." (686—705. o.) 1944 őszére a fasiszta hadsereg és légierő pótolhatatlan veszteségeket szenvedett mind haditechnikában, mind emberanyagban. Főleg a háború utolsó szakaszában, amikor már német földön folytak a küzdelmek, vált világossá, milyen szoros a kapcsolat a gazdasági potenciál és hadviselés módja között. Az 1944-es év harmadik negyedévi termelése 14 329 repülőgépével messze túlszárnyalta az 1941. évi összetermelést és elérte az abszolút csúcspontot. A számbeli fölény azonban, főleg nyersanyaghiány miatt, a minőség rovására ment. 1943 óta a légi fölény egyértelműen a szovjet, illetve szövetséges erők kezében volt. 1945-ben már csak kis bevetéseket tervezett a fasiszta hadvezetés. Utolsó erőfeszítésre a Visztula—Odera hadművelet idején került sor, amikor a németek jelentős átcsoportosítást hajtottak végre, és a nyugati arcvonalat szinte védelem nélkül hagyták. Ez az összevonás már nem tudta megmenteni a harmadik birodalmat a teljes összeomlástól — *V. A.* MACULENKO: „A szovjet csapatok hadműveleti álcázása a Nagy Honvédő Háború támadó hadműveleteiben."

(674—685. o.) A hadműveleti álcázás a moszkvai csatában bontakozott ki első ízben eredményesen, a fasiszta hadsereg ekkor még a hadászati kezdeményezést a kezében tartotta, eszközök és erők tekintetében pedig fölénnyel rendelkezett. A sztálingrádi ellentámadásnál 1942 nyarán és őszén nyugati irányban folytak álcázó támadások, ezzel terelték el a figyelmet a téli délnyugati offenzíváról. A szovjet hadvezetés a siker érdekében elrendelte, hogy csapatmozdulatok csak éjjel hajthatók végre légi biztosítással, menetelés közben a rádióösszeköttetés szüneteljen, írásbeli parancsok helyett csak szóbeli közlés alkalmazható. A fasiszta vezetők emlékirataikban ámulva emlékeznek meg a kiváló szovjet hadműveleti alcázásról. A kaukázusi harcok idején már felhasználták a sztálingrádi tapasztalatokat is, így az álcázás eszközeit és módszereit tekintve még sokrétűbb volt. A kurszki harcok idején a szovjet csapatok már bizonyos területen fölénnyel rendelkeztek. A háború harmadik szakaszában a hadműveleti álcázásnak lényegesen kedvezőbb feltételei alakultak ki, mivel a hadászati kezdeményezés egyértelműen a szovjet hadvezetés kezében volt. Olyan új módszereket vezettek be, mint az egy arcvonal több frontsávjában egyidejűleg végrehajtott erőszakos felderítés, a légierők aktív tevékenysége a fő- és mellékirányokban, a hadászati irányban indítandó támadó hadműveletek előkészítése mellékirányban indított támadással stb. — A folyóirat általános áttekintést ad a Szovjetunióban megjelent Engelsről szóló irodalomról: könyvekről, összefoglaló értékelésekről és tanulmányokról; a Nagy Honvédő Háború megindulásának 30. évfordulóján Moszkvában rendezett tudományos konferencia témáiról, valamint Karl Liebknecht születésének 100. évfordulóján a flotta tisztképző főiskolájában rendezett elméleti konferenciáról. *(Rákóczi Katalin)*

HÍREINK

A MÁSODIK NEGYEDÉV ESEMÉNYEIBŐL

AZ ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN — felújítva és átrendezve — 1972. március 18-án megnyílt *„A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege"* című, két teremből álló kiállítás. A kiállítás gazdag anyaga, a magyar internacionalisták szovjet-oroszországi harcainak bemutatása után, az 1918—1919-es magyar forradalmakkal és a Vörös Hadsereg felállításának történetével, valamint az első magyar proletár hadsereg hősi harcának legfontosabb epizódjaival ismerteti meg a múzeumlátogatót.

A BUCUREST FILMSTÚDIÓ munkatársai a készülő *„Kovászna monográfiája"* című román dokumentumfilmhez a Hadtörténeti Múzeumnak a témával kapcsolatos 1848—49-es anyagáról 1972. április 19-én felvételeket készítettek.

A KOSSUTH LAJOS KATONAI FŐISKOLA hallgatói 1972 áprilisában — történelemóra keretében — négy alkalommal tanulmányozták a Hadtörténeti Múzeum első és második világháborús fotóanyagát. A képekről a múzeum tudományos munkatársai tartottak számukra ismertetést.

1972. ÁPRILIS 30-ÁN megnyílt az Országos Hadtörténeti Múzeum Tüzérségi Kiállítási Csarnoka és átrendezett Haditechnikai Parkja.

A tüzérségi kiállítás történelmi időrendben, fegyverfajtánként csoportosítva mutatja be a tüzértechnika fejlődését.

A hatalmas csarnokban a múzeumlátogató megismerkedhet a XV. századtól az első világháború végéig használt tüzérségi fegyverekkel és lövedékekkel. Többek között láthat a XV. század első feléből származó, kőgolyót kilövő mozsarakat, XV—XVII. században használt kovácsolt ágyúcsöveket, köztük csatakicsókat; különböző űrméretű, bronzból öntött ágyúkat, mozsarakat és ezekhez alkalmazott robbanó töltetű, üreges vasgolyókat. Az ágyúcsövek között szerepel egy nagyon értékes egyedi ágyúcső, melyet 1554-ben *Michel Dobler* öntött *Oláh Miklós* esztergomi érsek számára. A mozsarak között található egy XVII. századból való, zsákmányolt török mozsár.

A fentiek mellett látható még a hátultöltős ágyú legkorábbi típusa, egy XVI. századi sajkaágyú, egy várágyú és lafettája, továbbá igen nagy számban XVII—XVIII. században készült, úgynevezett apróágyúk, hírlövő taracko**k** és mozsarak, valamint várkapuk és más akadályok felrobbantására használt kapupetárda. E tüzérségi fegyverek között van egy nagyon szépen díszített „apróágyú", melyet *Réwai László*, Túróc megye örökös főispánja öntetett 1817-ben, valamint egy, a francia forradalom idejéből, 1794-ből származó 1 fontos ágyúcső, rajta a veszszőnyaláb jelvény a jakobinus sapkával.

Az 1848—49-es szabadságharcban használt 6 fontos ágyúcső makettje is a hátultöltős ágyúk sorában tekinthető meg. A kiállítás tanulságos darabjai a XIX. században használt, az előltöltősök utolsó típusait képviselő ágyúk, többek között az 1859 M. 6, illetve 7 fontos nehéz gránátvető ágyúk. Az 1875 M. 9 cm-es ágyú, mely már a hátultöltős lövegek egyik első képviselője.

Megtalálható a kiállításon számos, a századforduló idején, a francia—porosz háború után kifejlesztett hátultöltős, lövegzárral szerelt, hátrasikló löveg. Ezeket a 7—9 cm-es hegyi ágyúkat málházva is szállították.

A hegyi ágyúk mellett sorakoznak az első világháborúban használt hátrasikló csövű, fejlettebb irányzó készülékkel felszerelt tüzérségi anyagok: 8 cm-es tábori tarack és az állásharcok időszakában kifejlesztett 9—25 cm-es aknavetők és légaknavetők.

Ezek szomszédságában kapott helyet egy 8 cm-es légvédelmi ágyú és egy 37 mm-es hajóágyú — mint közvetlen irányzású védőfegyverek.

A tüzérségi lövedékek (romboló gránát, srapnel, kartács) és lőporok fejlődését 2 vitrinben tekinthetik meg a látogatók.

A Tüzérségi Kiállítási Csarnok előtt, a tágas udvaron kapott helyet a két világháború között és a második világháborúban is használt tüzérségi technika. Itt látható többek között a 15 cm-es nehéz tarack, a magyar gyártmányú 10,5 cm-es közepes tábori tarack, valamint a német 10,5 cm-es „Göring" tarack stb. Ezek mellett sorakoznak a különböző űrméretű páncéltörő lövegek.

A tüzérségi kiállításhoz szervesen kapcsolódik a Haditechnikai Park is, ahol a látogató megismerkedhet a Magyar Néphadseregben 1945 után rendszeresített haditechnikai eszközökkel. Többek között láthat repülőgépeket (JAK—11-es iskola- ás MIG—15-ös hőlégsugaras repülőgépet), T—34-es harckocsit, különböző űrméretű lövegeket és aknavetőt, lokátorokat, a legendás hírű „Katyusa" sorozatvetőt és különböző űrméretű légvédelmi ágyúkat.

A Tüzérségi Kiállítási Csarnok és a Haditechnikai Park az Országos Hadtörténeti Múzeum állandó jellegű kiállítása.

DÓZSA GYÖRGY ÉS AZ 1514. ÉVI MAGYARORSZÁGI PARASZTHÁBORÚ címmel 1972. május 31-én kiállítás nyílt az Országos Hadtörténeti Múzeumban.

A *Dózsa György* születésének 500. évfordulója alkalmából rendezett emlékkiállítást *A nép nevében* című Petőfi-versrészlet nyitja meg — jelképezve a *Dózsa*-hagyomány töretlen ápolását népünk részéről.

Az impozáns kiállítás korképet ad a XVI. század eleji Magyarország társadalmáról, az 1514-es parasztfelkelés előzményeiről és a katonai eseményekről.

A kiállítás első tablói bemutatják a középkori magyar társadalom alapvető osztályait — a jobbágyságot és a nemességet. A körültekintően és gondosan válogatott egykorú dokumentumok fényképmásolatai felidézik a földesúr függésében, jogi és gazdasági alárendeltségében élő magyar jobbágyság sanyarú életét s ennek kontrasztját, a jog, a hatalom birtokosai, a politikai élet irányítói, a nagybirtokos világi arisztokrácia és az egyházi hierarchia csúcsán álló főpapság jólétét.

A következő tablósor a feudális elnyomást ábrázolja: ismerteti, milyen szolgáltatásokat követelt a jobbágytól az állam, az egyház és a földesúr.

A törökök sok gondot okoztak a magyar államnak és népének. A betolakodók feltartóztatására az ország déli vidékén végvárrendszert építettek ki, mely hősies küzdelemben csaknem 100 esztendeig védte Magyarország területét. A kiállítás tablói a XVI. század eleji végvárrendszert alkotó várakat mutatja be, köztük a déli védővonal legfontosabb erősségét, Nándorfehérvárt. Ezt követően a végek és védőik életével és harcos hétköznapjaival ismerkedhet meg a múzeumlátogató. Számos képillusztráció mutatja be a várvédő magyar katonát: a számszeríjas gyalogost, a sajkást, a huszárt, emellett török elenfelét: a janicsárt, az íjas török vitézt, a török martalócot és a hűbéres török lovaskatonát, a szpáhit.

Több tabló a huszita háborút és magyarországi ideológiai hatását ismerteti. A huszitizmus — a megoldandó társadalmi problémák azonossága folytán — visszhangot váltott ki Magyarországon is. A legfontosabb huszita követeléseket *Dózsa* népe is felhasználta ideológiai fegyverként. Ily módon a huszitizmus 1514 legdöntőbb előzményének tekinthető. Prológja *X. Leó* 1513. szeptember 3-i bullájával elrendelt keresztes hadjárat volt. amelynek megszervezésével a pápa *Bakócz Tamás* esztergomi érseket bízta meg. A kiállítás illusztrációiból kitűnik, hogy a magyar jobbágyok magukénak vallották a török ellen meghirdetett keresztes hadjáratot és tömegével vonultak a kijelölt táborhelyekre, amit viszont nem néztek jó szemmel a földesurak. Mivel a parasztok és földesuraik között súlyos összecsapásokra került sor, a király és *Bakócz* 1514. május 24-én a keresztes hadak feloszlatását rendelte el. A job-

bágyokat azonban a tábori együttlét közös mederbe terelte és a felgyülemlett elégedetlenség a „hitetlen" urak ellen fordította őket. A kiállítás további tablói a parasztfelkelés katonai eseményeit — egykorú fegyverek bemutatásával — ismertetik. A látogató térképen ismerkedhet meg a parasztháború menetével, az úri és paraszti seregek összecsapásainak színhelyeivel, majd a szervezetlen és rosszúl felszerelt paraszti sereg Temesvár alatt *Szapolyai János* erdélyi vajda hadától elszenvedett vereségével, ezt követően pedig a győztesek bosszújával: *Dózsa* kivégzésével.

Az emlékkiállítás a továbbiakban a jobbágyoknak a parasztháború leverése utáni sorsát mutatja be. A múzeumlátogató többek között megismerkedhet azzal az 1514. évi 14. törvénycikkel, amely a magyar parasztot — mivel ura ellen fordult — örök időkre röghöz kötötte.

A súlyos megtorlás után a jobbágyparaszt közömbössé vált az ország sorsa iránt. II. Lajos 1526-ban hiába rendelte el a parasztok fegyverbe hívását az ország déli határain álló török ellen, a felhívás eredménytelen maradt: a jobbágy — 1514-re emlékezve — nem mozdult.

A középkori magyar állam, amelynek belső társadalmi ellentéteit a parasztfelkelés éles megvilágításba helyezte, feltartóztathatatlanul sodródott a mohácsi összeomlás felé.

A *Dózsa*-emlékkiállítás záró tablói az 1525-ben lezajlott nagy német parasztháború fontosabb epizódjait mutatja be.

A CSEHSZLOVÁK KULTÚRA helyiségében 1972. május 15-én *„Közös harccal a szabadságért* címmel kiállítás nyílt, amelyet a Csehszlovák Kultúra, a Magyar Partizán Szövetség és az Országos Hadtörténeti Múzeum közösen rendezett.

1972. MÁJUS 25-ÉN zajlott le a TIT budapesti hadtudományi szakosztályának plenáris ülése, mely értékelte a szakosztály négyéves tevékenységét, majd megválasztotta új vezetőségét. Az elnök *dr. Ölvedi Ignác* ezredes, a hadtudományok kandidátusa, az alelnök *dr. Ács Tibor* alezredes, a titkár ismét *Virág Miklós* őrnagy lett. Ezt követően a szakosztály — megköszönve több évi eredményes munkáját — elbúcsúztatta a TIT budapesti hadtudományi szakosztályának nyugalomba vonult korábbi elnökét, *dr. Csillag Ferenc* ezredest, a hadtudományok kandidátusát.

GODÓ ÁGNES alezredes, szekcióvezető, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa 1972. május 2—20. között kutatómunkát végzett a baráti Csehszlovák Szocialista Köztársaság prágai Hadtörténelmi Intézetében. Ennek során konzultációt folytatott a testvérintézmény parancsnokaival és tudományos munkatársaival.

DR BÖHM JAKAB, a Hadtörténelmi Levéltár tudományos főmunkatársa 1972. május 15-től 26-ig *„A magyar—lengyel antifasiszta kapcsolatok"* című témához anyagot gyűjtött a varsói Hadtörténelmi Intézet Levéltárában.

Molnár Pál

TARTALOM

TANULMÁNYOK

NAGY GÁBOR — A 3. Ukrán Front felszabadító hadműveleteinek első szakasza (1944. november 24—december 9) 219

KEREKES ZOLTÁN — Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói (II. rész) — — — — — — — — 286

KÖZLEMÉNYEK

JÁSZ DEZSŐ — Titkos háború a Spanyol Köztársaság ellen — 336

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

BENDA KÁLMÁN
ÉRSZEGI GÉZA — Magyaróvár és Moson megye az 1809-es francia megszállás alatt (Szöllősy Pál naplófeljegyzései) 346

SZEMLE

TÓTH SÁNDOR
JÓZSA ANTAL — *Lantódi József:* A hadtudományi kutatásról — 379
Farkas Márton: Katonai összeomlás és forradalom — — — — — — — — — — — 381

MAROSI ENDRE — *Sugár István:* Az egri vár és viadala — — — 385

M. E. — *Szántó Imre:* Eger vár védelme 1552-ben — — 387

GODÓ ÁGNES — *Norbert Müller:* Wermacht und okkupation 1941—1944 — — — — — — — — — 390

* * * — Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje — 392

HÍREINK

MOLNÁR PÁL — A második negyedév eseményeiből — — — 398

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ГАБОР НАДЬ — Первый этап освободительных операций 3-го Украинского Фронта (24 ноября—9 декабря 1944 г.) — — — — — — — — — — — 219

ЗОЛТАН КЕРЕКЕШ — Боевые знамена революции и освободительной борьбы 1848—49 гг. (часть II) — — — — 286

СООБЩЕНИЯ

ДЕЖЁ ЯС — Тайная война против Испанской Республики — 336

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ

КАЛЬМАН БЕНДА
ГЕЗА ЭРСЕГИ — Мадьяровар и комитат Мошон во время французской оккупации 1809 г. (Записи из дневника Пала Сёллёши) — — — — — — — — — 346

ОБЗОР

ШАНДОР ТОТ — *Йожеф Лантоди:* О военно-научном исследовании 379

АНТАЛ ЙОЖА — *Мартон Фаркаш:* Военный крах и революция — 381

ЭНДРЭ МАРОШИ — *Иштван Шугар:* Эгерская крепость и ее защита — 385

Э. М. — *Имре Санто:* Защита Эгерской крепости в 1552 году — — — — — — — — — — — 387

АГНЕШ ГОДО: — *Norbert Müller:* Wermacht und Okkupation 1941—1944 — — — — — — — — — 390

* * * — Обзор иностранных военно-исторических журналов — — — — — — — — — — — 392

НОВОСТИ

ПАЛ МОЛЬНАР — Из событий второго квартала года — — — — 398

INHALT

STUDIEN

GÁBOR NAGY — Der erste Abschnitt der Befreiungsoperationen der 3. Ukrainischen Front (24. November— 9. Dezember 1944) — — — — — — — — — 219

ZOLTÁN KEREKES — Die Kriegsfahnen der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848—49 (II. Teil) — — — 286

MITTEILUNGEN

DEZSŐ JÁSZ — Geheimer Krieg gegen die Spanische Republik — 336

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

KÁLMÁN BENDA
GÉZA ÉRSZEGI — Magyaróvár und das Komitat Moson unter der französischen Besetzung im Jahre 1809 (Tagebuchaufzeichnungen von Pál Szöllősy) — — — 346

RUNDSCHAU

SÁNDOR TÓTH — *József Lantódi:* Über die kriegswissenschaftliche Forschung — — — — — — — — — 379

ANTAL JÓZSA — *Márton Farkas:* Militärischer Zusammenbruch und Revolution — — — — — — — — 381

ENDRE MAROSI — *István Sugár:* Die Burg von Eger und der um sie geführte Kampf — — — — — — — — 385

E. M. — *Imre Szántó:* Die Verteidigung der Burg von Eger im Jahre 1552 — — — — — — — 387

ÁGNES GODÓ — *Norbert Müller:* Wehrmacht und Okkupation 1941—1944 — — — — — — — — — 390

* * * — Rundschau der kriegsgeschichtlichen Zeitschriften des Auslands — — — — — — — — 392

NACHRICHTEN

PÁL MOLNÁR — Aus den Ereignissen des zweiten Vierteljahres 398

Ára: 8,— Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó második negyedévi kiadványaiból

Megjelent kötve,
360 oldal terjedelemben.
Ára: 22,— Ft

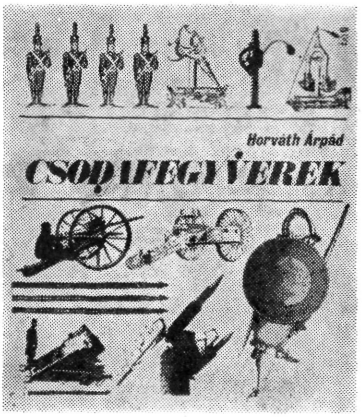

Megjelent kötve,
234 oldal terjedelemben.
Ára: 23,— Ft

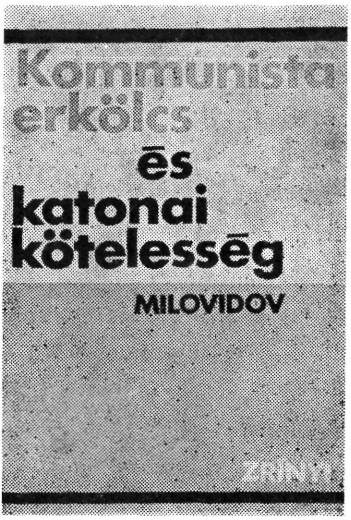

Megjelent kötve.
170 oldal terjedelemben.
Ára: 18,— Ft